

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энахон Сиддиқова
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Куронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Йўлдош Солижонов
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адҳамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир — Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари — Азиз Саид

Масъул котиб — Дилором Муротова

Назм бўлими мудири — Икром Отамурод

Наср бўлими мудири — Саид Анвар

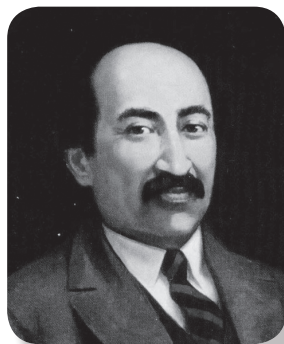
Адабиётшунослик бўлими мудири — Ориф Ҳожи

УШБУ СОНДА:

БАРҲАЎТИ СИЙМОЛАР

Абдурауф ФИТРАТ

ЮРАТИМНИНГ ЭНГ
ҚИММАТЛИ АРМОНИ

Гўзал юлдуз, еримизнинг энг қадрли тукғани!
Нега биздан қочиб мунча узоқларга тушибсан;
Тувғанингга нечун сира гапурмасдан турибсан?
Сўйла, юлдуз, ҳолинг надур?
Нечук топдинг дунёни?
Бизнинг ерда бўлиб турган тубанликлар, хўрликлар,
Сўйла, юлдуз, сенинг дағи кучоғингда бўлурми?

НАСР

Музаффар МИРЗО

ШАМ ВА ШАМШИР

Роман

– Хусайн Мирзо яна қувғинликка маҳкум денг... – деди Алишер ҳаёли паришон бир алфозда.

– Шундай, – деди Мирак Наққош афсус билан. – Салтанатни забт этмоқ азми шижоати паймол бўлғоч, жонини омон сақлашдан ўзга чораси қолмади. Боз устина барча аҳли фозил хоқон назорати остида қолғон. Ҳирот нотинч. Ҳар қадамда хуфия. Зукко фузалолар пойтахтни тарк этгонлар. Каминанинг ҳам бозори касодга учрамасикин, дегон хавотирдамен. Самарқанд сафарини ихтиёр этмак ниятим ҳам йўқ эмас!

Ўзи не кайғуда-ю, қариянинг ҳасрати ўтиб тушди. Беилож қолган Алишер:

– Ҳа... – дея олди, тушкун бир кайфиятда.

ИФТИХОРИЯТИ

Наримон УМАРОВ

АДОЛАТИ ИСТИҚВОР ИСЛОҲОТЛАРДА

Мурожаатномада қайд этилганидек, коррупцияга қарши курашиш мамлакатимизнинг навбатдаги ислохотлар даврининг энг асосий йўналишларидан бирига айланмоқда. Президентимиз “Бу иллатни йўқотмасдан туриб олдимизга қўйган бирорта вазифани бажара олмаймиз”, дея бежиз таъкидламади. Эндиликда мазкур “оёғимиздаги кишан”га қарши сўзда эмас, амалда жиддий кураш бошланмоқда. Бу курашга масъул қилиб аввалгидек, турли идоралар ёки жамоатчилик асосидаги комиссиялар эмас, алоҳида, кучли орган белгиланди. Парламент олдида ҳам соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштириш вазифаси қўйилди.

Гулчеҳра НУРИЛЛАЕВА

БАҲОДИР ЮЛДУЗИМИШ
БАХТ САЁРАСИ

Кўникиб кетдим ҳам, серҳадик кўзлар
Кўриб кўрмасликка олишларига.
Айтмасам, кўксимда минг маҳбус сўзлар
Виждонни не кўйга солишларига.

Менга ачинганлар айлашар талаб:
“Ҳар бобла урилмай, терсликни ташла...”
Маҳбус сўзлар эса, кўксим таталаб,
Хурлик, эркинликка, о, нечоғ ташна!

Маъмура ЗОҲИДОВА

БОИЧЕЧАК

Қисса

– Ишқилиб, шунақа бўлсин. Қўй, унга-бунга суқилмай тинчгина ишлагин, болам. Домлаликдан яхши иш йўқ. Савобиям катта. Чин дунёга ҳаммамиз ҳам кетамиз. Одам у дунёга борганда олдиға дастурхон қилиб бу дунёдаги ишларини қўяркан. Илойим, дастурхонимиз бўш бўлмасин. Аммо хушёр бўлгин. Ҳозир у кўзинг бу кўзингга панд берадиган замон.

Мактабда ишлагим келмаяпти.

– Энди элпа-телпа бўпсан. Шунча бола ҳурматингни қилса, орқангдан эргашиб уйгача келса. Илминг бутун бўлса.

– Ишхонада эркаклар қолмаяпти, буви. Ҳаммаси аёллар. Одамга ноқулай.

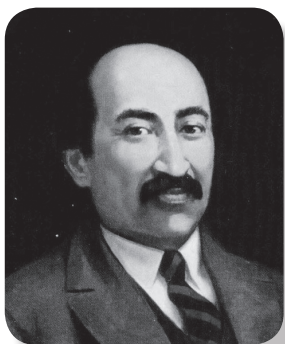

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА

"НАИЛА"НИНГ ҚАДРДОН ИЛАИ

Баҳодир Қобил асарлари оддий, жўнгина ўқилмайди. Уни шунчаки кўз югуртириб ўқиб кетиш мумкин эмас. Муаллиф асарлари ўқувчидан фикрлаш, мушоҳада қилишни талаб қилади. Чунки, ёзувчи кўникилган анъанавий бадиий услублардан чекинган ҳолда янгича насрий бадиий ифода топишга уринади. Бунинг уддасидан чиқади ҳам. Қиссаларда тасвирланган бола, Эна, Ота, Мардон, Опа образларидан ташқари жухуд сураткаш каби қатор образлар ҳам биз учун бегона эмас. Улар ҳам яқин ўтмишнинг парчалари, лаҳзалари каби хотирамизга осон ўрнашади. Уларнинг ишларини ўқиб-кузатиб, улардан завқланамиз. Уларни ўз кўзимиз билан кўргандек ҳиссиёт туямиз.

Абдурауф ФИТРАТ

Юрагимнинг энг қимматли армони

Ким деяй сизни?

Оппоғим, худой асрағай сени,
Кўз балосидан сақлағай сени.
Сен жаҳоннинг энг нозанинисен,
Қайғуларға ҳеч солмағай сени.

Қип-қизил гулим, ёп-ёруғ ойим,
Кетмай тур, бир оз мен кўрай сени.
Дарди жонимнинг сен давосими,
Мунгли кўнглимнинг подишосими?

Гулми сен, кўзим, жонми сен, кўзим,
Кўнглимнинг бути ё худосими?
Билмадим, гулим, айт ўзинг кулиб,
Ошиқинг нечук атағай сени?

Қор

Кучсиз, титроқ, оппоқ, кичик томчилар,
Турмай, тинмай тупроқ уза ёғадир.
Ел бизларни, билмам, нечун қамчилар?
Кўкларда ҳам аёзликдан оқарган
Бир кўз бормиким, ёши
Бизнинг алам, ўлим билан суғорилган
Еримизнинг кўчигига оқадир.
Бу кичкина, ўксуз, оппоқ бебаклар,
Уча-уча етмай қолган тилаклар

Абдурауф ФИТРАТ – (1886–1938). Профессор. Атоқли ўзбек адиби, Истиқлол адабиётининг етук вакилларида бири. У дастлаб эски мактаб, Бухородаги Мир-Араб мадрасасида таҳсил олган ва кейинчалик Туркия дорилфунунида ўқиган. У адабиёт, санъат ва илм-фаннинг турли соҳаларига оид бой мерос қолдирган.

Абдурауф Фитратнинг “Қиёмат”, “Бедил”, “Чин севиш”, “Амир Олимхоннинг ҳукмронлик даври”, “Адабиёт қоидалари”, “Аруз ҳақида” каби қатор асарларини ўз ичига олган 5 жилдлик танланган асарлар тўплами нашр қилинган.

Эскан елнинг қўллариға ўзини
Ташлаб кўяр, борлиғини унутар.
Ҳеч узмайин юқоридан кўзини
Титраб-титраб қора ер узра тушар.
Тушгач, бутун тушканлардай топталар...
Теккан ерин билмай босган оёқлар,
Пичраталар бунинг оппоқ бетини.
Босган изин кўрмай ўтган туёқлар,
Топтаб-топтаб, оҳ, айтолмам кетини...
Яна бир кун, кўк кўкрагини очиб,
Кула-кула бунлар сари боқганда,
Яна бир кун қизлар каби табиат.
Қулоғига олтин ҳалқа тақганда,
Бунлар бутун пичроқлардан айрилиб
Кўклар сари қараб учиб кетадир.
Яна учиш, яна ўйин, яна эрк,
Оҳ, у кунлар!..

Миррих юлдузига

Гўзал юлдуз, еримизнинг энг кадрли туқгани!
Нега биздан қочиб мунча узоқларға тушибсан;
Тувганингга нечун сира гапурмасдан турибсан?
Сўйла, юлдуз, ҳолинг надур?
Нечук топдинг дунёни?
Бизнинг ерда бўлиб турган тубанликлар, хўрликлар,
Сўйла, юлдуз, сенинг дағи кучоғингда бўлурми?

Ҳақ туйғуси

Кимсасизлик пучмоғида ёлғузга,
Ўғай она таёғила сурилган.
Йўксул, ўксуз қизлардай
Инграб, инграб, оқиб турган бир сойнинг
Қирғоғида ўскан ўксуз бир оғоч
Кўргач, шунинг қўлкасига сиғинарсан.
Бироқ, ишон – шу ҳолларнинг барчаси
Эрта, индин бутун-бутун йўқолар.
Олдимизни тўсган булут парчаси
Кучли бир ел кўргач турмас, йиртилар.
Умид гули бизим учун ҳам туғар:
Қайғурмагил, сира, эй ҳақ туйғуси!

Ишқимнинг тарихи

Кўп кунлар сендан узоқда
мен ёлғиз ўртана қолдим,
Ёғдирдим икки кўзимдан
ёмғурдек қонли оловлар.
Ёнмишди кўнглим ўтила

тек сендан ўзга тиловлар,
Ишқингнинг қайғуларини жон
янглиғ бағрима солдим.
Лекин, сен, эй юрагимнинг
бирдан-бир севгили ёри,
Кўркамлиқ боғчаларингда
сезмасдан қайғуларимни
булбулдек сайраб учардинг.
Кўкларнинг хонига ўхшаб,
кимларнинг ўртанганини
Билмасдан ердагиларнинг
дунёсин нақ ёритардинг.
Қолдиқча бўйла хабарсиз ишқимдан,
жон чечагим, сен
Кўнглимнинг туйғуларила
шоирлик сезгуларимни
Бу йўлдан ўтга солардинг,
бир қўлдан ерга урардинг
Ҳам йўқ этардинг
фикримнинг тўплаганини.
Тун-кунлар йиғлаганимнинг
асири бўлса керакким,
Сен энг сўнг менга ёндошдинг,
руҳимни ўйната қўйдинг.
Чексиз бир тонг чироғила
сурғунлаб кечаларимни,
Юлдузли йўлларни бирдан
шеъримнинг олдига очдинг.

Бир оз кул

Кўз ёшларим букун тагин оқадими?
Қизил гулим бошқаларга куларда.
Қизил гулим, борлиғимнинг султони,
Жоним, сенинг хаёлингда кучайди.
Юрагимнинг энг қимматли армони,
Нечук менга марҳаматинг озайди?
Икки кўзим, малак юзим, севдигим,
Жонлар сенинг юзгинангдан айлансун.
Қизил гулим, қора кўзим, тилагим,
Дунё сенинг боқишингдан ўргулсун.
Жоним ёрим, юзингга ҳеч боқолмам,
Кўнгил дардим оёғингга тўколмам.
Тупроқ каби йиқилмишам йўлингга дея олмам.
Истар эсанг менга келиб гапурма,
ёнимда ҳеч ўтурма.
Ёлғуз йиғлаб узоқдан турганимни
Кўрганингда, марҳамат эт, бир оз кул.

Парча

Ур, ур! Сенинг тирноқларинг нозли, нозли урдикча,
Юрагимнинг битиб қолган яралари очилсун.
Чоғли қили сенинг нозли тирноғингла титраркан,
Умидимни қоплаб турган қора булут йиртилсун.

Менинг кечам

Кеч бўлди, тиниб битди товушлар,
сўнди бутун уйларда чироғлар,
тебранмади ер узра оёғлар,
зулмат яна ҳар ён оқа қолди.
Толпинмади, сайрашмади қушлар,
жимжиткина инга кирди,
бошини солди кейинга,
сўлғун қаноти остига олди.
Учмоқ, яшамок қайғуларига
“чиқ” деб, ўзини уйкуға солди,
ҳар дарди йўқолди.
Кўклар сари чаққон кўтарилган
тоғ гавдали уйлар,
кўнуқлар,
саройлар
айрилди бутун дабдабасиндан,
бир қоп-қора ҳайкал тусин олди.
Қундуз саккиз-ўн ёққа югурган,
чопган,
йиқилишган,
яна турган,
ўнг, сўл уни тепкан, буни...
Инсонда ётиб уйкуға толди...
Сўлғун, қора, турғун дема.
Кўрдим мунгли кечанинг
мунгли чоғинда,
кўб мунгли уйимнинг
кироғинда
ёлғуз икки нарса ёндошда:
бири шамим,
бири кўнглим!
Бошқа ҳамма тинч, жим,
ўчлаб узонишда.
Шундай кечаларни севаман мен,
бунда югуриш йўқ,
сўрғилуш йўқ.
Юрмоқда, олдамокда кўрулмас;
ёлғуз кўруниш,
сохта кулиш йўқ.
Ёв шакли кўзимдан кўп узокда.
Дўстлар эса, унданда йирокда.
Шундай кечадан ўргуламан мен.

Хайриддин
СУЛТОНОВ

ХАЛҚИМИЗ ҲАЁТИНИНГ БАДИИЙ ҚОМУСИ

2019 йилнинг декабрь ойида халқимизнинг улуғ намояндаси, бетакрор сўз санъаткори Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллиги юртимизда ва халқаро миқёсда кенг нишонланди. Юбилей муносабати билан пойтахтимизда жойлашган Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғида, шунингдек, Самарқанд дарвоза маҳалласидаги адиб яшаб ижод этган хонадонда катта ҳажмдаги қурилиш-ободонлаштириш ишлари амалга оширилиб, замонавий музейлар, кутубхона, ижод мактаби, муаззам ҳайкаллар бунёд этилди.

Қуйида таниқли адиб Хайриддин Султоновнинг Абдулла Қодирий уй-музейининг очилиш маросимида сўзлаган нутқи эълон қилинмоқда.

Бугун эл-юртимиз халқимизнинг буюк фарзанди, улкан сўз санъаткори Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллик тўйи шукуҳи билан яшамокда.

Куни кеча Ўзбекистон Республикаси Президенти мухтарам Шавкат Миромонович Мирзиёев раҳбарлигида Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғида бошланган ушбу қутлуғ тантана бугун адибнинг табаррук хонадонида, янги бунёд этилган обод ва чароғон уй-музейида давом этмокда.

Барчамизга маълумки, бундан 82 йил муқаддам, мана шундай киш кунларида, 31 декабрь – Янги йил оқшомида кўҳна Тошкентнинг Самарқанд дарвоза мавзесида, бугун биз тўпланиб турган ушбу хонадонда мудҳиш бир воқеа юз берди – ёвуз кучлар ўзбек миллатининг оташин фарзанди Абдулла Қодирийни ўз уйидан, халқимиз бағридан юлиб олиб кетди.

Бу пайтда адибнинг катта ўғли, кейинчалик таниқли шифокор ва ёзувчи бўлиб етишган Ҳабибулла оғир бетоб бўлиб, тепа қаватдаги хонада ўрнидан туролмасдан ётар эди. Абдулла Қодирийни ҳибсга олиш учун келган НКВД ходимлари уни бемор ўғли билан хайрлашувига, очигини айтганда, видолашувига ҳам йўл қўймасдан, қамоққа олиб кетдилар.

Хайриддин СУЛТОНОВ – 1956 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетида таҳсил олган. Адибнинг «Қуёш барчага баробар», «Бир оқшом эртаги», «Онамнинг юрти», «Умр эса ўтмоқда», «Бобурнинг тушлари», «Бобурийнома» каби китоблари нашр этилган.

Хонадоннинг оғир кунлари бошланди. Ёмон одамлар бу хонадонни “Халқ душманининг уйи” деб кўрсата бошлади.

Орадан салкам бир йил ўтди. 1938 йил 4 октябрда СССР Ҳарбий коллегиясининг трибунали – “Тройка” деб мудҳиш ном олган махсус суд ҳайъатининг бор-йўғи 10 минут давом этган мажлиси ҳукмига биноан Абдулла Қодирий антисовет унсур сифатида шаҳарнинг Алвастикўприк деган чекка бир ҳудудида, ҳозирги вақтда Қатагон қурбонлари мажмуаси бунёд этилган мавзеда отиб ташланди.

Яна бир машъум ҳақиқат, бедодлик шундаки, 4 октябрда ижро этилган ҳукм аслида 5 октябрда чиқарилган эди.

Мустабид тузум жаллодлари буюк адибимизни жисман қатл этиб, ўз қабих ниятларига етгандек хотиржам бўлдилар. Уларнинг назарида Абдулла Қодирий халқимиз хотирасидан абадий ўчирилган эди. Лекин қанчалар маккор, устамон бўлмасин, бу қора кучлар янглишган эдилар: ҳар қандай қатагонларга қарамасдан, Қодирий тирик эди – у она халқининг қалбида, юрагида яшаётган эди ва ҳануз безавол яшамоқда.

Яратганнинг қудрати ва марҳаматини қарангки, мана бугун шу илоҳий ҳақиқатга барчамиз яна бир бор амин бўлиб турибмиз.

Бу барҳаёт сиймо гўёки кадрдон хонадонига қайтиб, барчамизга бағрини очиб: “Ўз кўлим билан яратган боғимга, шийпонимга хуш келибсиз!” деб тургандай, назаримизда.

Ҳурматли Президентимиз кечаги учрашувда айтганидек, Абдулла Қодирий бугун Янги йил арафасида, декабрь ойининг мана шундай сўнгги кунларида, лекин чарогон ва мунаввар бир айёмда қалбларимизни қувонч ва армонга тўлдириб, яна ўз хонадонига қайтди.

Бу улуг зот бор-йўғи 44 йил умр кўрди. Унинг машаққат ва қийинчилик, меҳнат ва азоблар билан, таъқиб ва тазйиқлар билан кечган қисқагина умрида ноёб истеъдоди билан қанчалик буюк ишларни амалга оширгани ҳар қандай инсонни ҳайратга солади.

У айни навқирон йигитлик чоғида, атоқли қозок адиби Мухтор Авезов таъбири билан айтганда, теп-текис саҳрода тўсатдан Помир тоғларидай пайдо бўлган, нафақат Ўзбекистон, балки Ўрта Осиё ва Қозоғистон минтақасида роман жанрига асос солган, жаҳон адабиётининг нодир феномени – дурдонасига айланган машҳур “Ўткан кунлар” асарини яратишга муяссар бўлган эди.

Маълумки, миллий тарихимизда жадидчилик ҳаракати ҳақли равишда Туркистон халқларининг уйғониш даври деб эътироф этилади.

Абдулла Қодирий ва унинг сафдошлари бўлган жадид боболаримизнинг ягона ва муқаддас аъмоли, орзу-маслаги Ватанимизни мустақил давлат, миллатимизни эркин ва озод халқ сифатида кўришдан иборат эди. Улар мана шундай оғир ва машаққатли йўлда мардона курашиб, бекиёс матонат, маънавий жасорат намунасини кўрсатдилар. Ўзларининг онгли умрини, бутун фаолиятини ана шу буюк мақсадга бағишладилар.

Бир умр миллат қайғуси, унинг дарду ташвиши билан нафас олган бу улуг инсонлар ўз фаолиятларини бошлар эканлар, мудом икки ўт орасида яшадилар. Бир томондан, Чор ҳукумати айғоқчилари – чор оҳранкаси, иккинчи томондан, маҳаллий мутаассиб кучлар уларга қанчалар зулм ва зўравонлик, тазйиқ ўтказди, азиз бошларига не-не мусибатларни солди.

Ўша мудҳиш даврларда, айниқса, мустабид шўро тузуми йилларида Абдулла Қодирий таъбири билан айтганда: “Жасорат биткан эди, тил кесилган эди... Юраклардаги бир оз умидни истисно қилганда, бошқа нарсалар юлинуб-юлқинган эди”.

Ўтган асрнинг 17-йилида юз берган ўзгаришлар жадид боболаримиз калбида бир муддат заиф умид уйғотган бўлса-да, улар ёмғирдан қочиб дўлга тутилганларини тез орада англаб етдилар.

Абдулла Қодирийнинг: “Дард кўп – давоси йўқ, ҳасрат узоқ – кечалар қисқа, манзил узоқ – роҳила оз, осмон узоқ – ер қаттиқ”, деган фарёд тўла сўзлари аини шу давр ҳақида айтилган эмасми?

Мана шундай ўта хавфли ва қалтис, деярли имконсиз замонларда ҳам улар имкон топишга интилдилар. Китоблар, газета-журналлар нашр этиш, театр ва мактаблар, кутубхоналар очиш, ёшларни, халқни жаҳолат ва ғафлат ботқоғидан қутқариб, илм-маърифат сари бошлаш учун бу инсонларга нақадар буюк куч, сабр-бардош ва матонат зарур бўлганини, очиги, биз баъзан ҳатто тасаввур ҳам қилолмаймиз.

Ўзингиз ўйланг, қиличнинг дамидек кескир, оғир ва таҳликали шароитда ҳам ижод қилиш, ижод қилганда ҳам буюк мумтоз асарларни яратиш учун адиб қанчалар маънавий юксакликка кўтарилган бўлиши керак.

Абдулла Қодирий, ёзувчининг кимлигини асарларига қараб билиб олиш мумкин, дея таъкидлаганида минг қарра ҳақ эди. Бугун бу табаррук зотнинг ўлмас асарлари орқали тасаввуримизда аввало улуғ мутафаккир, чинакам Шарқ отаси, бекиёс сўз санъаткори, ҳазрати инсон сиймоси жонланади.

Биз “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романларини, адибнинг такрорланмас қиссаларини ўқир эканмиз, халқимизнинг минг йиллар давомида шаклланган турмушини, миллий табиатини ҳеч ким Абдулла Қодирий каби теран ва ёрқин очиб бермаганига яна бир бор амин бўламиз.

XVI асрда назари йўқ аждодимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома” деган қомусий асарни яратган эди. Орадан тўрт юз йил ўтиб, адабиётимиз, тарихимизда яна шундай буюк бир асар дунёга келди. Бу, ҳеч шубҳасиз, Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидир.

“Ўткан кунлар” – том маънода ўзбек халқи ҳаётининг миллий қомусидир. Агарки, Ўзбекистонга умрида бирон марта ҳам келмаган, бирорта ўзбек билан учрашмаган, гаплашмаган – дунёнинг нариги чеккасида яшайдиган киши ҳам шу асарни ўқиб чиқса, халқимизнинг миллий табиати, урф-одатлари, сурати ва сийрати ҳақида тўла ва яққол, унутилмас ва завқли тасаввурга эга бўлиши муқаррар, десак, ўйлайманки, адашмаган бўламиз.

Бугун улуғ бобомиз хотирасини ёд этар эканмиз, беихтиёр адабий силсила деган тушунча ҳаёлимизга келади.

Маълумки, Абдулла Қодирий нафақат ўзбек юрти, балки бугунги Ўрта Осиё ва Қозоғистон давлатларини ўз ичига олган, Туркистон деб аталмиш мана шу бепоён минтақа адабиётида ҳам том маънода реалистик прозанинг тамал тошини қўйган, чексиз ҳаётбахш таъсир кучига эга бўлган ёзувчидир.

У ўз вақтида минтақа адибларининг устози, маънавий пири сифатида майдонга чиққан эди. Қўшни ва қардош халқлар адабиётининг кўплаб улуғ намояндалари, хусусан, Мухтор Авезов, Берди Кербобоев, Хидир Деряев, Жалол Икромий сингари ўнлаб адиблар Қодирий мактабидан етишиб чиққан ижодкорлар эди.

Бугун ўша даврлар адабий манзарасини кузата туриб, айтиш мумкинки, агар Абдулла Қодирий бўлмаганида – балки Мухтор Авезов ҳам бўлмас эди. Ўз навбатида, Мухтор Авезов бўлмаганида – туркий дунёнинг фахрига айланган Чингиз Айтматов ҳам, эҳтимол, бўлмас эди.

Агарки муаллифлари Қодирий даҳосидан баҳра олмаганларида, балки “Кеча ва кундуз”, “Навоий” ва “Сароб”, “Улуғбек хазинаси” ва “Юлдузли тунлар” каби дурдона асарларимиз дунёга келмаган бўларди.

Бу сирли-синаотли адабий силсилани таҳлил қилар эканмиз, беихтиёр унинг бош бўғини, олтин ҳалқаси бўлган, шундай буюк халафларни тарбиялаган Абдулла Қодирий даҳосига қалбимизда яна бир бор ҳайрат ва эҳтиром туйғулари уйғонади.

Фурсатдан фойдаланиб, Қодирий номи қораланган, асарлари тақиқланган ўша мустабид тузум даврида ҳам унинг асарларини йўқотмаган, керак бўлса, яшириб ўқиган маърифатпарвар халқимизга, энг оғир дамларда ҳам падари бузруквори хотирасини юракларининг тўрида авайлаб-асраган фарзандларига, қарийб бир аср мобайнида мана шу табарруқ хонадоннинг чироғини ёқиб келган улуғ адибимизнинг авлодларига чуқур ҳурмат ва ташаккуримизни билдирамиз.

Ўз вақтида Абдулла Қодирий номини оқлаш ва асарларини халқимизга қайтаришда бемисл хизматлар қилган атоқли арбобларимиз, олим ва зиёлиларимиз, шоир ва ёзувчиларимизни, театр ва кино арбобларини мана шундай қутлуғ кунларда миннатдорлик билан эслашни барчамиз ҳам қарз, ҳам фарз, деб биламиз.

Юртимизда Абдулла Қодирий номи тўлиқ оқланиб, унинг асарларини оммалаштириш ва руҳини шод қилиш борасида жуда кўп ишлар амалга оширилаётганидан барчамиз яхши хабардоримиз.

Мустақиллигимизнинг илк йилларида улуғ адибимиз Алишер Навоий номидаги Давлат мукофоти, “Мустақиллик” ордени билан мукофотланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан мамлакатимизда Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллиги кенг нишонланмоқда.

Абдулла Қодирий хонадониди, адиб номидаги маданият ва истироҳат боғида катта ҳажмдаги қурилиш ва реставрация ишлари амалга оширилди. Замонавий музейлар, кутубхона, ижод мактаби бунёд этилди. Муаззам ҳайкаллар қад ростлади.

Қутлуғ сана муносабати билан амалга оширилаётган бундай эзгу ва хайрли ишлар, айниқса, муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғига ташрифи жамиятимизда ҳақиқий маънода маънавият байрамига айланиб кетди.

Давлатимиз раҳбари жамоатчилик билан учрашувларидан бирида жуда муҳим бир фикрни билдириб, жумладан, шундай деган эди: “Агар ҳар бир халқ, ҳар бир давлат мустақил бўлмаса, бошқалар унинг нафақат деҳқонини, нафақат ишчисини, ҳаттоки шоиру олимини ҳам, давлат арбобини ҳам истаганча таҳқирлаши, инсоний шаънини тупроққа қориши мумкин экан. Биз яқин тарихимизда кечган аянчли воқеалар мисолида мустақиллигимизнинг аҳамияти ва моҳиятини, кадр-қимматини янада теран англаб етишимиз, уни ҳар қандай ёвуз кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз шарт”.

Бугун биз қутлуғ таваллуд айёмини нишонлаётган Абдулла Қодирий бобомизнинг бутун ҳаёти, адабий, ижтимоий-сиёсий феноменининг моҳияти, ижодининг туб фалсафаси ҳам бизга худди шу ҳақиқатни уқтиради.

Бизни мозийга қайтиб иш кўришга, тарихдан тўғри хулоса чиқариб, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, уни кўз қорачиғидай асраш ва эъзозлаш, керак бўлса, жонимизни бериб ҳимоя қилишга ўргатади.

Бугунги қутлуғ айём – Абдулла Қодирий бобомизнинг табарруқ тўйи барчамизга муборак бўлсин.

Дунёга Абдулла Қодирийдек буюк зотларни берган халқимиз доимо омон бўлсин!

Гулчехра
НУРИЛЛАЕВА

Тақдир юлдузимиш бахт сайёраси

Саккизликлар

* * *

Учар атиргулнинг ажиб ифори,
Учар шавқ дарахтнинг япроқларида.
Учар балдоқ саси – асил, бухори
Келинчакнинг жажжи қулоқларида.

Теграмда неки бор, парвозда, зотан,
Хаёл ҳам учувчи, қалб ҳам учувчи.
Ажабо, ҳаттоки мункиллаган тан
Шитоб учаётир, етмоқда кучи.

* * *

Менинг завқим, табрикларим, олқиш-таъзимим,
Эътиқоди талотўмдан бўлиб чиққанга.
Фикр етиб битганларим – юрагим, назмим
Юрагидан тоза Ватан, миллат чиққанга.

Менга ёғий, менга нафрат – алдоқчи, маккор,
Билиб-билмай, ҳатто ўзим айлангум ўққа.
Яратганим насиб этса, отилмоғим бор
Юрагида тоза Ватан, миллати йўққа.

Гулчехра НУРУЛЛАЕВА – 1938 йилда тугилган. Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) ҳамда Москвадаги Олий адабиёт курсини тугатган. Шоиранинг ўн бешга яқин шеърӣ китоблари нашр этилган.

* * *

Мартабаси баланд куёшнинг,
Риё нима – билмаганидан.
Ноилидир мамнун қарашнинг,
Икки юзли бўлмаганидан.

Меҳри ошкор, нафрати ошкор,
Ҳар одими эл назарида.
Сақич қилиб чайнолмас зинҳор
Ҳеч ким уни гап бозорида.

Сабоқлари бисёр куёшнинг.

* * *

Салом, эй камтарин бинафша гулим,
Чўзаману яна тияман қўлим.

Турарсиз хижоблар тутиб япроқдан,
Барвакт бош кўтариб она тупроқдан.

Қўл тегса, ҳид сочиб, жилмаясизлар –
Ёқимтой, камсукум, ҳимоясизлар.

Нимага шаъма бу кундузлик, тунлик:
Нечоғ гулгунлику нечоғ дилхунлик?

* * *

Сиз мени билмайсиз, билмайсиз:
Мен – улуғ эркимнинг бандаси.
Қуйларим – карнайсиз, сурнайсиз,
Кийганим – изтироб жандаси.

Айтарим – оғриқли, жарроҳ сўз,
Бўлсайди юртимга у малҳам.
Сиз мени билмайсиз, билмайсиз,
Эҳтимол, билмасман сизни ҳам.

* * *

Шафтоли ниҳоли муниса, майин,
Унга соя солса баланд оқ қайин.
Ниҳол фарёд қилса, оғриқ кўксимда,
Унинг кўзларига қандоқ боқайин?

Бағри лолалардан қон-қон адирман,
Тўрт томоним – тоғлар, мен – сирли дилман.
Тошлар кўчиб турар тоғдан кўксимга,
Бонг уриб: “Ниҳолим сўлдирма!” – дерман.

Шу боис, най эмас, чилдирмадирман.

* * *

Олисда илинж бор оппоқ либосли,
Бошидан тўкилар нур фаввораси.
Дастури покиза меҳнату ростлик,
Тақдир юлдузимиш бахт сайёраси.

Олисда илинж бор – руҳимда далда,
Чопаман, чопаман, етаолмасман.
Уфлайман, товоним қонаган ҳолда,
Қўлимни силтаб ҳам кетаолмасман.

* * *

Заҳри қотил кемирган руҳим,
Бирдамликдан даволар излар.
Қўшиқлари кемтик шукуҳим
Шижоатдан наволар излар.

Шу қисматни тақдири азал,
Қуллуқ, раво кўрмишдир бизга.
Лек, ажабо, кўрқоққа ҳазар,
Ношукурмиз бағри тўкисга.

* * *

Мен эмасман режангизга
Кириб борар бесўров, тик.
Менмасман кун-кечангизга
Фармонлари қатъий битик.

Менман титраб жунжикувчи
Қабохатдай алвастига.
Менман гулдан тўн бичувчи
Баҳодирлар бўй-бастига.

* * *

Дўстларим – ғофил, тун ағёри – куёш,
Ғамдан адо бўлиб, сарғайган кузак.
Дўстларим – мазлума кўзлардаги ёш,
Уни қуритай деб, эсган елвизак.

Дўстларим – ғам ямлаб, чорак қолган дил
Ва бу дил дардига йиғловчи сатр.
Дўстларим – тераклар, тургувчи адл,
Шулар шеър ёзишга ундамоқдадир.

* * *

Мен энди турайин, мен энди кетай,
Очилиб-сочилив ўлтиролмадим.
Бўшлиқ бор, бўшлиқ бор қалбимда, нетай,
Афсус, даврангизда тўлдиролмадим.

Балки, юрагингиз тоза, бериё,
Балки, истагингиз таъмадан йироқ.
Балки, беролмадим ўзим ҳам зиё,
Балки, ёқолмадим ўзим ҳам чироқ.

* * *

Сел қуяр, ютгудай дарахт, уйларни,
Мен туриб қоламан том панасида.
Оқизгим келмайди тоза ўйларни,
Бўтана оқимнинг пўртанасида.

Фаслнинг бетийиқ саркашлигидан
Четроқ турақолсин тегса сўлар рух.
Ўткинчи шумликнинг шаррослигидан,
Ахир, қанча кўнгил қўйлаги доғ-дуғ.

* * *

Қоп-қаро тун – усти-боши чанг,
Бошим узра ўлтирмоқчимиш.
Менинг тоза, азиз, курашчан
Кундузимни сўлдирмоқчимиш.

Нафратимни шахт айтдим тунга:
“Ўзни сенга бермасман!” – дедим.
Ахир, мен, бу курашчан кунга
Умр бўйи орзуманд эдим.

* * *

Еллар яйраб япроқ нозидан,
Бўса олар, беникоҳ олар.
Қўш булутнинг эҳтиросидан
Осмон кўзи чарақлаб қолар.

Сипо қоя, шаддот шалола
Туришади кўнгилни хушлаб.
Уялгандан никоҳли лола,
Лабларини қонатар тишлаб.

* * *

Мен лол ҳиммат маҳоратига:
Ана сарву ана санобар.
Гулрӯ сураи малоҳатига
Ноқис ақлим қилолмас бовар.

Мен лол ғорат харобатига:
Қувғин ҳаё, қувғин садоқат.
Бадхў сийрат жаҳолатига
Ноқис ақлим қилолмас тоқат.

* * *

Либосини ечиб, ёшини тўкиб,
Ўйчан эдим, баттар ўйлантирар куз.
Ҳеч ким уқа билмас кўнглимни укиб,
Мени ҳайронага айлантирар куз.

Дейди: “Ошкор-ошкор китобдай ўқил,
Сенинг айтар сўзинг биргина Ҳақдир!
Тўкил, тўкил, тўкил, сарғайиб тўкил,
Бизга, ахир, шундоқ битилган тақдир!”

* * *

Қиш баҳорга қайради қорни,
Гиж-гижлади совуқни роса.
Икков талай кетди баҳорни:
Билмай меъёр, билмай муроса.

Ўлим сўзи битик ҳукмлар
Барг, гулларни зор қақшатди, зор.
Энди керак қанча ой, кунлар
То ўзига келгунча баҳор.

* * *

Йигит учун керак дилдора ҳамроз,
Қиз учун – васлига беҳад ташна дил.
Тамбалларга – уйқу, машшоқларга – соз,
Ҳокими мутлаққа – авоми қобил.

Мазлумага – меҳр, фотиҳга – даврон,
Шоирга – равона тўкилгувчи шеър.
Менга эса, нурдан чақнаган осмон,
Мардлари беқувғин, жаннатий шу ер.

* * *

Ногоҳ, кайфиятим ғуборин артиб,
Қўлимда жилмайди пушти атиргул.
Вайрона кўнглимга беролди тартиб,
Ломакон таскинга макон бўлди ул.

О, жоним табиат – илоҳий санъат,
Сен боис, не сурур уйғонар бизда.
Шифосан, хузурсан, кўнгил эса лат,
Шу боис, она деб, атарканмизда.

* * *

Орқага қайрилиб, тан олмоқ лозим,
Мискин кунлар бўлди бисёрдан-бисёр
Иншооллоҳ, энди учгай овозим,
Иншооллоҳ, бўлгай тасалли дастёр.

Ақалли, бошимда муҳаббат паноҳ,
Ақалли, кўксимда тиловат-тоат.
Ақалли, руҳимга эркинлик ҳамроҳ,
Ақалли, жиринглаб уйғотмас соат.

* * *

Кўникиб кетдим ҳам, серҳадик кўзлар
Кўриб кўрмасликка олишларига.
Айтмасам, кўксимда минг маҳбус сўзлар
Виждонни не кўйга солишларига.

Менга ачинганлар айлашар талаб:
“Ҳар бобла урилмай, терсликни ташла...”
Маҳбус сўзлар эса, кўксим таталаб,
Хурлик, эркинликка, о, нечоғ ташна!

* * *

Сенга гул ярашар, ақл ярашар,
Сахийлик ярашар, баҳорим, жуда.
Фасллар шоҳи, деб, сенга қарашар,
Сел, дўл бўлаверма худда-беҳуда.

Сени ўйлаганда, кўрмай тангликни,
Латифлик киради шоир тушига.
Жами зулм, қаҳр, беписандликни
Қўшиб юборсангчи қиш улушига.

Тўртликлар

* * *

Яхшилар, яхшиям борсиз ҳаётда,
Юрагим соати биларман сизни.
Ховлиқсам, тўхтасам ё қолсам ортда,
Тинглашга тушаман зарбларингизни.

* * *

Худда-беҳудага, оҳ чекмасга шараф,
Ҳақ йўлдан бир умр чиқмасга шараф.
Шитоб бўронларда, довулларда ҳам
Кўнглининг кемаси чўкмасга шараф.

* * *

Майли, ағёримча ёмон от бўлай,
Майлига, бесамар ҳаёлот бўлай.
Бир тутам изтироб, бир тутам армон –
Диллар оғриғидан хотирот бўлай.

* * *

Дарахтнинг пойига барглар чарх урар,
Анҳор тиниқлигин чандон оширар.
Ё, раб, бу қай фасл, қандай қўналға –
Қадам секинлашиб, фикр шоширар.

* * *

Ўз-ўзингга суял. Онангга суял,
Суял ўктам ёринг, дониш отангга.
Қадам босаркансан, ўғилжон, ҳар гал
Албатта, суянгил мунис Ватанга!

ШАМ ВА ШАМШИР

(НАВОИЙ ВА БОЙҚАРО)

Роман

Музаффар МИРЗО

*Сано ҳаққаким, қошифи ҳол эрур,
Хирад мушилотига ҳалол эрур...
Ҳазар ичра бечоралар ёвари,
Сафар ичра оворалар раҳбари...*

Алишер Навоий,
“Ҳазойин ул-маоний”. Маснавий.
Саид Ҳасан Ардашер номига
битилган мактубдан.

Меҳрибон ва марҳамати кенг Оллоҳ номи билан (бошлайман). Эй, инсон!
Ҳикматли Куръон ҳақи, албатта, сиз элчисиз ва ҳақ йўлидасиз.¹

* * *

Аччиқ дард букчайтирган, тивит тўнига бурканиб олган бемор йигит хотифнинг² ниҳоятда ёқимли ва жозибадор муножотидан сергак тортди. Маҳзунлик кўтарилди. Бир маром ва мақомда янграётган тиловат ўксик кўнглига алланечук маъсум ором, тарахҳум бахш этди. Манглай ва ёноқларида қайноқ тафт сизди. Қалбига инган енгил рухдан томирларида юрак тепсинишга монанд ҳапқираётган қон ҳароратини туйди. Бўғинларидаги жунжикиш, увишиш ёзилгандек бўлди. Устига ёпинган тўнининг бир этагини аста кўтариб, қаддини ростлашга уринди. Илинж билан дарича томон қаради. Ақлни ўғирлагувчи мўътабар каломи худди панжара ортидан ёйилаётган тонгги, заррин зиё каби вужудидаги тийраликни кўтарган, мунавварлик жо қилганди, гўё. Бу вобасталик хотиротини синик, узук-юлук ўйлар билан банд айлади.

Хона бўйлаб кўз югуртираркан, бир четга олиб қўйилган мўъжаз, нақшин оёкли

¹ Куръон. “Ёсин” сураси, 1-4-оятлар. Шайх Абдулазиз Мансур таржимаси.

² Хотиф – ғойибдан овоз бергувчи, қакирувчи.

Музаффар МИРЗО – 1954 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. Унинг “Узук кўзидаги хат”, “Ҳақиқатдан дарс”, “Паноҳ” каби роман ва қиссалари чоп этилган. Юлиан Семёновнинг “ТАСС маълум қиладики...”, “Президент учун бомба”, Луи Арагоннинг “Қочқин”, “Жавоҳир” ва Нодар Думбадзенинг “Эзгулик садоси” романларини ўзбек тилига таржима қилган.

курсига тикилиб қолди. Кимдир дафтар, сиёҳдон ва киликни³ саранжом тахтлаб қўйибди. Сопол шамдондаги ёниб тугаган шамнинг дурди қолган, холос. У оғир хўрсинди. Бу манзара кеча тунда, қалб лавҳига битилган байтларни оқ қоғозга қўчириш иштиёқини кучайтирди. Курсидаги лаби учган сопол пиёлага кўзи тушгани ҳамон хаёлидан: “Бир култум сув тутишга лаёқатли кишим борми?” деган ўй ўтди. Қани энди, танаси иродасига бўйсунса-ю, ташналигини қондирса. Аммо қани ўша имконият. “Эй, Оллоҳим, дардимга чора топгувчи жонкуярим ўзинг! Дард бергувчи, таскин – малҳам бергувчи ҳам ўзинг! Теграмда дилдорлиг улфатим ҳам ўзинг! Ўзингдан бўлак қўллагувчи, мурувват кўрсатгувчи меҳрибоним қайда?” дея ўкинчла кўнглидан ўтказди.

Шу лаҳзада у ўзини ниҳоятда нотавон ва ғариб ҳис қилди. Базўр ютинди. Тахир таъм томоғини кириб ўтди. Курук йўтал бадвухушлигидан кўнгли беҳузур бўлди.

Туни билан уни қийнаган лоҳасликни бир муддат унутишга уринди. Эти жунжикиб остонага яқин бурчакдаги манқалга таассуф билан қаради. Юраги яна хижилланди. Кеча оқшом гўлаҳ қалаб кетган тарашадан бир ҳовуч совуқ кул қолганди. У тивит тўнига бурканганча дарчадан ёғилаётган нурга термилди. Ғаройиб осудаликка уйғун ҳолда янграётган тиловатда жозиба мужассам эди. Худди ёғду мисол вужудига, руҳига йўғрилаётган муножотдан ўзида ажиб бир тетиклик ҳис этарди. Кўнгли масрурлик равзасига элитаётгандек эди. Дарддан ниҳоятда синикқан беморнинг киприклари оғирлашиб, уйқу ингди...

* * *

...Ногоҳ, қаршисида кўкси оппоқ, қанотлари мовий, хумоюн куш – Қофи анқо⁴ намоён бўлди. Қушнинг товусникидек жилоланаётган камалакранг уккипари кўзни қамаштиради. Қофи анқо лафзида янграган байт қулоғига аниқ чалинди:

³ Килик – қамиш, қалам, най қалам.

⁴ Қофи анқо – энг узок ва энг баланд тоғда яшовчи афсонавий, хумоюн – бахт куши.

Ёзувчи Музаффар Мирзонинг “Шам ва шамиш” романини диққат билан, берилиб ўқидим. Унда улуг устозимиз, шоир ва мутафаккир, давлат арбоби Алишер Навоийнинг ёшлик йиллари тўғрисида ҳикоя қилинган. Муаллиф, Музаффар Мирзо етук, таланти, билимдон, ўз касбининг бутун асроридан тўла хабардор адиб сифатида кўринади. У характерлар тасвирида маҳоратли, асар бадиий матосини мазмундор, қизиқарли ва малакали равишда ростловчи ижодкор сифатида ўзини кўрсатган.

“Шам ва шамиш”нинг ўзим ўқиган нусхасидаги айрим маслаҳатларимни ёзувчи Музаффар Мирзога билдирдим. Агар лозим топса улардан истифода этар.

Биз Алишер Навоий ижодини кенг оммалаштириш бўйича ҳали кўп ишлар қилишимиз керак. Бу буюк ижодкорнинг ижодий меросини ўрганиш, таҳлил этиш соҳасида тинмай ишламоқни тақозо этади. “Шам ва шамиш” романи шу соҳадаги керакли ва муҳим ишлардан бири сифатида кўрилмоққа сазовор.

Мен ёзувчи Музаффар Мирзонинг ушбу асарини навоийшуносликка қўшилган салмоқли бир ҳисса деб ҳисоблайман ва муаллифга сиҳат-саломатлик, янги улкан ижодий ютуқлар тилайман.

**Азиз Қаюмов,
Ўзбекистон Республикаси ФА академиги,
Филология фанлари доктори, профессор.
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби**

*Хурдадонлар айламаслар фаҳм оғзинг рамзини,
Мен учунким, бордурур ул нуктада беҳад хафо.*

Йигит уйкули хайратда эса-да, тафаккурни йўқотмади:

– Меҳри учун муштарий юзига ҳумоюн алқоб ёзилиб эрди, етишди.

– Истасанг Хон тангри тоғига, ё ишқ водийсига элтай. Токи, ихлосу эътиқод била, умид ва муҳаббат шамъи ила илми анжуманга етишгайсен!

– Тангри таоло менинг бугунги ризқимни сенинг хонингга ҳавола қилибтур...

Қофи анқо қайириқ тумшуғи билан елкасини тинмай ниқтаб йигитга алланималарни англамоққа уринарди. Йигит бу, сўзсиз ишорани фаҳмлаб, қушнинг гарданига мингашди. Нашъу намоли парвоз интиҳоси, у ўзини фавқул – фалакда, мунийр⁵ устунли ажиб бир кўшқда кўрди. Қулоғи остида ҳамон хатибнинг майин кироати янграрди.

Ёни-бериға, гўё ойнаи ойинда акслангандек ғаройиб, фараҳбахш манзараға хайрат билан боққанча туриб қолди. Уфқдан эндигона кўтарилаётган қуёш ёғдусига чулғанган чиннидек ойнабанд девор ортида ўн икки бурч-қубба, гумбазлар кошнларигади гиё мафтункор жилваланади. Чинни тош ётқизилган ҳовли саҳнида, фирдавс боғ ўртасида канораси саккиз қиррали, мармар изорали ҳовуз сув билан эмас, нурга тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ҳовуз қирғоғида, баргларида мушқу анбар таратаётган сидра⁶ дарахти остидаги мўъжаз кўшқи аъроф⁷да оқ либосда, оппоқ соқолли аҳли аъзам – энг улуғ зотлар гўзал суҳбат қуришган. Баҳс-мушоҳадаға бир байтнинг талқин – тавсифи сабаб:

*Оне ки дар ҳавои сари зулфин ёри мост,
Аз саргузашта аввалу дар охираш ҳабост.*

Ажиб мисралар йигитнинг ақлини шошириб қўйди. Атрофга таажжуб билан қаради. Қофи анқо қандай пайдо бўлган бўлса, шундай ғойибликка сингиб кетганди.

Устунлари нурланаётган айвон – кўшқда ёлғиз қолди. Аҳли машваратга, анжуманга етишмоқ истагида олдингга юрди. Бироқ қаршисида рўёвий, кўз илғамас, ойинали тўсиқ пайдо бўлганди. Ойнабанд деворнинг на бир даричаси, на бир эшиги бор.

* * *

Худди шу лаҳзада, шунга монанд макон, манзара. Икки қаватли бино билан гирдианган Машҳад работи одатдагидек гавжум, эрта тонгдан борлиқ жонланган.

Карвонсаройнинг тўрт бурч қубба-минора ва тим гумбазлари кошинида шафак шуъласи ранго-ранг тусланади.

Гўё чумоли сўқмоқни эслатувчи, тўрт тарафдаги дарвозалардан кириб чиқаётган, уст-боши турли, юкли-юксиз ҳаммоллар, кетаётган ёки келаётган карвонларнинг келди-кетдиси бир дақиқа ҳам узилмайди. Узоқ ва машаққатли йўл ҳолдан тойдирган тижоратчилар ҳорғин овозда ходимларига кўрсатма берадилар. Бошқа бир тоифа савдогарлар тетик кайфиятда сафар тадоругини кўрадилар.

Сиёб бозорига рўбарў бостирмасидаги тартибсизлик мубассирнинг⁸ диққатини

⁵ Мунийр – нур берувчи, ёритувчи.

⁶ Сидра – жаннат дарахти.

⁷ Кўшқи аъроф – “Қуръон” нинг “Аъроф” сурасида талқин этилишича, Нух, Худ, Солих, Лут, Шуайб ва Мусо пайғамбарларнинг тавҳид, иймон, эътиқод, ҳам қиёмат ҳисоб-китоби масалаларида анжуман қурган ойин шийпон – жаннатни ваҳимали дўзахдан муҳофазат этгуви, мунийр чодир билан ўралган кўшқ.

⁸ Мубассир – карвонсарой назоратчиси ёки кузатиб турувчиси.

ўзига тортди: “Бирор фалокат рўй бермаган бўлсин-да?!” деган хавотир билан ўша томонга шошилди. Чунки куни кеча ёғиб ўтган қаттиқ ёмғир оқибатида аркдан бўлак кесаги ўпирилиб тушган, тасодиф туфайли ҳеч кимга зиён-заҳмат етмаганди.

Ҳар бир имо-ишора, буйруққа итоат ва илҳақликда бўлган икки нозир унга эргашишди. Бостирмадаги манзарадан учови бирдек ҳайрон, қадам босган ерларида қарахт туриб қолгандилар.

Йўнилган, қадамлар эпкинидан сайқалашган тош йўлак бошида ваҳҳи салобатли нуруний кўринди. Ўнг қўлида бўй-бастини бўйлаган, куббали ва ўйма нақшли ҳасса, бошида қора жун дўппи, эғнида оддий чакмон. Борлиғи ораста ва сиполикка мутаносиб. Бўртиқ, қизил ёноққа вобаста, кафтдек, саришта тарашланган оппоқ соқол, жиддий чехрасидаги нимтабассум унга файз бағишлаган. Хиёл туташ, устки қовоқларни қоплаган ўсиқ, қуюқ оқ қошлар остида боқаётган тим қора кўзларда тиниқлик, теран маъно ва заковат жам бўлган.

Тонгги шуъла гўё пойандоз тўшагандек қизғиш тусга кирган қия йўлакдан вазмин қадам ташлаб келаётган қария ҳамманинг эътиборини ўзига бирдек жалб қилганди. Бостирмадагилар қўллари қовуштириб, ярим таъзимда ортларига тисарилиб, саф баста бўлдилар. Нигоҳларда ҳайронлик ва кироий икром: “Бу киши ким бўлди экан? Бунчалик илтифот, бунчалик эҳтиром?!”

Мубассир хизрваш шайхул-машойих⁹ни кўриб, бир муддат каловланиб қолди. Унга ҳамроҳлик қилаётган сарой аёнлари, хусусан доруссалтана шайхул-исломи Хожа Мавлонога кўзи тушиб, сергак тортди. Эътиборли меҳмонларнинг қутилмаган бу ташрифи уни шошириб қўйди. Ортига ярим ўгирилиб, ходимларга “Нима қилиб турибсанлар?” дегандек заҳрини сочган ҳам бўлди. “Илдам-илдам!” ундовида супа тарафга кўз кирини ташлаб қўйди. Нозирнинг амрини уққан ходимлардан бири аллақайга ошиқди. Иккинчи ходим эса ҳужралардан бирига кириб кетди ва зумда гилам, духоба кўрпачалар олиб чиқди. Уларни расамати билан супадаги бўйра устига тўшади. Зумда рисоладек дастурхон тузалди. Ходимларнинг саришталигидан кўнгли тўлган мубассир меҳмонларга пешвоз чиқди. Уларни тавозе билан супага тақлиф қилди.

Шукроналик дуоси ўқилгандан сўнг, шайхул-шуюх киши билмас ютиниб олди. Томоқ кириб йўталиб қўйди. Тамойилига кўра “Ёсин” сурасидан тиловат бошлади:

– Ҳар бир ният ва рағбатга Оллоҳнинг “бўл!” даъвати кифоя. Борлиғи ва оламни ўз изнида тутгучи зот пок ва улугдир. Барча у зотга қайтади...

Субҳи саҳардан то ярим тунгача ғала-говур қарвонсаройга ажиб осудалик чўмди. Работ аҳли: факиру мусофир, савдогару тижоратчи, барча чўккаланиб, бовужуд муқаддас каломига қулоқ тутган. Ҳатто, харита тизилишган беозор қумрилар бир муддат “кукулашдан” тийинган. Асрларни курчлаган, садақайрағочдек қулоқ ёйган сандал¹⁰ япроқлари майин шитирлаб, анвойи мушк таратади.

Сардоба канорасининг тош кирпичлари чокларидан ёринган пайилдизлар майин қалқинади. Тиловат тугаган эса-да, зўр қувваи жозиба таъсирида қолганлар ўринларидан кўзғалишга шошилишмасдилар. Жонлиқлар сўйилиб, эҳсонларни тарқатишга даъват янграганидан кейингина барча ўз юмуши, машғулотига унналди.

Нуруний увишаёзган оёқ-тиззаларини кафтлари билан укалай-укалай ўрнидан турди. Ҳовуз бўйига келиб бир зум балиқларнинг сузишини томоша қилди. Оби Машҳад булоғи маликлари-хонбалиқлар латиф сузишида, сув юзидаги аксланган нурда ажиб тароват бор эди. Шайх сандал дарахтининг сербарг новдасидан тутиб, хидлади. Димоққа урилган ёқимли, хушбўй атирдан тўлқинланди:

– Гўзаллик асли мукаммал мўъжиза эканлиги ҳақ гап. Бу кўркем мақбара,

⁹ Шайхул-машойих ва шайхул-шуюх – энг катта шайх, эшон. Шайх ибораси араб тилида нуруний, донишманд, олим маъносини англатади. Шайхул-ислом – мавқе, диний мансаб, унвон.

¹⁰ Сандал – ёғочи қора-сарик рангли, кўп йиллик, атри ўткир дарахт.

мадраса, Машҳад работи, обичашма инсон тафаккурининг шарофати билан бунёдга келган. Жаннати балиқлар, хосиятли дарахт. Амир Темур ҳазратлари аҳсан Қусам ибн Аббос турбатини қайта бунёд этибон, ул зот руҳини эъзозлаб кўп савоб иш қилгонлар.

– Шундай, тақсир, – деди шайхул-ислом қўллари орқада, ички бир кибр билан. Ангоридан ўзига номуносиб тадбирда иштирок этаётганидан орлаётгани сезилиб турарди.

Шайхул-исломнинг мужмал жавобидан киши билмас энсаси қотган мубассир:

– Айтишларича, сандал дарахти, хонбалиқларни Амир Темур ҳазратлари Ҳинд элидан келтирган, – деди.

– Аларда жаннатнинг таровати-ю уфори бор, – дея нуроний мубассирнинг фикрини маъқулларкан, ҳамроҳига кўз қирини ташлади ва унинг юзидаги ғайри ихтехзо ва надоматдан ажабланиб, мулойимлик билан сўради. – Кудуратга не ҳожат, мавлоно?

Ички кечинмалари ошкор бўлаётган шайхул-ислом:

– Ваоллох! Қандай гина-ранж, тақсир? Нафсиламр, ҳаддан зиёд кори саховатдан таажжубдамен, холос, – дея киши билмас дудмолланди.

Шайхул-шуюх таажжуб, ҳам табассум билан, сўради:

– Ажаб, муруватнинг зиёди, ози бўлурму?! – дея Хожа Мавлоно ўзининг ўринсиз гапидан уялганнамо ерга қаради.

Чин кўнгилдан берилган бу саволга нима деб жавоб қилишни билолмай:

– Оллох барҳақ, – дея мавҳум жавоб қилди.

У ўзини оқлашга важ излар, лекин, қани ўша жоноғиз ибора. Зум ўтмай Хожа Мавлонони кўзлари чўғланди. Уни оғир аҳволдан қутқаргувчи имконият туғилганди:

– Хайр-садақа маломатсиз ва миннатсиз бўлмоғи даркор. Бундай тадбирнинг ўз меъёри бор аслида. Ҳаддан зиёд эҳсон кишини танбал қилиб қўюр. Иллох, жаноби Расули Акрам мушфиқ бандага болта-ю чилвир бериб, корингга ярат, дея ўтинчиликка ёлчиган рост-ку?

– Аҳли ниёз билан танбал, ғофил тиланчилар орасинда осмонча тафовут бор, – дея Нуроний: “Сиз нима дейсиз?” сўровида мубассирга қаради.

Мубассир ҳамон, камолотда беназир бу қариянинг кимлигини билолмай ганг аҳволда эди. Адаб ва одоб ижтиноби билан шайхул-исломга назарини ташлади. Айни вақтда, у икки феълу атворнинг шоҳиди бўлганди. Бирининг сазъю раъйи, ҳам муомаласида мулойим ва зарифлик мужассам, иккинчиси эса аксинча, афтидан ман-манлик, мансабу мавқеига гард юқтирмаслик ижтиҳоди кучли эди. Шайхул-ислом мубассирга “Ўрнингни бил!” дегандек қаттиқ, совуқ таҳдидли нигоҳини қадади. Ноқулай вазиятга тушиб қолган мубассир шайхул-шуюхга ички бир истиғно билан боқаркан, унинг чехрасидаги самимиятдан дадилланиб:

– Шундай тақсир, – деди қимтиниб, мулоҳаза билан. Сўнг ҳовли бурчагидаги, ҳоли хужрага ишора қилди. – Мен билган йигит ҳақиқатан муолажага муҳтож. Табибга эса нафъақа¹¹ даркор.

Нуроний дилкаш жилмайиб:

– Айтинг, – деди интиқлик билан.

– Ўтган ҳафта Ҳиротдан бир йигит келган эди, – деди мубассир истиҳола билан Хожа Мавлоно томонга бир қараб олди-да, кўрсаткич бармоғини ёзди. – Ана у барчакдаги хужрада... Дарди оғир, дармонга ниҳоятда муҳтож. Сарбон яқин кишиси кўринадурки, бир-икки кун бемор бошида парвона бўлди. Бироз тетиклашгач, сафар олдидан фақирга: “Мана бу сармояни шамсул-анварнинг саломатлиги учун сарфлагайсиз. Анга эътибор даркор, токим мунавварлиғ куёш

¹¹ Нафъақа – зарур, ҳаётини эҳтиёжни қондиргувчи маблағ.

зиёсидан бебаҳра қолмагайсиз”, дея бир ҳамён ақча қолдирганди. “Нечун йигитни ўзига бермайдурсиз?” дегон сўровимга, сарбон: “Истиғнолиғ истамас”, деб жавоб қилганди. Сарбон қолдирган нафъақа дори-дармонга базўр етаяпти.

Нуроний шайхул-исломга сирли, кулимсираб назар ташлади. Бу қарашдан пардали пичингни илғаган Хожа Мавлоно нигоҳини қаерга олиб қочишни била олмай мубассирга ер тагидан ёв қараш қилди. Унинг боқишида: “Меҳмон ҳузурида тафсилотга берилмаклик шартми?” деган иддао яширинганди.

Шайхул-исломнинг зимдан кўз олайтиришидан мубассир бироз ўнғайсизланган эса-да, собитлигини йўқотмади:

– Таксир, шу йигит бирла ҳамсуҳбат бўлсангиз. Такаллумидан дилингиз яйрайди, – дея такрор хужра томонга ишора қилди. – Чамамда аслзода, зиёли оилада тарбия кўрган.

Нуронийнинг тасавурида Ҳирот воқеалари жонланди. Самарқандга йўлга отланишидан аввал Жомий билан бўлган мулоқотни эслади. “Истиқболи мисли шамс ул-анвор. Шамдек бир ёниб сўнмасин, деган ташвишдамен!” Гап ким ҳақида бораётганини фаҳмлаган нуроний: “Ҳирот саройи кўрки бўлган бу йигитнинг фавқуллоҳда Самарқандда не синоати бор?! Муаммога ойдинлик киритмоқ лозим”, деган ўйга борди. “Бошланг!” деган ундовда ўнг кўлини ёзди.

Шайхул-шуўхнинг кўзларидаги ўйчанлик, мубассирнинг бениҳоя мамнунлигидан Хожа Мавлоно оғринди. Иккисининг бундай, тезда “тил топишиб олиши” унга эриш туюлди. Сўзсиз, улар ортидан хужра томонга одимлашга мажбур бўлди.

Хужра остонасига етганларида мубассир эшик зулфига қўл чўзган ҳам эдики, нуроний уни шахтидан қайтарди:

– Остона ҳатламоқдин аввал эшик қоқмоқ даркор эмасму? – деди насиҳатомуз.

Мубассир қарияга истиҳола ва истиғфор билан қаради. Қариянинг ҳайратга тўлган синчков нигоҳи эшик аркидаги кошинга қаратилганини кўриб, ажабланди. Шунча пайтдан бери, ҳеч ким қунту ихлос қилмаган, деярли назар ташламаган битик нуронийни қизиқтириб қўйганидан ҳайратланди.

Мубассир ҳам ҳайрон бўлиб, бошқа хужралар пештоқларига бир-бир кўз кирини ташлади. Бўлак хужралар аркидаги барча кошинларга фақат ислимий нақшли безак берилганди. Нуроний шавқ-ла, ширали оҳангда байт-битикни ўқиди:

*Оне ки дар ҳавои сари зулфин ёри мост,
Аз саргузашта аввалу дар охираш ҳабост.¹²*

* * *

Яна ўша байт такрор янгради. Кўнгилга малҳам янлиғ вобаста бўлган ажиб байтда ғаму андуҳ ва кечмиши мужассам эди, гўё. Мисралардаги мантиқий тафсирида ҳуда-беҳуда саргузашталиги, беқарорлиги, ҳеч бир риштасиз бандилиги, ҳайру манзил эшиклари у учун берклигига ишора қилинганди. “Бу байтул-тазкирада ғайри қувваи-тавсиф¹³ мужассам”, деган ўй ўтди унинг кўнглидан. Аҳли ботиннинг анжуманига етишмоқлик рағбати майл билан алмашинди. Ички ошиқиниш-ла байтни таржиббанд этиб, ваҳйи қудрат¹⁴ инъоми – илоҳий илҳом дил шодасига фусункор мисралар маржондек тизила бошлади. Ҳиссиётини тизгинлай олмади.

¹² Оне ки дар... – ушбу иборалар билан бошланувчи бу машҳур, форс тилидаги муаммо – байтда кутб сўзининг моҳияти, маъноси яширинган. Борлиқнинг кутби – Оллоҳ, вужуднинг кутби – қалб ва ҳ.з. Форсий байтлар муаллиф таржимасида берилмоқда.

¹³ Қувваи тавсиф – ижод жараёнида қалбда, идрокда иқтидорнинг намоён бўлиши.

¹⁴ Ваҳйи қудрат – Жаброил воситасида пайғамбарга етказилган каломуллоҳ, Оллоҳнинг сўзлари. Илҳом ҳам ваҳйи каби инсон қалбида пайдо бўлгучи илоҳий талқин.

Байт таржиму талқини назми каломда изҳорини топти:

*Эй ёр, ҳавою ҳавас, дил қулфини очмоқ шахтида мен –
Ким, ишқ била тирикдир вужуд, илло амри тихтида мен...*

Бу сафар ҳам овози аъзамул-аброр аҳлига етиб бормади. Маҳзун кайфиятдан иштиёқи сўнаёзди.

* * *

Байт – муаммо нурунийнинг фикри-ёдини бутунлай банд қилиб қўйганди:

– Нақадар нафис байт, – деди завқ билан, овозини бироз баландлатиб.

Назмга иштиёқи ниҳоятда зўр, хуштабиатли ва аксинча, ашъордан бутунлай йирок, ўйю-хаёли фақат сиёсат, диёнат эътирофида бўлган, бир-бирига зид икки нуқтаи назар тўқнашди.

“Кошиндаги битикда қандай каромат бўлиши мумкин?” деган мулоҳазага борган, дам шайхул-шууюҳдан, дам кошиндан кўзини узмаётган шайхул-ислом байтнинг том маънисига қунти етмай:

– Бу меъмор, муҳандиснинг безак мақсадидаги бир тадбири, – деди лоқайд.

– Эй, йўқ, Мавлоно, – дея нуруний хиёл жилмайди. Бошқа хужра пештоқларига такрор нигоҳ ташлаб олгач, сўзида давом этди. – Меъмор айнан шул хужра пештоқиға назмул-байтни битғонида бир хосият бор, чоғи. Чунки, бўлак арк кошинларида битик кўринмайдур.

Икки доруссалтанада иззату икромда бўлган шайхул-шууюҳнинг курч назди билан арзимаган нарсаларга эътибор қаратиши Хожа Мавлонога ғалати туюлди:

– Ишқ фитнадан бўлак нимарса эмас, таксир. Ишқ кишини ғафлат гириҳида тутувчи нафсий хирс.

* * *

Теран мушоҳадага молик, тафаккур жараёнида қўп маъноли бу байтнинг ғалати эътирофи бемор йигит таъбини хираланган эса-да, хаёлига келган шеърый мисралардан дили равшан бўлди. Ишқнинг талқини бундай дея, баланд овозда мавлавийдан иқтибос келтирди:

*Ақл ишқ шарҳида ожиз не тарийқ,
Ишқ не, ошиқ недир, англлатди ишқ.¹⁵*

Нидо яна йўқликка сингиб кетгандек, уни ҳеч ким эшитмади, ҳеч ким эътибор қилмади.

* * *

Хужра ташқарисида, айнаи паллада...

Ўзига яраша обрў эътиборга эга, кимсан, доруссалтананинг шайхул-исломи лафзидан бундай, тўмтоқ ваъз эшитиш воқеани бир четда кузатиб турган сипоҳий йигитнинг нафсониятига тегди. Шу лаҳзада ёшлик ғурури устунлик қилди ва қарияга эътироз билдиришга ўзида шижоат топа билди:

*Муҳаббатдин муҳаббат бўлди пайдо,
Муҳаббатсиз кишидин қоч, Хувайдо.*

¹⁵ Мавлоно Жалолитдин Румийдан. Мазмуни: Ақл ишқ йўриғи шарҳида ожиз. Негаки, ишқ нима, ошиқ ким, ишқнинг ўзи англатади.

Сипоҳий йигитнинг жидду жаҳд, дадиллигидан завқланган нуроний:

– Тасанно, Мирзобек, – дея уни олқади.

Мирзобек ўз наздида “Қойил қилдимми?” қабилида ўз билгичидан мамнун, атрофидагиларга бир-бир кўз югуртирди.

Байтгўйликни жини суймайдиган Хожа Мавлоно:

– Мулла йигит, маъруфи мавлавийдан иқтибос келтирмакликни ўз мавриди бор, – деди таҳдидла боқиб. – Аъёнлар ҳузурида фазли интизом даркор.

Сипоҳий йигит икки эътиборли уламнинг ўртасига совуқчилик солиб кўйдимми, деган хавотирда нуронийга илтижоли термилган кўйи:

– Ахир. Ахир... – дея олди, холос.

Бир неча дақиқа илгариги иштиёқидан асар ҳам қолмаган Мирзобекнинг аҳволини тушунган Нуроний:

– Назмга ошуфта қалб эзгуликка мойил эрур, – деди босиқлик билан.

– Тақсир, ҳар ҳолда улуғлар ҳузурида одоб сақламоқлик лозим, – деди Хожа Мавлоно ўзиникини маъқуллаб.

– Йигитнинг шашти сингунча, шайтоннинг бўйни узилсин, деган нақл бор, Мавлоно, – деди нуроний норози оҳангда.

Бу самимий танбеҳдан Хожа Мавлононинг юзига қизиллик югурди. Лаблари асабдан, сезилар-сезилмас, пир-пир учди. Сўфи табиати, кибрли феъли ва “манманлиги” унга панд бериб қўйганди.

– Ҳазрат Румийдин иқтибос келтирмаклик фазилат, – дея сўзида давом этаркан, нуроний сипоҳга юзланди. Мийиғида кулиб сўради. – Кошиндаги байт хусусинда фикрингиз қандай?

Сипоҳ фикрини дангал айтишдан биров ийманиб нуронийга узрли нигоҳини тикди. Ички бир ҳадик билан Хожа Мавлонога қараб қўйди. Яна нуронийга боқаркан, унинг кўзларида: “эътибор қилманг!” деган маънони илғаб, чуқур нафас олди:

– Назаримда, майл эшигининг қулфини очмоқдан аввал, охири беҳайр саргузашт беҳудалиги борасинда сўз борур, бу байтда, – деди қимтиниб, паст овозда.

* * *

– Йўк, йўк! Байтда одамзод вужуди оламга тамсил¹⁶ этилур. Борки мавжудот комиллик сарвари иқтидосида. Иқтидо асли қутб.¹⁷ Олам қутби – Оллоҳ; одам қутби – қалб; қутби даҳр – хизр. Вужудга жон бергувчи – хизри руҳ. Руҳнинг кўшқу маъвоси кўнгил. Билакс, вужуд ҳаққо фоний, руҳ эса боқийдур.

Ваҳй¹⁸ нозил бўлган фикрлар назмий мисраларга кўчди. Бу сафар руъят чодирдагилар эшитсин учун овозини биров баландлаб назмий байтни ўқиди:

*Эй ёр, ҳавою ҳавас, дил қулфини очмоқ шахтида мен –
Ким, ишқ била тирикдир вужуд, илло амри тахтида¹⁹ мен,*

*Ғариб, ҳам хастамен, бебошлик занжирига гирибдормен,
Хизрмонандга орзуманд кўнгил, локин эшик ортида мен.*

Ғайришуурли синик, лекин қатъий овозидан ўзи чўчиб уйғонди.

¹⁶ Тамсил – мисол келтириш, ўхшатиш.

¹⁷ Иқтидо асли қутб – олам ва инсонни ўзига жалб қилувчи, эргаштирувчи илоҳий куч.

¹⁸ Ваҳй – ваҳй – Оллоҳнинг сўзи, ваҳий нозил бўлмоқ – Оллоҳнинг сўзи қалбга ингмоқ.

¹⁹ Амри тахт – ҳукм остида, ихтиёрида.

Ярим туш, ярим уйкуда, хона бўйлаб кўз югуртирди. Ҳавойи манзара ўрнида зоҳирлик намоён бўлди. Дарича панжарасидан таралаётган ёруғлик асл зийнати йўқотгандек. Босинқираган, оғир бир кайфиятда ўйланиб қолди.

* * *

Нуронийнинг кўзларида нур ёлқинланди. У завқ ва таажжуб билан аввал ҳужра пештоқидаги ёзувга, сўнгра эшикка томон назар ташлади. Ичкаридан эшитилган дардман, лекин дилкаш, шеърӣ мисралар унинг фикрини банд этганди:

– Теран мулоҳаза, – деди ўйчан, салмоқланиб.

Тўпланганлар гўзал назмӣ тафсир таъсирида қолган нуронийга, мана ҳозир шоиркалом йигит чиқиб келадигандек, ҳужра эшиги томон тикилиб қолгандилар.

Бемаврид илҳақлик ва сукунатдан бетоқат бўлган Хожа Мавлоно:

– Худди коинот зарпалаги кўтарилиб, ҳақнинг сирлари очилгандек²⁰ ҳаммангиз серрайиб қолдингизлар! Ҳужрага кирсак кирайлик, йўқса вақтни беҳуда ўтказмакдан не наф? – деди безовталаниб.

Ўринли, дангал айтилган гапдан барча сергак тортиди.

– Тақсир, ичкарига кирайлик, – деди четроқда турган уламо, нуронийга қарата, тортинчоқлик билан.

Ҳақиқатан, йиғилганлар нигоҳида назмул-мубдиъни²¹ тезроқ кўрмоқлик иштиёқи яширинганди.

* * *

Бемор йигит қарахт, воқеа ва ҳодисалар туш ёки ўнгида рўй бераётганини англаб улгурмасидан ҳужра эшиги очилди. Тонгги енгил, салқин шабада сандал дарахти хушбўй атрини олиб кирди. Ҳарир туманлик ичра яшил қуш, киёси йўқ мунийр қўшқ ва нурга чулғанган ҳовуз, авлиёлар анжумани кўз олдидан бир-бир ўта бошлади.

Рўёликнинг²² ҳарир пардаси кўтарилди. Остонада, тушида кўргани, оппоқ либосда, малики қўшқ ёнида, шерни занжирбанд этган кекса қиёфасидаги нуроний турарди. Унинг нурли юзидан ёғилаётган шуқуҳ кемтик дилини тўлдирган, кўнглидаги ғашликни биров кўтаргандек бўлди. Тушида кўрган воқеалик қисман ўнгида рўй бераётганидан таажжубда эди. Нуронийнинг файзли чехрасига термиларкан, беихтиёр отахони – Ардашернинг насиҳатини эслади. “Нуронийлик асли донишмандлик, поклик ва камолот аломатидир. Иллоҳ, беғубор қалб эзгулик ва заковат била мушаррафдурур. Илмни нуроний чехрадан изланг”.

Идрок-онгида икки мисра байт ёзилди.

*Дайр пиридин етар юз файзу бир йўқ шайхдин
Ким, мунга етмиш яқин файзу анга пиндор файз.*

Ва рўпарасида ўша, гўё тушида намоён бўлган қария рўпарасида турганидан ҳайратда “Ҳазрати хизрга ўхшар экан”, дея ҳаёлидан ўтказди, у.

Дард ўрнидан туришга ҳарчанд монелик қилса-да, совуқ терга ботганча қаддини биров кўтарди. Бор қувватини йиғиб, туришга уринди. Ташналикдан қуришиб, ёпишиб қолган лаблари базўр калимага келди:

– Ассалому алайк...

Нуроний ёшига хос бўлмаган чаққонлик билан йигит ёнидаги пўстакка ўтирди.

²⁰ Бу ўринда – қурбат қошифи асрори ҳақойиқ – яъни илоҳий кашфиёт замирига етишиш ҳақида фикр илгари сурилмоқда.

²¹ Назмул-мубдиъ – қалбан идрок этмоқлик.

²² Рўё ва руё – туш ва уйкуда кўрилган нарсалар, воқеалар.

Ва кафтини йигитнинг елкасига қўйди:

– Қўзғалмангиз! – деди мулойимлик билан. Ўша, дилбар ва дилтортар муомала. Тушида кечган воқеалар тасаввурида қайта жонланди.

Бетакаллуфлигидан хижолатда, маъюс кўзларини яширишга қанчалик уринмасин илиқ кечинмаларини ирода этолмади. Самимият ва лутф ёғилиб турган нигоҳ билан яна юзлашди: “Заковат соҳиби, хизри солиҳ!”

Бемор йигит қийинчилик билан гавдасини кўтарди ва бир амаллаб чордана курди. Пешонасига майда тер томчилари сизди.

Нуроний киприклари атрофи қизаринқираган, кўзлари киртайган, афтодахол, аммо боқиши иболи ва маъсум, зариф чехра йигитга меҳр билан термиларкан: “Наҳот, шер таърифлиғ иктидор ихрожга юз тутган эса? Боз устига бу заифлик”. Бағрини ўртаётган аччиқ эҳтиросини сездирмаслик мақсадида қария:

– Шер занжирда ҳам шерлигича қолур! – деди ҳазилнамо, самимий жилмайиб...

...Бемор йигит Ҳирот аркини, сарой мактабидаги ўқувчилик даврида, ота-онасини қўмсаб, болалардан ўзини хилватга тортган пайтлари Султон Абулқосим Бобур Мирзони елкасидан меҳр билан қучиб, тасалли бергувчи сўзларини эслади. “Ёнида жасур нусрат нишон биродари, ҳам давлати, ҳам шоҳ иниси бўлган Алиларнинг шери нега фаромуш? Ахир, шер фақат эминликда шер, занжирда шерлик не қилур?” Хуросон ҳукмдори ҳар гал унга рўбарў бўлганида завқ билан такрорлайдиган, Ҳисрав Деҳлавийнинг бу машҳур мисрасини нуроний лафзида эшитган бемор йигит энтикиб кетди. Нуронийга шубҳа, ҳам таажжуб билан термилди.

Ҳамон ҳоби руъятда²³ кўзига қўринган илоҳий манзара, баҳс-анжум ва ҳозирда рўй бераётган воқеалар таъсирида қарахт, лоқайд кайфиятда, тўсатдан хужрага кириб келганларга бир-бир кўз югуртириб чиқди.

Дастурхон тадоруги, анжомлари билан эшикдан кириб келган мубассирдан ўтинч билан: “Бу ташрифдан мақсадлари не?” дея сўрамоққа истехола килди. Фақат:

– Ҳикматиллоҳ оға, – дея олди, холос.

Анчайин сирдошига айланиб улгурган йигитнинг боқишида хавотирни уққан мубассир кўзини маъноли қисиб, мийиғида кулиб қўяркан:

– Меҳмон атои Худо, – деди йигитни хотиржам қилишга уриниб. Сўнг, ортида турган ходим қўлтиқлаган кўрпачани қўлига олиб, нуронийга илтифот қилмоқчи бўлди. – Таксир!

Бирок, нуроний буни такаллуф билиб рад этишидан, ўрнидан қўзғалмай, диққат-этиборини бемор йигитга қаратганидан мубассир мулзам бўлиб қолди.

Нуроний:

– Сўзланг, не учун ўзингизни эшик ортидаман деб билурсиз? Бу уқубат сизга қайдин илашмиш? – дея сўради, йигитдан, қуйинчаклик билан.

“Эшик ортида. Мен эшик ортидаман. Бовужуд назмий изҳоримдан огоҳлар!” Ҳаяжонини жўялаб жавобга тараддудланган ҳам эдики, бир қўли кимхоб тўнининг зарукасида, бир қўлини оркасига ташлаганча виқор билан турган уламнинг тўмтоқ саволи фикрини тўзитиб юборди:

– Кимнинг фуқаросисен, бўтам?

Истехзоли, тўнг муомаладан тамом қарахтланган бемор йигит анграйганча жавоб беришда иккиланиб қолди:

– Англатинг! Муҳтарам жанобларни ёлқитманг.

Башарасидан иззат ва мартабасини ҳар нарсадан юқори қўйиш шамойили акс этган “пўрим қарияга” ялт қаради. “Кекса кишига олифталиқ нечун?! Хожа Мавлоно деганлари шу киши бўлса керак? Фақир ўзини қандай танитсин? Қувилган итмен,

²³ Ҳоби руъят – уйку ҳолатида кўрганлари – туш.

таксир, десинму? Мен ким, андишага лойиқ кўрсалар. Ростини айтсам оқибати яхши бўлмас”. Кўнглидан шу каби ўйлар ўтаркан, ички изтиробла нуронийга боқди.

Ногоҳ кўз ўнгида яна “кўшки аъроф” манзаралари жонланди ва қулоқлари остида “ғайби ваҳй”²⁴ садоси янгради. “Ўзингдан ўзгани сирдош тутма! Ҳолинг забун. Бегоналар ичидаги хусумат, адоват ботиндур. Тафаккур қил”. Қаттиқ оғриқ турган бошини оғир кўтариб, йиғилганларга зимдан разм солди. Боқишларда таассуф ва надомат: “Фаросатлиғ йигитга ҳижронлиғ адолатданму?!” “Қасофатлиғи бордурким, хирқа киймиш!”

Жўмрагидан енгил буғ ҳаволаниб турган катта сопол чойнак ва пиёлалар, ноз-неъмат солинган баркаш кўтариб бир хушсурат сипоҳ хужрага кириб келди.

Бемор йигит хаёли яшинланди: “Мирзобек деганлари шуми? Фазилатли. Уни қаерда кўрганмен? Қаерда?! Румийдан иқтибос келтирган шу йигит, ҳойнаҳой. Байтни равон ўқиди”.

Илҳақ бўлган Хожа Мавлоно бетоқат тумсайди:

– Такаббурлик қилманг!

Кибр-ҳавога мойил бу юз-хотирсиз панд йигитнинг ўксик кўнглини баттар чўктирди. Кучайган оғриққа чидай олмай, бошини оҳиста ёстикка қўйди. Йигитнинг аҳволидан ташвишланган мубассир ёнига чўккалади:

– Сизга нима бўлди, иним?

Бемор йигит мубассирга илинжда қаради:

– Ҳикматуллоҳ оға.

Мубассирнинг кўзлардаги хайрихоҳликдан дадилланди. Уни қистовга олаётган Хожа Мавлононинг юзига тик қарашга ўзида ижтиҳод топа олди:

– Таксир, исмим Али... Асли ҳиротликмен, – деди синиқ овозда.

– Табаррук заминни ялкамоқдин мақсад не? “Шайх деганлари бунчалик бўладими?”

Хожа Мавлоно сўров жавобини кутмай нуронийнинг қулоғига оҳиста:

– Таксир, сизу бизнинг ёшимизда сиполик эви билан-да, – дея шивирлади.

Нуроний ҳамроҳи нимага шама қилинаётганини фаҳмлаб:

– Тафаккур қошида анбиёлар ҳам бош эгганлар. Биз ким бўлибмизки, бу йигитнинг шаштини қайтарсак, – деди.

Хожа Мавлоно лабини хиёл буриб, қимтинди. Ҳамроҳи валиаҳд шахзоданинг меҳмони бўлмаганида бу беҳуда тортишиш сазосини ўчирадигандек бир кайфиятда пўстак четига омонатгина ўтираркан:

– Байт тафсирини тингламоққа мунтазирмиз, – деди кесатиқ аралаш.

– Мавлоно, назмга ошуфта кўнгул мулки малойикка молиқдир, – деди нуроний бунга жавобан мулойим билан.

Унинг муомаласидаги самимият, қалбга берилган ажиб қиёс бемор йигит дилида алланечук шуур уйғотди:

– Таксир. Еру осмон, борлиқ мавжудотни яхлит ва мукаммал яратган буюк ижодкорнинг англамоқ учун азми саргузашт даркор эркан. Оламдаги борки мавжудот, ернинг, сайёраларнинг қуёш гирдида парвонадек саргашталиғи ўзи бир мўъжиза. Тақдир заҳмати бирла ўзликни идрок ва идора этмаклик, илми ҳақ йўлида собитлиғ комилликка етаклагай. Онгу тафаккурда мислсиз инсон кутби авлиё мавқеига эришгай. Кутби салтанат авом учун фонус. Ғофил, гумроҳ қалбни кутбул-авлиёнинг тафаккур шами ёритгай. Бу устоз Ардашернинг ўғитлари, – деди ички бир иштиёқ билан.

Нуроний бармоқлари орасидан ўтказаетган биллур тасбеҳ доналарига термилган қўйи:

– Қутб. Кутбул-авлиёлиғ ҳақида сўзлайдурсиз, – деди бир зум ўйга толиб, сўнг

²⁴ Хоби руят – уйку ҳолатида кўрганлари – туш.

йигитга жилмайиб қаради. – Ажаб, Оллоҳнинг илми-ғайбини кўргинким, одам вужудида субҳ содиқдек шаффоф, мукамал аъзо – қалбни тажассум этмиш. Басиратул-қалб – қалб кўзи била борлиқ моҳиятини муфассал идрок қилмак, тафаккур восилада мушоҳада юритмак неъматидан бизни баҳраманд айлаган. Минг қатъла шукрки, инсон Арши аъло махзанининг етти – ҳақ, адл, илм, раҳм, қудрат, ҳикмат дарбозалари иззу рифъат зулфини очиш салоҳиятига, валийлик акбарлик саодатига эриштиш. Чин комиллик бу. Малойикларданда бисёр рутба топмиш. Восиф Оллоҳ. Беназир каромати ила ул зот қутбул-авлиёлик мартабасига лойиқ.

– Хожамизнинг тақдирлари айнан шунга қиёс.

Бир четда турган, муршиди ҳақидаги ташбиҳидан оғринган йигитнинг бу гапидан Хожа Мавлоно:

– Мулла Абдуллоҳ²⁵, мадрасада замин бўсалиғ қилолмаган эшонни қандайин авлиёлиғ мақомига лойиқ кўрмоқ мумкин?! – пўстак бургаси чакқандек ўтирган ерида кўзғалиб кўйди. Кимга ишорат қилаётганини фаҳмлаб турсайди.

Бу даъво ногоҳ сув юзида пайдо бўлган пуфакчалардек барчанинг кўнглини бирдек тўлқинлартирди. Аммо орият юзасидан ҳеч ким эътибор қилмади. Бундан хуноби чандон ошган Хожа Мавлононинг руҳан эзилаётганини пайқаган нуроний ўта босиқлик билан уни сабрли бўлмоққа ундади, сўнг:

– Алалхусус, қалб – имон ва диёнат истехкоми, тафаккур – фикрий восила, иқтидор ғазнасини. Инсон жисмоний ва ақлий фаолият, ваҳйи руҳ, мужтаҳид саъйи – ғайрат ва ҳаракат омилдир. Қалб – кишини ғайратда тутувчи омил, қутбдир, – деди. Йигитга меҳр билан боқаркан, сўради. – Комилликни қандай англайдурсиз?

– Инсон онгу жаворихида инъикиосини топувчи илоҳий руҳ тафаккурга нур жилосида муҳрланади. Беназир ақлни оқилона, орифлик била истифода этолган кишиларгина бунга восилдурлар. Улар комиллик мақомига лойиқдурлар.

Нуронийнинг кўзларида хайрат нури ёлқинланди:

– Боракалло!

Вазиятнинг асл моҳиятини билмай туриб, бу зукко йигитдан: “Не учун ўзингизни очиқ танитишдан бунчалик истиҳола қилурсиз?” дея сўрашга ошиқмади. Гап йўсини имону эътиқотда тенгсиз – Хожа Убайдуллоҳга қаратилганини иллаган нуроний ўйчан, атрофидагиларга қаради. Кўпчилик бу ажиб синоатнинг фаҳмига етмаганини пайқади. Мутасарриф таъб – кучли иқтидорга эга, фикри равон йигитнинг бу мушоҳадасини тушунган тушунди, тушунмаган тушунмади.

– Имонда собит, руҳан покиза қалб аслида қутбга монанд демоқчисиз-да, – деди нуроний саволнамо.

– Шундай тақсир, – деди йигитнинг кайфияти кўтарилиб.

– Қутбул-ақтоб зотлар одатда ботиний ва зоҳирий мўъжизаларни билгувчи, аларни тафаккур қилишга қодир, комил инсондурлар.

– Бу анбиёларга хос хислатдур, – деди бемор йигитга ва кўнглидан: “ножўя гап айтиб қўйдим?!” деган хавотирда Хожа Мавлононинг бодомқовоқ, қинидан чиқаёзган, қаттиқ, ола кўзларига ҳадик-ла ва ички бир умид билан яна нуронийга қаради:

– Гумроҳни афв этгайсиз, – деди минг бир хижолатда. – Қуддусий руҳ вужуд поклигидан эрмас-му? Йўқса, қутбул-ақтоб рутбасин қандай англамоқ жоиз?

Шу нуктада суҳбат мавзусини англаб етган Мулла Абдуллоҳ нуронийнинг сукут сақлашидан бироз илҳақ бўлди ва қимтиниб:

– Айтинг тақсир, – деди.

– Рухуллоҳ ҳазратлари кўрган туш бу муаммога жавоб бўлмасму? – тақрор

²⁵ Мулло Абдуллоҳ Симоий – (Симоий – куйчи) Хожа Убайдуллоҳнинг шогирди, нашқбандия тариқати намоёндаси. Нашқбандия тариқатини усмонли турк элида оммалашишига асос солган аллома.

сўради Мулла Абдуллоҳ.

Нуроний “Сиз нима дейсиз?” дегандек Хожа Мавлонога бир назар ташлади ва унинг чехрасидаги тундликни ўзича тушуниб:

– Бемаврид. Вақти билан, – деди. Тафсирга иштиёқмандлар уни қистовга олдилар:

– Ҳеч, ҳеч.

– Сўзланг, тақсир.

– Бу ривоятдин беҳабармиз, чоғи, – деди мулло Абдуллоҳ.

Нуроний иштибоҳ билан ривоятни сўзлашга киришди:

– Нақл қилибдурларким, ҳазрати Бурҳониддин Соғарчи каъба зиёратига борур эрдилар. Йўлда ғаройибот юз берди. Бир туя қарвондан ажралиб, тоғ тарафга йўл солди. Ҳазрати шайх бунда сир борлигини сездилар ва беихтиёр туяга эргашди. Туя из дара ва давонлардан ошдилар. Йўл адоғида ажиб бир манзара намоён бўлди. Улкан сада дарахти, унинг остида кўк гумбазли оқ уй, ҳовли этагидаги булоқ – ҳовуз, новдан тушаётган сув жилға бўйлаб жаннати боғ томон шилдираб оқарди.

Бемор йигитнинг тасаввурида тушида кўрган манзараси айнан жонланди. У беихтиёр нигоҳини атрофдагиларга қаратди. Барчанинг эътибори нуронийда эди.

Нуроний босиқ ва вазмин, ривоятни сўзлашда давом этди:

– Бу ҳикоятнинг чин ёки ночинлигига ровийлар гувоҳ. Сайхонликда, занжирбанд шерлар кўмагида омончортартаётган кекса одамга рўбарў бўлди. Шайх Бурҳониддин: “Ассалому алайкум, ё бузруквор”, деди. Ул пир айтди: Ваалайкум ассалом, эй фарзанди аржуманд Бурҳониддин! Келишингизни узоқ ва муҳтожлик била кутиб эрдим. Хуш келдингиз!” Шайх Бурҳониддин пирдан бу гапни эшитиб, дарҳол ул зотнинг пойига бош урибдилар: “Ё, бузруквор, исмимни қаердан билурсиз?” Пир айтди: “Эй фарзанд! Исмнингизни, тушимда аён қилдилар. Вақтни бекор ўтказмак пайти эмасдур. Ўрнингиздан тулинг!” Гумбази, деворлари оқланган уйга кирдилар. Пир айтди: “Токчадаги тугунни олинг. Ул он ҳазрат саллоллоҳу алайҳи васаллам омонатларидир. Умрим омонатни асраш била ўтди. Ҳазрат Бурҳониддин ўрниларидан туриб, тугунни олдилар. Пири бузруквор айтди: “Тугуннинг тарихи шулким, ҳазрати пайғамбар ҳазрат Умар розиоллоҳу анҳуга васият қилибдурларким: “Ё амирал-мўминин Умар, ушбу тугунчани поклик хазинаси Увайс Қаранга²⁶ ҳузурига етказинг. Айтингким, ё Увайс, вақти соатинг етқунига қадар тугунни асрагил. Сўнгра, ҳиндий валий Боборатанга топширгил, Боборатандан сўнг, ани фарзанди Муҳаммад Омонатдорга, ул эрса бул омонатни эгасига, Шайх Бурҳониддинга етказсин”, дедилар. Тугунни очдилар. Унда ҳазрат пайғамбарнинг етти дона муборак соч толалари ва тўнлари тугулганди. Пир яна айтдиларким: “Менинг исмим Муҳаммад Омонатдор. Оллоҳнинг қудрати бекиёс!”

Пири бузруквор хушнудликда жон таслим қилдилар. Шайх Бурҳониддин ҳайрон ва ҳайратда қарахт бўлиб қолдилар. Ҳайронликлари шул эдики, пирни туфрокқа қўймоққа на бир асҳобу, на бир асбоб-анжомлари бор эди. Ва ногаҳон, енгил шамол кўтарилиб, хомага қирқта, бир хил кийимли кишилар кириб келишди. Улар гап-сўзсиз пирни ғуслиамол қилишга, кафанлашга киришди. Шайх ҳазратларини имомликка ўтиб жаноза ўқишларига ишорат қилдилар.

Ҳазрат Бурҳониддин англадики, булар малоиклар, йўқса, кимсасиз бир масканда бундай ҳолнинг рўй беришига ақл бовар қилмайди. Барча тадбирлар амалга оширилгач, малоиклар майитни ўз боғига дафн этдилар. Шайх Бурҳониддин нақл қилишича, дафн маросимидан сўнг, пирнинг қабри ёнидаги Шайхул-ғавс булоғида юз-қўлларини ювдилар. Малоикларнинг синоатила мешлар булоқ суви билан тўлғазилди. Икки малоик шайхни ҳавойи сайрда яна қарвонга элтиб қўйдилар. Кун айни чошгоҳга

²⁶ Қаранга – вафот этган пирлар руҳига тутинувчи, ғойибона суҳбатлашувчи, руҳоний пир, яъни Увайс.

келган, ҳаддан зиёд иссиган, захира сув тугаган бир паллада муздек чашма суви карвон аҳлининг жонига ора кирди. Ҳазратни бир муддат қаерда хаёллагани билан қизикдилар.

Шайх ҳазратлари воқеани баён қилдилар. Туш қаби ҳодисалардан кўпчилик ҳайратга чўмди. Ишонмасликнинг сира иложиси йўқ эди. Сабаби, бир неча ўн мешларда тишларни камаштирувчи, муздек сув бунга далил. Шу воқеа баҳона, шайх ҳазратларига Ғавсул-қутб²⁷ нисбасини бермишлар.

Бемор йигитнинг хаёлидан: “Бу қария не учун айнан бу ривоятни риоъят айлади. Элга овоза бўлган Язд саҳросидаги кечмишимдан огоҳму?!” деган ўй ўтди.

Нуроний оғир тин олди. Оппоқ соқолини тутамлаб, сўзини мухтасар қилди:

– Муршид ҳимматига мушарраф бўлган киши албатта комилликка эришгай.

– Комил муршиднинг марҳамати ҳар кимга ҳам насиб этмас, – деди Хожа Мавлоно.

– Шундай, муршидлик рухан, қалбан пок, билгувчи ва кўргувчи, қувваи-қудс қутбул-авлиёликка хос хислатдир, – дея жавоб қилди, Нуроний.

– Вужуд пок бўлгани билан қалб покланиб қолмас, – деди Хожа Мавлоно киноя аралаш.

Самарқанд салтанатида ўзига яраша нуфузга эга бўлган Хожа Мавлононинг бу беўхшов гапидан кўпчиликнинг энсаси қотди. Ўзига маълум нарсалар борасидаги тортишувдан зериккан йигит ҳозиргина эшитгани, ривоятдан ғайришуурий завқланган ҳолда хаёлга чўмди. Беихтиёр болалигида, Язд чўлида рўй берган воқеа ёдига тушди.

* * *

...Тонгги куёшнинг майин нуридан камашган кўзини уйқудан очганида ўзини кум устида, поёнсиз ва кимсасиз саҳрода ётган ҳолда кўрди. Мурғак идрок айна саҳар ғафлат босиб мудраб қолганини, эгардан қулаб тушганини эс-эс хотирлади. Уни ваҳима босган эса-да, дод-вой фойдасиз эканини англади.

Ёни-берига ички бир кўркув билан кўз югуртирди. Кум барханларини қоқимлаган гармсел карвон изидан ном-нишон қолдирмаганди. Ногоҳ, ҳадикли нигоҳ олисидаги мовий гумбаз, аллақандай, отлиқ сипоҳийлар қиёфасидаги қоралиқларни элас-элас илғади. Ғайритабиий ёғду ўша томонга йўл солди. Шарпаларга яқинлашгани сари улар кичрайиб, саробдек ғойиб бўлди. Унинг кўзига дубулға бўлиб кўринган нарса, кум устида сув тўла меш бўлиб чиқди. Одатда, узоқ сафарда, саҳро ўртасида жондек азиз обиҳаёт тўла мешни тушириб қолдириш маҳол ҳол. Ўзига тааллуқли бўлмаган нарсага қўл чўзишдан бироз истеҳола қилиб турди. Барибир болаларча интиқлик ва қаттиқ чанқов уни сабрдан чиқарди. Қониб ичаркан, сувнинг ниҳоятда зилол, муздек ва тотлигидан ажабланганди.

У қолиб кетган карвон анча йўл босганида она хавотир билан отадан ўғлини сўрайди. Гўдак йўқолганлигидан хабар топадилар. Ғам ва изтиробга ботган ота навкарлари кузатувида изига, Язд томон от қўяди ва ярим йўлда соғ ва саломат, заррача кўркувга бормаган, меш кучоклаб олган ўғлини кўради.

Сув тўла меш воқеаси отасини ҳам ажаблантирган, сўраб-суриштирув карвон аҳлидан эса ҳеч ким бундай қимматли нарсасини йўқотмаганини аён қилганди.

* * *

Бемор йигит нуроний сўзлаб берган ривоят сабаб болалигида, Ироқ чўлида рўй берган бу воқеани эсларкан, хиёл, дардли жилмайди. Аввал нуронийга меҳр билан, кейин Хожа Мавлонога лоқайд термилди. Маъсум нигоҳ ғайритўнғ боқаётган кўзлар билан тўқнашди. Йигитнинг қулиб турган чехраси шайхул-исломга ёқмади чоғи, дабдурустдан:

²⁷ Ғавсул-қутб – мададга етиб келувчи улуг даҳо.

– Нега илжасиз? Мазах қилмоққа уялмайсизми? – деди таъна аралаш.

Совуқ муомала ўзидан ўтаётгани ўзига маълум бемор йигит кўнглига оғир ботди. Индамади. Вужудида аччиқ оғриқ турди. Тўшагига чўзилар аҳволда бўлса ҳам сабот билан ҳурмат сақлади.

Йигитнинг аҳволини пайқаган нуроний бундай кескин муносабатдан ажабланди:

– Йигитда не айб? – деди овозини бироз баландлаб. – Аслида, авлиё ва анбиёлиғ марҳамати Оллоҳ инояти. Фазилят ва хислатлар мунтақиблиги фақат пайғамбарларга хосдур. Барча фазлу соловот ул зотларгадур.

Хожа Мавлоно: “Шаккоклик қилманг!” дегандек яна йигитга бодомқовок кўзини ғайр ва хусумат билан чақчайтирди. Ва такаббуруна:

– Шундай, тақсир! – деди нуронийга ялтоқланиб.

Шайсул-исломдан бун кутмаган нуроний астойдил оғринди:

– Тақсир, Оллоҳнинг илми ғайбига молик азиз авлиёлларга иштибоҳ нечун?! Самарқандда ҳам табаррук зотларнинг машҳади кавн²⁸ озмас-ку, ахир!

Нима деб жавоб қилишни билолмай қолган Хожа Мавлононинг кибри сўниб, жавдираганча ер чизиб қолди. Нафсиламр, “мавқеидан анча паст жамоа” рўпарасида ноқулай вазиятга тушиб қолганидан эзилаётгани бежо боқишларидан яққол сезилиб турарди. У ўзини тамоман камситилгандек ҳис қилиб, сумбатини эгди. Кўнглидан беихтиёр: “Мадраса кўрмаган бир эшонни бунчалар кўқларга кўтармасалар?! Шайхул-исломлиғ мавқеимга нописандлиғ қилурлар!? Гумроҳлиғ ҳам эви биланда” деган фикр ўтди. У лабини хиёл бурди. Шарманда бўлаёзганига гўё айбдор бемор йигитга қаттиқ тикилиб:

– Ҳавойи ҳавас беҳуда. Бирор маротаба суҳбатида бўлмаган, танимаган кишига бунча эътикод? – деди алам билан.

Йигит ўринсиз баҳсга берилганини сезиб, минг бир хижолат ва интиқлик билан Нуронийга қаради. Фазл ва саховат ёғилган юзу кўзлардан мадад туйди:

– Уэр тақсир! Валий ҳазратларининг шарофатли дийдорларига етишмаклик фақирга бир майл, – деди маҳзун оҳангда.

– Бешак, ҳар толиби содикни ўз муршидига етишмоқлик орзусини қутламоқ даркор, – дея Нуроний йигитга далда берган бўлди.

– Ёш бача ўзига маломат келтиргувчи амаллардан тийинмоғи лозим!

Бу таънадан йигит кўнглидан: “Бунча бадфеъл, андишасиз?!” деган ўй ўтди ва кечинмаларини чегаралаши зарурлигини сезган ҳолда:

– Ҳақсиз тақсир! Билгувчилар билмовчилар билан асло тенг бўлмас, – дея олди, холос.

Хожа Мавлоно ҳақ эканлигини ва нуфузини барчага намоийш қилгандек, елкасини дароз кериб қўйди. Йиғилганларга бир-бир кўз ташлаб чиқди. Бу ғайритабиий феъл-атвор барчани бирдек, шу жумладан, йигитнинг ҳам ғашини кўзгади. Матал билан жавоб қилди:

*Кўнгулга футур ўлмайин, роз очилмас,
Садаф гар бутун бўлса, гавҳар сочилмас.*

– Баракалло, – дея Нуроний кўзларини маъноли қисиб қўйди. – Назмга мойил кўнгилда асло гидир бўлмағай.

Йигитнинг нигоҳидаги хавотирни илғаган қария, уни хотиржамликка ундади:

– Айрим форсийгўй шоирлар туркий назмни камситганлари ҳолда Саккокий ва Лутфий назмига ихлос этмаклик қутлуғ иш.

– Ҳақ гап, тақсир, – деди йигитнинг кўнгли равшан тортиб. – Туркча алфоз ниҳоятда нафис.

²⁸ Машҳади кавн – бирор шаҳид бўлган, табаррук кишилар қўмилган макон, қабристон.

Буталанган ерлари “бўтакўзли”, узун ҳассанинг табиий эгилган қубба гардиш тутқичига таянарган, Нуроний ўнг тарафга қараб қўйди. У хона бурчагидаги курсига, устидаги шамдонга, ёниб яримлаган шамга, лавҳ, давот, най қаламга синчков термилди. Батартиб тахлаб қўйилган қоғозлардан бирини олди:

– Рубойи. Назмда энг мураккаби рубойи. Рубойи битмакликда ҳар шоирнинг иқтидори панд берур, – Нуроний қўлидаги қоғозни Мирзобекка узатди: – Буни ўқингиз-чи.

Бемор йигитнинг маъсум боқишида алланечук эътирозланишни илғаган Мирзобек бир муддат турли хаёллар изтиробиди қолди. Нуронийнинг “ўқинг”, деган оғир ва вазмин даъватидан сўнг вараққа кўз тикди.

*Йўқ даҳрда бир бесабуру сомон мендек,
Ўз ҳолига саргаштаю ҳайрон мендек.
Ғам қўйида хонумони вайрон мендек,
Яъники, алохону аломон мендек.*

Сўнгра паст, ҳеч ким эшитмас овозида:

– Бу рубойи Ҳирийлик шоирни эслатур, – деди.

Хожа Мавлоно Нуронийга истехзо билан, мухтасар қилайлик дегандек қаради ва қафтларини дуога очди:

– Илоҳи омин.

Бир зум бўлса-да, оғир дардни унутишига мойил этган, гўё тушнинг давоми, мароқли суҳбатни тезда поёнига етиши йигитни бироз бесаранжом қилди. Камтарин, файзу вужухли Нуроний чехрасидаги эҳтирос унга кўчди. “Эзгулик, мурувват истасанг оқилу донодан изла” ҳадиси-шариф хаёлидан ўтди. Муаммоларга чора топмоқ ниятида унга юзланди:

– Таксир, фақирни бир ўтинчи.

– Бажонидил, сўзланг!

– Таксир, ёши улуғ, мухтарам инсоннинг панд-насиҳатига юрмоқлиғ саодат. Кимнинг хайрига дуо айтмоқни аён айласалар.

Нуроний бундай назокатли илтимосга жавобан мулойим жилмайди. Мирзобекка қараб, англатинг дегандек бошини енгил силкиди. Мирзобек унинг даъватини фаҳмлаб даврадагиларни таништиришга киришди: – Шайх Камол Турбатий ҳазратлари. Ҳокони саиднинг²⁹ муборак фармонлари билан Аҳмад Ҳожибек жаноблари доруссалтанага ҳоким этиб тайинландилар. Ҳазрат ҳам зиёрат, ҳам “қутлов” маросимида иштирок этмоқ мақсадинда Самарқандга қадам ранжида қилгонлар. Бу киши доруссалтанамиз...

Мирзобекнинг кейинги сўзлари истехзо тарзда бемор йигит эътибордан четда қолди. Мубассир билан кўз уриштириб олди. Иккисининг хаёлидан бир ўй кечарди: “Наҳотки, Хуросоннинг эътиборли кишиси, Хожа Ҳофиз ғазалларига мухаммаслар битгон мухтарам зот ҳузурида беандишалиғ қилгон эрсам...”

Бемор йигит шундай мўътабар зотлар ҳузурида чўзилиб ётишини ўзига эп билмай, қадини ростлашга ҳарчанд чоғланса-да, дард зўрлик қилди. Шайх Турбатий унинг юзидаги андармонликни сезиб, насиҳатомуз:

– Ўзингизни асло уринтирманг. Сабрни ажрим савобдур. Ниятни хайрли қилайлиғ, – деди.

Вужудидаги оғир дард, уят ва ҳаяжондан пешонасида маржон-маржон тер сизғиди.

– Доруссалтана шайхул-исломи Хожа Мавлоно, – дея таништиришда давом этди Мирзобек.

²⁹ Ҳокони саид – толеи баланд, буюк подшоҳ. Султон Абу Саид Мирзога берилган нисба.

Йигит рўйихуш бермай Хожа Мавлонога бир қараб қўйди.

– Камина Аҳмад Ҳожибекнинг хос навқари, Мирзобек. Йигит беихтиёр:

– Аҳмад Ҳожибек жаноблари, – деб юборди ва унинг ярим гапи оғзида қолди.

Шайх Турбатий кафтини йигитнинг елкасига меҳр билан қўйди ва дуога қўл очди:

– “Илоҳо, биз билагингга биродаринг илкила қувват берурмиз”, деган аъмоли вожиб бўлғай. Тезда соғайиб кетишингизга тилакдошмиз.

Дуога очилган кафтлар яхши ниятлар билан юзларга тортилди.

Учрашув оний лаҳзаларда, бундай тез кечишини кутмаган йигит ҳассасига суяниб, туришга чоғланаётган шайхга илинж билан термилди:

– Ҳазрат, ташаккур. Ташрифингиз ғарибни аржуманд айлади. Ижозатингиз-ла мухлисингиз ажиб бир воқеа сирини сўраб билса.

Шайх Турбатий ўрнидан туришига кўмаклашмоқчи бўлган Мирзобекка сўзсиз “Тўхтанг!” ишорасини қилди. Жон қулоғи билан бемор йигитни тинглашга шайланди.

Бемор йигит бир вақтнинг ўзида ҳам туш ва ҳам кўз ўнгда юз берган воқеа ҳақида сўзлади ва сўради:

– Ҳодисотнинг киши туши, ҳам ўнгида айнан бир лаҳзада кечмоғини тафаккур қилмоққа ожизмен.

Шайх Турбатий ҳасса тутган кафтига иягини тираганча хаёлланди. Йиғилганлар унга бирдек қизиқиш билан боқаётганларини ҳис қилиб, мулоҳаза ва мушоҳадали жавоб қилди:

– Фикри ожизимча, туш инсон руҳияти ва малоикалар ўрталиғидаги ҳодисадур. Фаришталар билан ботиний мулоқот десак ҳам бўлар. Алар кишини кечмиш ва келмиш воқеалар воситасида огоҳлантирадилар. Машойихлар одатда тушни икки тоифага ажратадилар. Раҳмоний ва шайтоний туш. Қалби покиза, ҳалол ва оқил инсонлар аксарият раҳмоний, яъни, ҳузурбахш ва жаннатий тушлар кўрадилар. Шайтоний туш банда бетаваккуллиги ҳосиласи десак, хато бўлмас.

– Шундай, – деди Хожа Мавлоно боши билан Турбатийнинг сўзини маъқуллаб. – Шайтоний туш ғофиллик ҳосияти. Бомдод намозидан сўнг, пешинда, ёкин аср ва шомда ухлаган банда шайтоний туш исканжасида қолур. Бемор йигитимизнинг туши ҳам шайтоний.

– Асло! – дея Шайх Турбатий уни кескин рад этди. – Калимуллоҳ шайтоний тушга тўсиқ бўлғай. Сиз кўрган туш раҳмоний туш. Рўё, ботиний ва зоҳирий ҳодисалар, алалхусус ваҳдату вужудида мужассам бўлур. Аҳли ботинга хос ҳислат. Илми ғайб. Ҳақ таоллонинг марҳамати, инъомидур. Фақат аҳли илми ғайб заковатига муяссар бўлурлар. Назаримда, рўё Оллоҳнинг буюк инояти билан фақат инсонда мужассам бўлган беш зоҳир, ҳам беш ботин ҳисга ниҳоятда боғлиқ.

– Беш зоҳир ва ботиний ҳис?! – дея ажабланиб сўради Мулло Абдуллоҳ.

– Ҳа, – дея Шайх Турбатий кафтини иягига тираган қўйи бир зум ўйга толди. Йиғилганларга бир-бир қараб олгач, қатъийлик билан сўзда давом этди. – Раисул-уламо ибн Сино инсоний ҳисни беш зоҳирий – кўриш, эшитиш, туйиш, сезиш ва таъм билишга, ҳамда беш ботиний – муштарак ҳис, хаёл, фаҳм, ҳофиза ва тасаввур қиёсида талқин этгонлар. Вужудда бу туйғуларнинг мутаносиб келиши ҳам айни тушдир. Айтайлик, оёқнинг совуқда қолиши рўёимизда қишга монанд манзара намоён қиладур.

– Оллоҳ билгувчидир! Бу ҳақ гап, – деди даврадагилардан бири. – Тушимда ёмғир ёққани аён бўлди. Аслида оёғим очилиб қолиб, совуқ қотиб уйғонган эканман. Аммо ҳақиқатан ёмғир томчилаётган эрди.

– Тушда Қуръон тиловатига етишган кишини тангри ажру савобидан баҳраманд айламоқлигига далолатдур, – дея Турбатий фикрини давом эттирди. – Қуш, фикри ожизимча, Оллоҳнинг назари тушган, донишманд кишилар билан ҳамнишин

ва юксак мавке, мартабага эришишингизга содиқ маслакдош, мўътабар муҳиб топишингизга ишоратдур. Чилвир эса тақдир.

– Худди занжирбанд шер каби, – деди бемор йигит қимтиниб.

Шайх бироз хаёлга чўмди. Йигитнинг туш сабабини Хожа Абу Дарун руҳига боғлади. Оҳиста: “Шерлар боғи” дея шивирлаганини эшитган эшитди, эшитмаган йўқ. – Шоядки, қирқ кутбнинг савобини олгон, шерларни тобе этиб, даштда боғ яратган, ҳазрати Хизр била суҳбат курган Ҳазрат Абу Дарун футуҳлари сизга ёр бўлғай. Илло ул зотга Хожа ганж, маърифат гулшани боғбони дея, бежиз таъриф бермаслар.

– Хожаи Ганж?! – дея сўранди кимдир ҳайрат билан.

– Ул зот қўним топгон масканда ҳамиша ганжу олтин хазинаси топилгон. Ҳикоят баёни узун, кейин бафуржа.

– Субҳи ғафлат ризқу насибани қиркувчи омилдир. Қолаверса, ғофилликда намоён бўлган тушни таъбир этмоқлик бидъат эрмасму, шайх жаноблари?!

Хожа Мавлононинг ўйламай-нетмай берган саволидан шайх таассуфни нимқулги билан яширди. Мулойимлик билан жавоб қилди:

– Навм-и сабуҳда³⁰ кўрилган туш ўнгда ҳам айна ҳақиқатга тўғри келишини йигитчанинг сўзлари тўла тасдиқламиш. Билхайр, туш ҳам Оллоҳнинг бир неъматини, Мавлоно!

– Шундайликка шундай, аммо...

Эътироз билдирмоқчи бўлган Хожа Мавлонога деярли парво қилмай Шайх Турбатий сўзида қатъий давом этди:

– Таъбир айламақликдин йироқмен. Локин, меърож шоми-шабистони рўёвий ҳолат эмасмукан, деғон мулоҳазага борамен. Буроқда, Мадинага сафар қилмоқлик, борки тавсилотни аниқ ва тиниқ фикри равонлик билан баён қилмоқликни рўё деб ҳам бўлмас. Тушнинг ғайрилигига, анинг вожиб бўлишига шубҳа қилурмиз...

– Табиий. Аммо баъд... – Хожа Мавлоно кўллари дуога очган кўйи хаёлчан ўтирган Турбатийга зимдан термилиб қолди.

У мулзам аҳволини яшириш ниятида, салласини тўғрилаган бўлди. Кафтлари билан юзини тўсиб тамоқ қириб, йўталиб қўйди. Даврага ноқулай, совуқ бир сукунат чўмди.

– Руҳобод мақбарасини нуфузи шунда эркан-да?! – деб сўради ўрта ёшдаги киши.

– Ҳазрати хизрнинг Ғавсул-қутблиғи чинму? – дея сўради яна бир киши.

– Ғавсул-қутбнинг руҳи Руҳобод мақбараси равзаи гумбази остида осудалиғ, – дея жавоб қилди Шайх Турбатий. – Оллоҳ рози бўлсин. Ривоятдан гўзал бир хотима шулким, дилларга қулф солгон зулфин муаммолар тугуни, гузарталиғда бўлгон кўнгилларга сарафроздир. Пайғамбаримиз соч толалари ва тўнлари шул масканда офият топгон. Илло, Руҳободдаги шахидлар руҳлари шод бўлғай, – деди Нуроний бемор йигитга сидқидилдан тилак билдирди ва сўзини мухтасар қилди. – Тушингизда зоҳир бўлгон кўҳна мақбаранинг пештоқидаги кошин битик, пайғоми байт бунга далолатдир.

Наздида такаллуф кўрсатмаганидан бемор йигит хижолатда узр сўради:

– Ҳазрат, дуоингизга муяссар бўлгонлиғимдин ғоят шодмен.

– Иншооллоҳ. Аввало ғайби маъво, қолаверса, барча мукаррам эшикларнинг зулфини сиз учун очилгани рост бўлсин.

* * *

Пок қалбли, фикри равон ва фазилатли, барча илмларлардан бохабар бўлган,

³⁰ Навм-и сабуҳда – эрта тонгда кўрилган туш.

Мовароуннахру ҳамда Хуросонда бирдек яхшилик билан ном қозонган Шайх Турбатийнинг дорус-салтанага ташрифи барчани бирдек эътиборида бўлди. Шайхул-ислом Хожа Мавлоно билан работга бориши, афтодаҳол бемор ва ғариб бир йигит билан ҳамсухбат бўлиши кўпчиликнинг таажжуб ҳамда ихлосини оширди. Ва хужра остонасидан йигитни ҳайитликлар билан йўқловчиларнинг қадами узилмай қолди.

* * *

...Икки-уч кундан буён, дард азобида гоҳ бедор, гоҳ ҳушсиз кечган дамларида бир қултум сув тутишга ярамаган кимсалар бугун қошида гирдикапалак бўлиши йигитнинг орияти, хўрлигини кўзғади.

“Илоҳи, ёмонлигимдин агарчи кўп аламин бор, ғамхорим сен бўлсанг, не ғамим бор”. Яримта кўнглини шуқуҳла кўтаришга уриниб, дилдан илтижо қилди: “Илоҳи, дунё майли риштасин кўнглумдин уз ва нафсоният тийралиғида ҳидоят шами била ўзунг тўғри йўл кўргуз. Илоҳи, ул узун йўл ва қатиг водийда иноятинг била йўлда аёғим тойилса, дастгирлигинг била қўлла. Асти, хушҳолликка ўзгаларнинг заҳмати била эмас, ўз ижтиҳодим била эришгаймен”.

Дафъатан эшик ҳалқасининг жаранггидан ўй-хаёллари қалқиниб кетди. Ички бир хавотир билан остонага қаради. Эшик оҳиста очилиб, Мирзобек ўрта ёшдаги киши билан бирга кириб келди.

– Ижозатингиз билан...

– Марҳамат, кираверинг.

Эътибори табибга қаратилган бўлса-да, Мирзобекнинг хатти-ҳаракатини зимдан кузатди. “Аҳмад Ҳожибекнинг хос навқари, камарбанди. Фақирга парвоналиғ салоҳиятига мос тушарму?”

– Танишинг, табиб мавлоно Султон Али. Шайхимиз марҳаматлари ила тезроқ шифо топишинингизга тилақдошмиз.

– Ташаккур.

– Бевовта бўлманг, – дея табиб ўрнидан туришга шайланган бемор йигитнинг билагидан тутиб, ёнига ўтирди. Томир уришини, бўғинларидаги ҳолатни обдон текширди. Хулосаларига аниқлик киритиш ниятида савол-жавоб қилди.

Бир муддат назардан четда қолган Мирзобек хужра бўйлаб қўз югуртирди. Хона бурчагидаги хонтахта устида сара таомларни кўргач, ажабланиб:

– Ажабо, сизни ҳовлимизга олиб кетиш ниятида эрдим. Мулозимларга иссиқ таомлар буюриб эрдим, – деди сўнгра сўради. – Бирор хешингиз ташриф буюрдими?

Савол мискин туйғуларини, нафсониятини кўпчитиб юборди. Кўз олдида шинам, файзли маскани, боғ ҳовли, ота-онасининг сурати жонланди. Соғинч ва изтироб кўнглига ғашлик қўланқасини ташлади. Беихтиёр, отахон устози Ардашер билан охирги учрашувни, “Чекилган бир заҳматни албатта, ажру мукофоти бўлур”, деган насиҳатини эслади. Ҳазин, паст овозда, зўрға:

– Йўқ, – дея жавоб бера олди, холос.

“Киши бошига тушган мусибатга мавқе ёки зарига мунофиқ саботда бўлмоқлик удумми? Кимхоб тўн бир муддат гадонинг нафсига ора кирса, жанда анбиё ҳурматини кунпаякун этур. Дорруссалтана шайхул-исломи бир ғарибнинг мулозамати учун эмас, балки Турбатий жанобларига эҳтиром юзасидан оддий жун кўрпачага ўтиришни лозим кўрмиш. Локин, кибрини яширгани йўқ. Астағфируллоҳ, бирав ҳуснига малоҳат берурсен ва анинг тузин кўнглум жароҳатиға сепурсен...”

– Замона зайли кўтарилганини кўрингким, шайх жаноблари ташрифидан сўн камина аҳволни сўрагувчилар қадами остонамизни супурмиш, – деди.

Ва дилидаги андуҳ шеърый мисраларга кўчди:

Етишса ўлум ранжи беморлиғ,

*Су бергунча қилмай бирав ёрлиғ.
Су бермак неким, зоҳир айлаб гулу,
Оларга агар бўлса жонимда су.*

– Туркийда бундай маънилиғ байт тингламагондим, – дея Мирзобек табибни ёнига ўтирди. Суҳбатдошига таажжуб билан қаради. – Ҳеч англамасмен, нечун ўзингизни танитишдан ийманадурсиз? Мунаввар шаҳарга келишингиз боиси не? Сайр, ё тижорат десам...

– Шайх Турбатий эътирофлари бир сўз айтмасму?

– Шуни айтамен-да. Турбатий ҳазратлари тезда оёққа туришингиз истагидалар. Саодатли соатда сиз бирла суҳбат курмоқ истагидалар. Шайх жаноблари Фазлуллоҳ Абу Лайсий хонадонидида бир неча кун меҳмон бўлурлар.

– Шайхур-раис Носир Абу Лайсий таърифлари Ҳирийда ҳам кўп машхур. Оллоҳ охиратларини обод айлағай, ихлосманд мураббий деб эшитганмен. Султон Улуғбек Мирзо ҳазратлари у кишининг тарбиятида бўлгонлар.

– Шундай, шайх Турбатий ҳам Абу Лайс хонақосидида таҳсил олгонлар.

– Мирзобек, англашимча, у киши Абу Лайс Насир ас-Самарқандийга авлодлар, шундайми?

– Буни билурмисиз?

Табиб муолажаси ва дилкаш суҳбатдан йигитнинг вужудига енгиллик югурди:

– Ул мўътабар зотнинг “Тафсирул Қуръон”, “Бўстонул-орифин” киби китобларини завқ била мутолаа қилганмен. Ҳазратнинг “Танбеҳул-ғофилин” асари кўп манзур бўлгон.

– Ажаб... – деди Мирзобек хиёл жилмайиб. – Зиёратни ихтиёр айлаган дарвешга ўхшамайдурсиз!

Синчков нигоҳини оёқ бўғинларига хушбўй малҳам суртиб, муолажа қилаётган табибга қаратганда бемор йигит иштибоҳли кўз кирини Мирзобекка ташлади:

– Таажжубингиз ўринсиз.

– Назмда беназир, тафаккурда безаволсиз.

Бадиагўйлик билан кўнгил овламоқлик илинжида илҳақ Мирзобекнинг ниятини фаҳмлаган йигит мавзунини ўзгартиришга уринди:

– Бу воқеаларни тасаввуримга асло ситдиролмасмен... Туш десам туш эмас, ўнг десам, ўнгим... Бу қандай синоат?!

Камсукум, лекин фикр баёнида қатъий бу йигит онгу шуури Мирзобекнинг дилини тамом банд қилганди. Айни вақтда у ҳам ўзини маърифатдан узоқ эмаслигини намоёйиш қилишга уринди:

– Ҳа, қизиқ ҳодисот. Ҳазрат рисоаларидан жавоб топурсиз, деган умиддамен.

– Иншооллоҳ, насиб.

Табибни бостирмагача кузатгач, Мирзобек карвонсарой ҳовлисида қуймаланаётган одамлар ғала-ғовурини, узоқ сафар ҳовуридаги туяларнинг ҳорғин пишқиришини, отлар кишнашини бир зум, хаёллар гирдобидида кузатиб турди.

Ҳовлининг бир четида гавдали, тоғни урса талқон қилгули полвонлардан бири аниқ жавоб истагида работ мулозимини тинмай саволга тутиши унинг эътиборини ўзига тортди. Унга кўзи тушган хизматчи “бош оғриғидан” халос бўлиш истагида полвонга алланималар деди.

Сипоҳий кийимидаги хушрўй, дароз гавдали Мирзобекни кўрган паҳлавон севинчини яшира олмай бир зум тикилиб турди. Сўнг дадил одимлар билан унинг ёнига келди.

Паҳлавон чавандоз, мерган ва уста камонкашлиги билан икки салтанатда “Отару тутарда” лақаби билан ном қозонган Мирзобекни таниди. Ҳеч бир тортинмай унинг елкаларидан кучди:

– Сиз... – дея Мирзобек тўпори, дўлвари полвонга қўлини кўксига қўйиб, салом

берди:

– Лаббай.

– Мирзобек, мени танимадингиз, чоғи?! Машҳадлик полвон Муҳаммадман. Мирзобек сиполик билан жавоб қилди:

– Ҳа, исмим Мирзобек. Сиз ҳақингизда кўп эшитганмен.

– Ғоятда шодмен, – дея Паҳлавон суҳбатдошини муомаласида жиддийликни илғаб, мақсадга кўчди. – Ҳужрадаги марҳаматли киши ким ўзи, ҳамма шу ҳақда сўзлайдур?

– Мен ҳам таассуфдамен. Йигит ўзини танитишдан ийманадур. Ҳирқаси дарвешона, тафаккури тийрак. Назми хўб яхши айтадур. Муаммо айтишувда Шайх Турбатий жанобларини лол қолдирмиш. Ҳирийликмен дейди, исми Алибек.

– Али. Алишер... – деб Паҳлавон ҳаяжон билан Мирзобек елкасидан кучди. – Наҳотки, Алишер бўлса?!

Мирзобек бу хурсандчиликнинг сабабини билолмай, ажабланди:

– Алишер... Алишер?!

– Ҳа, ҳа, Али. Алишер Навоий. – Паҳлавон Мирзобекни кучоғидан чиқарган эса-да, ёш боладек қувончи чексиз эди.

Алишер Навоий исмини эшитиб Мирзобек:

– Наҳо?.. Шайх жаноблари... – деди таажжубда.

Ўсмирлик чоғдаёқ нафис назми билан ҳирийликлар кўнглини ром эта олган, Лутфийнинг эътимодли назарига тушган Навоий ҳақида эшитган, ғазалларини ўқиган, ёд олган. Кўнглида назмга мойил бу йигит билан холи суҳбат курмоқ нияти йўқ эмас эди. Парвона бўлаётгани, айнан Навоий эканлигини тасаввурига сиғдира олмаган Мирзобек такаллумдан йироқ эди:

– Мен... мен... Иссиқ таом буюрган эрдим, шуни... – дея олди, холос.

Паҳлавон севинчда қафтлари билан Мирзобекни елкасига енгил уриб қўйди. Бесўнақай қилигидан узр сўради.

– Ҳоким жанобларининг ноибига бундай ишлар ярашмас, – деди ярим ҳазил билан. Ва ҳамроҳларидан бирини ёнига чақирди. – Абдулборий...

Ёш полвонлардан бири уларнинг ёнига югуриб келди:

– Лаббай, устоз.

Паҳлавон Мирзобекка юзланиб:

– Айтинг, қаерга, кимга учрашиш керак? – деб сўради.

Паҳлавон илтимосини бажаришга астойдил тараддудланган шогирдига сўз қотди:

– Узоқ йўлда бадавийдек очиққанмиз. Таом растасини тамом кўчириб келсанг ҳам майли, – у Мирзобекка жилмайди. – Ҳоким жаноблари ҳиммат кўргузса ёмон бўлмас.

– Маъқул.

Паҳлавон Абдулборийга эргашаётган Мирзобекнинг билагидан тутди:

– Мутойибани чинга бурманг, биродар. Инимиз ҳузурига бошланг. – Сўнгра у иккиланиб турган шогирдига танбеҳ берди. – Шундай тура берасанму?

Абдулборий бозор томон илдам юриб кетди.

– Алишербек.

Бемор йигит остона томон хавотир билан ўгирилди. Ҳужра эшиги очилиб, кутилмаганда Мирзобекнинг кириб келиши, боз устига исмини айтиб чақириши Алишерни хавотирига солди. Дилида безовталиқ кучайди.

– Илтифотсизлик учун афв этгайсиз. Ҳойнаҳой тенгдош бўлсак керак?!

Илмоқли савол кўнглига алланечук гулгула солди. Бир сўз айтмай унга тикилиб қолди.

– Ҳирийлик меҳмонни бошлаб келдим.

Мана ҳозир Амир Аҳмадиёрни шотирлари пайдо бўладигандек вужудидаги

руҳий ҳаяжонни базӯр енгишга уринаётган бемор йигит кулоғига таниш овоз эшитилди.

– Ваҳ занғари!

Остонада болалигида, оғир кунларида унга ўз оғасидек суянчиғи бўлган кадрдон кишисини кўриб, унинг дили ёришди. Ички бир талваса, боқийидаги дилтанг чигиллик тарқагандек бўлди.

Эшикнинг устки синч тўсинга бошини уриб олган гавдали паҳлавон кутилмаган бу зарбдан пешонасини чангаллаганча букчайганча туриб қолди:

– Чорчўп бўй-басти паст одам ўрнатганму, не бало?! Эшик деган ҳам бунчалар пасту тор бўладиму?...

Паҳлавоннинг шифтдек бўй, бесўнақай гавдасига эътибор қилмай бир четда қолиб, нолинишидан на кулишни ва на ҳамдardлик билдиришни билолмаган Алишер самимий қочирим қилди:

– Баъзилар остонага салом бермокни унутибдурлар, чоғи?!

Ўзидан анча катта ёшдаги кишига қилинган бундай бегидир мутуйибадан Мирзобекни юзида нимкулги пайдо бўлди. Истеҳзо билан Паҳлавонга қаради:

– Полвоннинг туришининг ўзи салом.

Алишер дилидаги эҳтиросини байт билан ифодалади.

*Эмас ул паҳлавонки, ўз қадрин –
Ки, боши узра элтибон ниғун қилгай.
Паҳлавон они билки, етса ғазаб,
Нафси амморани забун қилгай.*

Тиришган пешонасини кафти билан силаркан, Паҳлавон киноя аралаш салом берган бўлди:

– Аҳли назм қошида шоир табиатлиғни намоён этмак лозим.

– Шундай оға!

Алишер Паҳлавон билан кўришиш мақсадида қаддини бироз кўтариб, кучоғини очди.

Ичикиш ва хўрлик ҳиссидан Алишернинг киприкларга ёш сизғиди.

Бу ҳол Мирзобекни бефарқ қолдирмади. Кўнглидан “Дили беғубор, покиза, гина кудуратни билмайдиган кўринадур”, деган фикр ўтди. Янги танишига ихлоси янада ортди. Оилада ёлғиз фарзанд бўлгани боис Мирзобек Алишер билан қиёматли оғани тутинишни кўнглига тугиб қўйди.

Паҳлавон Муҳаммад Алишернинг қаршисида чўккалаб келбат кучоғини очди. Жондек азиз инисини бир муддат бағридан чиқармади. Шу оний лаҳзада Ҳирот хотиротлари: Алишернинг илк бор эгарга миниши, ўзидан катта Ҳусайн Бойқаро Мирзо билан кураш тушгани, қиличбозлик қилгани, ғолиб келиб биродарини болаларча меҳр билан кучиб қўйгани кўз олдида хаёлан жонланди.

– Сизга не жин илашди?!

– Оға, – хўрлиги келган Алишер бир сўз демади.

Паҳлавон ниҳоят Алишерни кучоғидан бўшатиб, унинг қаршисига чордана қуриб ўтирди:

– Сўзланг, Алишер, не фалокат юз берди? Сизни Машҳадда, Ҳазрат Ардашер ҳонақоларида, деб эшитиб эрдим.

– Кўриб турганингиздек, жаннатмакон Самарқанддамен. Карвонсаройда, ғариб бир хужрада бемор, сиз ила дийдорлашиб ўтирибме

ҲИРОТ БЕГОНАСИ БЎЛДИМ...

*Нечук майли оворалиг этмагай,
Бошин олибон бир тараф кетмагай?!
Яна бир буқим, зоҳир ўлмиш манго –
Ки, чиқмиш Хуросон элидин вафо.
Вафо азм айларда бўлмиш магар,
Сахо мурувват анга ҳамсафар.*

Алишер Навоий,
“Хазойин ул-маоний”. Маснавий.
Саййид Ҳасан Ардашер номига
битилган муншаотдан.

Ғарбдан маҳобатли девор, шимолу шарқ тарафдан истехкомдек Мухтор, Саййид Абдуллоҳ тоғлари ўралган қалъа ғариб манзара касб этган. Шоҳрух Мирзо, Гавҳаршодбегим ва Сабзабармон мадрасаларининг нилий гумбазлари, миноралари салобатли кўринса-да, унга файзсиздек туюлди. Наврўз нафаси уфуриб турган эса-да Ҳирот Алишерни қишнинг сўнгги, қаҳри қирқилиб улгурмаган “аямажиз” изгирини, майда қор аралаш ёмғири билан қарши олди.

Қора булут рутубати шаҳар дарвозасидан кириб чиқаётган савдогару дарвешлар нигоҳига ҳам кўчган. Бу тундлик ва юзлардаги маъюслик йигит кўнглида гулгула уйғотди. Дарвоза ёнида турган нигоҳбон навкарлар қўлидаги икки қулочлик найза-туғдаги Султон Абусаид Мирзо салтанати нишони хавотирини янада орттирди. “Наҳот, шижоатли шахзода доруссалтанани ишғол қилмиш деғон гаплар миш-миш эрса?!” деган ўй хаёлидан яшиндек ўтди.

Аслида Хуросон ва Мовароуннаҳрни бирдек таҳликада тутган овозаларда ҳақиқатан жон бор эди. Темурийзода Ҳусайн Мирзо ҳеч бир заруратсиз Машҳад сарҳадларига қўшин тортган қайин отаси – Марв ҳокони Султон Санжар билан тахтга яроғли, яроғли эмаслиги борасидаги келишмовчилик оқибат яна дарбадарликка юз тутди. Бир муддат Хоразмдан, Кўҳна Урганчнинг Жайхун этагидаги энг овлоқ ерларида паноҳ топди. Султон Абусаид Мирзога қарши анчадан бери “тиш қайраб” юрган қипчоқ амирлари унинг мавқеини инobatга олиб, камарбаста бўлдилар. “Агар Хуросон тахти сари юришда нурсатлик қилса, ҳарбий мададга қойим эканликларини” очиқ билдиришди. Бир неча йиллик дарбадарлик, энди салтанат оройишини амалга ошироқчи бўлганида қайин отаси билан зиддиятга бориб қолган Ҳусайн Мирзо учун бу таклиф эриш туюлди. Амакивачча оға-инилари ўртасидаги бошбошдоқликни кўтариш, бобоси Ҳазрат Амир Темурдан мерос қолган улкан салтанатга, мол-мулкка қаноат қилмай, тахт илинжида бир-бирларига тиг чархлашларига тезроқ барҳам бериш, мамлакатни “вахдату воҳидликда”, аҳилликда бошқаришларига даъватда бўлишнинг чораси топилганидан ишончи ортди. Бироқ бобокалони қипчоқ қавмига асло ишонмаган. Қипчоқ беклари буюк саркарданинг ишончини, мурувватини суиистеъмол қилган, кўп бора унга панд берган. Хаёлига келган ниятдан вужудидаги азият эзгу азиматга айланди. Таваккал тадбирга, қипчоқ бекларнинг “чордой аз сепой”, яъни, эгалланган юрт, молу мулкнинг тўртдан уч қисмига эгалик қилишларига рози бўлди. Ҳирот тахти эгаллангандан сўнг уларнинг нафси аммораларига тавфиқ билан жавоб қилишни дилига тугди.

Ҳирот салтанатида Ҳусайн Мирзога ниҳоятда хайрихоҳ, онаси – Фирузабегим тарбиясида бўлган, сарой урфи, тамойилига кўра “қулоқ кертди”, яъни шахзодага

унаштирилган каниза Хадичабегимдан келган мактуб ўйлаган режасини тезроқ амалга оширишига туртки бўлди. Мактубда Хадичабегим Султон Абусаид Мирзо Мовароуннаҳрда исён кўтарган Мирзо Муҳаммад Жўкийнинг танобини тортиб қўйиш ниятида асосий қўшин билан Самарқандга отлангани баён қилинганди.

Савдо ва ахбор аҳлининг “Султон Ҳусайн Мирзо Мозандарондан чиқди ва аниқ Хуросон томон йўл олди”, деган хабарлар дорруссалтанага етиб келди. Ҳирот аҳли хавотир, таҳлика остида қолди. Тунлари қалъа бурч ва куббаларида машъалалар ёқилди. Навкарлар сони кўпайтирилди. Зудликда жанг сафарига отланган ҳукмдорга чопар юборилди. Хуросон сарҳадларида ҳимояда турган амир Шайх Ҳожи ва амир Оллоҳберди бошлиқ лашкар Ҳусайн Мирзонинг қўшини томонидан осонгина забт этилди. Саркардалар ҳибсга олинди. Темурийзода шахзода Ҳиротга машаққатсиз кириб борди.

Вилоят амирлари ва беклари Ҳусайн Мирзога хайрихоҳ эканликларини очик баён қилмасаларда, шунга муносиб тадбир кўрдилар. Пойтахт бўсағасида унга пешвоз чиққан Хабушон вилояти амири Ҳасан Шайх Темир ва Обивард вилояти амири Султон Муҳаммад Ғиёсбекларга шоҳона иноят ва ҳисравона лутф-марҳамат кўргазди.

Ҳамиша ғалаба ёр бўлган Султон Ҳусайн Мирзонинг бу шижоати авомнинг унга бўлган эҳтиромини орттирди. Бундан руҳланган Алишер валинесьмати – Саид Ҳасан Ардашернинг монелигига қарамай Ҳиротга отланди.

* * *

Мурғоб кўприги бўсағасидаги қалъа дарвозаси остонасида эгардан тушаркан Машҳаддаги иштиёқ ва умидлари сароб эканини бир зумда англади. Ўқинчли изтироб дилидаги хавотирини оширди. Шуқуҳли болалиги ўтган, аммо замона зулми туфайли бағрига сиғдиролмаган шаҳар остонасида энтикканча бир зум туриб қолди. Қадрдон шахри бўсағасидан куруқ умид билан ортига қайтишни истамади. Вужудидаги ватан соғинчи ва эҳтироси кучли, аммо уни таҳлика ўз исканжасига олганди. Алишер иштибоҳ билан қалъа томон юрди. Лаб усти ва чаккаларидаги тим қора, сабза мўй хушрўй чехрасига кўрк бағишлаган, охори тўкилаёзган эса-да эғнидаги зарбоф тўн, етаклаб олган зотдор оти унга алоҳида кўрим берган аслзода йигит дарвоза назоратчиларида деярли шубҳа уйғотмади.

У Мурғоб дарвозасидан бошланувчи хиёбон охирида бир зум тўхтади. Атрофга интиқлик билан боқди. Ясси, тарашланган тош ётқизилган кенг кўча. Йўлнинг икки четидаги Султон Шоҳрух Мирзо даврида экилган, бир вақтлар шаҳар кўрки бўлган азим чинорлар, савдо расталари ва дўконлар файзсиз.

Бу манзарадан Алишернинг дилига алланечук шубҳа ва гумон оралади. Мавҳумлик пардасига йўғрилган тасаввурида она шаҳарда ўтган осуда ва бахтиёр кунлари гавдаланди. Энтикиб кетди. Илгариги шуқуҳ сезилмаса-да, юраги алланечук изтиробли ва ғалаён билан чулғаб олганди. Қалъанинг аввалги маҳобатидан асар ҳам қолмаганди.

*Кўнглум ичра дарду ғам аввалгиларига ўхшамас,
Ким ул ойнинг ҳажри ҳам аввалгиларига ўхшамас.*

Интиқ бир кайфиятда “Боғи баланд” маҳалласига, ота ҳовлисига шошилди. Йўл-йўлакай ўзига қаратилган хайрат, андуҳли нигоҳларда хайрихоҳликни илғади. Кўнглига ғашлик оралади.

Хиёбон кўчаси бўйлаб бораркан, бир дўкондор ундан кўзини узмай, иягини кафти билан тўсиб, шеригига нималарнидир шивирлашидан ғалат ғаламисликни пайқаган Алишернинг кўнгли ўксиниб, ўзини ниҳоятда ғариб, она шаҳрига бегонадек сезд. Суюкли шахри унга бегона... Бегона Ҳирот... Ҳирот бегонаси...

...Гулгулалӣ туйғулар гирдобда, гўё кучли оқимга қарши сузаётган кишидек оғир одим билан у йўлида давом этди. Кўчанинг икки ёқасидаги асрий, улкан, яланғоч чинорлар вазоҳатли тус олган. Унинг нигоҳи бир пайтлар отаси билан елкама-елка кўчат ўтказган, ҳозирда дарахтлар каби қартайган, гузардаги супаларда мудраб ўтирган кексаларга қўлларини кўксиларига кўйиб, берган саломи эътиборсиз қолиши унга ғалати туюлди. Бу ҳол унинг кўнглини яна чўктирди. Аммо кўпчилиكنинг самимий саломлашиши булут ортидан бир лаҳза юз кўрсатган куёш каби Алишернинг қалбини заррача ёритмади.

Бир замонлар, болалигида Султон Абулқосим Бобур Мирзо саройида туркий шоирларнинг ғазалларини ёддан ўқиб, барчани бирдек ҳайратда қолдирган бу йигитни танимаган кишининг ўзи йўқ эди. Ҳиротликлар унинг тақдирига бефарқ эмас эдилар. Ҳадик-ла қўл беришиб сўрашганлар ҳам топилди.

Самимий ҳам, айни вақтда ҳадикли илтифотдан кўнгли ҳаминқадар таскин олди. Аммо чехралардаги ғайритабиий сиқиклик уни ғашлантирди. Бу манзарат, хижилликдан тезроқ кутулиш ниятида қадамни тезлаштирди.

– Алишер. Сизму?!

Кўча адоғида, бежирим китоб дўкони рўпарасида унга пешвоз чиққан қарияни аввалига танимади. Фаромуш ҳаёлини йиғиштириш асносида, унга диққат билан тикилиб қолди. Сўнг қаршисида моҳир муқовасоз, тажрибали китоб мурағатчи Мавлоно Наққош турганини англади:

– Таксир, хотирим панд бермаса сиз... Мирак Наққош?! – дея ийманиб сўради.

– Шундай, – деди у йигитга кучоғини очиб.

Одатий ҳол-аҳвол сўрашишдан сўнг, Хожа Мирак Наққошнинг юзидаги мамнунлик чекиниб, жиддий тортди. Бир зум ўйга толди. Ҳаёл андармонида, вазмин сўз қотди:

– Азиз бошингиз дарбадарликда азият чеккани озму?! Бу бошни яна кундага қўймоқликдин не маъни, Алишер?!

– Сўзларингизни англамасмен, уста? – дилида андух, кўзларида таҳлика пайдо бўлди. – Бу не таҳдид?

– Асло, айни ҳақиқат.

Мирак Наққош ёни-берида эҳтиёткорона кўз ташлаб олгач, Алишер томон бироз энгашиди ва оҳиста:

– Ота ҳовлингизга бормаганингиз маъкул. Лутфий ҳазратлари, ё Жомий жаноблари хонақоҳларига борингиз. Ўша ер офиятли паноҳ кўринадур. Темурий шаҳзода шердек ҳамла билан доруссалтанани мавҳ этди-ю, маҳкама парокандалиғи туфайли омадни қўлдан бой берди. Ҳали тийралиғ булут тарқамаган. Ос-ос, тақиб талвасаси ҳамон тинмаган. Хабарингиз борму йўқ, соҳибитахт шаҳзоданинг ўзи қувғинликда, садоқатли беку амирлари қирғинбаротга гирифтор бўлғонлар, – дея шивирлади.

– Демак миш-мишлар рост эркан-да?! – деди Алишер тушкун бир кайфиятда.

Кўнглидан: “Эҳтирсни ҳақиқатга йўймоқлик сароб. Қани, бу гаплар ёлғон чиқса?” деган илинж ўтди. Мирак Наққошнинг дарддош кўзларига тикилганча туриб қолди.

– Ҳазрат Лутфий бироз бетоблар, – деди маҳзун оҳангда Мирак Наққош. – Жомий жаноблари қайиноталари Шайх Қошғарийнинг чироғини ёқиб ўтирибдилар. Аларнинг ҳузурларига, йўқловчи киши бўлиб борсангиз, албатта бошлари кўкка етур...

Алишернинг унга термилганча маъюс туришидан Мирак Наққош безовталанди. Ётиғи билан гап йўриғини маслаҳатиға бурди:

– Алалхусус, шайх ҳазратлари вафотидан сўнг, Оллоҳ раҳматига олғон бўлсин, сағирларга парвона бўлмоқ, шариф калом устоз турбатига эътимод юзасидин Жомий жаноблари қайиноталари ҳовлисига кўчиб ўтган. У кишига сиз каби бир

дардкаш зарур...

– Хусайн Мирзо яна қувғинликка маҳкум денг... – деди Алишер хаёли паришон бир алфозда.

– Шундай, – деди Мирак Наққош афсус билан. – Салтанатни забт этмоқ азми шижоати паймол бўлғоч, жонини омон сақлашдан ўзга чораси қолмади. Боз устина барча аҳли фозил хоқон назорати остида қолгон. Хирот нотинч. Ҳар қадамда хуфия. Зукко фузалолар пойтахтни тарк этгонлар. Каминанинг ҳам бозори касодга учрамасмикин, дегон хавотирдамен. Самарқанд сафарини ихтиёр этмак ниятим ҳам йўқ эмас!

Ўзи не қайғуда-ю, қариянинг ҳасрати ўтиб тушди. Беилож қолган Алишер:

– Ҳа... – дея олди, тушқун бир кайфиятда.

– Шаҳзоданинг жасоратига тан бермоқ лозим. Ҳирийни бир зарб била забт этди, – Хожа Мирак Наққош оғир хўрсиниб олди-да, сўзида давом этди. – Ғариб ва мискинлар умиди шамдек ёнди-ю ўчди. Хусайн Бойқарога муътақидда бўлгон Хирот аҳли, амиру беклар аввалига шаҳзоданинг мулкона шижоати раъйида бўлдилар. Султон Абусаид Мирзонинг тўсатдан Хиротга қайтаётганидан хабар топган аъёнлар таҳликада шаҳзодага нисбатан яна хоинлик йўлини тутдилар. Шаҳзода қатъият билан қуршовдан чиқди. Жонини омон сақлаб қолди. Кейинчалик бу тадбир хон ҳазратларининг Хусайн Мирзони ҳибс этмоқ ҳийласи экани маълум бўлди. Барча сарой аъёнлари қистовга олинди. Мунофиқ беклар қиличдан ўтказилди.

– Бу кўргилик ҳам бор экан, – деди Алишер ўкинчла.

– Асти сўзламанг.

У Саййид Ҳасан Ардашернинг ёз чилласи, боз устига рўздор бўлгани ҳолда Хиротга отлангани воқеасини, хайр-хўшлаш чоғида айтган гапини эслади.

“Жомийнинг бошига етимлик тушубдир. Шайхимизнинг турбатларида бир калима тиловат қилмоқ кўп савоб. Яна, ёр-биродарлар дийдорини кўриш истаги фақирга оройиш бермас”.

Демак, устози Қошғарийнинг вафоти ҳақида унга ҳеч сўз айтмаган. Айтган бўлса ҳам у англамаган. Отахон устози унинг ҳаётини таҳликага қўйишни истамаган. Хирот сафарига ёлғиз отланган.

У қўлини йўрғанинг тизгинидан олиб, қафтларини дуога очди:

– Охиратлари обод, пок руҳлари шод бўлғай.

– Иншооллоҳ! У киши тарийқатда беназир эрдилар, – деди Хожа Мирак қуйинчаклик билан. – Фикру ожизимча, Алишербек, фақирнинг сўзини маломатга йўймангиз, бир муддат Жомий хонақоларида паноҳ топганингиз маъкул. Чунки, азиз умрингизга кўз тикканларнинг илки у ерга етмас.

– Андуҳлиғнинг боиси не, уста, англанингиз?

– Нусратнишон шаҳзода бирла кўкалдош, кадрдонлиғингиз барчага аён.

Тақдирига астойдил қайғураётган бу инсонга қандай миннатдорчилик билдиришни билолмай қолди. Неча-неча юз фикҳ, таворих, назмий кўлёзмаларни дид ва ихлос билан мунаққош этган, китоб ҳолига келтирган, фозилу уламолар эътиборидай бирдай тушган Мирак Наққошнинг сўзини ерда қолдиргиси келмади. Отининг жиловидан тутганча, Намозгоҳ маҳалласи, Саъиддин Қошғарий даҳмаси томон йўналди. Бироқ қадам қўйган ерида тўхтади. Бироз иккиланиб, ўйланиб турди-да, орқасига кескин бурилди. Ярим ўгирилиб, ундан нигоҳини узмай турган Мирак Наққошга надомат билан қараб қўйди-да, кадрдон маҳалласи тарафга йўл олди. Ҳарчанд, тезроқ ота ҳовлисига бориш иштиёқи устунлик қилди.

Йигитнинг шахтидан қайтариш мушкуллигини сезган Хожа Мирак Наққош алланечук энтикиш билан унинг ортидан қараб қолди. “Оллоҳ паноҳгоҳ бўлсин!” дея қафтларини юзига тортди.

Ортидан бир қанча синчков, ғайри ва самимий кўзлар кузатиб турганини,

айниқса, Хожа Мирак ўтинчали нигоҳини ундан узмаётганини ҳис қилган ҳолда олдинга юрди.

Йўл-йўлакай учраган танишлари билан дам қўл беришиб, дам қўлини кўксига қўйиб саломлашди. “Боғи баланд” даҳасига етганида айрим маҳалладошлар, қўни-қўшниларнинг мулоқотдан ўзларини олиб қочишлари, дарвозаларини қия очган қўйи зимдан кузатишлари унга ғалати туюлди. Қизиқсинишдан кўра андиша андармон жам бўлган боқишлардан юраги увишди. Хожа Мирак Наққошнинг изтиробли сўзлари кулоқлари остида такрор эшитилди: “Ота маҳаллангизга бормаганингиз маъқул. Умрингизга кўз тикканлар озми?!”

“Наққош нега бундай деди?” Дилини хижил қилган саволларга жавоб илинжида камчиси билан эшик табақасини итарди. Дарвоза қулфлоглик. “Нечук?!” Адашмаса отаси хонадонга мутасадди боғбон қолдирганди, шекилли. Интиқлик билан камчи учини мис зулфинга урди. Сабри чидамай эшикни яна тақиллатди. Ичкаридан ўспириннинг “ҳозир” деган овози эшитилди. Ҳовлисида киши борлигидан, мана-мана остона ҳатлаб ичкари киришини ўйлаб, юраги орзиқиб кетди. Нақшин, ўймали, сийқаланиб, рангини йўқотган дарвозанинг бир табақаси оғир очилди. Қорамағиз бир ўсмир чиқиб келди.

– Сизга ким керак? – дея сўради, у катталарга тақлид, димоғдор овозда.

Ўз уйи остонасида бундай муносабат ва муомалани сира кутмаган Алишернинг дилини изтиробли таажжуб маҳв этган бўлса-да ўта босиқлик, мулойимлик билан:

– Ўзингиз кимсиз? – дея сўради.

– Шул хонадоннинг мулозими.

– У ҳолда нечун ўз бегингизни танимассиз?

Нима деб жавоб қилишни билолмай қолган ўспирин каловланиб, узр сўради:

– Кечиринг, хоҷам руҳсатимсиз ҳовлига бегонани киритмагин деб тайинлаган.

Алишер бу жавобдан каловланиб қолди:

– Ажаб?! Бу Амир Баҳодирхоннинг ҳовлисиму, ахир?

– Билишимча шундай.

Ўсмир атворидаги бепарволикдан Алишер ниҳоятда бетоқат бўлди:

– Билишимча? – дея киноянамо сўраркан у эҳтиросини зўрга ирода эта олди.

– Мен ҳолис киши. Хонадоннинг аввалги, ҳозирги соҳибнинг кимлиги мен учун қизиқ эмас. Локин, ҳовли ҳукмдоримиз тасарруфида эканлигидан хабарим бор. Вазифам қўриқлаш.

Ҳирот остонасидаёқ дилига оралаган шубҳали гумонлар уни ўртай бошлади. Кўз олди хиралашиб, вужуди асабий исён гирдобига чулғанди. Қалбидаги аламли нидо кулоқлари остида акс-садо берди. “Нега. Нега?!”

– Ким дедингиз? – дея сўради Алишер маҳзун овозида, ички ғашлик ва қайғуни яширишга уриниб.

– Ҳукмдоримиз... – дея ўсмир мужмалланди.

– Ҳукмдоримиз?

Унинг жавобини синиқ овозда такрорларкан, овози ўзига ҳам ғалати, андуҳнок туюлди.

Алишернинг хотирасида бир йил аввал, Машҳадда рўй берган воқеа гавдаланди. Ўшанда Султон Абусаид Мирзо вассал ҳокимлар ҳамроҳлигида Имом Ризо мақбарасига “Зиёрат, ҳам ташрифот” зикрида келганди. Унинг изидан шоҳона назру ниёз умидида илҳақ бораётган, аммо, эътибор топмаган дарвешлардан бири: “Шоҳу гадо, нияти покиза бўлмаса бу мўътабар масканни ножинс қадами билан булғамасин. Ният нопок, ният нопок”, дея баралла бақриб юборганди. Султон бу иддаога айтарлик аҳамият бермаган бўлса-да, “гап эгасини” топганди. Валинеъмат важоҳати бузилганини кўрган Амир Аҳмадиёрнинг ранги гезарганди. Юз-кўзида қаҳр билан соқчиларга қараганди. Хос соқчилар ўша замон йиғилганларнинг барчасини қувғинга олганди. Иттифоқо Алишер Имом Ризо мақбараси майдонидан

юмуш билан ўтиб бораётганида бу тўполоннинг шоҳиди бўлганди. Бу ноҳақликни кўрган йигит шуурида байт ҳам туғилганди:

*Рақибингга десам лаънат, ери борким сенга ноҳақ,
Менинг қонимни тўкмакка ул малъун эрур боис.*

Айни паллада тасаввурида худди ўша: шоп мўйлов, қаҳрли, қинидан чиқаёзган бадқовоқ кўз, тиртиқ киёфа жонланди. Вужудини аччиқ бир дард тирнар, ўзини қоронғи муаллақликка тушиб қолгандек сезарди. Кўнғирокдек овозидан сергак тортди:

– Хожамнинг рухсатисиз ҳовлига ҳеч кимни киритолмасмен. “Ҳовлига бегонани киритма!” дея қаттиқ тайинлаганлар.

“Ҳовлига бегонани киритма?! Наҳот, ўз ҳовлимга бегона бўлсам?! Бул даражада бетафиқлиғ бўлурму?!”

Вужудини зилдай эзаётган ситамдан янада оғирлашди. Кўз олди тиниб кетди. Эшиклари тирқишидан гўё гаройибот кутаётгандек уни кузатиб турган кўни-қўшнилари ҳалак нигоҳларини қора туманлик ичра илғай олди, холос. “Одамлар бунча томошаталаб бўлмаса?!” кўнглига келган бу фикрдан оғринди.

– Ассалом, оға.

Алишер лоқайд ортига ўгирилди ва қаршисида ўзига тенгдош йигитчани кўрди.

– Мени танимадингиз чоғи?

Мушкул аҳволда қолган Алишер рўпарасидаги йигитчага бефарқ боқди.

– Исмим Тўйчи, – дея у ҳазин оҳангда ўзини таништирди. – Отам ҳовлингизда боғбонлик қилгандилар.

– Ажаб... – деди Алишер ҳайрон бўлиб.

– Эгасиз ҳовлидан фаришталар бош олиб кетаркан. Фитна ва адолатсизликларни, айниқса, падари бузрукворингиз руҳини чирқиллатлашларига чидай олмаган отам уч ой аввал қазо қилдилар, – деди Тўйчи хўрлик юкини базўр енгиб.

– Қазо қилдилар? – дея таажжуб ва дард билан сўради Алишер, сергак тортиб.

– Эсласангиз керак. Ҳовлингизда боғбон ҳам посбон эдилар. Рўзғоримиз бир навъ ўтиб турган эди. “Ўзи йўқнинг кўзи йўқми?! Хонадон эгаси ҳали тирик! У ёнда Алишер, бу ёнда Дарвеш Али!” деган маломатлардан жўнбишга келган хос навкарлар барчани ҳовлидан итдек қувиб солдилар. Ўтироз билдирганлар бошига қамчи зарби тушди. Бутун маҳалла исёнга чоғланди. Бир неча кишини, отамизни ҳам, “Ҳукмдор фармонига қарши бош кўтарадиган сизларми?” дея қилич билан чоптилар. Отам ўнгланмасдан вафот этдилар.

Алишернинг вужудини совуқ ҳис қамраб олгандек у жунжикиб, тўнининг қатини барига тортди.

– Зўрлик, зулм... – деди ички бир ўқинч билан.

– Отам тўғри айтар эканлар. Ё заринг бўлсин, ёки зўринг, – дея Тўйчибой афсус билан, катталарга хос бош тебратиб қўйди. Кейин остонада турган ўсмирга ола қараш қилди. – Ҳой, наҳот, хонадоннинг ҳақиқий эгасига беадаблиғ қилсанг.

Ўсмир каловланиб, Алишерга қаради:

– Амир Баҳодирхонга қандай хешлиғингиз бор?

– Нечун Алишербекни танимассан! – деди Тўйчи бироз жеркиниб.

– Алишер... – дея ўсмир гўё, хонадон соҳиби ўз ҳовлисига куч билан қирадигандек, камига Тўйчибекка қасдма-қасд остонага оёқларини керганча туриб олди:

– Ҳовлингизга бемалол киритардим, аммо хожамнинг тазйикдан ҳайиқадуремен. Локин бир бора...

Алишер, каловланиб қолган ўсмирга надомат билан қаради:

– Вазифангиз мушкул, – деди Алишер охириги умидидан маҳрум бўлганини

тушуниб, юрак-бағри эзилди. Кўксига оғриқ турди. Ўта босиқлик билан, ўкинчли оҳангда кўриқчига тасалли ҳам берган бўлди. – Азият чекманг.

– Ҳовлингиз... – хизматкорнинг гапи оғзида қолди.

– Сизни маломатга қўймай, – дея Алишер тушқун кайфиятда от бошини ортга бурди.

– Энди қаерга борурсиз? – дея куйинчаклик билан сўради, Тўйчи.

– Оллоҳнинг даргоҳи кенг, паноҳсиз қолмасман. – Алишернинг кўкрагидан тубсиз хорлик ва зорлик нидоси узилиб, овози титраб чиқди.

Фавкулудда кўтарилган тўфондек, бошига тушган бу кулфатдан Алишер ўзини идора этолмай қолди. От нўхтасини сиқимлаганча, фаромиш турган Алишер: “Энди қаерга борасиз? Бизникига юрақолинг, онам шод бўладилар”, деган ўтинчли иддаони ҳатто эшитмади, ҳам. Уни бироз энкайтириб қўйган ғам юкининг бутун оғирлиги гўё отнинг гарданига тушгандек бир-икки қалқинди. Нўхтадан қутулмоқчи бўлиб, бошини силкиди. Сўнг шиддат билан олдинга қадам ташлади.

Нималар бўлаётганини англаб етмаган, аччиқ хаёللар исканжасида қолган, инон-ихтиёрини йўғасининг раёйига топшириб қўйган Алишер от билан изма-из Шохрухия майдонига чиқди. Одамларнинг ғала-ғовуридан бироз сергак тортди. Аммо кулоқлари остида ҳамон: “Ҳовлига бегонани киритманг... Ахир ўз ҳовлингизга бир кирмайсизму?.. Энди қаерга борасиз?” каби аянчли сўровлар қайта-қайта такрорланар, юрак-бағрини эзарди.

“Ҳақиқатдан ҳам энди у қаерга боради? Наҳот Ҳирот унга бегона бўлса. Ҳирот бегонаси”. Кўксига заҳарли найзадек санчилган изтиробдан вужудида оғриқ турди.

Не-не умидлар билан уни Ҳиротга томон отлантирган, узоқ ва машаққатли сафар чоғида унга қўшқанот бўлган дилафрўз ниятлар оқибат дилгирлик, дилабгорликка айланишини сира ўйламаганди. Қадрдон уйи остонасида бундай муомала ва муносабатни сира кутмаганди. Айни пайтда Алишер бутунлай бошқа оламга тушиб қолгандек эди. Кўз олдини қоплаган туманлик ичра атрофга лоқайд термилди.

Тириклик ташвишида куйманаётган одамлар теграларида рўй бераётган олчоқлик, залолат ва жаҳолатга бутунлай бефарқдек эдилар. У ўзини ўткинчи дунёда дардисар сезди. Қаерга боришни, кимдан нажот излашни билолмай гарангсиз қолганди. Беихтиёр Мирак Наққош билан бўлган суҳбат хаёлидан ўтди. Устози, ҳам биродари Жомийнинг уйида бир кеча тунаб, тонг-ла Машҳадга қайтишни ўйлаб гузар томон йўл олди.

Хиёбон бўйлаб бораркан, кўнглидан минг бир ўй ўтди. Наққош нима учун: “Ҳовли-жойингиз мусодара қилинган” деб очиқ айтмади?! Дабдурустан фақирнинг шикаста дилига озор етказиб, пароканда қилишдин иймандими? Ҳа, ҳақиқат аччиқ. Ахир, ҳақиқатни яширишдан не наф?! Саҳҳофни не учун айблай? Менинг қандай ёмонлигим борки, бошимга маломат тошини ёғдирадурлар?! Гуноҳим Бойқаро бирла маслаклигимму? Бойқаро не ерда, мен эсам. Кишига терс, зимдан тадбир қўлламаклик гумроҳлик, ожизлик-ку? Ҳусайн Мирзонинг гуноҳи жабр ситам косаси тўлғон авомнинг ғариб кўнглига адолат эркинин солмоқлигимму? Амир Темур ҳазратларининг адлу азмиғ нишонини тикламоғлигимму? Ҳақиқат туғини кўтарғон Шох Лаълийга хайрихоҳлигимму? Бадҳоҳнинг разил саъйи ҳаракати бунча далил бўлмаса? Илоҳи, дарди ҳолимни ҳар кимга айтсам, рад қилса, санга таважжуҳ эткаймен ва агар сен рад қилсанг, неткаймен ва кимга кетгаймен?”

Ғойибдан келган назмий иддао кўнглида алланечук умид ва ишонч уйғотди:

*Даврон фалакка чекса сени эмин ўлмагил –
Ким, еткурур завоқ қўёшининг камолида.*

“Илоҳи, умидимни карамингдин ноумид этма ва раҳматингни халойиққа мумтоз қилғонда мени ҳам маҳрум қилма”.

Изтиробли хаёллар қийноғида Алишер жарангдор, ҳам мунгли: “Ё Оллоху, ё Оллох!” зикру самодан сергак тортди. Чакноқ кўзлари билан атрофга бокди. Жулдур ҳиркалари ер супураётган, ортидан енгил чанг кўтариб келаётган икки дарвешни кўрди. Икки тарафи уч пахса кўтарилган, гумбазли, бежирим болохонали бостирма қаршисида тўхтади. Отнинг тизгинидан тутиб, охорсиз, нақшинкор дарвозадан Шайх Саъиддин Қошғарий хонақосига кириб борди. Отини бостирма устинига арқонлади. Ҳовли томон йўналди. Сувоклари палахса-палахса кўчган девор билан ўралган, қабристонга туташ, хазонрез, ғариб боғ мағзун туйғуларини қалқитиб юборди. Бир вақтлар тароватли гурунглarning шоҳиди бўлган, нақшин устунли пешайвон, ёнида сопол кирпичдан тикланган мадраса фойсиз кўринди.

Султон Абулқосим Бобур вафотидан сўнг замона зайлини ихтиёр этган, бадқирдор амиру беклар томонидан “уят ва ҳурмат” никоби тортилган зуғумдан чекинган Жомий учун қайнотасининг хонақоҳи дунё ташвишларидан йироқ хилватга, масканга айланганди. Алишер андуҳли кайфиятда ҳовлига кўз югуртирди. Бу ерга бекор келганини пайқаб, изига қайтмоқчи бўлди, аммо элас-элас эшитилаётган суҳбатни тўхтатди.

– Хусайн Мирзонинг бошбошдоқлиғини асло ёкламасмен.

Дўсти тўғрисидаги бундай эътироф унинг диққатини тортди. Беихтиёр бостирма – йўлак бўсағасига бориб тўхтади. Ҳовлининг овоз келган, кунгай тарафига қаради. Пешайвонда, танча теграсида, кенг кўрпани белларигача тортган кўйи, Абдурахмон Жомий ва умри сарой мулозаматида ўтган Абдураззоқ Самарқандийлар суҳбатлашиб ўтиришарди. Алишер кўнглидаги эҳтиросни енгиб, ўзини бостирма панасига олди. Одобсизлик бўлса-да уларнинг суҳбатига кулоқ тутди.

– Подшоҳ гар ғафлат айбгўйлиғида қолса, танбеҳларга беписанд бўлса, ғурур уйқусидан саргак тортмаса, шайтон васвасасидан юз ўғирмаса, ғарибу ғураболарнинг аҳволига бефарқ бўлса, аларга ғамхўрлик кўрсатмаса ғазаб оташи аланга олур. Авомнинг бундайин ўтли тўфон исканжасида қолиши адолатдан бўлмас.

Суҳбатдошини диққат билан тингларкан, Жомий кизак дўпписини ечиб, бошини қафтлари билан силади:

– Иншооллоҳ, асти ҳақ гап, мавлоно. Ноҳақлик ва бедодлиғ шундайин бир офатдурким, барчани бирдек ўз гирдобига тортадур. Воллоҳу аълам биссавоб! Ўзи билгувчи, ўзи вакилдир. Зийраклик кишига асло панд бармағон. Муаммо итоатсизлик деб аталмиш иллатда. Хусайн Мирзони бошига тушган бу кулфатлар аслида анинг теграсидаги аҳбобу асҳоблар даштий гуруҳларнинг ғаламисликларида.

Шаҳзода Хусайн Бойқаро хусусида гап очилганидан бироз жонланган Абдураззоқ Самарқандий надомат билан:

– Камолотга эришмоқлиғ учун фақат иқтидор бирла тадбир камлиғ қилур. Албатта, пири комил ўғитлари ҳар вақт дастур бўлмоғи даркор.

– Ҳақ гап, Бойқаро дардабарлик ва адолатсиз оқибат, қайсарликка йўғрилган матонат, шижоат, жасорат истагида ёнадур. Баъзида ҳаддан зиёд ишонч кишини ақлдин айиради.

* * *

Хусайн Мирзонинг бобоси, Амир Темурнинг тўнғич ўғли Султон Умаршайх баҳодир соҳибқирон наздида “кўзу қораси”, фарзандларидан бирортаси унингдек ҳўб эътибор топа олмасди.

Дастлаб унга Надувон аталувчи Фарғона мулкига вассаллик қилиш насиб этди. Ёш ҳукмдор Султон Умаршайх Мирзодаги бениҳоя шижоат мўғул хонлари “попугини” пасайтириб қўйди. Чингизхоннинг эвараси – амир Қамариддин устидан қозонилган ғалаба унга бўлган ҳурматини оширди.

Зўравонликда чек-чегараси бўлмаган, аммо Султон Умаршайх Мирзодан ҳайикқан ёғий Фарғона сарҳадидан чекинишига мажбур бўлди. Осойишталигини ўйлаган мўғул тақрор ҳамлага жазм этолмади. Вассал ҳудудни ўзига ирода қилган ўғлининг толе тақдиридаги “оламни безовчи сарварлик нишони”ни пайкаган, соҳибқирон Басрадан Хузистонгача бўлган ерларни унга инъом қилди. Олий даражотли Султон эрта, тақдири ажал туфайли Румга лашкар тортаётганида, Хузистон қалъасини забт этиш пайтида жангда ҳалок бўлди. Соҳибқирон мағфиратли шахзоданинг нуфузли фарзандлари, суюкли набиралари Искандар Мирзо ва Рустам Мирзоларга кўп эҳтиромлар кўрсатди. Бу икки шахзода Хуросондаги суюрғол вилоятларда Султон Шохрух Мирзонинг ҳукмронлигига норозилик юзасидан исён кўтардилар ва тенгсиз жангда ҳалок бўлдилар. Оға-инилари қасдини олиш ниятида Султон Баҳодир Бойқаро Мирзо амакисига уруш эълон қилди. Лекин шахзоданинг амирлари таҳликали вазиятда хоинлик йўлини тутиб, жанг майдонини ташлаб, қочдилар.

Яккаланиб қолган Султон Бойқаро Мирзо талвасада хилват дашт орқали Каж ва Макронга қараб қочди. Бир муддат Ғур ва Гармисир тоғларидаги овлоқ қишлоқларда жон сақлабгина қолмай, қайта қўшин тўплаб, амакисига қарши юриш қилди. Бироқ ёлланма қўшин билан бирор натижага эришиш мушкуллигини англаб Султон Шохрух Мирзо ҳузурига бош эгиб келишга мажбур бўлди.

* * *

– Жиянининг иқтидорлиғидин хабардор Султон Абулқосим Бобур Баҳодир Бойқарони Самарқандга юбориб, Султон Улуғбек Мирзо салтанатида аржумандлиғ топмоклигига умид қилди. Аммо...

Абдураззоқ Самарқандийнинг ҳикоясини қунт-ла тинглаётган, Жомий:

– Турли сафсаталарга асло инонмасмен. Фазлу карамли, олим ҳукмдорга бундай қабиҳлик душвордур, – дея босиқлик билан эътироз билдирди.

– Бу гапларга ишонишни ишонмасликни ҳам билмай қоларкансан, киши.

– Ҳақ гапни айтингиз.

– Ҳар на бўлғонда Баҳодир Бойқаро Мирзо вафотининг тавсилоти ҳануз номаълум.

– Буни қарангки, Хусайн Мирзони қисмати худди катта бобосиники қаби.

– Тақдир қалъасини бир тадбир била забт этмоғлик Бойқароларга хос ҳислатдур. Бироқ Хусайн Мирзо кўп фазилати бисёр, тақаллуф била мақсадга эришмоққа мойил.

– Таассуфки, раият кўнгли, инчун юрт ободлиги истагида киши юрт сўрамок сиёсатини ихтиёр этса, анинг ҳузурида пири комил раҳбар бўлмоғи даркор. Хусайн Мирзонинг ноқислиғи шунда.

– Дашткесар шахзода қандайин пири муршид қошида қойим бўлсин?!

– Қалб эзгуликка, авом тақдирига мушфиқ бўлса, бу мушкулот албатта ечилур.

Элчилик мақомида жаҳон кезган биродарининг бу гапи Жомийга маъқул тушди: – Қалб амри вужуд учун вожиб!

Панада, суҳбатга яширинча қулоқ тутган Алишер Абдураззоқ Самарқандийнинг фазилатлари чиндан ҳам эътиборга лойиқлигини яна бир бор англади.

Султон Шохрух Мирзо қаби Мовароуннаҳр ҳам Хуросон бирдек ҳукми остида бўлган Султон Абусаид Мирзо Абдураззоқ Самарқандийни ўз ваколатида, доруссалтанада қолдирди. Сарой аъёнларининг ҳурмати ва иззатида бўлишини таъминлади.

Балх ва Бадахшон вилоятларига қилинган юриш, бу урушда жонбозлиги боис лашкарбошилиқ мансабига эришган Амир Аҳмадиёрнинг қутилмаганда бош вазирилик лавозимига тайинланиши аъёнларнинг киши билмас норозилигига

сабаб бўлди. Абдураззоқ Самарқандий давлат машваратларидан ўзини четга торта бошлади. Девон ишларидан кўнгли бутунлай совиди. Нафс ва хирс бадҳавоси билан тўлган сарой покизалигини субҳи сабо каби мусаффо бир восита поклай олишини тушуниб етган кекса дабир дўстининг олдига маслаҳат учун келган ва Алишернинг дарагини суриштирмоқликни дилига тугиб қўйганди. Бунинг фурсати келганини сезди:

– Ҳа, айтмоқчи, Навоий исмлиғ пуристедоддан бирор хабар борму? Фақир офиятини ўғирлағон бир истак сабаб шу йигит фикру зикримдан нари кетмаяпти.

– Ажаб?! – дея ҳайрон бўлиб сўради Жомий.

Самарқандий гапни узоқдан бошлади:

– Ҳокони саид тилидан заҳар, илкидан қон томғувчи вазири аъзамнинг илкига тобе бўлиб қолғони сир эмас. Эл бошидаги ғавғо ҳам мана шунда.

– Нафсиламри ҳам аслида шундай. – Абудараззоқ Самарқандий бу Жомийнинг эътирофини бош силкиб маъқуллади ва сўзида давом этди: – Ҳукмдор қиличлари қон қумсайдурган сипоҳлар норизо, назаримда. Ўзга юртларни тизгинламоқ, хонавайрон қилмоқ иштиёқинда ёнадулар. Бузғунчиликлар пайини аслида саройдан излаш лозим.

– Авомни аҳволи ночор, ҳарб ҳақинда қандайин мушоҳада юритмоқ мумкин?!

– Айрим солиқчилар аскарлар учун солиқ йиғадурлар.

– Несини айтадурсиз?!

– Фитна-фасод олий мақомига етгон, – дея Самарқандий қуюқ, оқ оралаган қошлари соя солган кўзларини бир нуқтага тикканча жимиб қолди. Кўнглида не мулоҳаза, ўй ўтаётганини, изтиробни ҳис қилиш мушкул эмас эди. Кекса дабир умид билан сўзлади: – Алалхусус, бир покдамон қоралаган мактуб Ҳусайн Мирзога етиб боргундек эса ўртадаги зиддият шояд барҳам топса.

Жомий суҳбатдошига шубҳа билан қаратди:

– Мактуб. Покдамон мактуби?!

– Ҳа, – деди Самарқандий бироз иккиланиб. Сўнг саройда зоҳиран кўтарилган шарм пардаси ортидаги воқеаларни сўзлай бошлади: – Туркман элидан ҳарамга келтирилган, номуссизлик юкини кўтаролмай, жонига қасд қилгон бекача ҳақида эшитганингиз.

– Ҳусайн Мирзонинг волидаи маҳтарамаси Фирузабегим паноҳидаги бекача хусусинда сўз борур, чамамда?!

– Ҳа, Хадичабегим, – деди Самарқандий мийиғида кулди. – Ажиб оқила, бокира қиз.

– Хотирим панд бермаса, Ҳусайн Мирзони канизакка муносабати ва майлини иллаган Гавҳаршодбегим иккисининг бошини “қулоқ кертки” ила боғлаб қўйганди, чоғи?!

Янгилик Алишернинг ҳиссиётини жўштириб юборди.

“Наҳот Хадичабегим Ҳусайн Мирзога садоқатини пок сақлагон эса. Во дариғ, дўстимиз ишқда толеи баланд кўринадур”.

Ҳиротнинг олди зиёлилари суҳбатига иштиёқ билан қулоқ тутди.

– Хадичабегимнинг кўнгли шахзодага вобасталигини Бойқаро сиёсат юзасидан Султон Санжарнинг кизига уйлангани хабари келганида пайқаган эдим, – дея босиқлик билан сўзида давом этди Самарқандий. – Ўша кезлари канизак минг бир хижолат билан ҳузуримга келиб, “Устоз, гуноҳкор қизни афв этинг. Бир мактуб қоралаб эрдим. Англармен, номақбул тадбир. Локин, беиложмен”, деб қолди. Мактуб кимга йўллангани қайд этилмаган, локин у айнан Ҳусайн Мирзога битилганини фаҳмладим.

– Ажаб? – дея қизиксинди Жомий.

– Мактубдаги нусратнишон ибораси бунга далолат эрканига фаҳмим етди, – деди Самарқандий бироз ўйланиб, дўстининг нигоҳидаги савол аломатини пайқаб, изоҳ

беришга тутинди. – Султон Абулқосим Бобур Ҳусайн Мирзога шундай киёс берғони ёдимга солмиш. Алалхусус, канизак мактубида шахзодадан кувғинликда юришдан воз кечиб, хон ҳазратлари мулозаматларига қойим бўлмоғини ўтинганидур.

– Салтанат хуфияларининг шахзодани маҳв этмоқ тадбири бўлса-чи, бу иш? – дея хавотирланиб сўради, Жомий.

– Бундай фикрдан бутунлай йироқмен. Хуфиялар иши эрса, канизак ҳузуримга келишдан сақланарди. – Самарқандий саволга ўринли жавоб берганига ишонч ҳосил қилиб, сўзида давом этди. – Ҳеч вақт ўтмай, канизак Бойқародан мактуб олганини маълум қилди. Номани мутолаа қилгач, англадимки, зулматни ёритишга қодир тафаккур шами адолат осмонига кўтарилаётганини англаб етдим. Шахзода жавоб мактубида Султон Абусаид Мирзога сира гина-кудурати йўқлигини билдириб, Шохрух Мирзо набираси Иброҳим Мирзога насиҳатидан иттилоъ қилибдур. Яъниким, ситам етган бандани дуойи бадидан ҳайқмоғлиғ, ҳайру саховат қондалари эзгуликка йўналтирмоқ ҳам Оллоҳнинг тенгсиз бир неъматидур.

– Шундай, – дея Жомий ҳеч бир иштибоҳсиз уни тасдиқлади. – Ҳадиси шарифда ҳам “мазлум банданинг дуойи бадидан сақлан” деб бежиз таъкидланмаган.

– Англашимча, Ҳусайн Мирзо мамлакат маҳкама, идорасида хурофий сиёсат тутишни ғофилликка йўядур.

– Инчунин, аҳли руҳоният ва амалдорлар ўзларини аркони давлатнинг устунидеб билурлар. Аслида ислом маърифат ва тафаккур, камолот, фазлу саховат демакдур.

– Салтанат илм, аҳли дониш билан обод. Шамсиз шабистон, зиёсиз умр бухрон.

– Ўзларини салтанатни устунидеб билгувчилар фазл мезонидан йироқлар.

Жомий бир зум тин олгач, надомат билан деди:

– Залолат, жаҳолатлиғларни адиму адил билан яширишга урунадурлар.

– Ҳусайн Мирзо ўз номасида Алишербекка кавну шам дея таъриф бермиш. У ўз айтар сўзи бўлиши истайдур. Шахзода бобоси каби тўрт тамойил кўмагида юртни фитна-фасоддан авом бошига ёғилаётган солиқлардан халос этмак иштиёқида мустақимдур.

– Фалакни тўрт кайвони, салтанат кўшкининг тўрт устунидеб каби ҳукмдор тўрт тамойил, таянчга итоатда бўлмоғи даркор.

– Бундан ортиқ аржумандлиғ бўлмас. Илло, айнан сиз таъкидлаган тўрт тамойил – адолат, маърифат, саховат ва ақл-идрок салтанат устунидур.

– Сиз яна бир устворликни эътиборга олингиз.

– Айтингиз.

– Бу билвосита мавқеингизга боғлиқ ҳодисадир.

– Бизнинг мавқеимизга муболаға қилурсиз.

– Асло. Ҳукмдор ҳузурида назмул-мулк, тийрак, сергак нигоҳ, покиза фикрга ундовчи зиё ва тафаккурлиғ инсон бўлмоғи зарур. Бу хислат ҳар кишида мужассам бўлса эди.

– Сиз дабирлиғ нуфузи хусусинда сўз айтурсиз.

– Шундай.

– Саройдаги мартаба ва мансаб бадмастлиғидаги нотавонлар кўнглини назм била огоҳликка, эътиқодга ундаш осон юмуш деб ўйлайдурмусиз?!

– Дабирнинг фасохати ҳам шунда эмасму? Темурийзода бобокалони Амир Темур ҳазратлари каби ихтисос этмакликни фарзоналиғ деб билур.

– Адолатли жаҳонгир учун ғолиблик шамшири камлиғ қилмасму?

– Оқил ва доно кишилар учун одиллик кифоя дегандек.

– Ҳусайн Мирзо Алишернинг фазилатидаги беқиёс одилликка урғу берадур.

– Алҳамдулиллоҳ, аслида ҳам шундай.

Жомий чехрасига улуглик ва файз бағишлаган оқ соқолини бармоқлари билан тараркан, хиёл жилмайди:

– Султон Абулқосим Мирзо ҳазратлари тарбиятларида бўлгон бу икки жувон бахтнинг бирига саъди акбар, бирига шами анбар таърифин берибон, аларга алоҳида меҳр кўйгандилар. Бирига адолат шамшири, бирига тафаккур шами дея таъриф берган ва бирига олтин шамшир, бирига тилла қаламдон тухфа этгандилар.

Самарқандий эҳтиросли воқеаларни эслади шекилли, юзи нурланди.

– Доруламон замонлар, Ҳирот маърифат сарчашмасига муносиб даврлар эди.

– Алҳақ, – деди Жомий оғир хўрсиниб. – Адолат шамшири дарбадарликда. Тафаккур шами тийралиғда.

– Салтанатга тафаккурнинг ўткир шамширию шами мунйёр зарур.

– Икки азамат Хуросонни аввалги камолотига етказмоғига инонурмен.

Алишер ўзи, дўсти ҳақидаги тавсифдан энтикиб кетди. Қариялар истикболига чиқмасликни номақбул деб билди.

– Ғариб кўнгулларнинг ёрутгучи тафаккур шами ҳузурингизда.

Буғи кўтарилиб турган пиёгани эндигина лабига олиб борган ҳам эдики, Самарқандий қалқиниб кетди. Жомий эса овоз келган томонга ялт аҳволда қарахт туриб қолди.

Айвон бўсағасида жилмайиб турган Алишерга узоқ термилди ва беихтиёр, энтикиш билан ўрнидан туриб унга кучоғини очди.

– Алишер.

Интиқлик билан кутган нарсасига эришган кишидек эпчил Алишерга пешвоз чиқди. Бағрига узоқ босди. Киприкларида ёш томчилари кўринди.

– Алишер, иним.

– Таксир, омонликум?! – Нафасини ростлаб олган Самарқандий Алишернинг елкасидан кучди.

Икки манзара: ўз уйининг оstonасидан қувғин қилиниши ва икки фозил инсон уни кучоқ очиб кутиб олиши йигитнинг хўрлиги кўзғади. Чархи фалакнинг ҳам қаҳри, ҳам меҳридан қуюқ ва узун киприкларига ёш сизди.

Кекса, дунё кўрган дабир Алишернинг аҳволини юзидан, кайфиятидан сезиб, мутойиба билан таскин беришга уринди ва мулойим жилмайди:

– Шами равшан ёнмасдан бурун ашки фишон кўрсатурму?

Алишер кўзёшларини яшириш ниятида бошини Самарқандийнинг елкасига қўйди. Унинг сабр косаси тўлган, ўзини йиғидан базўр тийди: – Узр, таксир, – деди маъсум овозда.

– Баъзида фоний дунё синовларини кўзёшлари билан енгишга мажбурмиз. Илло, ашк қалб ойнасини равшан қилади, дейдилар, – деди Самарқандий унинг елкасини силаб. – Алишер, дийдаси тошдек қотган заҳарли кўзлардан кўрқмоқ жоиз.

Йигитнинг чехрасидан ёғилаётган зариф ва зарофатли табассум Самарқандий кўнглида ажиб сурур уйғотди:

– Алишербек, дийдорингизга муштоқлигим билсангиз эди. Ҳали замон тўғрингизда суҳбатлашиб эдик, – деди у меҳр билан. – Гумроҳ бандалармиз, Оллоҳнинг ўзи ёрлақасин.

Дабир – девон котиби. Девон – хат-ҳужжат ишлари амалга ошириладиган давлатнинг бош маҳкамаси.

Кутилмаган ташрифдан шошилиб қолган Жомий ичкари ҳовли томон ўгирилди:

– Кўркибой, ҳой ким бор?

Ҳовли этагидаги уй дарчасидан кузакнинг аччиқ изғиринига чиқишни истамаган ўсмирнинг эринчак овози эшитилди.

– Лаббай. Ҳозир.

– Меҳмон келди, болам. Айтинг, таомга ҳозирлик қилсинлар.

Алишерни қаерга ўтказишни билолмай, шошиб қолган Жомий йигитлик ғайрати билан сандал устидаги дастурхон вазифасини бажаргучи мис баркаш четидаги туршак, ёнғоқ ва жийда данакларини ликопчага йиғиштиришга тутинди.

Танча теграсидаги кўрпачаларни тартибга келтирган бўлди. Жомийнинг табиатига хос бўлмаган бундай саъйи ҳаракатдан Алишер ноқулай аҳволга тушиб қолди. Мезбонни ортиқча истиҳолага қўймаслик учун, унинг қистовидан сўнг устунига таянган ҳолида тағчармли кигиз этигини ечди. Айвонга чиқди:

– Сизни ташвишга қўйдим, шекилли.

– Меҳмонга илтифот кўрсатмаклик мезбонга фарз.

– Меҳмон, – дея такрорларкан, Алишер овоз келган томонга ўгирилди. “Бу дунёда ҳаммамиз меҳмонмиз!” демокчи бўлиб ёнига ўгирилди. Қаршисида елкасига узун, бўз сочиқ ташлаб олган, бир қўлида обдаста, иккинчисида кенг, қўш гардишли обрез тутган хушсурат ўсмир турарди.

Жомий ўсмирнинг қўлидагини олишга ҳозирланди. У эса имо-ишора билан, “ўзим” дегандек эътироз билдирди. Жомий ўртадаги хижолатпазликни кўтариш ниятида ўсмирни таништирди:

– Алишербек, кенжамиз, Кўркибой.

– Узр, сизни ҳам уринтириб қўйдим, – деди Алишер бироз ўнғайсизланиб. Кўркибой Алишер юз-қўлини ювишга сув тутаркан:

– Ҳечкиси йўқ меҳмон, – деди ва қолпоғи четидан енгил буғ кўтарилиб турган обдастан сув куйишга чоғланди. Бундай илтифотдан Алишер воз кеча олмади. Кафтлари, юзларига ингган илиқ сув вужудига роҳат бағишлаб, узоқ йўл ғуборни кўтаргандек бўлди. Алишер сочикқа юз-қўлини артаркан, йигитчага астойдил минатдорчилик билдирди.

Сандалнинг иссиқ тафти узоқ йўл заҳматини олди. Алишер икки кураги остида, эзгилаб, оғриқ бераётган алам ва изтиробни унутишга, бир муддат бўлса-да қадрдонлари даврасида ўзини хотиржам сезишга урунди.

Сўрашишдан кейин Самарқандий Саййид Ҳасан Ардашер ҳақида сўради:

– Аржуманд Ардашер биродаримизни аҳволлари қандай, соғ-омонмилар? Шерлар билан мулоқотни қанда қилмаяптиларму?

Унга ота ўрнида оталик қилган, меҳр билан тарбия кўрган инсон ҳақида бу тариха ҳол сўрашиш Алишерга эриш туюлса-да, кайфияти кўтарилди. Ҳақиқатдан ҳам салтанат пойида бир умр кушчилик, мирохурлик қилган бу инсонни кўрган киши девона деб ўйлаши табиий. Лекин ажойиб, саховати кенг, фазилати олам, зукко ва меҳрибон Ардашерга берилган аниқ-тиниқ тафсивдан Алишернинг кўнгли кўтарилди.

– Шукр, омонлар. Надомат бўлғайким, валинеъматимиз билан хайр-маъзурлаша олмадик. Зарур юмуш билан қалъадан чиқиб эрдилар. Аларнинг қайтишларини кутишга сабрим етмади. Ҳирот сафари фақирни тамом фаромуш қилганди...

Сухбат мавзуси Ҳусайн Мирзога кўчганида Алишер дилида оғриниш сезди. Ардашер боғида эшитгани, “Бойқаро тахтини эгаллабди” деган хушхабардан куш мисол Ҳирийга отлангани, ота ҳовлиси остонасидаги нохуш воқеалар ҳаёл ойнасида бир-бир ўтди. Қалбига яна изтироб ниш санча бошлади:

– Қандай бахти қаролиғ? Қачон барҳам топура бу кўргилик?! – деди маъюсланиб.

Ўзи мушкул аҳволга тушиб қолганлигига қарамай дўстидан ташвиш қилиши Жомийни ҳам, Самарқандийни ҳам бирдек жунбушга келтирди. Иккиси бир-бирларига маъноли термулишди, лекин индашмади.

Сукунатни Алишернинг синиқ овози бузди:

– Дўстимизнинг аҳволи не кечди экан?

– Алҳақ, Ҳусайн Мирзо тадбири мункир туфайли такаллуфга дучор бўлмиш. Мақому хилвати ҳам мавҳум, – дея ҳамдардлик билан гап бошлаган Жомий биродарига илҳақ тикилди. – Сарой маҳкамаси пасту баландидан яхши хабардор Абдураззоқ дўстимиз айтсин.

Зиёли, сарой аъёни оиласида таваллуд топган, ўсмирлик чоғидаёқ маҳкама сиру синоатларидан хабардор Абдураззоқ ибн Исҳоқ Самарқандий араб тилига кунт

килди. Хатто, араб тилига оид “Рисолаи Азудия”³¹ мўъжаз рисола ёзишга, ҳукмдор Султон Шохрух Мирзо назарига тушишга ҳам улгурди. Бу иқтидорли йигитни ўзи билан бирга Ҳиротга олиб келди. Фузалолар иштирокидаги катта машваратда у имтиҳондан ўтди.

Иқтидор сира завола топмайди, деганларидек, тезда эътибор топди. Унинг Ҳинд элига элчи этиб юборилиши айрим амалдорларга эриш туюлди. Икки йиллик сафар унда сайёҳлик ва тарихнафисликка иштиёқ уйғотди. Тиришқоқлиги, заковати туфайли саройда обрўи ортди. Шохрух Мирзо вафотидан сўнг Хуросон тахтини эгаллаган Султон Абулқосим Бобур Мирзо ҳам сира иккиланмай уни бош дабир лавозимида қолдирди. Мовароуннаҳрда ҳукмронлик қилиб турган Султон Абусаид Мирзо билан Султон Абулқосим Бобур Мирзо ўртасида вужудга келган ихтилофни бартараф этиш мақсадида сиёсат минбарига Адбураззоқ Самарқандий чиқди. У зудликда Самарқандга бориб, отасининг яқин қадрдони – Хожа Убайдуллоҳга вазиятни ўз билганича тушунтирди. Биродаркушлик фалокатидан икки юртни сақлаб қолди. Охир-оқибат, Султон Абусаид Мирзони Самарқандда вассал қилиб қолдиргач, Абулқосим Бобур Мирзо Ҳиротга хотиржам қайтди.

Самарқанд яқинидаги юз бериши муқаррар мағлубиятни бартараф этишда жонбозлик кўрсатган дабирнинг зехни ва тиришқоқлиги Султон Абусаид Мирзога ҳам маъқул тушди. Тўғрироғи, теурийзодаларга хос бўлган ориятли йўлни тутди.

Сарой “сижжилотидан”³² яхши хабардор Жомий бош дабирнинг ана шу хислатларини эътироф этганлигини Алишер ҳеч бир изоҳсиз англади. Ва Самарқандийнинг ёшига муносиб вазмин муомаласига қулоқ тутди.

– Амиру бекларнинг қай мақру алдовларини айтмай, – дея чуқур хўрсинди Самарқандий. Қаддини бироз ростлаган бўлди. Бир бурчакка термилганча жимиб қолди. Сониялик сукутни Жомий томоқ кириш билан бузди. Самарқандий сергак тортди. Чор-атрофга хавотир билан кўз югуртириб олгач, сўзида давом этди. – Амир Аҳмадиёр бош вазирликка тайинланди-ю, салтанатдан файз кетди. Саройдаги парокандаликнинг асл илдизи Ҳусайн Мирзонинг яхши ният била пойтахтга жаҳд қилиши, маълум муддат маҳв ани этиши ижобатида.

Самарқандийнинг дилидаги надомат кўз боқишларидан яққол сезилди:

– Ҳусайн Мирзо амирлари била шундай шартлашибдурким, забт этилган вилоятнинг олтидан тўрт қисмига Мирзо даъвогарлик қилур. Бу ажаб воқелик, қайси ҳукмдор фикри бузук аъёнларнинг нафси ҳалак отмоғига аввалдан имкон берур. Мундоқ келишув оға-ини ўртасига ғавғо соладур. – Элликни қоралаган, айни камолотга етишган бош дабир мана шу бир лаҳзалик тин олиши баҳонасида мозий воқеаларини хотиридан ўтказди: – Ҳусайн Бойқаро ақлли бир тадбир била, ҳеч бир гириҳсиз, хунрезликсиз Ҳирот қалъасини қамал этди. Локин садоқатли кишиларини сўзларини рад этди. Адашди. Ҳеч бир қўриқчисиз, ҳаммомда таҳорат олмоқ истагиде бўлди. Ёғийлар тузоғига тушиб қолиш хавфини кеч англади. Бирок шердек ҳамла бирла юз чоғли навкарни енгиб, ўлим офатидан жон сақламиш. Мухтасар шулким, Ҳусайн Мирзонинг шижоати ва жасорати тақсинга лойиқ. Анинг юрт сўрамоқ истагига елкадош аҳли биниш ва дониш бўлмади. Авомни кушойиши завола топди. Дунё ишларига ҳирс қўйган, охират амалларига эса этак силкиган бойғизилардан³³, хуллас, салтанат юмушидан зерикдим. Машҳад тараддудидан ғофил ва бепарво қолмаслик иштиёқида бўлурлар. Каминани ҳам бу илинж ташвишга соладур. Девон пирхонадур. Бу маскан покиза ниятлар ошёни бўлмоғи лозим.

³¹ “Рисолаи Азудия” – айнан: Завқли воқеалар ҳақида рисола.

³² Сижжилот – девон, қозихонада бериладиган васика, ҳукм ёзиладиган махсус дафтар.

³³ Бойғизи – мақтанчоқ, ҳовлиқма.

– Ҳақ гап, – дея уни тасдиқлади Жомий.

– Кўзим очиклигида, куч-қувватим панд бермасидан аввал қойим ноибга етишсаму, сиёсат риёлигидан чекинсам.

Сўзлар тавсифи, воқеалар таҳлилидан ҳайратланган Алишер Самарқандийдан:

– Бу воқеалар ажиб бир тарих. Китобат этмакка молик таворих?³⁴ – дея сўрашга ўзида ирода топа олди. Жомий билан Самарқандий маънодор кўз уриштириб олдилар.

Ўзаро суҳбатлар чоғида Жомий биродарига бу борада кўп маслаҳатни берганди. Ҳатто, ёзилажак асарнинг мундарижини чамалаб ҳам улгургандилар. Бу таклиф Алишердан ҳам чиқишини у кутмаган эди. “Демак, бундай китобга эҳтиёж бор”, кўнглидан ўтди Самарқандийнинг.

– Арузий Самарқандий, Али Яздий жанобларидек муаррихликка³⁵ бизга йўл бўлсин.

Икки биродарнинг маънодор кўз уриштириб олишларига эътибор бермаган Алишер сўзида давом этди:

– Ундай айтманг. Темурийзодалар тақдири-ю тарихини сиздек билгувчи киши саройда йўқ. Хат-хужжатлар ихтиёрингизда, – деди Алишер.

– Жуда маъқул гап, – деди Жомий дўстига мамнун жилмайиб. – Ҳаловатингизни ўғирлаган азму ниятингиз кушой топганидан мамнунмен.

– Локин, – дея Самарқандий бир зум жимиб қолди.

– Бир баҳона билан эътироз билдиришга урунманг, – деди Жомий хиёл жилмайиб. – Иқтидор асло панд бермас.

– Фақирнинг иқтидорига ортиқча баҳо бериб юбормадингизму? – деди Самарқандий камсукумлик билан.

– Бу тадбирни ҳал этмакка бизда ақл ва тафаккур етармикин? Алқисса, аларни руҳини ранжитиб кўюрменму, дегон хавотир ҳам йўқ эмас.

– Эзгуликни наинки руҳлар, фаришталар ҳам қўллагай, – деди биродарини қўллагувчи оҳангда Жомий.

– Иншооллоҳ.

– Девон салтанат тарихини мужассам этгувчи хос маскан эмасму? – дея Алишер таажжуб билан сўради.

– Нафсиламр... – дея Самарқандий унга эътироз эътироф этиб. – Бу ишга биргина ният камлик қилур, ёшлик шижоати зарурмикин, дегон мулоҳазадамен.

– Камтаринликнинг ҳам меъёри бор, – деди хиёл жиддийлик билан Жомий. – Алқисса, бу юмушни сиздин бўлак ҳеч ким амалга ошира билмас.

– Бу вазифани юзага чиқармоғи учун Алишербекдек шогирди молик лозим.

– Нечук шогирдингиз Давлатшоҳ ҳимматини рад этурсиз? – дея сўради Жомий.

– Давлатшоҳ зукко йигит, лек ҳарбга майли кучлиғ...

– Наҳот, Давлатшоҳ илмдан воз кечган эса?! – дея ўкинч билан сўради Алишер.

– Алишербек, мабодо он ҳазратлари гина-кударатларни унутиб, амру фармон берсалар, саройда, ёнимда, котиб бўлишга майлингиз борму?

Бироқ унинг сўрови жавобсиз қолди.

Унинг ниятини англаган Жомий хавотирланиб:

– Бу бошни ихтиёран кундага қўймоққу, тақсир? – деди қатъий оҳангда.

Самарқандий биродари бежиз ташвишланаётганини фаҳмлади ва Алишерга ихлос билан боққан кўйи ўйчан сўз бошлади:

– Тақсир, дилгирликка асло ўрин йўқ. Куни кеча ҳокон мулоқотида бўлдим. Хусайн Мирзо хусусинда, қолаверса, Алишербек шаънига илиқ гаплар айтилди.

³⁴ Таворих – тарихий воқеалар.

³⁵ Муаррих – тарихчи.

Онҳазратлари бош вазир изндан қутулмоққа муҳтож. Назаримда, саройда ислохотлар эпкини эсадур.

– Ҳар ерда саҳв ва хатое воқе бўлмиш бўлса, эътироз била ўтмагайлар ва ислоҳ калами била тузатгайлар, йўкса... – деди Алишер маҳзун оҳангда

Абдураззоқ Самарқандий Алишернинг сўзларида иштибоҳини англаган ҳолда жавоб қилди:

– Йўкса, инингиз Дарвешали сипоҳсардор мақомида Бадахшонга юборилурму эрди? Тоғайингиз Муҳаммад Али минг чоғли лашкарга сипоҳбардорлик қилурмуди?

– Воллоҳи аълам, – деди Жомий таажжубда – бу макр гўшанишинига³⁶ ўралган ҳийла эмасмукин? Ҳокони Саид мулозаматда бир бор бўлибон, хонумони куйғони каммиди Муҳаммад Алининг? Наҳот, яна...

– Кечаги машваратда хон ҳазратлари Ҳусайн Мирзога шаънига мақсуди ажрга лойиқ сўз айтдилар.

– Мақсуди ажр?! – дея сўради Жомий ажабланиб.

– Таъмага мойил истакда Ҳусайн Мирзони Алишернинг илки била илинтирмак ниятида эрмасмукинлар? Шаҳзода тийраклиғи ва азаматлиғи туфайли омон қолди. Акс ҳолда, не фалокат рўй бериши ёлғиз Оллоҳга аён.

– Таъкидингиз ўринли, аркони давлат расвогарчиликлари, фитнаю фасоддан зериккан, боқий дунё мағфирати талабида фақирнинг таассуф била бедодликдан чекинишига шубҳангиз борми? – дея сўради Самарқандий астойдил куйинчаклик билан.

– Ҳокони Саид Бош вазир изига хуфия қўйилғонлиги бунга далолат бўлмасму?

– Бу бош вазирнинг ғажир³⁷ сиёсати.

Ҳақгўй, ҳақпарварлиги била амиру аъёнларга, ҳатто Султон Абусаид Мирзога танбех бера олиш салоҳиятига эга Жомийнинг бу таъкиди уни ўйлантириб қўйди:

– Эҳтимол. Киши йўсинига боқиб, анинг азму фазл-саховатга шубҳа қилмоқлик ножоиз. Майлда собит қолурмен. Монелик қилмасангиз, он ҳазратларига Алишербек хусусида сўз очурмен. Шояд, ёшликнинг нафис шабадаларидан, покиза эпкинларидан саройнинг бузук ҳавоси саҳиҳ тортса.

Икки нуроний қариянинг самимий баҳсу суҳбатидан завқ олган Алишерни чехрасида сўнгги икки ҳафта ичи илк бор табассум пайдо бўлди.

– Хон ҳазратларини инжитмайлиғ. Турбатни шами тироз нури била ёритмоқлик зарур эса, нечун бу таклифдан воз чекмоқ керак?! – деди Алишер астойдил.

Иигитнинг беғуборлигидан завқланган Самарқандий қўлини дуога очди:

– Оллоҳим умрингизга, ризқингизга файз-барака берсин. Фақирга икки саодат кавкаб авжи салтанати, инчунин икки бебаҳо хазиналар уммони қўшилиши таворихга бадихадек муҳрламоғи насиб бўлсин, омин!

– Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн³⁸ – деди Алишер табассум билан. У бир муддат илгариги, кўнглидаги андармон андуҳни унутгандек эди.

Жомий тушунмагандек Самарқандийга ғалати қаради, Алишерга саволли назарини ташлади:

– Саъдайн ахтар³⁹ соҳибқиронайнга ишорат қиладурсиз. Соҳибқирон аъзамлиғи Оллоҳга хосдир. Тарихини Али Яздийдек рисола битмоғлиғ бизга душвор.

– Тақсир Ҳусайн Бойқаро тафсирина қилурлар, чоғи.

Алишернинг боқишидаги ёлқинликни илғаган Жомий таажжубланди. Гўё уни калака қиляптилармикин, деган хаёлга борди:

– Қутлуғ юлдуз остида туғилган соҳибқиронайн адолатни ғубордан фориғ этмак

³⁶ Макр гўшанишин – хилватда макрни режалаштирувчи киши.

³⁷ Ғажир сиёсат – (юртга) азоб етказувчи, қийинчилик келтирувчи сиёсат.

³⁸ Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн – бу машҳур асари Алишер Навоий таклифи билан ёзилган.

³⁹ Саъдайн ахтар – иккинчи, қутлуғ, бахт юлдузи.

арафасида, – дея кўнглидагини дангал айтиб юборганидан Самарқандий дарвоза ва боғ тарафга хавотирда қараб қўйди.

Бобоси Амир Темури каби қирон буржида туғилган шахзода Ҳусайн Мирзони назарда тутган Самарқандийга мийиғида қулиб қўярган, Жомий:

– Соҳибқиронайн ва баҳрайн⁴⁰, – деди эҳтирос билан.

– Икки юрт ваҳдатиға ваколатли бўлмиш саодатманд шахзоданинг толе баланд бўлғай.

Ҳаминқадар маҳзун кайфиятда бошланиб, кўтаринкилик билан якун топган суҳбат адоғида Самарқандий “кеч бўлиб қолгани” важи билан қайтишга изн сўради.

Меҳмонни қузатгач, зарурат юмушларни бажариб, пешайвонга қайтган Жомий сандал теграсида, туя жуни қопланган кўрпага бурканганча пинакка кетган Алишернинг оромини бузишни истамади. Ичкари хонага жой ҳозирланганини айтмаганига афсусланди. Тахмондан ўзи ёқтирган, енгил, тивит кўрпани олиб, Алишернинг елкасига меҳр билан ташлаб қўйди. Дастурхонни бир теграсини қайириб, мис баркаш билан устини ёпди

МАККОР ТАҚДИР

*Анинг сайри бир давр охир бўла,
Фалакни латойифдин этгай тўла.
Бирав бўлса бир ишда якка-ёлғиз,
Вале кўрмаса ранжу дард ҳаргиз.
Бўлуб тоғдек ҳаққи маошиға кон,
Мураббийси анқоға ҳамошён.
Уйи натовон кўнгли каби бузуқ,
Бу уй ичра андуху ғам озук.*

Алишер Навоий,
“Ҳазойин ул-маоний”. Маснавий.
Саййид Ҳасан Ардашер
номига битилган муншаотдан.

Олам ва одамлар сийрат-суратини болаларча, энди англай бошлаган мурғак тассавурда алангаю оташ остида қолган ўтов, қулоқларни қоматга келтирувчи гўдақлар доду фарёди умрбод муҳрланиб қолишидан ортиқ даҳшат бўлмаса керак. Бу мудҳиш манзара, санокли сонияларда ҳам ота-онасидан, ҳам норасида синглисидан айрилиши қалбида жароҳат ва чандиқ қолдирди.

Тоғлик қурдларнинг аёвсиз ҳамласидан сўнг тақдирига сағирлик ёзилган болакай қартайган, чопонлик ҳассасига суяниб қолган бобоси теграсида пилдираб-пилдираб улғайди. Болалик завқу шавқидан маҳрум, тоғу тошларда, пода ортида шуурини таниди. Фақат меҳр ўрнини захр, мурувват паймонини адоват ва қасос эгаллади. Бу дунёда ёлғиз суянчиғи бўлган бобосининг вафоти кўнгил тийралигини янада қуюқлаштирди.

Қўлида алмисокдан мерос, бир ярим қулоч таёқ, йилқи ортидан “чув-чув” билан кун ўтказа бошлади. Сукунатга сингиб кетгандек, лекин аҳён-аҳёнда теваққуддан чалингувчи чия бўриларики ув-уви, ғажирларники қув-куви эътиборини тортар, ўзича алланималарни англашга уринади. Таҳдид солиши аниқ хавф-хатарга хезланарди. Ортиқча ҳиссиётга берилганидан ижирғаниб, “қозоқи” итига сўз қотар,

⁴⁰ Соҳибқиронайн ва баҳрайн – Иккинчи соҳибқирон ва мисли икки дарё, икки денгиз. Султон Ҳусайн Байқаро бобокалони Амир Темури каби юз йилда бир бора Марс ва Юпитер сайёраларининг қирон буржида яқинлашувида таваллуд топган. Бурж – ернинг қуёш атрофида айланиши йиллик, даврий ўнг икки нуктаси.

унинг кулокларини динг қилганча термилиб туришидан зерикарди. Болаларча асабийлашиб дақёнус таёқ билан ёвшон ва даштпиёзлар ниш навдаларини чирт-чирт каллақларди. Болакай шу тариқа қисматидан, душманларидан ўч оларди, гўё. Ғаримирлик амирнинг туман-туман йилқисини боқиб, бобоси каби рўшнолик кўролмаслигини англаб етган ўсмир бу гурбатдан тезроқ қутилиш чорасини излай бошлаганди. Йилқиларни ҳайдаб, узоқ-узоқларга кетиб қолишни истар, аммо оқибатидан ҳайиқарди. Боши ташвишдан чиқмаслигини тушунарди.

Фавкулудда юз берган ҳодиса бутун мушкулотини ҳал қилган бўлиб чиқди...

...Кундузлари куёш тафтидан яширинишга жой излашга мажбурсан, тунлари эса этни жунжиқтирувчи қировли кунлар бошланган. У йилқини тоғ дарасидаги, изғирин ва сиртлону қоплонлар ҳамласидан асрагувчи уч пахса баробар харсангтошлар билан кўтарилган, овулга яқин қишлоғга ҳайдади. Барча юмушларни тугатгандан кейин, кўрадаги кулни титкилай-титкилай ахири ўчиб улгурмаган ёнғоқдек чўғ топди. Уни авайлаб, хас-шабба устига қўйди. Томоқ ва бурунни қирувчи, кўзни ачиштирувчи аччиқ тутун заҳрига чидаб, пуфлаб ўт олдирди. Бўғот остига тахлаб қўйилган майда тарашадан бир кучоқ келтириб, гулхан ёқди. Гулхан теграсидаги пўстакка ёнбошлаган қўйи пинакка кетганини сезмай қолди. “Қоплон” лақабли итининг қаттиқ вовиллашидан, зум ўтмай акилла-акилла, ғиншишидан, хуркиган отларнинг бетартиб кишнаши, дупур-дупуридан чўчиб уйғонди. Гуриллаб ёнаётган ғарамни кўргани замон, аланга оташидаги ўтов кўз олдида гавдалангандек, эрқаку аёлларнинг фарёди, гўдақлар чинқиришлари кулокларини қоматга келтиргандек бўлди. Жон ҳолатда, важоҳат билан: “Маразлар!” дея бақириб юборди.

Ўрнидан сакраб турди. Қўлларини кенг ёйганча бамбук таёқни қаттиқ сиқимлади. Ҳам ҳимоя, ҳам ҳамлага шайлангандек оёқларини керди. Олов шуъласида ёлинлари йилтираётган, тўрт тарафга зир югураётган отларга термилган қўйи туриб қолди. Шу вақт қаршисида қора байир эгарида ўтирган, кулоқчинлари елкаларини қоплаган, сувсар телпак, оёқларига кигиз этик кийган суворий пайдо бўлди. Яланғочланган қилич тигида олов аксланиб, ўлим хавфини солди. Ўсмирнинг бутун танаси ваҳимада, қасос илинжида титрай бошлади. Қароқчи, эрмак топилгандек, қилични болакайнинг бошида ўйнатарди. Ҳаминқадар қаршилиқ кўрсатишга, қўлидаги таёқ билан қилич зарбини қайтаришга уринаётган йигитчанинг хатти-ҳаракати завқини жўштирарди. Эрмакдан зериккан отлиқ эгардан эпчил, сакраб тушди. Қиличини ғилофига солди. Таёқни икки кафти билан сиқимлаган қўйи, ҳужумга шайланган чўпон боланинг ёнига келди:

– Саркаш йигит экансен. Исмнинг нима?

– ...

– Жўжа хўроздек хурпаясен? Мардга ўлим йўқ.

– Исноддан ўлим афзал.

– Мағрурлик мард йигитга ярашади. Овлоқ ерда бир ўзинг қўрқмайсенми?

– Кимдан қўрқай?

– Шерикларинг яширинган жойни айтсанг, мурувватимга сазовор бўлурсен.

– Бир ўзим, – деди ўсмир рўйихуш бермай.

– Алдама, – дея суворий бирдан жиддий тортди. Башараси қўрқинчли тус олди. – Ёлғон гапирганларни ёқтирмайдурмен.

– Нега ёлғон айтай? Қисмат.

– Шунча йилқига бир ўзинг қарашингга ким ишонур?

– Инон ихтиёрингиз. Бобом қазосига кўп вақт бўлмади. Амир кўмакчи юборишини ҳали дарак йўқ.

– Чорва қимники?

– Ғаримирлик амирники.

– Алиқутлу. Авомни қон қақшатаётган аблах.

– Буни сиз ҳам билар экансиз-да?

– У бадбахтни ким ҳам танимайди, дейсан. Демак, хешларингнинг қотилига хизмат қилаётган экансен-да?!

– ...

– Йилқилар бошқа бир амирники бўлганида-чи?!

Ўсмир энсаси қотгандек, мийиғида қулиб қўйди. Индамади.

– Нега энсанг қотадур? Сенингча, Мурод Чапроз кўр-кўрона тадбир қўллар эркан-да.

Ўсмир суворийга тумсайиб, лабини буриб қаради. Бу одам ҳақида овулдошларидан кўп ва фақат яхши гаплар эшитган.

– Мурод Чапроз, – деди у алланечук болаларча интиқлик, қизиқиш билан.

– Шундай болакай. Омон бўл, йўлинг очиқ.

– Мени тирик қолдириб, ўлимга рўбарў қилмоқчимисиз?!

Ўсмирнинг изтиробли саволи суворийни ўйлантириб қўйди. У эгарда ўтирган қўйи тун қоронғисида юлдузлар гардишлай бошлаган адир ўнгирларига, йилқиларни ҳайдаб кетаётган шерикларининг шарпаларига бир зум қараб қўйди. Гўё тубсиз зиндонга тушиб қолган бир бечорага бокқандек ўсмирга юзланди:

– Исмнингни айт.

– Аҳмад. Бобом Аҳмадиёр деб чакирур эрдилар.

– Курд қавмиданмисен?

* * *

Шу тариқа Аҳмадиёр Бадахшон тоғларида макон курган, “адолат ўрнатишга азм қилган” Мурод Чапроз бошлиқ қароқчилар тўдасига қўшилиб қолди.

Дашномлардан дийдаси қотган, лекин борлиқ, ҳодисаларни тийраклик-ла илғай оладиган, йилқи, жонзотлар билан тиллаша оладиган, шеригининг ниятини кўз боқишидан укий ололадиган девкор йигитча сардорнинг назарига тушди.

Авом назарида: “Адолат учун қўлига қилич олган”. Мурод Чапроз бошлиқ қароқчиларнинг кирдикорлари фош бўлаёзган паллада қатъийлик кўрсатгани боис Аҳмадиёр эътибор қозонди.

* * *

Ҳинд Султони Бобопурнат Султон Улуғбек Мирзога ўлпон сифатида Ҳофиз Деҳлавий кутубхонасидаги нодир китобатдан иборат нуфузли қарвон жўнатади. Бундан хабар топган Абдуллатиф Мирзонинг дилидаги отасига бўлган адоват аниқ намоён бўлади. Самарқанд салтанати томон йўлга чиққан қарвондаги лак-лак зебу зар, тенгсиз бойликка эга чиқиш иштиёқи ноқис ўғил ақлини шошириб қўяди. Қарвонни таҳликали тоғли довон сўқмоқлардан ҳос навқарлар билан Кўҳистон сарҳадларигача қўриқлаш ўрнига Мурод Чапрозга чопар юборади. Қарвондаги Ҳофиз Деҳлавий кутубхонасига оид нодир китоб ва қўлёзмаларни ёқишни, дуру гавҳарларни эса шахзоданинг хуфияларига топшириш ҳақида фармон беради. Эвазига катта тухфа ваъда қилади. Зимдан иш кўришга ўрганган Мурод Чапроз қарвон аҳлига омонлик инъом этади.

Тоғдаги ҳар қарич сўқмоқ, давон-дарани яхши биладиган Аҳмадиёрга қимматбаҳо юкни яшириб қўйиш масъулияти юкланди. Аҳмадиёр ўзига синашта бўлган уч-тўрт йигит кузатувида қарвонни кўздан йироқ, беҳавотир ғор яқинига олиб келади. Мўъжаз, нақшин сандиқларнинг оғзи очилганида барча таассуфда бақрайиб қолганди. Олтин-гавҳар эмас, аксинча, зар муқовали китобларни кўрган кўзлар киприк қоқмай қолди. Оч ҳирси, нафсини тия олмаган йигитлар тилла излаш билан овора шерикларига мийиғида боқаркан, Аҳмадиёрнинг нигоҳи бир четда ётган, зарҳал безак берилган кўнқопларга тушди. Юрак ҳаприғини базўр енгиб, қоплар тепасига келди. Киши билмас, уларни бир-бир тепиб кўрди. Залварли. Қопларнинг ичида нима борлигига аҳамият қилмай, уларни селда ҳосил бўлган қўламли

ҳандакка ташлади. Ҳандақ устини шоҳ шабба билан ёпаётганида йигитлардан бири унинг ҳаракатини сезиб қолди. “Ҳали сен бизлардан ҳазина беркитадиган бўлдингми?” дея яланғочланган ханжари билан шеригига ташланди. Ҳали бор, йўқлиги номаълум дунё, бойликка қилган бу ваҳшиёна ружудан Аҳмадиёрнинг қони қайнади. Ғазабини идора қилолмади. Уч йигитни осонгина асфаласофилинга жўнатди. Олатасирда нималар рўй бераётганига фаҳми етмай турган яна бир йигит Аҳмадиёрнинг ниятини сезиб, унинг ортидан ҳамла қилади. Аҳмадиёр ортидан боши узра кўтарилган қилич зарбга базўр чап бериб улгурди. Бироқ ўткир тиғи чап юзига чуқур жароҳат етказади. Аҳмадиёр бироз букчайган ҳолда оғриқни енгишга уринди. Қаддини базўр ростлаб, қонга тўлган икки кўзини рақибига қадади. Ҳамлага шайланган иккинчи зарбини чаптастлик билан қайтарди. Чаққонлик билан белидаги қайиш-ғилофдан ханжарини чиқарди. Жон талвасасида ташланган йигитнинг биқинига санчди. Фавқуллода рўй берган воқеадан қарахт, чуқур-чуқур нафас олганча харсанг устига ҳолсиз ўтирди. Юрагининг гуп-гуп уриши қулоқларини қиёмга келтирарди. Нафасини ростлагунча алла-палла вақт ўтганини пайқамади. Ўлимтик исини туйган чия бўриларнинг увилашишидан сергак тортди. Қон сачраган, ҳатто қотиб ҳам улгурган майда тошу хасларга термилиб қолди. Мурдалар устида кўк пашшалар базми бошланганди. Аҳмадиёрнинг вужудида аввалги шижоатдан асар ҳам қолмаганди. Вужудини даҳшат чулғаб олганди. У бошини кўтариб, нажот кутгандек осмонга тикилиб қолди. Тоғ табиатига хос тўп-тўп булутлар узра ўлаксахўрлар қанот қокмай, сузарди, гўё. Ўлжасини мавҳ этиш учун қулай пайт пойлай бошлади. Манзара Аҳмадиёрнинг кўнглида ваҳима уйғотди. Бу ердан тезроқ кетиш пайига тушди. Оёқларидаги титроқни базўр енгиб, олдингга бир-икки қадам ташлаган ерида бирдан тўхтади. Ортига бир ўгирилиб, яна йўлида давом этмоқчи бўлди-ю, аммо яна изига қайтди. Устидаги қон юқи чакмони ва жанг жабдуғини ечиб, харсанг устига ташлади. Теваракни айланиб, тадбирига маъқул жой излай бошлади. Тупроғи селда ювилган, кенглиги икки-уч қулоч, ярим белидан келадиган ўнгир теграсида бир зум турди. Сўнгра ишга киришди. Мурдаларни чуқурликка ташлаб, устидан харсангтошлар тера бошлади...

...Юмушни тугатганида тамом қора терга ботганди. Қуёш ҳам тик жарлик, дара сатҳини, қояларини қизил ранггига бўяганча пинакка бош қўярди. У сойликка тушиб, шарқираб оқаётган, муздек сувда юз-қўлини, қон юқи кийимини, аслаҳасини ювди. Лекин уст-бошидаги қон доғини кетказа олмади.

Тўрт кўн қопдаги бекиёс зеби зардан эсанкираб қолди. Идроки панд бермаганидан хурсанд ҳам бўлди...

Юзидаги жароҳатидан ҳамон қон сизаётган Аҳмадиёрни Мурод Чапроз ички бир хавотир билан қарши олди. Бироқ индамади, ҳеч нарса сўрамади. Чунки, Аҳмадиёрнинг боқишларидаги қатъийлик вазифа уддаланганидан далолат беради.

Дехли қарвони қурбонсиз бўлса-да, талон-торожда валиаҳднинг қўли борлигидан хабар тошган Султон Улуғбек Мирзо тоғли Бадахшонга кўшин тортди. Отасининг режаси жиддийлигини фаҳмига етган, кирдикорлари фош бўлишидан чўчиган Абдуллатиф Мирзо Мурод Чапроз қароргоҳига сара йигитларидан юборди. Падари бузрукворининг “юзига оёқ” қўйганидан, шарманда бўлишидан кўрқиб, қароқчиларни бир-бир қиличдан ўтказишга, қимматли юкни ишончли жойга яширишга фармон берди. Лоҳур, Пешавор ва Чағаниён қарвон йўлларини қаттиқ назоратга олди. Қароқчилар ҳар томондан исканжада қолди.

Мурод Чапроз девонасифат шахзода Абдуллатиф Мирзонинг ҳийласига учиб, адашганини кеч тушунди. Ҳазина Султон Улуғбек Мирзога қайтарилган тақдирда ҳам омон қолмаслигига кўзи етди. Султонул-комил китоблару қўлёзмаларни ҳар қандай бойликдан устун қўйиши у учун сир эмас эди. Жон талвасаси сардор ва яқин йигитларини тун ярмида, бир ўтовга чорлади. Маслаҳат шу бўлдики, писинмоқдан наф йўқ. Жазавага тушган Абдуллатиф Мирзодан омонлик кутиш сароб.

Хожасининг нигоҳларидаги изтиробдан алланималарни илғаган Аҳмадиёр:

– Оёқ етмас, овлоқ жойни билурмен. Ўша ғорда бир муддат паноҳ топса бўлади, – деди.

Мурод Чапроз гўё унинг дилидаги хавотирни уққандек, ўйламай нетмай сўз қотган Аҳмадиёрга ялт қаради. Чилвир хонтахта устида, босқинлардан биридан ўлжа, тилла шамдонда липиллаб ёнаётган шам акси жилваланаётган кўзида ҳадик ва мавҳумлик жо бўлганди. Айникса, кечаги олишувдан ёдгорлик, юзидаги жароҳат чандиғи қиёфасини янада вазоҳатли кўрсатарди.

Нигоҳлардаги тушқунлик ва умидсизликни илғаган Аҳмадиёр даврадан бирор маъноли маслаҳат чиқмаслигини англаб, сардорнинг рухсатисиз сўз бошлади:

– Манзилга беҳавотир етиб олмоқ учун гуруҳларга бўлинмоқ лозиммикин?!

Савол наздида айтилган бу таклифдан Мурод Чапроз бироз жонланди:

– Тоғликларда: “Айрилганни бўри ер!” деган нақл бор. Биродарлар тақдирдан ташвишдамен. Лоқим ўзга чорамиз йўқ, шекилли?!

– Ахир...

Аҳмадиёр пойгаҳда ўтирган, мужмаллик билан эътироз билдиришга чоғланган шеригининг оғзига урди:

– Ё омонлик, ёки...

Вазият кескинлашишини пайқаган Мурод Чапроз ғайритабиий кўрслик билан муомала қилди.

– Айтилди-ку, гуруҳларга бўлиниб йўлга чиқурмиз.

– Бориладиган манзилга олиб борадиган йўлни ҳамма ҳам билмайди. Қолаверса, озчилик билан ёғий ҳамласига ёлғиз қаршилик кўрсатиш мушкул.

– Ақллилик қилмаяпсанми?

...Аҳмадиёр эътироз билдирган шеригининг бу гапдан ижирғанди. Аччиқ киноя аралаш ўқрайиб қўйди. Унинг тазйикидан сўнг ҳеч бир киши сўз айтишга ботина олмади. Айни лаҳзада барчанинг инон-ихтиёри сардорнинг изнида эмас, аксинча, Аҳмадиёрнинг майлига мойил эканлиги аён бўлди. Аҳмадиёр ўзида алланечук кибор ва улуғворлик ҳиссини сизди. Вазият тизгинини қўлга олиш фурсати етганини англаб етди. Тобелик занжирдан халос бўлганидан мамнун, бошқаларни ўз маслағига сола билишидан ғурурланди ҳам. Энди ҳукмларини сўзсиз, итоаткорона бажаришга мажбур қилган кишига бир поғона юқоридан қарай олади. Сардор таҳликада, бошига тушган ташвишдан эсанкираб қолгани яққол сезиларди. У алангаланаётган шамга термилганча ўтирарди. Аҳмадиёр йўлбошчи, сардор одам оғир аҳволда мағзаваланмасдан далил ва шижоатли бўлиши лозимлигини тушуниб етди. Ўрнидан даст турди. Сардордан бир оғиз сўз кутди. Мурод Чапроз ҳамон икки ўт орасида қолгандек қарахт эди.

– Вақт ўтмасин. Сардор, ҳозирлик кўрайлик.

Аҳмадиёрнинг сўз оҳангидаги қатъийлик Чапрозни сергаклантирди.

– Сафар оғир кечади. Бақувват отларни йўлга ҳозирласинлар, – деди у ҳазин ва тушқун қайфиятда. Бу гапга Аҳмадиёрнинг ғаша келди.

– Зарурати йўқ. Тоғли дараларда от билан юриш, довон ошиш қийин кечади.

Аҳмадиёр атрофидагилар, ҳатто сардор ҳам унинг измига мойилланганидан ич-ичидан завқланди. Одамларга ҳукм юрғизишнинг илк нашьасини туйди. У одамларни тизгинланган йўргадек йўриғига солиш қўлидан келишига ишонди.

Тик дара бўйлаб ҳазина яширилган ғоргача сўзсиз бордилар. Аҳмадиёрнинг назарида, ортда келаётганлар унинг изнисиз бир гап айтишга, ҳатто ножўя бир қадам қўйишга ботина олмаётгандек эди. Аҳмадиёр кўнглига тугиб қўйган режасини амалга оширадиган дақиқалар яқинлашгани сари юрак уриши тезлашар, сабри дош беролмайдиган даражада эди. Охирги довонга етганларида эшакларга ортилган хуржунлар йўловчиларнинг елкаларига кўчди. Тоғли сўқмоқ йўл бўйлаб юқорилаганлари сари тинкалар қуригандан-қуриди.

Атрофи тик тоғ қоялари билан ўралган, бир ҳафта аввал куюк ёғиб ўтган, айрим тоғ ўнгирларини қалин қоплаган қорнинг шаффоф ҳавоси эсаётган водийда тўхтадилар. Чошгоҳ куёши танага хуш ёқадиган тафтида нур сочарди.

Елкадаги юкни пала-партиш ерга улоқтирганча, кимдир ясси харсангга, кимдир хас-хашакка ястанди. Тунги уйқусизлик, узоқ ва таҳликали йўл толиқтирган, ғафлат ўз исканжасига олган эди. Аҳмадиёр уйқуни енгил ниятида муздек сой сувида юз-қўлларини ювди. Соё лабида чўкка ўтирган қўйи шерикларини кузата бошлади. Кимдир қаттиқ пинакка кетган, яна кимдир уйқуни аранг енгил, мудраб ўтирарди. Сардорга қаради. У одам бўйи баробар ясси тош устида, терс ўтирилган қўйи чап ёнбошида, кафтини ёстик қилиб ётарди. Унинг ухлаётган, ухламаётганини билиш қийин эди. Аҳмадиёр аста у томонга юрди. Оёқ остидаги тошлар, хасу хашакларнинг шитирлашга зарра эътибор қилмаётганидан қаттиқ уйқуда эди.

Аҳмадиёрнинг кўз олдида гуриллаб ёнаётган ўтов, одамларнинг доду фарёди, елкасидан кучганча унсиз йиғлаётган бобосининг маъёс чехраси жонланди. “Замона зўрники, томоша кўрники бўлиб қолди, болагинам. Қотиллардан ўч олмасанг асло рози эмасман!” Ҳовурдек кўтарилаётган қасос ҳисси кучайгандан кучайди. Худди ўликдек ухлаб ётган ҳамроҳларига алланечук нафрат билан қаради. Бир пайтлар уни оиласидан, ватанидан, болалигидан маҳрум қилган шулар эмасми? Ризқу насибаси ёввойи мевалар, хору зорлик бўлишига сабабчи шулар эмасми?

Эндигина уч мучалини қаршилаётган йигит кўнглида бутун дунёни ағдар-тўнтар қилиш, борлиққа ҳукмдорлик қилиш ҳисси туғён урарди. Қароқчиларга бош-қош бўлган ўн-ўн беш кишини ўз измига сола билдими, демак ўз ҳукмини ўткази олишга қурби етади. Қўли беихтиёр камарига танғилган қиндаги ханжар дастасидан қаттиқ тутди.

Сардор кўкрагига санчилган ханжарнинг қайноқ тигини сизди, холос. Ярим ўтирилиб ваҳшат билан боқаётган нигоҳга, чандиқ башарага бақрайганча, “кўзи очик” кетди. Сўз айтишга чоғланган оғизга метиндек кафт урилди.

Қон ҳиди Аҳмадиёрнинг ҳирсини кўптириб юборди. У ханжарни мурда танасидан шахт суғурди. Икки қадам нарида ётган шериги ҳам ғафлатда жон таслим қилди. Учинчи ҳамла унга бироз панд берди. Яна бир қароқчи қийик кўзлари қинидан чиққувдек даражада бақрайтганча бақариб юборди. Аммо кўксига санчилган тиг зарбига қаршилиқ кўрсата олмади.

Сардорнинг маслаҳатчиларидан, умри қароқчиликда ўтган, кекса Ҳамид сарбоз кўз очиб улгургунча уч кишини асфаласофилинга жўнатган, унга шердек ташланишга шай йигитнинг вазоҳатидан тили базўр калимага келди:

– Астағфируллоҳ, шайтонга ҳайф бер!

Аҳмадиёр қўлидаги ханжарни ҳаволаган қўйи сарбозга бақрайганча туриб қолди. Кўз олдида талончилик тўс-тўполонлари, бобосининг оппоқ қошлари, оппоқ соқоллари, маъсум боқишлари, ноҳақ қотилликлар бир-бир жонланди. Бўшашиб қолди. Тош устига тушган ханжардан ғалати овоз чиқди. Аҳмадиёр сачраган қон қотиб қолган кафтларини кенг ёйганча, юқорига кўтариб, телбаларча бақариб юборди.

– Аё, тангрим, гуноҳим факат қасосму?!

Юрак тубидан отилиб чиққан даҳшатли, қулоқларни қоматга келтиргувчи ҳайқириқ тоғу тошга урилиб, акс-садо берди. Йигит вужудидан вулқондек отилиб чиққан ғам-андуҳ лов этиб ёнди-ю сўнди. У кафтлари билан бошини чангаллаганча ҳолсиз чўккалади.

Яқин сойхонликда шовуллаб оқаётган сойнинг бир маромдаги шовқини, қон исини туйган, “доира ясаб сузаётган” бургутларни хунук ғик-ғикларидан ваҳима босди.

Аҳмадиёр рўй берган воқеадан ҳамон ўзига келолмай, қарахт ҳолатдаги Ҳамид сарбозга қаради. Сарбознинг дилида жон омонлигидан бўлак илтижо йўқ эди. Омон

қолган яна бир қароқчи йигит ҳам ваҳима аросатида эди. Унинг талвасада боқаётган кўзлари дам Аҳмадиёрга кўрқув билан, дам кекса сарбозга умид билан термиларди. Ҳамид сарбознинг аҳволини кўргач, юраги баттар увишди. Айни паллада қотилга ҳамла қилишга чоғи келмасди. Аксинча, бу мудҳиш манзарали манзилни тезроқ тарк этиш истаги устувор эди.

Кўзлари қонга тўлган Аҳмадиёр бир неча терак бўйи баландликдаги, тик, кескир, қизил тусга кираётган қояларга, кунботарга терс қуюқ арчазорга, осмонда сузаётган паға-паға булутларга термилганча тош қотиб ўтирарди.

Ногаҳон ундан кўзларини узмай ўтирганларига ғалати қараш қилди. Унинг бу қарашида нафрат ва мушфиклик жо бўлганди.

Нафрат шундаки, ноҳақ куч ва зуғум рўпарасида киши ўзини ночор, ожиз тутиши, қаршилиқ кўрсата олмаслигида. Шавқат шундаки, хокисор бандани ўлдириб, барака тополмаслигида эди. Бундан-да қалтис вазиятларни бошидан кўп кечирган сарбоз тезда ўзини қўлга олиб, ўрнидан турди.

– Йўлимиз бошқа-бошқага ўхшайди, – дея сарбоз қаддини ростлашга қуввати етмагандек, энкайганча ўтирган йигитга “Сен нима дейсан?” қабилида қаради.

Талмовсираган қароқчи йигит сарбозга, Аҳмадиёрга маъносиз жавдиради:

– Овулимга қуруқ қўл билан боришга ор қиламан. Ундан кўра шу ерларда ўлиб кетганим минг марта афзал.

Аҳмадиёр йигитга ялт қаради. Лоқайд кўнглидан: “Андармон бир аҳволда бўлса ҳам мақсади бор экан. Орият. Менда шу орият борми? Бу ерларда нима қилиб юрибман, ўзи? Ниятларим шумиди, ахир? Ахир, ахир”, деган даъват ўтаркан очилган, қон доғлари қотиб қолган қафтларига тикилиб қолди. “Бу қўллар одам ўлдиришдан бошқасига ярамай қолибди. Қасос! Кимдан қасос олаяпман, ўзи?!”

– Ҳайхот!!!

Аҳмадиёрнинг овози дўриллаб, ғалати эшитилди. Ўз овозини ўзи таний олмай қолди.

– Мен маккор тақдирдан ўч олишим керак!

Ҳадик-ла, ич-ичидан, яратгандан омонликни сўраётганлар ўзи билан ўзи гаплашаётган Аҳмадиёрга ғалати тикилиб қолишганди. Бир балого йўлиқмасдан бурун йўл тараддудини кўришга тушдилар.

– Мен соқит, – дея Ҳамид сарбоз ортига ўгирилиб, икки-уч қадам қўйган ҳам эди-ки, Аҳмадиёрнинг “Тўхтаг!” деган ўкинчли ўтинчи ягради. У тўхтаб, ортига ярим ўгирилди. Надоматли боқишда “Дийдаси қонга тўлган бандада не хусуматинг бор?” деган андуҳ бор эди.

Аҳмадиёр унинг униққан кўзларига маъюс боқиб:

– Сизда қасдим ҳам, адоватим ҳам йўқ, – деди Ҳамид овозда.

– Мендан нима истайсан, ўзи? – деди Ҳамид сарбоз кўнглидаги ғашлик, ижирғанишни яширмай.

Терс, зарданамо берилган савол Аҳмадиёр ғазабини кўзгади, аммо, базўр жаҳлини тийди:

– Ҳеч нарса? – дея жавоб қилди Аҳмадиёр бўшашиб. Ҳамид сарбоз Аҳмадиёр томон кескин ўгирилди:

– Йўлимдан қайтарма! – ўкинчли даъват Аҳмадиёрни ҳовуридан тушурди. – Йўлингиздан қайтармоқчи эмасман. Локин...

Бир зум ўйланиб турди-да, ҳаёлига келган фикрдан жонланиб, сўзида давом этди:

– Шошилманг. Сизга аталган ниманарсам бор, – Аҳмадиёр қароқчи йигитга юзланди. – Сенга ҳам... У шундай дея, ерда ётган аслаҳасини зарда билан тепиб, қия, адир сўқмоқдан жарлик томон юриб кетди. Хуфиёна, ғаразли ниятда Аҳмадиёрнинг ортидан бормоқчи бўлган қароқчи йигитни сарбоз йўлидан қайтарди.

...Қутавериб тоқатлари тоқ бўлган қароқчилар йўлга тушган ҳам эдиларки, ўнгири

ортидан Аҳмадиёрнинг сувсар кулоқчини кўринди. Икки қўлида икки хуржун кўтариб олган қотилни кўрган Ҳамид сарбоз ва йигит бир-бирларига таажжуб билан қараб олдилар. Қутилмаганда оёқлари остига ташланган хуржуннинг оғзи очилиб сочилган тилла буюмлардан кўзлар қамашиб, ақллар шошиб қолди.

– Қизик, – деди Амир аччиқ киноя билан. – Тангри бойликни истаган кишисидан оларкан-у, рағбати кучли бандасига инъом этаркан.

Истеҳзо билан айтилган бу гапдан сарбоз ва қароқчи йигит сергак тортдилар.

Қароқчи йигит тиззалаган кўйи, кўзларига ишонмай хуржундаги тилла буюмларни кафтлари билан пайпаслашга тушди.

“Кўрмаганнинг кўрган куни қурсин”. Фикри ёдини бойлик ҳирси банд этган йигит шайтоний нафс гирдобада қолганди.

Ҳамид сарбоз йигитнинг аҳволига ачиниш билан боқди. Қалпоғини ечиб, оқ оралаган сочли бошини силади. Тердан ҳўл бўлган кафтини чопонининг барига артди. Бошини надоматла, сарак-сарак тебратди. Кўнглидан: “Меҳнатсиз, заҳматсиз бойликка етишган киши босар-гусарини билмай қолади, деганлари шу бўлса керак”, деган ўй ўтаркан, Аҳмадиёрнинг ички адоватда ёнаётган кўзларига ачиниш билан термилди. Сўнг нигоҳини ундан узиб, енгил чўккалади. Хуржундан икки-уч дона тилла танга олиб, чопонининг ички чўнтагига солди. Аҳмадиёрга “Кетарберайми?” дегандек истеҳзо билан қаради. Унинг боқишида “Ҳимматимни менсимадингизми?” деган иддаоси мужассам эди. Сарбоз кибрнинг оқибати яхшилик билан тугамаслигига ишора қилгандек:

– Ҳар нарса меъёри билан. Ортиқчаси бизга малоллик килур, – деди.

Қароқчи йигит сарбозга олақараш билан ўзини оқлаган бўлди. Унинг нигоҳида ғайритабиий ҳирс мужассам эди. Иложи бўлса-ю, сарбознинг ҳам улушига эга чиқса.

Ҳамид сарбознинг нақд бойликдан воз кечиши ғирт ақлсизликдек туюлди Аҳмадиёрга. Қариянинг бу қилиғи охир-оқибат ўзига қарши ишлатилишини хаёлига ҳам келтирмади.

* * *

Сарбоз ва йигитнинг кўмагида мурдаларни хилват-қабрга “дафн” этган, уларни ҳайр-хўшсиз кузатган Аҳмадиёр харсанг устида ёлғиз, алламаҳалгача хаёл суриб ўтирди. Қатъий бир қарорга келиб, ўрнидан шартта турди.

Чор-атрофга қоронғи тушгунга қадар бор хазинани икки чақирим наридаги, киши оёғи етмас, Бирикампир ҳовузи яқинидаги Кетмончопмас ғорига олиб ўтиб, яширди. Зарур сармояни чопонининг ички киссасига жойлади. Фақирона уст-бошда “Балх қаердасан?” дея йўлга тушди.

* * *

Тоғ-адирлар кенглигига ва осудалигига ўрганган йигит Балх қалъаси бўсағасида тирикчилик ташвишида куйманаётган турфа одамларнинг гавжумлигидан қарахт бўлиб қолди. Тобелик исканжасидан бутунлай кутулдим, ихтиёрим ўзимда деб ўйлаган йигитни ваҳима босди.

Қалъа дарвозаси яқинидан оқиб ўтгувчи сой бўйида қад кўтарган гузардаги мўъжаз сўрилардан бирига омонатгина жойлашди. Қаерга боришни, қай ердан паноҳ топишни билолмай, чумолидек куйманаётган одамларни кузатган кўйи кунни кеч қилди.

Минг бир хаёлда ўтирган ерида дўрилдоқ, ярим пўписа овоздан чўчиб ўзига келди:

– Ҳой, девона, бу ер сенга карвонсарой эмас...

Йигит ялт орқасига ярим ўгирилди. Табиатига кўра кўрс жавобга шайланди. Бироқ мойчироқ тутган кекса бир одамни кўриб, шаштидан қайтди. У ўзига

бошдан-оёқ назар ташлади. Қоракулоқдан, куроқ-куроқ, ағдарма, чиркдан қорайиб кетган узун пўстин. Девонадан фарқи йўқ. Хўрлик шиддати устун келиб ийманишга мажбур этди.

Ўсиб кетган соч-соқол, чап юздаги чукур чандик, хуллас ваҳшатли турқдан чўчиган қария орқасига тисарилди. Хавотирли оҳангда:

– Майли, майли, ўғлим. Агар борадиган еринг бўлмаса, майли бу кеча шу ерда тунай қол. – дея олди, халос. Йигит хазина устида ётган илондек тўлғаниб, тонг оттирди. Кун ёришмасидан қария яна қошида пайдо бўлди.

– Ўғлим, бундай юришингиз яхши эмас, – у шундай дея каттагина бўҳча сарпони ёнига қўйди. Икки-уч мис танга ҳам узатди. – Тезда ҳаммомга боринг-да, ўзингизга оройиш бериб олинг.

Қариянинг бу қилиғи унга жуда оғир ботди. Уни тиланчига ўхшатганидан ранжиди. Кўнглидан: “Нахот одам қиёфасини либос белгиласа?!” деган ўй ўтди. Бегона шаҳар, бегона кишилар. Чолнинг раъйига юришга мажбур эди. Ички чўнтагидаги ихчамгина ҳамённи олиб, унинг ёнига қўйди:

– Бобомдан мерос.

Қария ҳамёнга ҳам, унинг сўзларига ҳам эътибор қилмади:

– Кун ёришмасдан уст-бошингизни янгилаб олинг. Аҳмадиёр ўзига муносиб бошпана топилгунча гузардаги бир хужрада тунаб юрди.

“Девонанинг ишини ўзи ўнглайди” деганларидек, кутилмаганда, бир куни, ярим тунда, қалъа дарвозаси ёнида рўй берган фавқулодда воқеа тақдирини бутунлай ўзгартириб юборди.

Уйқусизликдан қарахт бир ҳолатда, ғира-шира ёритаётган машъалалар ёруғида аввалига нималар рўй бераётганини фаҳмлай олмай турганида, навкарлардан бири баланд овозда қўмакка чақирди. Шиддат билан ўша томонга отилди. Жангарилик маҳорати қўл келиб, бир неча дарбон-соқчиларни ўлим фалокатдан қутқарди.

Эрталаб хоснавкарлар кузатувида гузарга келган сипоғдор сўраб-суриштирмай Аҳмадиёрни ҳибсга олди:

– Ярамас, дарров уст-бошини ҳам ўзгартириб ҳам олибди.

– Унинг кимлигини башараси ҳам айтиб турибди.

Бу таъналар Аҳмадиёрни жон-жонидан ўтиб кетган бўлса-да, аччиқ ғазабини ичига ютишга мажбур бўлди. Боз устига, “Кечмишим фош бўлиб қолмадимикин?” деган хавотирда, ҳеч бир монеликсиз улар олдига тушди.

Гузар сарҳадларини чегаралаган ёғоч панжара эшиги ёнида тунгги воқеадан беҳабар, қарахт бир аҳволда қолган, унга оқибат кўрсатган, бошпана, нон-туз берган қариянинг юзига қарашга ботина олмай, индамай, бошини ҳам қилганча, мулзам бир аҳволда ўтди.

Токи, ярадор бўлган соқчилардан бири биров соғайиб, масалага ойдинлик киритмагунча Аҳмадиёр икки кун авахтада ётди. Гузарчи чол ҳам: “Бу фалокат, менинг ҳам оёғимдан тортмасайди”, деган хавотирда маҳкамага бориб, йигитдан ҳол-аҳвол сўрашга жазм қила олмади.

Бир неча душман хуфияси кундузи қалъага осонликча киргани, вазифасини уддалай олмай ярим тунда, баланд девордан ошиб ўтмоқчилиги маълум бўлди. Дарвоза ёнидаги тўкнашувда ёғийнинг бари шаҳид топгани аниқланди. Ярадор навкар агар Аҳмадиёр бу олишувда абжирлик қилмаганида омон қолмасдик, дея гувоҳлик бермаганида вазият бошқача тус олиши аниқ эди.

Сиёсат сиёҳи билан алафғиёҳ меҳриғиёҳга айланди, қолди.

* * *

...Ғойибдан келгани, кетмас давлат орқасидан бою баёнлар қаторида бўлишини, умри бунчалик тез, яхши томонга ўзгаришини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Эл-улус орасида обрў-эътиборга, мавқега эришиш иштиёқи баланд йигитга бу юк

оғирлик ҳам қилди. Кутилмаганда етишгани – катта бойликдан эсанкираб қолган эса-да, ҳовлиқмасликка тиришиши бир, шоҳ сипоҳлари сафидан ўрин олиши уни ўн чандон довдиратиб қўйди. Хазина устида ўтирган кишининг кўнглида: “Ё отинг чиқсин, ё ўтинг чиқсин” матали ички тажаввуз уйғотиши табиий. Бойнинг улфати бой бўлишини англаб етган даштий йигитда аъёнлик ҳавосини олиш иштиёқи пайдо бўлди. Гадонинг сийратини либос яширади, деганларидек, қарокчи Аҳмадиёр номи Амир Аҳмадиёр мақоми билан андозалади. Атрофида корчалону дастёрлар кўпайди. Балх ҳукмдори кўшинига оддий навкар бўлиб ёлланган йигит зарнинг зўри билан эса-да, қарокчиликда кўрган, ўрганганлари асқотиб ҳарбда ўзини эпчил ва жасорат кўрсата олди. Бу борада тажрибали сипоҳдорларни ҳам аросатда қолдирди.

Тоғликларнинг удумига кўра, ҳар йили нишонланадиган “меҳри наврўз” байрами кўрки бўлган ҳарбий мусобақаларда: чавандозлик, қиличбозлик ва мерганликда совринга эга бўлди. Бу соврин ва совғаларнинг қадр қиймати уни асло кизиқтирмасди. Унинг нияти амир ва аъёнлар даврасидан жой олиш эди. Аҳмадиёр қисқа муддатда сипоҳдор, юз боши, лашкарбоши даражасига кўтарилди. Аммо кўксини маҳв этган ҳасад ва ғараздан қутулиши мушкул кечди. Болаликдан дилида чуқур из қолдирган жароҳат, аламу ситамга жавобан ўч-қасос олиш ҳисси унга сира тинчлик бермасди. У бу зулмкор жамиятни ич-ичидан кемиришни, бундан завқ олишни истарди. Аҳмадиёр дилини оташдек ёндираётган бу алам юзидаги чандиқ ўнгиридан-да чуқурроқ эди. У ўз мақсадига эришиш йўлида режалаган ғаламислиги Султон Абусаид Мирзо Ҳирот тахтини эгаллаганидан кейин, ҳубобдек юзага қалқиниб чиқди. Кўр кўр билан қоронғида топишгандек, Амир Аҳмадиёр Хуросоннинг янги ҳукмдори маҳкамасига зар билан йўл топа олди. Раиятпарвар ва адолатпеша Лаълий Бадахшоний билан Абусаид Мирзо сиёсатидаги зиддият унга қўл келди. Бойликка қўйилган ҳирс бир қадар қонса, исён кўтариши рост чиқди. Амир Аҳмадиёр юрт сўрмоқ иштиёқида ёнарди.

Бадахшон ҳукмдорига қарши зимдан, хуфиёна режа тузишга киришди. Лекин...

* * *

Ҳамид сарбознинг Балхда пайдо бўлиши оёқ остидаги тақир янтоқдек, Амир Аҳмадиёр ҳаловатини ўғирлади. Янтоқни жойида янчиб ташлай деса, тикан заҳридан кўрқарди.

Ҳамид сарбозни саройда, кўктурк элидан келган элчининг хос навкарлари орасида кўрган Амирнинг ҳайрати ошгани бир, унут бўлаёзган воқеалар ёдига тушиб, вужудини совуқ ҳис мавҳ этди. Ўзини қўйишга жой топа олмай қолди.

Лаълий Бадахшонийнинг сарой боғидаги кўшқда, элчилар шарафига ташкил этилган зиёфатда қатнашаркан, Амир Аҳмадиёр ғазаб ва хавотир бухронини ичига ютишга мажбур эди.

Унга нашъа қилган нарсаси, элчининг Ҳамид сарбозни ғайритабиий, таништириши бўлди.

– Онҳазрат, ижозатингиз била қароматгўй хоснавкаримиз сўз айтсалар. – Ҳукмдорнинг енгил ишораси билан Ҳамид сарбоз давра ўртасига чиқди. “Қачондан бери қароматгўй бўлиб қолибди?” кўнглидан ўтди Аҳмадиёрнинг. Ҳамид сарбоз қўли кўксида, ҳукмдорга таъзим қилди:

– Ҳазрати олийлари, кўктурқлар аслида жангари, ҳарб ҳадисини ҳўб олганлар. Рухсатингиз билан, удумимизни адо этсам.

Лаълий Бадахшоний кўлини ёйиб, “Марҳамат!” ишорасини қилди.

Ҳамид сарбознинг имоси билан навкарлардан бири мўъжаз, қизил барқут мато билан қопланган кумуш баркашда зардўз ҳамён келтирди.

– Мана шу совғамизни лашкарбошига тақдим этсам.

У шундай дея, аввал ҳукмдорга тақдор таъзим қилди ва Амир Аҳмадиёрнинг рўпарасига келди:

– Ҳурматли амирул ҳарб, кимки, астойдил ўзгаларга эзгулик истаса, оқибат Оллоҳнинг беназир мукофотиға сазовор бўлғай, – дея у ҳамённи Амир Аҳмадиёрга узатди. – Ўзи йўлдан оздиргувчи, синагувчидир, ўзи тўғри дастур кўрсатгувчидир.

Амир Аҳмадиёр беихтиёр, атрофидагиларға сир-бой бермаслик ниятида, гўё чўғға қўл узатгандек, ҳамённи олди. Меҳмонға эътибор маслагида бош силкиб, миннатдорчилик билдирган бўлди. Сезилар-сезилмас титраётган бармоқлари билан ҳамён боғичининг тугунини ечди. Бу ўша, қон доғи қорайиб, чирк ҳолиға келган, ўн йил аввалги, ўша хуржундан Ҳамид сарбоз кафтларига олгани, Амир Деҳлавий зикри билан зарб эттирган олтин тангалар. Аҳмадиёрнинг вужудини совуқ тер босди. Бу тадбир ортида бир хийла борлигини аниқ сизди. Вақтида чолни ўлдириб юбормаганидан ич-ичидан афсусланди. У йиғилганларға сирини бой бермай, нимтабассум билан совғани қўлиға олди. Аммо лашкарбошининг кўзларига синчков боққан киши мудҳиш сири ошкор бўлишидан чўчиётгандек бир ҳадик борлигини илғашни мушкул эмас эди.

Барчанинг диққати Ҳамид сарбозға қаратилгани бир ҳисобда Амир Аҳмадиёр жонига ора кирди. Бир муддат бўлса-да ўзни маломатдан қутулгандек сезса-да, сарбозни:

– Ҳукмдорим, ҳаддан зиёд меҳр лойиқ кўрилган содиқ мулозим яхшилик унутиб, хожаси бошиға палаҳмон тошини отмаслиғиға ким кафил? – деган гап шохни кизиқтирди.

– Ажаб, сўзланг.

– Аслзодалик либоси кишининг асл феълени асло безамас. Нафс ва хирсға ёндош қабиҳ ният йўлида баъзан ғазабимизни тия олмай гумроҳлик қилурмиз. – шундай дея, Ҳамид сарбоз қаддини бироз эгиб, Амир Аҳмадиёрга маънодор қараб қўйди. Ҳукмдорға тавозе кўрсатиб, жойиға қайтди.

Меҳмон – элчи бу гапи билан нимаға шама қилаётганини фаҳмлаган Лаълий Бадахшоний лашкарбошиға маънодор қараб қўйди. Унинг бу боқиши замирида “Ярим кулба ошёндан тез орада данғиллама қошонаға муяссар бўлмоқлик замирида бир фитна бормикин?” деган ўй йўқ эмас эди. Ортиқча ташвишға берилмасликка ҳарчанд ҳаракат қилмасин, кўнгил ғашлиғи тарқамади. Амир Аҳмадиёр ҳадик ва хавотир билан машваратни тугагини кутди.

У хос хонасига қайтганидан сўнггина енгил тин олди. Ҳузуриға ишончли ҳаттотини чақирди. Мунофиқ ўз тадбирини қаро тун пардаси билан беркитади, деганларидек, лашкарбоши тезроқ Султон Абусаид Мирзо номиға мактуб битиш талвасасига тушди. Тун-кун хизматиға ҳозир нозир ҳаттот фурсат ўтмай рухсорини кўрсатди. Битикда Балх қалъасининг шарқий дарвозаси истехкоми заифлиғи, Бадахшон мутлақ тобе этилгандан сўнг, Ҳиндистон юришиға ўзи бош-қош бўлиши ҳақида батафсил изҳор этилди. Мактубнинг хатосиз ёзилганлиғиға ишонч ҳосил қилиш мақсадида мактубни унга қайта-қайта ўқиттирди. Қўшимчасига зуғум ҳам қилиб қўйди. Тун ярмидан оққанида амирона либосни жулдувокиға алмаштириб, Бирикампир ҳовузи, Кетмон чопмас ғори томон ёлғиз йўл олди. Тонг саҳарда икки хуржун тўла тилла ашёлар билан қайтди. Расамади билан шоҳона тухфа ҳозирлади. Куёш энди-энди юз кўрсатаётган паллада чопар икки қўриқчи навкар кузатувида Ҳиротға шошилди. Аммо биринчи довондаёқ чопар ва навкарлардан бири ҳибсға олинди. Қўриқчи навкарлардан бири жон сақлаб, доруссалтан томон қочишға улғурди.

Бомдод намозини ўқишға ҳоли келмай, ғафлат уйкуға кетган Аҳмадиёр хуфия сипоҳлар тайзиқидан уйғонди. Ҳушини йиғиб улғурмасидан ўзини зиндонда кўрди. Уни салтанат хазинасини ўғирлашда, тажаввузда айблашди.

“Иблис макриға чалинган” амир қатлға олиб борилаётганида, шайтон васвасаси билан омон қолди.

Бу орада навкарлардан бири Ҳиротға етиб олган, Султон Абусаид Мирзоға

номани топшириб улгурганди ҳам.

Тақдир торози посонгиси Амир Аҳмадиёр томон ён босди. Муқаррар ўлимдан омон қолди. Балх ҳукмдори банди этилиб, Ҳиротга олиб кетилди. Тахт бадавий амирга – бадахшонлик зиёлилар унга шундай нисбат беришди – насиб этди. Янги ворис саргумлар⁴¹ – бир ялоқдан май ичиб, ўзига итоатда бўлганлар даврасида айши дабдаба қила бошлади. Вахш ва Балх атрофидаги тоғли қабилалар очик талон-торожликлар, қабоҳат исканжасида қолди.

Пўстак йўрғакда улғайган болакай бугун зарқўрпача тахтда ўтириб, юрт сўрамоқда эди. Маҳкама аъмолидаги укувсизгили туфайли барча ўлпону закотларни қарвон-қарвон қилиб Ҳиротга жўната бошлади. Қабоҳатнинг оқибати эл исёнига сабаб бўлди. Ғалаёни ўз кучи билан бостиrolмаган эса-да, Амир Аҳмадиёр бир поғона юқори мартабага эришди. У Ҳиротда, доруссалтанада, амиру уламолар теграсидан жой олди. Пойтахтга келган амир катта салтанат уфр, удумларига кўниқолмай, қовушолмай, давраларга киришолмай юрди. Иқтидор ва укувсизлиги унга панд берди. Ғумбақдек ипакка ўралса-да, дили тийралигича қолди. Заринг бўлса заминдор ҳам улфат тутинаркан. Гапу гаштак, катта давраларда Султоннинг давоматига айланди. Дили майсиз чирк, қиличи қонсиз занг босадиган “дарға амир” Ҳирот доруғалигидан воз кечди. Чунки, авомни мустақил бошқаришга укуви йўқлиги Балхда аён бўлиб улгурганди. Елдимдек юқори мансабдан бош тортиши Султон Абусаид Мирзони нашъу намосини кўзғади. Камтарликка йўйилган бу йўриғ унга маъқул келди. “Қани энди киройи амиринг шундай бўлса. Салтанат, ғазнанинг ташвишини қилур. Ҳеч бир амиру аёён эплай ололмаётган муаммоларни ҳал этур. Шаҳар ҳокими эмас, ёнимда вазирларим қаторида бош бўлишга лойиқ кўринадур”. Ҳукмдор фармонлари қай йўл билан қандай оширилаётганини, хазина ниманинг ҳисобига тўлаётганини сира ўйламай, шошма-шошарлик билан уни вазирлик лавозимига тайинлади. Залолатли фиск ниши тирик мавжудотни, ҳатто салтанатни ҳам фасодга рўпара қиларкан Амир Аҳмадиёр энди ўзгалар илки билан режаларини амалга ошира бошлади...

* * *

Аҳмад Ҳожибек вазирлик мансабидан кетган ва Ҳирот ҳокими этиб тайинланган кундан бошлаб, салтанат пойи тахт замири парокандаликка юз тутди.

Насл-насаби мавҳум, лаёқатсиз, маърифатдан йироқ доғули бир жангарининг ҳукумат тепасига келиши аёёну зиёлилар нафсониятига нишдек ботди. Ётиб-туриши лашкаргоҳ бўлган Амир Аҳмадиёрнинг арк ташқарисидан ўзига “қошона” излаши, боз устига Ҳиротнинг эътиборли, раиятли амирларидан бўлмиш Амир Ғиёсиддин Баҳодирхоннинг доруссалтанадаги энг кўркам, шавқли, шоҳона анжуманларга гувоҳлар бўлган боғ ҳовлисига кўз тикиши ва оқибат эга чиқиши амиру фуқаронинг иззат-нафсига тегди. Бош вазирнинг зуғумидан чўчиган, бу ҳақда ҳукмдорга очик эътироз билдиришга ҳеч бир аёённинг шижоат етмади. У Ғиёсиддин Баҳодирхоннинг ҳовлисини осонгина, ҳукмдорнинг фармони билан номига расмийлаштириб олди. Аммо янги ҳовлига кўчиб ўтишга шошилмади. Қулай фурсатни кута бошлади. Одатда “юзингда кўзинг борми?” демай бундай иш тутадиганлар юртнинг шўри эканлиги аниқ. Афт-ангорини кўрмоқчи бўлсанг тошойнага қара, феълү атворини билмоқ истасанг эл лафзига қулоқ тут. Бу нақл айнан Амир Аҳмадиёр шаънига айтилгандек эди, гўё. Хуфиялари ўз ҳақида, халқ орасида бўлаётган гап-сўзларни ипидан игнасиғача етказётган эсалар-да, этагини йиғиштириб олишни ҳаёлига ҳам келтирмасди. Аксинча, Ҳирот доруғаси – Аҳмад Ҳожибекни Хуросондан бутунлай бадарға қилиш пайига тушганди.

(Давоми кейинги сонларда)

⁴¹ Саргум – бошини йўқотган, довдираганлар.

Соғинчнинг меҳрига сабр тутаман

Абдунаби
БОЙҚЎЗИЕВ

* * *

Остона ҳатласанг
Ҳар томонинг йўл,
Мақбулига мингиб кетаверасан.
Гоҳи боғ чиқади, гоҳо тоғ ё чўл,
Шаҳар,
Қишлоқ,
Қалъа... Ўтаверасан.

Йўл.
Ортингдан унсиз термилиб қолар,
Кулгиси юзингдир, йиғлари – сўзинг.
Пешонанг тор эса, қалбинг поради,
Бахтинг бутун бўлса чароғон ва кенг.

Умр узоқ дейсан, кетаверасан,
Бир манзилга етсанг, манзил бўлмайди.
Бир манзилга бориб, биласанки, сен,
Йўллар тугамайди, йўллар сўлмайди.

Ойдинда

Ой,
Осмонда бир ўзинг,
Бунча маҳзунсан?
Ёлғизмисан ё
Жуфтинг қани?

Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ – 1954 йилда тугилган. Ўзбекистон Миллий университети ҳамда Санкт-Петербург сиёсатишунослик мактабида таҳсил олган. Ижодкорнинг “Ғуборингни ёзгайман”, “Сени излаб келдим”, “Ўзбекнаво юлдузлари...”, “Жудалиг дашти”, “Кўзлари дарёйим”, “Дилхирож туйғулар”, “Беи наво”, “Беи сўмлик кеккайиш”, “Чўли ирогим”, “Тешикмозор ҳангомалари”, “Ай, акам дарё экан...” номли шеърӣ, насрий, ҳажвий-юмористик ҳамда публицистик китоблари чоп этилган.

Бокираман, де?
Ҳа-я, кечир.
Пешонада –
Мен ҳам ғарибман.
Жуфтимми, ўтди раҳматлик...

Ҳўв,
Ҳалидан бери
Изма-из келасан,
Айтар сўзинг бордай?
Ҳай,
Майли,
Уялма,
Бунинг айби йўқ.
Биласан,
Ёлғизлик...
Менда,
Ёлғизман.
Ёлғизлик... ёмон.
Йиринглаб,
Ичингдан нуратар.
Мана, ўзим, сувратим одам...

Иноклашиб қолдик,
Нима дейсан, қўлинг сўрасам?
Нега жимсан?
Иложи йўқ, де!
Афсус, балки, ўйлаб кўрарсан?

Ҳа, дарвоқе,
Кеча чиқмадинг?
Қўп гапларим ичимда қолди.
Айтмоқчийдимки,
Мен – ёлғизман.
Ёлғиз экансан.
Ҳар қалай, ҳар қалай ёлғизлик ёмон.
Начора,
Энди мен,
Мен сени,
Ҳар куни,
Шу жойда кутаман.
Яхши бор, яхши бор,
Эртага, шомгача
Чеҳрангни соғиниб,
Соғинчлар битаман!

* * *

Хафақонроқ отди тонг,
Салқиб қовоғи,
Қуёш чикди кўзи тўла ғам.
Бу ҳол куннинг кўнглига ботди,
Қовоғи очилмай ўтди бугун ҳам.

Қовоғи очилмай
Оқшом ёйилди,
Қуёшни кутгали чиқмади уфқ.
Меними, сўраманг,
Минг йилдан буён
Ғимирлаб юрибман.
Кайфиятим йўқ.

* * *

Сен яшаган уйнинг
Кўзлари мовий,
Феруза рангида сўйлайди борсам.
У сен учун бир уй,
Менга – муғанний,
У сенинг чехрангдан куйлайди боқсам.

Йўқ-йўқ,
У биномас,
У бир – атирдон,
Бўйидан чор тараф бўйлаб таралар.
У томон энтикиб, энтикиб оқсам,
Ундан ҳам орзиққан ўйлар таралар.

Сен яшаган уйнинг
Ойнаси – кўнгил,
Бирон кўзнинг йўқдир бўйлаб мунглари.
Шу уй кўчасига музтарин кўнглим,
Қачон ёвуқ келсам, тилим гунгланур.

Сен яшаган уйнинг кўзлари, шоир,
Ўтган ҳар кас-нокасга сендан сўзлайди.
Бу уйда неки бор – васфингга доир,
Теграсида менинг рашким бўзлайди.

Худойим, бу уйни кўзлардан яшир,
Худойим, шу уйни сўзлардан яшир!

* * *

Кўксим қафасидан
Олиб чиқмоқчийдим,

Озодликка, сени юрагим.
Бежо ўйлабман, чоғи.
Сен озод экансан, фақат ичимда,
Сенга Ватан экан ичим, қучоғим.
Менинг ичимдагина ўктам экансан,
Мени кечир, эвлаб билай мен.
Озодлик нелигин, озод дил бийлигин,
Англамабман, хато қилибман.

Ҳа,
Дардларингга фақат,
Ичим чидайди,
Ичим кўтаради ҳасратларингни...

* * *

Сўз десанг сўзингда сўз яйраб турса,
Ҳар сўзда баҳор, ёз, куз яйраб турса.
Бир жайрон кўзли сўз ахтарганинга,
Сенингманку деган, кўз яйраб турса.

Яшаяптику

Бу дарахтга
Ҳаво керакмас,
Пана-пастқамда ҳам ўсаверади.
Кўм-кўк, очиқ осмон, хўп, ана айтинг,
Хавф-хатардан бошқа нима беради?

Хўп, кундуз куёшга,
Хўп, тунда ойга,
Ғужғон юлдузларга тўйди қай дарахт?
Хўп, бўйда ким ўзарга қилдиям пойга,
Илло, қарағайга кулиб боқар бахт?

Дейлик,
Бўрон турди,
Дейлик,
Дўл ёғди,
Дейлик,
Чақмоқ чақса, Худо билади,
Бошига неларни солади тақдир?

Унга
Шу соя ҳам бўлаверади,
Кўм-кўк, очиқ осмон, зинҳор керакмас,
Ўсмай қолганига, шукр қилади.

* * *

Бораяпман
Йўлнинг танобин тортиб,
Танобимни тортиб
Келяпти у ҳам.
Билмадим,
Кимнинг сабри олдин тугаркин?
Ҳар қалай,
Мен йўл берсам керак.

Соғинч қаримайди

Андижон,
Бир пайтлар
Дилкашроқмидинг,
Гиналар қилардинг жигаримдай хуш.
Нечундир,
Сийрақроқ йўқлайсан энди,
Меҳринг ҳам бир қадар олгандай сўлиш.

Бир пайтлар,
Соғинсам,
Шитоб жўнардим,
Энди шайланаман икки, уч ойлаб.
Не бир мулоҳаза,
Минг бир андиша
Ва,
Яна имконнинг раъйига қараб.

Кўклам келсин,
Шу қор эрисин,
Ҳаволар илисин, дейман, кутаман.
Довон хавфли – йўллар қурисин,
Соғинчнинг маҳрига сабр тутаман.

Соғинч...
Қаримаскан, юзга кирса ҳам,
Яшариб бораркан кексайган саринг.
Андижон,
Гарчи,
Сен йўқламасанг ҳам,
Кетиб қолаверар сенга ўйларим.

Акмал ИКРОМ

Табассум тўкилар қарашларингдан

* * *

Тонг азон товшидан сархуш уйғонар
майса тил чиқазса қорнинг кўйнидан
заррин шамширларин сочар қуёш ҳам

Музлар шитиридан замин селкиллар
тирилар азалий жарангли шовқин
қуй оқар сукунат пардасин ёриб

Дарахтлар увишган кўлларин ёзар
дарё кокиллари оқар шилдираб
қирни унгариди лаб бурар лола

Варраклар қанотин чархлаб питирлар
боғларни кезади илмилиқ насим
бостириб киради келинчак кўклам

* * *

Ай сенинг узун қора зулф сочларинг
қучоғига шўнғийди хаёлларим
Ай сенинг кулгич лабларингда
аксини кўради қуёш
Ай сенинг кўзинг мардумига
эга чиқсам бир ўзим
Ай сенинг қилич қиприкларинг
мени суйса эркалаб
Ай сенинг хуснингга маҳлиё
кечаю кундуз ким кўрса
Ай сенинг кўлларинг тафтидан

Акмал ИКРОМ – 1977 йилда туғилган. Республика Рассомлик коллежини, Олий адабиёт курсини тамомлаган. Шеър, ҳикоя ва мақолалари республика матбуотида чоп этилган.

безовта қуш каби юрагим
Ай сенинг ифорли хушбўйинг
ҳидидан кечалар маст аласт
Ай сени ҳаммадан қизғониб
бағримга беркитиб яшасам

* * *

Юрагим тубида исинар
туйғуларим
Туни бўйи пайпаслаб чиқар
япроқларингни
Гул
тиконларинг қадалар
жонга
Аччиқ аччиқ зорланар
тугмадай қадалган ифоринг
тонг шудрингга чайиниб
Тушимда
кўзим ёшидан туғилар умид
Панжалари титроқ умримни
тип тиниқ мўъжизаси

* * *

Баъзан ширин сўзга исинар кўнгил
бир сўз айтсанг гоҳи сапчийди кўкка
Қордай эриб кетар сўзнинг тафтидан
гоҳо ҳаммасини чиқарар йўққа

Чўкиб кетар ернинг тубига тамон
аҳён нишон қилиб тутишар ўққа
Кўпинча эртага илҳақ бўлса ҳам
билмам тиғ санчишар гоҳ тутар чўққа

Муз тошларга айланар ҳатто
эрмайди куёш тақсанг ҳам
Райҳон гулдай ифорли гоҳ оҳ
хушбўйидан айиролмас ғам

Кўнгил сен шундайин ажойибсанки

* * *

Китобларни варақлаб
топиб олдим
болаликда гуллаган
жийда гулларини
ифори сақланиб
йиллар бўйи
китоб ҳам бурканиб
жийда гуллари ҳидига

аслзодалар каби
гердайиб кўринди кўзимга
Жийда гулларини
олиб қўйсам ҳам
китоб қайтариб бермади
Жийда гулларидан олган
хушбўй ифори
Қачон китобни олсам
уйғонар болалик
ва
жийда гуллари
димоғим қитиқлар

* * *

Сизга айтаманда дилимда борим
сизга илинаман кучоқ гулдан бахт
сизга деб йўллайман сўзлар карвонин
сиз учун қалбимда осмон каби тахт

Кошки кўрганида кўзлар қувонса
кошки унутмаса ойдай ёноқлар
соғинсанг қувончли хабарлар келса
унут бўлмасайди бу хуррам чоғлар

* * *

Келсам очилади қошингда гуллар
табассум тўкилар қарашларингдан
ўнгимда сўлимда юз очар юлдуз

Қорачиқлар ёнар осмон кўзингда
питирлаб тепкилар ичимдаги қуш
томиримда қайнар бир ғайри титрок

Танингдан узилар соғинч эпкини
ҳаловат либосин кияди кундуз
тоабд лабингда яшасин исмим

Бойчечак

Қисса

Маъмура Зоҳидова

– Нима истайсан мendan?

Шундай деди-ю, болохонадор сўкиниб, пишқирганча бетма-бет келиб тикка сакраётган рўпарасидаги йигит ўрнида бир маҳалдаги нимжон, сариқдан келган аразчи болакайни кўрди. Ана, ошнасининг кўзлари баттар хунуклашиб кетди. Тишини тишига қаттиқ босибди. Ўрганган қилиқ ўлганда қоларкан-да.

– Нима истайсан?! Ўчир овозингни! Тилингни омбурда суғуриб оламан! Э сенга диплом берганларингниям!.. Домлачилигингга тупурдим сени!

– Қаёқдаги бўлмагур гапларга ишониб бекор қиялсан. Одамларни билмайсанми?

– Кетасан! Ғовадан бошингни олиб чиқиб кетасан! Барибир тинч қўймайман! Гулдай синглимнинг номини чиқардинг! Ҳаммаёқни расво қилдинг! Эркак деб адашиб юрган эканман сени! Йўқол! Қайтиб кўзимга кўринма!

Ёқа бўғишишдан бошланиб, аччиқ-тиззиқ шартлашишга ўтган можаро, асли можаро деган от бу айтди-дедига қўплик қилаётган, оғайнисининг иссиқ юзини қилиб паст келувидан яқун топай деб турган эди-ю...

– Ёшгина қиз, алдасам бўлади дедингми?! Ит! Ифлос! Яхши кўраман деб йўлдан урдингми?! Шунақа дедингми?! – ёқаси ошнасининг қўлида тортилиб бориб-кела бошлади.

– Йўқ! Бас қил!

– Айт, ифлос! Нима гапинг бор унга?! Ўлдираман сени ҳозир!

Оғзидан икки оғиз гап учиб чиқди. Чиқмаганига қўймади-да ўзи.

– Яхши кўраман, нимаиди?

“Келиб-келиб мен билан талашасанми орингни? Сенга қанча бўлса менга ҳам шунча оғир, ошна. Бунча тежикишма. Мушт солсам ўнганмасанг-чи”.

– Ифлос-с!!!

– Ҳаммасини яхши кўраман. Бўлмаса бунақа қилиб... Имм!

Икки қайта мушт тушди. Кўзидан ўт чиқди. Тепки зарбидан нарига силтаниб кетди. Уриб бўлмаса. Айб ўзида-ку. Шу ишларни кўнгли сезиб юрганди.

– Ит эмган! Марраз! Ошна дема мени!

Маъмура ЗОҲИДОВА – 1973 йилда Наманган вилояти Чуст туманида туғилган. Наманган Давлат университети филология факультетида таҳсил олган. Қатор адабий-танқидий ва публицистик мақолалари матбуотда эълон қилинган. “Ҳикоялар”, “Айтилмай қолган гаплар”, “Нажот куйи”, “Булоқлимозор сири” каби шеърӣй ва насрий тўпламлари чоп этилган.

...Бирови келди. Бегона эди келган. Судраб кетди синфдошини, яна неча йиллик даврадошини. Бурнидан келган кон оч ҳаворанг кўйлагига томди. Четга ўтди. Ана, болалик оғайниси бир умрлик юзкўрмас бўлди, бировнинг қўлида тортилиб-тортилиб, худди кўйиб юборса аждархога айлангудек важоҳат солиб наригача борди, сўкинди, чирт бурилиб, тупуриб кетди. Сўкингани ҳам майли, тупургани ёмон бўлди. Ўринсиз қилиқдан ўринли юмрук¹ яхшийди.

Нарида, тошгузар муюлишида томошаталаб уч-тўрттаси ярим-ёрти қараб, қулоғини диккайтириб турарди.

Ариқчада юз ювди, рўмолчасини бурнига босиб бошини кўтарди, кийими барларини текислади, ёқасини тўғрилади. Қайтар дунё. Рўпарасидаги қоратолга унинг тикка-тикка хивичларини санаётгандек тикилиб турди. Кейин бир силтаниб йўлга тушди. Уйга қайтди. Боғдан чиқиб келаётган бувисини кўриб ичи жиғиллади, болалигидаги каби кўйнига отилгиси, қалампирмунчоқ исига тўйиб, кўз юмиб, эркалангиси келди. Ярим-ёрти сўрашди-да, чап берди.

Бу тун ҳам кўзига уйқу илинмади.

¹ Юмрук – мушт.

ДУНЁЛАРГА СИҒМАГАН КўНГИЛ ОДАМИ

Ўзбек адабиёти катта адабиёт бўлгани учун ҳам ундаги барча истеъдод эгаларини пайқаш ва кузатиб юриш қийин кечади. Мен Маъмура Зоҳид деган ёзувчи қизнинг борлигини билмас эканман. Тўғрироғи, яқиндан бери ўзини танирдим, уюшмадаги турли йигинларда кўришиб-сўрашиб юрардим, лекин унинг қалами кучи “Бойчечак” қиссаси ва беш-олти ҳикоясини ўқигандан кейингина менга маълум бўлди. Битиклари тилининг ширадорлиги, мақолу айтимлардан жуда ўринли фойдаланилгани, тасвирнинг самимийлиги, қаҳрамонлар руҳияти товланишлари табиийлиги, маҳаллий колорит ёрқин акс этгани билан кишини ўзига ром қилади.

“Бойчечак” қиссаси қаҳрамони – кўнгил кишиси ўқитувчи Турғун. Кўнгил одамига яшаиш ҳамини қийин бўлади. Бундай шахснинг кўнгил дунёси бегидир ва муҳташам, носамимийликдан холи ва ёрқин бўлади. Ташқи олам эса унга тамомила тескари: одамни нафс қутқулари сари етаклайдиган кепатада. Турғун ана шу икки олам зиддияти орасида изтироб чекади. У ўз касбини, болаларни яхши кўради. Бу ҳолат қиссада: “Мактаб ҳовлисида кирди дегунча ҳамма нарсани: бувисининг кексарганда келиндан ёлчимай қийналаётганини, ўзининг тенг-тўшлари билан сўзи чиқишмаслигини, акасини тез-тез бориб кўролмаётганини, Ойдиннинг давқур-давқур кўз олдида келиб турадиган қиёфасини унутиб юборади. Орқада қолади бари. Синфхонага қадам қўйганида эса ўқитувчи опахонлар кўрсатадиган назмалару баланднинг остидан, пастнинг устидан ўтишларини, битириш керак бўлган бир ғарам қоғоз-поғозларни, икки ойлаб кечикадиган ва ҳали олмаган маоши устида бўлиб ётадиган тўлов-ўлтон машмашаларини ёддан чиқаради. Рўпарасида дунё дардларидан неча йиллар масофасида йироқ, ҳар бири бир олам болалар” тарзида акс эттирилади.

Ўзи эзгу ўйли, эзгу сўзли, эзгу амалли бўлгани, болаларга-да шу сифатларни сингдиришига урингани, бошқаларда-да шу фазилатлар бўлишини истагани учун ҳамини зарбалар остида юриши, ички олами бузилган кўпчилик томонидан ёлғизлантириши асарда жуда таъсирли акс эттирилган. Бунинг устига, ўзи суйиб уйланган қиз илк кечадаёқ унга: “Сизни яхши кўрмайман. Севганим бор эди, ваъдалашгандик. Дадам кўнмадилар. Дадамнинг юраги яна ушлаб қолмасин, дедим. Ўзимни ўлдиролмадим”, дейди. Ёзувчи бировга айтиб бўлмайдиган дардга

Эрталаб яна ишга. Аввалги ҳафсалалар қани, боши баттар эгилиб жинкўчанинг тошларини санаб борди.

Келишиб олгандай, дарвозадан кириши билан йўлига қараб турган *завуч*² дейдиганлари қўл силкиб имлади, хонасига бошлади, ортидан етгунича жойига ўтирди-да ранг-қути ўчганча жиддий кутиб олди. Бу галги тараддудланиши бошқача.

– Турғунбой, нима қиламиз энди?

– Нимани нима қиламиз?

– Энди, ўқитувчилик осон иш эмас-да. Мактаб эгасиз ҳам эмас. Кеча *селектордан* чиққанимизда *заврайоно* директор билан менга алоҳида топшириқ қилди. Битта ариза қилиб, тинчгина бўшаб олаверинг. Энг биринчи ўзингизга яхши бўлади. Минг айтдим, *нармалний* ишламадингиз. Каттани катта демайсиз, кичикни кичик демайсиз.

У тили тинмай сайрагани билан кўзини нари-бери олиб қочаётган бошлиқ

² Ўз тилимизда муқобили бўлса-да, ўзга тилдан кириб, нутқимиздан кенг ўрин олган шу ва бошқа сўзлар ажратилган.

йўлиққан йигит кўнглида кечаётган муҳаббат ва орийат ўртасидаги олишувни кишини эмрантирар даражада таъсирли ифода қилади.

Маълумки, ўзбек йигити аёлининг бугунигагина эмас, балки ўтмишига ҳам уйланади. Никоҳидаги аёлнинг қачондир кимнидир севганининг ўзи ўзбек эркаги учун унутиладиган ва кечириладиган ҳолат эмас. Бундай ҳолатга тушган эркак чексиз изтироб огушида қолади. Агар йигит аёлини яхши кўрса, изтиробнинг даражаси янада ортади. Турғун ана шундай ҳолат исканжасида. Буни Маъмура ўта ишонарли йўсинда тасвирлайди: “Узоқ ўйлади. Тонг-ла Ойдинни олиб келиш учун борнига қарор қилди. Бироқ тонг – тонг эди. Буткул бошқа рангларда эди. Турғун оқиом ўзига берган ваъдаси учун ўзини ёмон кўриб кетди. Соқол қираётганда ойнадан уялди. Кўчада Ойдин билан етаклашиб юриши-ю орқасидан Йигиталининг етиб олиб, ўтиб кетишини кўз олдига келтирди”. Икки ўт ўртасида қолган йигитнинг: “Ўзинг суйганни олгунча, ўзингни суйганни олгин экан” тарзидаги тўхтамга келиши ўқирманни ишонтиради.

Қисса фақат чигал тақдирлар баённомаси бўлиб қолмай, балки унда ҳар қандай миллатнинг миллатлигини белгилайдиган тилга муносабат, уни бегона таъсирлардан асраш, ривожлантириш, чексиз бойликларидан ўринли фойдалана билиш зарурати акс этган. Тилни йўқотиш, уни зарарли таъсирлар чангалида қолдириш оқибатда миллат қиёфасизланиши экани асарда жуда таъсирли кўрсатилган. Тилимиз фанидан ёшларга сабоқ бергувчилар нутқи билан халқ вакилининг нутқи ўртасидаги контрастлар маҳорат билан ҳавола этилган.

Қиссанинг барча ўрнида тасвир табиий ва зўриқишсиз боради. Муаллиф асардаги ҳар бир персонаж тилининг ўзига хос бўлишига эришади. Шу сабаб мақолсиз гапирмайдиган буви, нутқининг пала-партишлигидан савияси қандайлиги кўриниб турадиган ўқитувчилар, бадиий сўз сеҳридан лол қоладиган Турғун сингари тимсолларнинг тили бир-бириникидан кескин ажралиб туради.

Азиз ўқирман! Ушбу қиссада сиз қизиқарли ва чигал тақдирли кишилар билан учрашасиз. Умид қиламанки, изтиробли учрашувингиз тозариш маъносида кўнгилли ўтади.

бўлмишга бирпас тикди-да, қоши ўртасига кириб олган тугунчакни ёзмокчидай пешонасини силади. Завуч дейдиганлари деразадан ташқарига қараб турган бўлса ҳам, ҳеч нарсани кўрмас, афтидан, кўзида шаҳардаги мажлисдами ё мудирнинг рўпарасида тик турганлари айланарди. Кейин у бир чўчигандек бош силкиб Турғунга ўгирилди.

– Ўзингиздаям бор. Дарс тартибини унутиб қўясиз. Пала-партиш ўтасиз. Тилчи бўлмасангиз ҳам майли эди. Қаждаги нарсаларни ўйлаб топасиз. Алмисокдан қолган мақол-соқолга осилганингиз нимаси? Айниқса, ана у кунги ишингиз... бошим кетишига сал қолди-я. ҚВЗнинг нима кераги бор эди? Иши йўқ одамдек... Жипириқ болаларни халқ артисти деб эълон қилдирасизми-ей. Ҳамманинг олдига пахта масаласини олиб чиқишга бало бормиди? Қанча ота-оналар келган экан.

Турғун қўзғалди: “навбатдаги пўписа”.

– Дарс бор эди. Ўн биринчи “Г”да.

– Ие, сиз қизиқмисиз?! *Ватие* дарсга қирмайсиз энди! Директор кечасиёқ чақириб аризасини ол деганиди ўзи. Ўтиринг! Биздаям бошқа *выход* қолмади. Қолдирмадингиз.

– Директорнинг ўзи айтсин, ёзаман.

– Энди директор сиз билан гаплашмоқчимас. Ўзбошимчаликларингиз унияма бу ерига келтирди.

Ўриндиққа гурс этиб қайта ўтирди. *Завуч* дейдиганларининг столидаги айлана *органайзерми* алламбало дейишадиган матоҳ ичидан кўк рангли ёзғични суғурди, кўзи баттар олайиб, хавотирда хунук йилтирай бошлаган раҳбарнинг шундоқ олдида турган қоғозни ҳам бир узалиб юлқиб олди.

Ёзди.

Бу бешинчи марта ариза ёзиши. Шундоқ ҳам туни билан нима қилсам деб ўйлаб чиққан эди.

Жонқутқарар қоғозни осонгина ёздириб олганидан хурсанд бўлиб кетган *завуч* дейдиганлари энди унинг олдига айланиб ўтиб, елкасига қўл қўйганча, гапга тушган, панг овозда, асли Турғунни яхши кўриши, бир вақтлар аввалги директорга ўзи айттириб ишга олдиргани, ҳали бир отамлашиб ўтиришлари, ариза ёзиб тўғри қилгани, пайсалга солганда *заврайоно* ўзи келиб қайтиб ўқитувчиликда ишлолмайдиган қилиб ёздириб кетиши мумкинлиги, фурсати келиб замон айланса, яна ишга кириши-ю, терим ётоқ билан ягана пайтлари болаларни олиб ётишда туриб бериши, яна эҳҳе.

Мактабнинг жинкўчага олиб чиқадиган дарвозасига етганда бир титради.

Тор кўчадан катта-катта қадам ташлаб қайтди. Елкалари кунишган, оёқлари зилдек эди. Қулоқ-чаккаси қизиб борарди. Ҳар бутага ўт тушса ўзи куйиб ўзи ёнаркан-да.

Ёнида шерик бўлиб бир ариқ сув оқиб борапти. Бижирлаб нималардир деётгандек.

Барибир чақириб олишади. Аввалги сафарлардагидек, “Майли, энди кўзингизни каттароқ очинг, тирикчилик бор”, “Кампирнинг ҳурматларини қилдик. Уруш беваси бўлсалар. У кишига раҳмат денг. Бошқа хато қилманг”, ё бўлмаса, “Энди тўғри ишланг. Шу шарт билан қайтариб оламиз сизни”, дейишади. Ишга қайтганида ҳа-ху қилишадиган ўқитувчилардан бир эмас бир нечтаси якка дуч келган маҳалда, “Мен директорга айтдим, ишлайверсин, ўзи яхши домла бўлса, дедим”, дейди. Ўн биринчи синфларнинг синфбошилари гурур билан гапиришади: “Устоз, биз синф билан йиғилишиб ариза қилдик”. Уч-тўрт кун ўтиб, ягана ётоқ бошланади. Болаларни олиб ётиш унинг чекига тушгандек, тайёргарлигини кўраверади.

Шунақа. Бугун ариза буюрган директор ҳам ҳеч бир алоҳида чақириб ё ҳеч йўқса оғзидан чиққанини икки юмалаб бажарадиган *завуч* дейдиганлари орқали бўлсин, ётоққа ҳозирлик кўришини тайинлаб ўтирмайди.

Йўқ. Бас.

Қайтмайди энди. Бу гал ҳам хўрознинг учгани томгача бўлмасин.

Уйга юрмади. Бувисига баҳона қидиргандан кўра бошқа борар жой ахтарди. Йўлни далага солди.

Ё Худо! Шундоқ рўпарасидан Шомирза келиб турибди. Қозоққа, кейин Тошкентга қурилиш ишига ёш-ёш йигитларни юбориб жойлаб ташлайди. Фарғонага ҳам одам жўнатади. Қаёқларгадир бориб, қайтишда машинасига аллақандай бегона кишиларни солиб келади. У кўча, бу кўча бошида, озиқ-овқат дўкони олдида, ошхонада, гузарда ўша бегоналар аралаш кишлоқ одамлари билан давра қуриб нималарнидир гаплашади, нималарнидир белгилайди. Кейин уларга уч-тўрт йигитни бириктириб ё ўзининг машинасида туман марказига ташлаб келади, ёки гузардаги бекатдан автобусгами, енгил машинагами солиб юборади. Тиббиёт *пунктида* ҳар куни беш-олти одамни кўриб касалига ул-бул даво ёзиб берадиган Хусан дўхтирдан, идорада ўтириб нимадир ишларни ишлаб кейин оқ кўйлак-қора шимининг таҳини бузмай жиддийгина бўлиб Шайх кўчадаги уйига қараб бораётганда бола-бақранинг саломини эшитмаганга олиб, сал одам бўла бошлаган каттароқларникига эса билинар-билинемас бош силкиб ўтадиган Тилаш юристдан ҳам унинг обрўси баланд. Ана Шомирза, қаппайиб чиқа бошлаган қорнини аранг беркитиб турган кўйлак тугмалари қуёшда ялтираб кўзни олганча яқинлашиб келаётир.

Турғун тараддудланди. Балок³ турилмай балиқ тутиб бўлмаса. Бир-иккида тузук-қуруқ гаплашмаган экан. Салом берди. Шомирза хайронланиб қўл узатди.

– Ака, сизда бир оғизлик гап бор эди.

– Ҳа, домла, тинчликми ишқилиб?

– Иш бўлса кетай девдим, Тошкентга.

Шомирза бирпас оғзини очиб турди, юзига кулги ёйилиб:

– Ҳа-а, мен бирорта мактаб болангизни билмай бир ёққа жўнатворибманми деб, – деди, кейин кўзларини каттароқ очиб унга тикилди. – Ўзингиз ишламоқчимисиз?

Турғун бош силкиди. Шомирза меровланиб бирпас турди.

– Ҳа, бу, домлачилик нима бўлади?

Турғун елка қисган бўлди:

– Шу бугун-эртаёқ жўнасам яхши бўларди. Қанақа иш бўлса ҳам майли.

Устомон бўлгани билан бировни эшитаётганда оғзи хиёл очилиб турадиган ўртакаш кўз қорачиғини пешонасига тортиб, ўйлаб кўрган бўлди.

– Қурилишда ишлайверасизми? Сал оғир-ку? – Шомирза унинг дазмолланган кўйлаги енгидан чиқиб турган оппоқ қўлларига қаради. Оғзи яна хиёл очилиб борар экан, яқиндагина қорин тўйдирганини сездириб кекириб юборди.

– Ишлайман. Қачон энди?

– Бўлди. Ўзим хабарини бераман. Ҳозир сиз билан икки киши бўлди. Яндаш аканинг ўғли ҳам айтган. Тўрт киши бўлинглар, дарров Тошкент билан гаплашиб жўнатвораман.

Турғун раҳмат айтиб ундан узоқлашди. Шомирза ортида хайрон-хайрон лаби бурилганча қолиб кетди.

³ Балок – шимнинг почаси.

* * *

Хулласи, мана бундоқ бўлувди. Яқинги гап. Узун гап. Айтмаса бўлмайдиган.
Охирги аризадан тўрт йиллар бурунгими?..
Лекин минг йилги гаплар десаям бўлади.
Чўзмаса бўлмайди гапни.
Бор гапни айтиб олмаса ҳеч бўлмайди. Ҳеч.

* * *

*Бойчечагим бойланди,
Қозон тўла айронди,
Айронингдан бермасанг,
Қозон-товогинг вайронди.*

Ишга элтадиган жинкўчага тушгани заҳоти кўнглига шу айтимнинг оҳанги келаверади. Одамда икки хаёл бўлиши рост экан. Бири билан хиргойи қилиб йўл босяпти-ю, иккинчи хаёли Ойдинда эди. Бирам сулув-да ўзиям. Ҳозир нима қилаётган экан. Бунақа қилиб уйида юраверса, харидори яна кўпаяди. Кел, ярашайлик, деёлмаса. Хаёлидан қуволмаса.

Қайтиб кел деса қайтмасмиди.

Энди аввалги Ойдин эмас у.

Лекин энди ўзи ҳам аввалги эмас...

Ҳолини нима деб чамаласин. Тиш синса – оғиз ичида.

Ўзинг суйганни олгунча, ўзингни суйганни олгин экан.

Бувисининг тез-тез такрор қиладиган гапини эслади: тирик бўлиб сонда йўқ, ўлик бўлиб гўрда йўқ. Кампир буни тўртта боласини етим қолдириб ўттиз олтисида ўлган кизини ерга қўйганидан кейинги доғ-доғ аҳволидан ўз-ўзига бирда бир сўзланганида айтарди.

Яхшиям иш бор, чалғиб кетади.

Ҳар куни бориб-келишига битта йўл. Энтиган-тентиган биров ўтмаса, кимсасиз. Лекин хаёл зерикишга қўймайди. Йўлни йўлчи енгади, дейдилар-ку.

Мактаб дарвозасига етгунча тўрт юз ўттиз қадам атрофича йўл босади. Бошида санаб кўрган. Йўртиб юрса йўл унаркан. Шу йўл устида баъзан айрича ғала-говурга, тасодифларга, кулги ортига яширинган ғамгинликка, ҳайратга, яна алланечук ажиб, номлаб бўлмайдиган туйғуларга қоришиб ўтган болалигини эслайди. Эслаганида эса ҳозиргина чиқиб келгани – баланд кўтариб солинган, таъмир қилинган уйни, супачаси, ошхонаси, товукхонаси тартиб билан жойига ўрнаган ҳовлини эмас, бутунлай бошқа манзарани кўради. Манзара эдики, кўнгил кўзлари бедор-бедор чоғларда юрагининг тўр-тўридан жой эгаллаб, энди хотирасининг доимгилик ҳамроҳига айланганди. Ўша паст деворли ҳовли бутун дунёдан кенг эди. Унинг эски ҳовли саҳнида айланадиган тасаввурлари ҳозирги ўчоқхонадан бошланиб кетарди. Негаки, ўчоқ ҳозир ҳам жойида турибди. Уни бувиси бузишига қўймай опқолган: “Қўй, исли ўчоғим – ризкли ўчоғим”.

У ҳамон йўл кечиб юриб борарди. Йўл – йўл эди. Ортадагиси ортда қолган эди. Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.

Гоҳ-гоҳ ён-веридан мактаб болалари урро кетди қилиб ўтишади.

“Болам боякиш бўзчининг мокисидай ишга қатнайди”, дейди бувиси.

Бежизгамас.

Бир кетиб, бир келганидан кўра, уйига у-бу иш билан бир ё икки-уч бориб қайтган кунлари кўпроқ.

Мактабнинг ўқишдан бошқа ишлари анча-мунча. Даҳмаза дегандек. Давлат ҳамма жойга шанбалик айтганми ё катталар эртага текширув келаридан потраб қолган кунлари Турғун қайтиб келиб бошқа кийиниб, зарур асбобларни олиб чикиб кетади. Бошқа пайт белкуракми, кетмонми, замбилми, аравами, чўлтоқ ё ойим, ё кизил супургими, “Турғун ака” деб чақириб келган болалар нима сўраса, кампир бериб юборади. Кейин оралатиб мактабни, гапи орқасида Турғунни яниб қўяди: “Қўшниси мактаб бўлгандан кейин ҳар йили меҳим⁴ларини янгилаб қўяверсин экан одам. У қўшнининг рўзғорида на эга бор, на барака. Бир нарса сўрайди, йўқ деб бўладими. Шўрлик нарса боради-келмайди, боради-келмайди”.

Турғун даммини ичига ютади. Нима десин? Ёшлигида резавор тагини чопадигани, сопиам темирдан кетмонча бўларди, ерни чакқон ўядиган бир учи ингичка метин, сал букри бўлсаям, лўм, беш-олти кетмон, битта устақўли теша, кичкина арра – ҳаммаси мактабнинг шанбаликларида йўқолиб кетди. Супургининг-ку, саноғи йўқ.

Э-э, бу майда-чуйда гаплар.

Сўкмоқ эса барибир кадрдон эди.

*Тинглангиз бу қиссани эй, дўсти ёр,
Бу – ҳақиқат, ҳолимиздан ошкор.*

Дунёда айтиб бўлмайдиган қиссалар қанча.

Ойдин кўнглини ўтга солиб бир ўйнатиб, бир келиб, бир хайё-хуйт деб кетгандан бери алланарсаларни такрор қилиб юрадиган бўлди.

Мактаб ҳовлисига кирди дегунча ҳамма нарсани – бувисининг кексайганда келиндан ёлчимай қийналаётганини, ўзининг тенг-тўшлари билан сўзи чиқишмаслигини, акасини тез-тез бориб кўролмаётганини, Ойдиннинг тез-тез кўз олдига келиб турадиган киёфасини унутиб юборади. Орқада қолади бари. Синфхонага қадам қўйганида эса ўқитувчи опахонлар кўрсатадиган нағмаларни, аёлликларига бориб, баланднинг остидан, пастнинг устидан ўтишларини, ёзиш керак бўлган бир ғарам қоғоз-поғозларни, икки ойлаб кечикадиган ва ҳали олмаган маоши устида бўлиб ётадиган тўлов-ўлпон машмашаларини ёддан чиқаради. Уям орқада қолади. Рўпарасида дунё дардларидан йироқ, ҳар бири бир олам болалар. Бола бўлиб келаркан одам, бола бўлиб кетаркан, орада би-ир чалғиркан. Чалғир чоғларида Одам дегани боланиям, кексаниям ожиз кўраркан, “бола – бола-да”, “қаричилик шу-да” деб парвосизгина қараркан.

Асли одам дегани бола дегани экан. Ҳали айниб улгурмагани одамлигини бой бермагани экан. Қариб ўлар бўлгани одам бўлгани экан.

Бир болани катта қилгунча бир шаҳар пайдо бўлармиш.

Қарчиғай қариса чумчуққа майна бўларкан.

Иккинчи соат дарсдан кейин ўнинчилар билан ўн биринчиларни ташқари ҳовлига тўплашди. Директор ўринбосари, асли у ҳам бир неча йил аввал адабиёт ўқитувчиси эди, кўпларнинг наздида омади келиб, раҳбар бўлиб олган. Бир қошиқ ошим, ғалвасиз бошим деб ўтирмаганидан бирда бир ичидан зил кетадиган ўша ўринбосар зинага чикиб ваъз ўқиди:

– *Так, значит, сизларга бугунги бешинчи-олтинчи соат дарсдан жавоб берамиз. Ҳамма уйига бориб, ётоққа тайёргарлик кўради. Эрта-индин сродна команда бўп*

⁴ Меҳим – рўзгор буюм.

қолиши мумкин. Иссиқ кийимми, *кружка-пружками, постел-мастелми*, майиз-туршакми, тахт қилиб қўйинг! Фақат шийпон, *тоест, штаб* белгиланишини кутяпмиз. Тагин *команда* бўлганда, этагим йўқ эди, *раскладушкам* синган, касалман, деган баҳоналар бўлмасин. Этак *запаси* билан бўлсин. *Военный* ҳолатда тайёр турамиз. Сурункали касалман, деб юрганлар бўлса, айтиб қўяй, мундоққина қоғоздаги *справка-мисправка* ўтмайди. Фақат ВКК олиб келса, пахтадан озод қилиниши мумкин. Ҳа, айтганча, *ВКК район баниссасиники* бўлиши шарт. *А то* барибир *проблема* бўлади. Эртадан яна ўқишга! Дарсдан *прогул* қилиш йўқ!

Тушдан кейинги дарслар, яхшики, бузилмади. Лекин, барибир еттинчиларни ҳам сал кечиктириб ётоққа олишади. Ундан қуйи икки синф қатновга боради. Ундан қуйиси ҳам ишсиз қолармиди. Кеч кузада мактаб ҳовлисида тариллаб трактор юриб қолади. Бу вақт мактабда фақат бошланғич дейиладиган синфларгина қолган маҳал. Доимги мактаб *формасидан* бошқача, ҳар турли кийиниб келиб, мактаб ҳовлисининг у ер-бу ерида тўпланиб ўтира-ўтира охири туш маҳал сарик автобусни тўлдириб узоқ-узоқларга жўнаган ака-опаларини “тезроқ катта бўлсам, мен ҳам пахтага борардим”, деб ҳавасланиб кузатиб қолган кичкиналар аввалига трактор овози негалигини тушунмай, кўринармикан деб деразадан мўралаб қўядилар. Ўқитувчилар эса уф тортадилар. Мана, неча кундан бери ана келади-мана келади деб турилган кўсакни спорт зал эшигига тўкишади. Энди уни ташиш керак. Кейин ўқишга келган шўрлик болапақирларни бир соат-ярим соат дарс билан алдаб, залга опчикиш. Қуруқ полга чўккалатиб кўсак чувитиш. Бирортаси ўрнидан турса, гапнинг қуюғини эшитади. Керак бўлса елкасидан босиб, керак бўлса алдаб-сулдаб жойига ўтирғизишади. Ахир оёғи увишган ҳамма болалар туриб кетиши мумкин. Кейин иш расво бўлади.

Кўнғироқ жаранглар-жарангламас ҳовлига отилган майда болалар спортзал рўпарасида тўхтаб турган тракторни ўраб олиб, ичларига сиғмай севинадилар. Унинг яшил кабинасию панжарали судрамаси, каттакон ғилдираклари, улама темирлари ғоят антиқа. Лекин трактор кўп қолмайди. Юкини ағдаради-ю, катталар ҳайҳайлаб болаларни ҳар ён қилиб очган йўлдан тариллаб жўнаб қолади. Ҳўл кўк кўсакни энди кўраётган, ўқитувчиларнинг кўзини шамғалат қилиб ичидан сув аралаш пахта чиқадиган антиқа думалоқ нарсадан бир-иккитасини чўнтагига тиқиб олган биринчи синф болалар дарс маҳали секингина синфдошларига кўрсатиб мактанадилар. Хулласи, бунақа гапларга икки ойлар бор. Ҳали биринчи терим ҳам бошланмаган, юқори синфларни олиб кетиш учун автобуслару кўрпасини босиш учун юк машиналар мактаб дарвозаси рўпарасига терилиб турмаган бўлса-да, сув кўрмай ечилган этикнинг эгаси етказган эълон сабаб ичкарида об-ҳаво ўзгарган эди. Янги ўқув йилини шашт билан бошлаган ўқитувчилар энди хафсаласизгина дарсларга кириб чиқишмоқда, ўқувчиларнинг ҳам кайфияти алмашган, кўчанамо кўриниш олган.

Мажлис ҳам ҳар бир ўқитувчи пахта “сезон” киришига тахт туриши, ётоққа борадиганлардан ташқари ҳамма қатновга чиқиши, ётоқ бўлсин, қатновда бўлсин, пахта “*норма*”ни бажариш шартлиги, мактабда бир ярим минг ўқувчию бир юз ўн ўқитувчи борлиги учун кунлик терилган пахта тўғрисида юқорига “*информация*” етказишда уялиб қолмаслик лозимлиги борасида бўлди.

Мажлистан кейин у йўл билан йўллашиб уйга қайтди. Ҳа-я, бу кичик йўлдан домлалар ичида битта ўзи юаркан.

Ҳовлига оёқ қўйди. Тилаб азиз қиладигани, тафтини оладигани – бувисининг юзига нур югурди.

Кампир неварасини ҳар кечикканидаги каби яна учиб-қўниб кутиб олди, чўғда туриб анжирнак⁵ бўлган чойдан қуйиб узатди.

– Болам-эй, кўзим тешилиб кетди. Мунча кечикдинг? – деди тагидаги чўғ беҳолгина милтираётган қозондан сопол лаганга икковора овқат сузаётиб. – Қачон эди пишгани, совийди деб ичим тушди.

Мажлис бўлди.

– Йўқ кўраман⁶-да шу майлисингни. Нима гап экан? Пахта-махтага айтишдими? – деди кампир дастурхон ёнига чўқаркан кенг қўйлаги енглари химариб⁷.

Ҳозирча йўқ.

– Акаларинг *устудентларини* олиб ётоққа кетганига шу бугун бир ҳафта бўлибди. Яхши сизларни айтмай турибди. Зора катталарнинг эсидан чиқиб қолсанглар.

– У ёқларда эртароқ очилади-да. Бу якшанба кўриб келаман акамни. Агар кетиб қолмасак.

Кампирнинг кўзи чўғланди. Томоғини енгил кирди, Турғун томонга қиялаб олди.

– Ўқиган жойида қолавермади шу болаям. Узоққа кетди. Кетса келолмайди, келса кетолмайди. Ойлигингдан акангга бирорта қўйлакми, обборгин, болам, йўқ, яхшиси биронта бўтик олақол. Бу ёғи совуқ тушади. Ўрдак есанг, ғоз бойла. Сенга ашулақўяр опкепберди-ку. Нимайди оти? *Майнатопон*. Янаям одамжонликкина аканг. Ўзининг уст-бошига қарамай, сани хўйлабди. Ишини унуми йўқ, кетини тиними йўқ. У матоҳни опкелган куни *устудентлигида* обераман, дувдим, битириб қўйдиям оберомадим, деб бир ўкинади.

– Ҳмм, олинг ўзингиз ҳам, – Турғун бувисига маъюс тикилди. Ичи гапга тўлиб кетган. Бечора, куни билан якка ўтиради.

– Акангнинг бутун умри мардикорда ўтиб кетди. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, қиз бошига иш тушса, қизилоёқ қир кечар. Шанба бўлса кўзим яйнаб⁸ йўл қарардим. Икки кўзим эшикда бўларди. У бўлса ўзимни ўзим эплайн деб, кўрган кўчада ишлаб юраркан. Сан-ку оралатиб бўлса ҳам, ироқ⁹да ўқидинг. Аканг ҳафтасига келадиган бир қадам жойдайди.

– Сиз қаёқдан биласиз мардикор ишлаганларини? Айтмасдилар-ку?

– Билмай ўламанми, – кампир сўзлай туриб, сўри тагидаги ариқчада қўл чайди. Бошидан сирғалаётган рўмолини қўли учида тортар экан, ийманиб набираси томонга ўгирилди. Унинг бошқа ёққа қараб турганини кўриб рўмолини шошқин ечиб, қайта ўради. – Мени кўнглим топади. Акангни хўй-феъли яхши. Ҳозир илгариги оқибат қоптими? Ҳамма ўз кўмочига кул тортади.

– Ишлариям бошидан ошиб ётибди.

– Секин айтасанми. Умринг узоқ бўлгур ишини тигнаб қиладиган чикди-да. Бунақа ўқишни битирган ёшлар ҳозир давлатига дам беради. Бошлиғи бўшаб кетиб битта хотин киши келганмиш-ку. Жиринкоз¹⁰гинами дейман, тиндирмайди-я. Хотиндан оқсоқол чиқса, эчкини икки қирқтираркан.

– Ҳамма гапга бир мақол-а, буви.

– Ҳа, энди жойи келса айтарлик-да. Акангни кадрига етавур. Укаларим деб ўт

⁵ Анжирнак – ранги тўқ.

⁶ Йўқ кўраман – ёмон кўраман.

⁷ Химариб – шимариб.

⁸ Яйнаб – жавдираб, кўз тутиб.

⁹ Ироқ – йироқ, узоқ.

¹⁰ Жиринкоз – баджаҳл, феъли тор.

келса ўтга киради, сув келса сувга. Куллуғчага анча ёрдам қилди. Ман бор-йўқ, ишқилиб... Опангниям якка ташлаб қўйманглар.

– Ҳм, сафарга чиқдингизми?

– Ҳаммамиз сафарга чиққанмиз, болам. Мени мазгилим яқин. Шунча кун кўрдим, ер босдим. Ўлсам ғиқ этиб йиғламанглар. Куллуғниям ўзинг уришиб тургин. Ризвонга қийин бўладими дейман-да. Салга вой-вой қилади.

– Сиз ҳам холабувимни битта синглим деб нақ жон берворасиз-а?

– Айтганча, эрта ишдан чиқиб, холабувингга бозор қилиб кеббергин. Униям қораси қоратоғ. Бектурди акаларинг даладан келолмайди, шекилли. Сув талаш эмиш. Кейин ужу¹¹вини топсанг, уларданам хабар оласан. Бирам кўргим келади йўқ бўлмагур Бектойнией. Мениям, Ризвонниям кичигидан хола дейдиган бўлди. Лекигин чол бўлиб ётибди-ку, ақли кирмайди.

– Ўзингизни обораинми?

– Мен этагимни оғирини зўрга кўтараман, болам. Ораси анча-да. Йўл қаёқда-ю мен қаёқда. Укам раҳматли тирик бўлса, Бектойнинг олдида унча-мунчаси тушолмасиди. Йўқ бўлди кетди-ей. Бирам меҳрибон эди, – кампир кўзига ёш олди. Қисилган томоғида овози хирқираб деди. – Икки товоқ мош шопириб қўйдим. Оборасан.

– Дайсан товоқдами?

– Дайсан товоқ қоптими ҳозир. Елпиштовокда.

– Буви, дайсан товоқ дегани нима ?

– Яна сўроқ-саволингни бошладингми?

– Ҳа, нима қипти, айтинг. Ҳов анави куни Мели тоғамнинг қизини чиқиб кетиши билан “дайсан товоққа ўхшамай қол”ми дедингиз-ку.

– Билмадим-э. Мен нима дейман-у. Ўшани эсимга солдинг-да. Кўрсам, худди мижиб¹² ўлдириб қўйсам дейман. Кеннойинг ёмонам бошига чиқариб олган-да. Сиртини силашдан бошқа иши йўқ.

– Битта қиз деб папалайди-да, – Турғун ўз гапи ўзига нашъа қилиб кулди.

– Қизнинг эркаси – итнинг серкаси. Ҳингир-ҳингир кулади, шу кулгисини йўқ кўраман. Айёрлигини айтгин. Орқам тутиб турган бўлса, қаттиққина уришиб бераман-да. Тилининг тагида тил бор бу қизнинг.

– Ие, зўр гап-да шу. Тилининг тагида тил бор дегани нима? Гапириб туриб бошқа нарс...

– Бўлди, сен бола. Ундан кўра, хотинингни опкелишниям ўйла. Қанчадан бери юрибсан. Талоқ тушиб бўлди аллақачон. Ҳали ярашадиган бўлсанг, эшонлар сўратиб олинглар, дейди.

Турғуннинг кўзидаги париллаб турган завқ аллақайққа йўқолди. Сўрига чўкиб, уф тортди.

– Ҳў бола, уф тортгунча Худо дегин, тавба дегин.

– Намозингиз кечикяпти.

Кампир аччиқ хўрсиниб, намозга кириб кетди. Турғун гулзорча томонга назар ташлаб, хаёлга берилди.

Ҳовли барча тоза туйғуларнинг, баланд ва ширин орзуларнинг учи эди. Ҳовли бугун унинг саҳнида айланиб уриниб юрган серажин кампир бувисидан аллақачонларда эшитгани, қулоғига ўрнашиб қолгани ва кейинроқ эсига олганида уларнинг нима маъно билдириши тўғрисида кўп ўйлагани – тагдор сўзларини қай

¹¹ Ужув – барор.

¹² Мижиб – ғажиб.

пучмоқларида яшириб тургандек, агар қазноқ¹³қа осилган қувани, шоли солинадиган ёғоч идишни, жавдар туйиладиган келини, бир пайтлар сувидишлик вазифасини қойил қилиб, энди тепага осиб қўйилган чети учик таррақовоқни ва унинг ичига солинганича қолган чўмичқовоқни, қорни пачоқ бўлган кичкина мисқозонни яна нима-нималарни олиб чиқиб ичига бошни солгудек қилиб гапирилса, ўша бирда доно, бирда пардасизроғу нимҳазил, бирда узун-узун оҳангларга қоришиқ, не-не одамларнинг тилида узоқ-узоқ кун кўрган, не-не йиллар, балки ўнлаб асрлар, балки, ундан ҳам кўпроқ вақтлар оғизларда яйраган ўйноқи жумлаларни сайраб юборадигандек. Бувиси яна ҳам аввалги айтганларини айтмай қўйди. Унда шугина кампирнинг кекса онаси ҳам тирик эди-да, кўпини ўша билан гаплашганида айтарди.

Хаёлдаги ҳовли этагида қийшайиб ўсгану, худди меҳнат қила-қила қариб бели букчайганга ўхшаб қолган, кексанинг куни курсинми ё шунга ўхшаш айтилмиш сўзларни эслатадиган олманинг бўйнига, кетгунингча бекор турма дегандек, ҳайинчак осилганди. Олмадан уч-тўрт қадам наридаги ярми ерга ботган, сирти силликлашиб кетган, ер асли кимники, бизларники, ишонмасанг келиб кўр дегувчи улкан кўкиш тошлар атрофида сўқмоқ йўлчалар кўринар, уларнинг бири ўнг томондаги сойга, бири чап ёқдаги анҳорга, яна бири қадим, бир ёнга энгаш қийшиқ эшиклари очилиб ётган уйга, бошқаси олма дарахти тагига элтар эди. Йўлларнинг ҳаммаси ўзиники. Изларнинг ҳаммаси ҳам ўз-ўзиники эди. Ўз дунёси бор эди. Биров аралашмасди. Биров индамасди. Онасининг ўрнини босай деб, не-не кунларни бошидан кечирган ўзгинаси бояқишнинг табарругу ғаниматлигини унутган, балки унутган эмас-у, билмайдигандир, бувисидан бўлак ҳеч кимнинг у билан иши йўқ эди. Бувиси қиладиган ишнинг ҳам мағиз-мағзи у эди.

Юрагида олиб юрадиган тоза-тоза дунёси ҳам шу ҳовли эди. Ундан қараганда ҳамма катталар яхши, ақлли кўринарди.

Энг зўр одамларгина раисми бошлиқ бўлишига ишонтитарди ҳовли.

Кейинги хотини билан Задарё томонларга кўчиб кетган отасини ҳам бирда-бир келиб чақиртирганида кўрарди. Келиб-кетганидан кейин бувисининг ич-ичдан пишиб бир нарсалар деб пичирлаб, юзига фотиҳа тортишини, яланбуви уйига кириб кетганича ё боғ этагига кетганича кўзини кизартириб чиқишини билганидан отасини тумтайиб кутиб олиб, тумтайиб кузатар, лекин барибир уни ҳам энг зўр одам деб биларди, яхши кўрарди.

Дунёси ғоят гўзал эди.

Эрта турмушга узатилган, ора-чора эшикдан йиғлабми-йиғламсиб кириб келадиган опаси Қутлибека ётиб қолган кунлари ҳовли тўлиб кетарди. Акасини дадаси ҳали онаси ҳаётлигида катта шаҳардаги ётоқ-мактабга олим бўлсин деб берган, шунинг учун акаси билан тўйиб ўйнаган кунларини эслолмасди. Ёш бошидан мусофирлик заҳмати тортган ака ҳозир учма-уч яшаса ҳам, оилали, битта болали бўлиб олганича шаҳарда ишлар, ишга ботиб, кам келарди.

Бувисининг Соттиби холага йиғлаб қилган ҳасратини қулоғи илиб қолиб, қўй боққан кимсасиз жойларида кўзига жиқ-жиқ ёш олиб юрганида Турғун тўртинчига борарди. Кампир боғдан чиқиб келган неварасини пайқамай ҳасратга тушди: “Эри қаёқдан ҳам ўғай холам қизимизни сўраяпти, берайлик, дебди. Мана, гулдай болам йўқ бўлиб кетди. Холаси курсин, бир марта биттасини беринг деб сўрадим. Бировга жавдиратмасдим ҳам-ку. Болам шўрлик қизимни берсам, яна битта қиз туғай, бермай десам, эрим ёмон кўриб қолади, деб, қўй, яримжонсан

¹³ Қазноқ – рўзғор буюмлари сақланадиган омборхона.

деганимга қулоқ солмай иккиқат бўлди. Барибир қизи турмади-ку. Бола жонга ора кирармиди. Эри ёмон кўрса кўрсин эди, эрсиз ўтса ўтсин эди, эшигимда юрса бўлмасмиди?”

Бир гаплар ёдида қолди. Кейин неча-неча кечаларни уйқусиз, қоронғи деразага тикилиб ўтказди. Сехрғар бўлиб қолсам эди, дейдиган бўлди.

Худди ўша ёз доим келиб турадиган тиланчи билан қизик иш бўлди. Кампир бу гал ҳам унга нимадир узатгач: “Қачонгача йигит нарса бунақа қилиб юрасан, битта хунарнинг бошини тутсанг бўларди”, яна ул-бул дакки берди. Тиланчи шундоққина очиқ эшик остонасига кетини қўйди-да, пешонасига шапиллатиб урганча хўнг-хўнг йиғламоққа тушди. “Э эна, ишла-ишламиш-а, қисмат китобни битмалари битган. Пешонам ҳам ёзуғдан нарисини кўрмайди”. Кейин унга юзланганди: “Ҳой бола, пичоқ опке. Бор анграйма, опке, шу пешонамни кесаман. Ёзиғини хатосини моманг тўғрилаб берсин-чи. Бор, опке. Ўхў-ўхў, увв-увв”.

Турғун урра қочиб кетди.

Ўшандаёқ қисматнинг билгисиз ёқларда – осмоннинг қай бир томонларида битилишию ўзгармас эканини болачасига бўлса ҳам ўй қилди, ишонди.

Онасидан кейин синглиси Лолаҳон ҳам икки ёшга тўлай деганда ўлиб қолди. Ўша кунларда Турғунни Бектурди акасининг олдида ушлаб туришди. Кейинроқ эшитиб ақли етишича, синглиси қаттиқ ичикканидан ўлибдимиш.

Ғам-ҳасрат эрта келса эрта чарчатар экан. Юракни безиллатиб қўяркан. Ғамдан нари бўлишга уринар экан одам тушмагур. Бир-икки йўлини топар экан. Ўзини қувноқ тутиб баридан бирийўла қутулмоқ бўлди. Ҳар нарсадан қулги чиқарди, бошқаларнинг кўзига хушчақчақ, елҳак¹⁴ кўринди. Ичидагиси ичида бўлди.

Бир умр ўзини шундай тутиб юришга ҳозир рузи эди.

Кейинроқ бўлса... яна бари чирпирак бўлиб кетди.

Ўшандоқ бўлгунича у вайрону талқон қўнглини оутмоқ бўлибми, ўзини китобга андармон қилди. Эски кутубхонада ўқимагани кам қолди.

Энг катта китоб умрнинг ўзи экан. Бирам бетлари бўларкан, суратлари билан, эсдан чиқмайдиган, чиқариб бўлмайдиган.

Уқдим деганнинг уқмагани шу экан.

Синамасиз фариштадан синашта шайтон яхши бўларкан-а.

Шундоқ-шундоқ бўлди-ю, ҳар нарсадан қулги ясаб бўлмай қолди.

Қўнглининг қат-қатларига бедаво дард чўкди.

Юрагига бирам чандиқ ёпишди.

Кўксига чанг солганни бевафо деб бўлмаса, вафодор деб бўлмаса.

Юрагингга қўнган ғубор ҳам давлатингдай гап экан.

Кампир намоздан чиқиб сўрига чўкди.

– Бурунда икки қўшни уришиб қопти, болам. Айтмаган сўзи қолмапти. Ҳеч бири бирини енголмасмиш. Ахийри биттаси томга чиқиб наригисини, “Э, у кунингдан баттар бўл, нонида қулчаси йўқ, кирида қўйлақчаси”, деб мот қилибдимиш.

Турғун ён берган бўлиб мийиғида қулди.

– Сиз ҳам, ҳар куни мени мот қиласиз. Кўп нарса биласиз-а? Айтмаганларингиз қанча экан? Ах, кундузгида ўқимадим-да, институтда қолармидим? Қадимги қанча гапларни тўплаб китоб қилардим, олим бўлардим.

Кампир кўзини ариққа қадади. Нимадир дейишга чоғланди, лекин набирасининг уй томон шайланганини кўриб, кўзлари мўлтиради, гапини ичига ютди.

¹⁴ Елҳак – беғам, беғубор.

* * *

Куёш ҳар кунгидан қаттиқроқ қиздирарди. Асфальти ўйдим-чуқур бўлиб ётган катта йўлда машинаю мотоцикллар тариллаб у ёқдан-бу ёққа ўтиб турарди. Дарвозаси устига “Добро пожаловать”, кейин эса “Хуш келибсиз” ёзувлари осилган мактаб ҳовлиси айни пешин бўлганидан ғала-ғовурга тўла.

“Мактаб боғи” деб аталадиган тарафда – уч қаватли бинонинг шундоқ ортида ҳали кузни тан олгиси келмаётган дарахтларнинг тўқ яшил барглари орасида охириги шираларга тўйинган рангдор олмалар кўринади. Қатор-қатор дарахтлар тагида уч-тўрт бола хира тортган ажриқларни тепкилаб айланишиб юришарди.

– Бу бешюлдуз дейилади, тўғрими? – деди бир бола иккинчисига ҳозиргина шохни эгиб узиб олгани – қип-қизил олмани кўрсатиб.

– Ҳм, шунақа, шекилли. Мен бунақасини яхши кўрмайман. Оқ олма бўлса экан. *Голден* дегин. Оқ олмани *голден* дейилади.

– Ҳи, ўша.

Бола олманинг чангини қўллари билан артиб, карс этиб тишлади.

– Вой, бунинг ширинлигини қара.

– Ботир, *маралний* дегани нима дегани?

– Нима дейсан?

– *Маралний*?

– Билмасам, қаердан эшитволдинг?

– Арслон акам *армиядан* келди-ку, кеча шунақа деди-да.

– Э, билмиман, ошна. Зўр бўп кептиларми?

– Ҳа-да, армия кийимини кўрсанг. Менга айтдилар, *шапкаларини* кийдириб, расмга туширтирарканлар.

– Шаҳарга обориб-а?

Ҳа-да.

– Ў-ў, мазза экан-ку.

– Ҳм, кейин ҳар куни эрталаб *заниматса* қиялпмиз.

– Нима қиялпмиз?

– *Заниматса*. Тушунмийсан-да. *Тринирофкаям* дейдилар. Машқ қилиш дегани.

– Ва-а, ўзингам билмасдинг-ку. Энди акангдан ўрганволиб айтяпсан-да.

– Русчани анча билволдим. Энди Яйрахон устоздан “беш” оламан, кўрасан-ку.

– Хи-и, кўрамиз-ку.

Болаларга зимдан қулоқ бериб, наридаги ўриндиқда ўйга ботиб ўтирган Турғун энди бинонинг ўнг четидаги қизлар ўйнаётган саҳнга қаради. Маҳмадона бир қизалоқ тенглари орасидан чиқиб, беш-олти қадам нарида турган бошқа бир қизчага қараб деди:

*Зарифахон ойим,
“Икки” олар ҳар доим.
Пешонаси тиришган,
Ҳамма билан уришган.*

Зарифа деганлари лабини бурди, мазахлагувчининг аламини келтирадиган сўз қидириб лабини ўнглади, аланглади, кейин “э бор-е”, дея узунгина жамалакларини силкиб-силкиб чопганича нари кетди. Қиз шу томонга яқинлаб келаётган бошқа қизга яна шеър ўқиди:

*Муслимахон ойим,
“Икки” олар ҳар доим.
Пешионаси тиришган,
Ҳамма билан уришган.*

Турғун завқи келиб кулимсиради. Дарсга қўнғироқ чалинди.

Мактабнинг кенг ҳовлиси томонда эса болаларнинг қий-чуви ҳали босилмаган, лекин ҳамма бирдек кириш эшиги томон юрибми чопиб келарди.

Она тили дарсида олтинчи “А”га атоқли отларни ўтиб берди-ю, гап исмларнинг маъносидан очилди. Ҳамма ўз исмининг маъносини сўраб билиб ола бошлади.

– Устоз, қўп отларимиз арабча экан-ку.

– Ҳа, шундай. Лекин тожикча исмлар ҳам бор. Мана, Феруз, Умидаларнинг исми тожик тилидан олинган. Ҳа, Бахтигулникиям.

– Устоз ўзи ўзбекча исмлардан ичимизда борми?

– Сизларда камроқ. Ўткирники ўзбекча. Учқун, Қизлархон, Тилак, Турсун, кейин Юлдуз ҳам бор экан.

Исмларнинг эгалари синфдошларига ғурурланиб қараган бўлдилар.

– Ўзбекча отни ҳозир кам қўйишадими?

– Ҳа, кам қўйишади. Кўпи эскирган сўз ҳисоб бўлиб қолган. Оймомо, Пошшахон, Туроб, Мели – шунга ўхшашлар ўзбекча отлар.

– Устоз, мени отим нима маънони билдиради? – сўради охириги партада ўтирган бола.

– Бурҳон... Бурҳон... Сеники арабча эди... Бурҳон... Сен менга шуни вазифа қилиб бергин-а. Ҳозир қўлимда исмлар китоби йўқ эди. Эртага айтиб бераман. Сизларга эса уй иши бор. Мана, мана бу – соф ўзбекча отлар лугати. Бунини “Исмлар китоби”дан ажратиб, ўзим тузиб чиқдим, – Турғун ўн-ўн беш варақли, мукова дейдиган жойи ҳам оқ-қора ёзувдаги китобчани кўрсатди. – Ҳаммангиз навбат билан олиб кетасиз-да, ўтган боболарингиз, момоларингизнинг исмларидан ўзбекчасини топиб келасизлар, топилганича. Қани, ким кўпроқ ёзиб келаркин. Бунда сизга оталарингиз ёрдам беришади. Биласизларми, “қариндош-уруғ” деган жуфт сўзнинг қариндош қисми она томон қариндошларингизни, уруғ қисми ота томонингизни билдиради. Чунки қариндош – қориндош дегани. Тушунарлими? Сиз ҳар икки томондан аждодларингизнинг отларини, сизга қандай қариндошлигини билиб olasиз.

Болалар эртага зўр бир ишни қойил қилиб келишларига ишонганча, кўзларини катта-катта очиб, ўқитувчиларига тикилиб туришарди.

Бола-бақранинг ҳам салобати бўларкан. Ишга келибдики, уни ҳаммадан каттиқ босгани шу салобат бўлади. Бўлмаса не-не текширар одамлар келиб-кетди, не-не селектор отлик йиғилишларда директори билан бориб тик турган вақтлари бўлди. Ҳаяжон дегани болани ўқитаётганда бир бошқа бўлади. Болаларнинг увовқиналиклари раҳминими, бир нарсани кўзгайди, беғуборликлари эс-хушини андармон қилади. “Бугун нима ўрганамиз?” деб туришлари-чи, қўнғилига бир нималар беради. Партақаторлар оралаб юрганида кўзига мўлтираган жужукчаларнинг оппоқ қўнғилларини кафтига олиб эҳтиётлагиси келиб кетадими-ей. Қани эди, бир умр шундоқ беғубор бўлиб қолишса. Беш-олти йил ўтиб, катта одам бўлиб кетишади. Кейин...

Барибир ҳозир ҳаммаси яхши...

Шунча бола ўқитувчисининг ҳар бир ҳаракатидан индиёт¹⁵ олиб турса, қилт этиб кўрсин-чи.

Танаффузда бино йўлаги бўйлаб кетаётганди, ортидан ўқувчилар чопиб келишди:

– Устоз, китобни Тилак олволди. Бизга берсин. Биз еттитамиз бир маҳалладанмиз-ку. Душанбагача ҳаммамиз вазифани бажариб келиб, кейин бошқаларга берардик.

– Хўп, чакиринглар. Ана ўзи. Тилакжон, буларга берақол. Сен душанбада олиб кетасан.

Тилак китобни маҳкам тутганча, қувлик билан деди:

Устоз мен олиб кетаверай. Эртага олиб бориб бераман.

Йўқ, айтганни қил. Бер. Индинга оласан.

– Хўп, – бола бўйи ўзидан баландроқ қақажон қизга китобни зарда аралаш узатди, кейин чирт бурилиб чопиб кетди.

Болалар ўқитувчисидан узоқлашишди.

Уйга тараддуланиб турган чоғ Жўравой мажлис хабарини бериб қолди. Ҳа, рост шекилли, ана, ошхонадан бериқоқда бир қанча аёллар тўпланиб туришибди. У ўқитувчилар хонасига қайтиб кириб, текширадиган дафтарларини қўлига олди. “Мажлиси бошлангунча...”

Шу мактабда ўқиб юрган вақтларида ўқитувчилари авлиё кўринарди. Жуссаси майда бўлганидан бошқа бола-бақра қатори катталарни улуғвор, ҳайбатли кўрарди. Кейинроқ қараса, жуда унақа эмас экан. География ўқитувчиси увоқина, математика, физика домлалари, синф раҳбари – ҳаммасининг бўйидан ўзиники баландлаб кетган, назарида уларнинг ҳаммаси ёши улғайган сари чўкиб қолгандек. Ўн биринчи синфда ўқишнинг охириги ойларини мактабни битирганларига ишониб-ишонмай ўтказишар экан, бир-бирларига ҳам, ўқитувчиларига ҳам доимгидан хушмуомала, меҳрибон бўлиб қолгандилар. Сўнгги кўнғироқ куни синфдошлари Қорахўжа тоғига чиқиб кетган, у эса уйга келиб, олма тагидаги каравотда ёстиққа ўзини ташлаб, осмонга қараб хўрсиниб-хўрсиниб ётганди.

Ўқитувчилар анча кўпайиб, у жой-бу жойда тўп бўлиб суҳбатлашиб турган хонага котиба кириб мажлис жиддийлигию тумандан одам келишини, ҳамма шунга яраша ҳозирлик кўришини, ҳатто, эркаклар *галстук* топиб тақиб туришларини тайинлаб кетди. Ҳамма мажлис ўтадиган синфхонага йўналди. Яна орадан бир ош пишар вақт ўтди.

– Нима дейишарди. Ётоққа ўқувчиларни тортиш ҳақида бўлади-да. Маҳаллама-маҳалла бола сурамиз энди. Уфф.

– Менимча, мажлис унгамас. Бу йилги пахта яна йигирма кунда етилармиш. Кечки *сорт*и экан. Жа *недоволен* бўлавермайлик. Шунчалик кечикканигаям шукур. Қор ёғса барибир тугайди. Бизни вақтимизда қорини силкитиб ҳам териларди. Ҳозирги ўқувчиларга осон бўп қолди.

– Бўлмаса нега кеча ўн-ўн бирларга дарсдан рухсат берворишди? Шуни касрига, мана, давомат ҳам етмиш *процентга* тушди. Кўп болалар пахта бошланди, деб ўйлаяпти.

– Тайёргарлик дейишди-ку, эшитмадингизми?

Бошқа бир ўқитувчи дафтаридан бошини кўтарди.

– Йўғ-а, мана, Санобар опа айтдики, кеча эрталаб “эртага *райондан* сизларга одам боради”, дейишса, булар “энди дарслар *отмен* бўлади, пахта бошланди”, деб тайёргарлик эълон қиворишибди-да.

¹⁵ Индиёт – кўчирма.

– Барибир энди пахта бир ёкли бўлмагунча дарсларнинг тутуриги бўлмайди. *Любой время* ётоқ бошланади.

– Бошқа нима гап бўлса экан.

– Кеча мажлис, бугун мажлис. *Настренияням* расво қиялпсизлар лекин.

Хона ғала-говурга тўлганди. Ҳали раҳбарлар йўқлигидан ҳамма бемалол эди. Бувиси айтганидек, ҳар бору ҳайдар йўқ.

Ниҳоят, бошланди. Унгача Турғун ўн биринчи “А” синфнинг диктантини текшириб, баҳоларини журналга туширди. Ҳар галгидек охирги партага ўтириб олди, кейин кечагина шу хонада ўн биринчи “В” синфга дарс ўтгани, дарсда қизик гаплар бўлиб ўқувчиларнинг ичак узилгудек қулишгани, қўшни хонадан Доно опанинг “Тинчликми?” дея чимирилиб чиқиб келгани, ўқувчилар шунда ҳам ўзларини қулгидан тия олмаганларини эслади. Ўша қизик гапларни яна ёдига келтириб, қулгисини кафти билан яшириб ўтирган эди, бирдан ўринбосар чоғиб келиб, ҳаммани тик туришга ундаб қолди. Ҳар турли ёшдаги муаллимлар буйрукни бирдай бажо қилдилар. Директор туман бўлимининг ёшгина вакилини эргаштириб кириб келди. Вакил ҳаммани бир кўздан кечирган бўлди-да, пакана бўйини баланд кўрсатишга интилангандек кўкка чўзилиб, кейин ўзини виқорли тутишга беҳуда уриниб, тақаллуф қилди:

– Ўтиринглар, домлалар, – сўнг ёнидаги директорга юзланди. – Мажлисни *протоқоллаштириб* боришсин, нимаики гап бўлса, *полний* ҳаммасини ёзишсин.

Ўқитувчилар шувуллаб чўкишди. Хона қўшимча стуллар қўйилиб тўқсон чоғли одамни сиғдирган бўлса-да, сув қуйгандек жимжит эди.

Ниҳоят, *президиум* мақомидаги ўқитувчи столдан туриб, директор янги вакилнинг шу мактабга “*райондан куратор*” этиб тайинланганини эълон қилди ҳамда унинг бўлим билан мактабга қўйган пойқадамига бир вақтнинг ўзида қарсақ чалиб қўйилди. Орқадаги бир-икки ўқитувчилар қўлларини бир-бирига икки-уч бор енгил уриб, юзларида аччиқ истеҳзо кўрсата бошлашди. Кейин мактабда (худди шу раҳбарлар юқорига ўтирмагунча) носоғлом муҳит ҳукм сургандек, соғлом муҳитни юзага келтириш, юқори орган топшириқларини сўзсиз ва беҳато бажаришга чорловчи қисқагина нутқ сўзланди.

Янги вакилга навбат берилди.

Янги вакил, айни вақтда янги куратор ўз наздида янги гаплар айтар, лекин бу гаплар шу – мажлис учун мақбул деб қачон танланганини ҳеч ким эслолмайдиган хонада нечанчи бор қайтариқ қилинаётир эди. “Бундан кейин янгича ишлаймиз”, дея таъкидлади нотик. Баландқанот сўзлар пешоналарга тириш солиб, қулоқларни ғувуллабди. Гап билан ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигига ақлими, тажрибасими, фаросатими етиб турганидан кўзларнинг ифодаси ўзгармади. Қайтага қотган чаккалардан юзларга нишон қалкиди.

Ҳамма жим, айримлар шунча одам олдида тик туриб қолишга тўғри келмасин деб, олазарак бўлишар, кейинги вақтлардаги ҳужжатларидан ўзлари камчилик қидириб, нима эътибордан қолганини эслашга тиришишарди.

Гап гапга уланди. Ёшгина ваъзхон насиҳат билан даккига ўхшаш дарслардан яхши баҳо олгандек, мактабнинг бош вазифаси борасида тўлқинланиб, тошиқиб гапирар, дарслар сифатини яхшилашнинг усулларини истиҳола деган нарсанинг бўйинини узганча уқтирарди.

Давоматнинг пастлиги, якка тартибда дарс оладиган ўқувчилар, уларга дарс беришга борувчи ўқитувчиларнинг ялло қилиб юришгани, тарбияси оғир болалар, “*стид*” деган балога чалиниш билан ўз жонига қасд қилишнинг олдини олишга ундовчи ёзма ишлар йиғма маълумотларининг ҳануз туман бўлимига бормагани масалаларига қаратилган нутқ узайиб, алла бўла бошлади.

Бирдан вакил: “Кимнинг шу масалалар юзасидан гапи бўлса, *районога* таклифларми бўлса, марҳамат, биз борлигимизда айтсин”, деб қолди. Айримларга бу гап “мажлис тамом” деган маънони билдирди, бир-икки елимхалталар шитирлай бошлади.

Шу чоғ Турғун ҳаммани ўзига қаратиб, “Менда бор”, деди. Директор шошиб ўрнидан турди, савол назари билан вакилга қаради. Вакилнинг ишораси билан,

– Марҳамат, *Юлдашев*, – деди сўзига сирли маъно бериб: “Кимнинг рўпарасидалигингни унутма, оғзингга ҳушёр бўл”.

– Ассалому алайкум. Мен демокчимаанки... Хуллас буни таклиф деб тумангами, вилоятгами, етказилса ё бир раддия деб билсалар ҳам майли. Мен шу кунда талаб қилинган иншолярнинг ўқувчиларга ёздирилишига қаршиман. Ўзим умуман ёздирмадим.

Тушунмадим, қайси иншони назарда тутяпсиз?

– Ўзингни ёкма, дори ичиб қўйма, дорга осма, дегандек иншоляр ҳақида.

Директор баттар шошди, ўнғайсизланди, вакилга яна бир қаради-да, деди:

– *Юлдашев*, сиз бунга ўхшаш шахсий фикрларингизни ўзимизга битта қоғозга тушириб берсангиз, биз *районодаги* тегишли *отделга* тақдим қиламиз. Ҳамма гапниям бунақа мажлисга олиб чиқилмайди.

Турғун тик қараб тураверди. Кўнглидан бошқа гаплар ҳам ўтди. Энди бирор ой орасида унинг яхши ўқитувчи эмаслигини таъкидлашлар, дарсларини кузатишга кириб-кирмай, ҳужжатларини сўраб олиб, кейин уларга қараб-қарамай пўстак қоқишлар, танобини тортишлар, хайфсанбало билан пўписалар... Лекин гапнинг хонаси келди-да.

– Ахир, биз болаларнинг ҳаёлида йўқ нарсаларни айтавериб, эсига солсак, мияларига жойлаб қўямиз. Кейин улар кимдандир сал аччиқланган вақтда биз таништирган йўлларнинг биридан...

– *Юлдашев*, нима, сиз бу ерда юқоридагиларнинг топширигини муҳокама қилиш учун ишляапсизми? Бу сизнинг фикрингиз. Ҳозир майда гапларга вақт йўқ дедим сизга.

– Воҳид ака, менимча, бу майда гап эмас. Чунки...

– Мана, ўзингиз айтиб турибсиз, “менимча”, деб. Тушунганингиз яхши. *Значит*, фикр ўзингизники. Нега топшириқ келганда *сразу* олдимга кириб айтмадингиз? Иккаламиз *районога* боғланиб, таклифларингизни айтардик. Ҳозир бошқа гап бўляпти. *Инспекторнинг* қимматли вақтларини олиб ўтирмайлик.

Қимматли вақти олинаётган *инспектор*, афтидан, ўз вақти баҳосини чамалаб кўрдими қошини бир кўтариб қўйди, янаям виқор билан ўтирганларга қараб чиқди, кейин, ўрнидан туриб, директорга юзланди.

– Воҳид Ибрагимович, аслида ҳали иккимиз мажлис темасида сўзлашганимизда бу ерга ташриф буюришимга ким сабаб бўлганини билдирмоқчи эдим. Лекин унинг масаласини сизнинг хонангизда, мен, сиз ва ўқитувчи – уч киши ўтириб, бирга *разбор* қилсак керак, деб ўйлагандим. *Ситуация* шундай бўлдики, *именно* ўша ўқитувчининг ўзи жуда калта ўйлашини, зиёли одамларга хос фикрга эга эмаслигини кўрсатиб, *проблемани* ҳозирнинг ўзида, ҳамманинг ичида ҳал этишимизга олиб келди.

Кўплар мажлис эълон қилинганида шундоқ ҳам: “Турғун бирор нарса бошламадимикан”, деб ўйлаб қўйишган эди. Ҳамма унга ўтирилди. Уйга эртароқ кетсам эди, деб ўтирганларнинг уфлари тортилган, тинчгина ишлаш ўрнига ғалва кўзгайверадиган касбдошларидан хафа, бугун то тўққиз-ўнларгача қолиб кетиш хавфи ортганидан хавотирда эдилар. Кимдир *районо инспекторини* ишлаб турган

тинч ўрнидан бетинч қилган, шошилиш мажлиси чақирилишига боис бўлган маҳмадонани дўнғиллаб қойиди. Бу ёғи нима бўларкин, дейдиганлар эса мажлис кизик бўлиб бораётганидан оёқларини типирчилатиб қўйишмоқда эди.

Вакил давом этди:

– Бу ўқитувчингиз, ўрганишимизча, она тили-адабиётидан дарс берибгина қолмай, ўзича янгиликлар қилар экан. Ўқувчиларни, дарс *планини* бузиб, қаерларгадир олиб борар экан. Тўғрими?

Турғун бирдан қаддини тик тутди-да, вакилнинг кўзига ботириб тикилди. Ўтирганларнинг кўпи партага икки қарич қапишиб кетишди. “Ўрлиги курсин шунинг”. Ён қаторда ўтирган Муҳаббат опа Турғуннинг кўлини силкиб ўзига қаратди, ишора қилди: “Қўй, шуларга гап хайф. Ўзингга ёмон қилиб қўясан”.

– Ҳа, олиб чиққанман. Ўзимиздаги ижодкорлар билан учрашув ташкил қилдим. Лекин режадан чиққанам йўқ.

– Ўртоқ директор, бу ўқитувчингиз бир йил аввал нимадир “чп” қилиб ишдан кетадиган бўлган эканлар. Шунда ҳам ўтган йилнинг ўзида *экскурсиялар* қилган эканлар. Бу йил ҳали янги ўқув йилига уч ҳафта бўлмай, яна. Рухсат олганмилар ё бу мактабда дарс вақтида сайр *нормалний* ҳолат ҳисобланадими?

Директор ваҳимада олайган кўзлари билан биринчи қатордаги ўринбосарини қидириб топди ва қош кўтарди. Ўринбосар уқди: “жавобини сен берасан”.

– Юлдашев *экскурсия* қилишда ҳеч ким билан келишмадилар. Умуман, бу киши тартиб-қоидаларни қақаям олмайдилар. Мактаб *программасига* кўпда амал қилмайдилар. Ўша куни нотўғри чиқиб кетяпсиз, десам: “Дарс соатимиз бажариларми, ўқувчилар ўзимиздаги шоирларни ҳам ўрганишсин, режага икки соатгача мустақил ўзгартириш киритиш мумкинлигини биламан”, деб менга ҳам ақл ўргатдилар. Ўзи бу ўқитувчимизни нима қилсам экан, деб...

Ўринбосарнинг охириги сўзлари орасида титроқ сезилди. Вакил деди:

– Нега нима қилсам дейсиз? *Так*, тўхтаб турунг, шу кейинги гаплар *отделно* ёзилсин. Бу бошқа *протокол* бўлади, – *завуч* дейдиганлари қоғоз шитирлатиб, ёзаяпман, дегандек ручкасини бир кўтариб қўйди, вакил давом этди. – Воҳид Ибрагимович, дарсларни *контрол* қилиш шу кишидами?

Директор бош силкиб, ўринбосарга жавоб беришини ишора қилди. Ўринбосар сал довдиради. Кейин томоқ қириб олиб, тик қолган Турғунга қараб қўйди-да, гапга тушди:

– Бу кишининг паспортларида фамилиялари *Юлдашев*. Ўзларининг *дакументларини* тан олмасдан, ўқувчиларнинг олдида бизни уялтириб, саводсизга чиқаргандек ёустимиздан кулгандек, журналнинг ҳамма саҳифасига Турғун Йўлдош ўғли деб ёзиб чиқибдилар. Ўқувчиларга ҳам: “Мени *Юлдашев* деманглар. Турғун ака, денглар, фамилиям Йўлдош ўғли”, дер эканлар. Унда *дакументларини* ўнглаб келсинлар, ўнглолмадиларми, тегинмасинлар эди дейман-да. Эртага *генералний* комиссия келса, мен жавоб бераман. Кейин бу киши бутун ўқувчиларни ўзларига оғдириб олиб, *кружок* ўтаман, дейдиларми, бешинчи синфдан ўн биринчигача “Бизга она тилидан шу устоз кирсинлар, бошқаси бўлмайди”, деб ариза қилгани қилган.

Вакил уч сўқмоққа рўпара келиб, маъкулини танлаётган қаҳрамондек, бир ўринбосарга, бир Турғунга, бир мажлис аҳлига қараб ўйланиб турди-да, нимадир ёдига тушди, чамаси, деди:

– Сиз бу ерга *направление* билан келганмисиз?

– Йўқ.

– Хўш? Унда қандай?

– Шундоқ катта йўл билан диплом кўтариб келганман.

– Саволга тўғри жавоб беринг! Илмоқ гапларингизни ўқувчиларингизга айтасиз!

– ...

– Ким ишга олган? Воҳид Ибрагимович, сизми?

Директор бир силкинди:

– Йўқ, менгача олинган.

Ўтирганлардан бири лукма ташлади:

Олдинги директор.

Олдинги директор? Қариндошмисизлар?

– Йўқ, қариндош эмасмиз.

– Мен бу ёққа келишда сизнинг *делонгизни* ўргандим. Нега дарс соатингиз биринчи йил келганингиздаёқ кўп бўлган? Директорга *крупнийроқ потхот* қилганмисиз? Яширманг. Эски раҳбарингиз энди йўқ-ку.

– Ундай эмас. Билмадим.

– Ўртоқ *завуч*, бу ўқитувчининг меҳнат интизоми қандай? Дарс қолдириш, *прогул*, кечикишга ўхшаш *нарушениеларга* йўл қўйиб турадимиз?

Завуч ёзишдан тўхтаб ўрнидан турди.

– Унақа ҳолат кузатилмаган. Меҳнат интизомига юз *процент* амал қиладилар, дейолмайман-у, лекин вақтида келиб, вақтида кетадилар. Мана, мен ўзимга *метка* қилиб бораман. Бизда юздан ортиқ ўқитувчи бор-ку, шунга ҳар кунлик кечикиш, дарс қолдириш, *балничнийга* кетиш, ҳаммасини белгилаймиз.

Вакил узатилган дафтарга тикилди.

– *Птичка* қўйган экансиз. Икки марта. Нима бу?

Завуч изоҳ берди. Вакил яна Турғунга юзланди

– Нега шунча она тили фани ўқитувчилари бўла туриб шу ерга ишга кирдингиз? Бошқа мактабларга борсангиз бўлмасмиди?

Олдинги парталардан Муҳаммад аканинг овози чиқди:

– Энди... Дарс ҳаммага етади. Бу йигитнинг уйиям яқинда-да. Кейин ўзи ўқиган мактаб. Гапнинг очиғи, менимча, анча-мунчасидан яхши дарс беради. Ўзи *золотой* бола лекин.

Директор уни тўхтатди:

– Холматов, сиз рухсат берилганда гапиришни ўрганинг. Кераксиз жойда нима қиласиз бурун тикиб? *Золотойми*, бошқами. Доим *падвадит* қилиб юрасиз.

Муҳаммад ака жойига ўтирди.

Вакил ковоқ уйиб деди:

– Юлдашев *аттестациядан* неча балл билан ўтган? Фанини яхши биладимиз?

– Ўзларини *предметлари* бўйича баллари 94 балл.

Касбдошлари орасида кўрсаткичдан беҳабарлар бор экан, чоғи, томоқ тақиллатишлар эшитилди. Амалдор давом этди:

– Лекин педагогик психологиядан билимлари яхши эмас.

Вакил директорга юзланди.

– *Вот*, кўрдингизми, *проблеманинг* илдизи қаерда? Сиз ўқитувчиларнинг маънавий саводхонлигини ошириш учун махсус соатлар ташкил этишингиз керак. Бу бир-икки марта эмас, *пастаянно* ўтказилиши керак. Ҳали бунақа ёш, *практикаси* кам ўқитувчилар орамизда қанча экан. Давр билан ҳамнафас бўлмаган, педагогикани билмаган ўқитувчи оксайди. Энг ёмони, ёш авлод тарбиясини ҳам чўлоқ қилади. Бу ўқитувчики, *дакументлар* бўйича иш юритилишини тан олмаяптими, демак, у маънавий бузғунчилик қилишга қодир. *Тем более*, она тили-адабиёт ўқитувчиси! Бунақаларни тартибга чақириш, ўз вақтида хурмачасига тикиб

кўйиш ҳаммамизнинг бурчимиз! – вакил Турғунга қаради. – Сизнинг дарс вақтида қандайдир одамнинг уйига ўқувчиларни бошлаб борганингиз бўйича бизга *жалоба* тушган. “Бу ўқитувчи билганини қилади, хоҳлаганда мактаб *программасини* бузади”, деган мазмунда.

– Айтдим-ку, биз бир соатлик дарсни саёҳат дарси қилиб шоир билан учрашишга бордик. Бор гап шу, – у қовоғини солиб олди, овози ҳам одатдагидан баттар дўриллади.

Вакил директорга ўғирилди.

– Қишлоқларингда шунақа *знаменитий* ёзувчилар кўпми жа?

Директор истехзо аралаш деди:

– Йўғ-э, агар арзиганида китобга киритишган бўларди-ку.

Вакил Турғунга қаради.

– Нега китобдаги *темалар* қолиб, ўқувчиларни бошқа нарсаларга чалғитяпсиз? Шаҳар бедарвозами сизга?

– Чалғитганим йўқ. Ҳамма мавзуларни ўрганамиз. Фақат шу Вали Дархон шоир болалар учун яхши шеърлар ёзганига у киши билан учрашиб, ўқувчиларимни суҳбатлаштириб келдим.

Орада чироқ ўчди. Кимдир ёндиргичидаги фонарчани ёқди. Мактаб қоровули иккита шам ўрнатиб кетди. “*Свет* шунақа кўп ўчадими?” деб сўради вакил оғриниб. Директор чайналди. “Ҳар кун”, деди кимдир. Яна бошқаси: “Кунда икки маҳал бир соатдан ўчиришади, пахта *сушилкалари* ишлашни бошласа, умуман *свет* беришмайди”, деди, чамаси, қоронғидан куч олиб.

Ёш вакил яна Турғунга қаради:

– Шоирингиз билан учрашувни мактабда *крупний планда* ташкил қилсангиз бўлмасмиди?

– Шоирим анча қариганлар. Кейин пойтахтдан келиб, шеърларини олиб, кўшиқ қилиб айтишганида, биз ўлиб кетишларини кутмасдан суҳбатларини олсак, ёмон ери йўқ, шекилли.

– Жуда зарур бўлса, *абетдан* кейин *экскурсия* қилдириб олиб бормайсизми?

– Ахир дарс режада ҳам саёҳат соатлари бор-ку? Мен уни ўзимизга маъқул мавзуга мослаштириб олдим, холос. Ўқувчилар жиддий ўрганишсин, дедим.

– Қойил, агар ҳамма ўқитувчи иш *планини* ўзига мослаштирадиган бўлса, *районо* билан *облонода* ўтирганларга иш қолмабди-да, – вакилнинг кўзларида хавотирми, нимадир йилтиллади. – *Может планларимизни полностью* кўриб берарсиз?

Турғун мажлисда бўйнидан боғлангандек ўтирганларнинг деворда акс этиб турган катта-кичик сояларига қаради.

– Битта синфни олиб борганмисиз?

– Йўқ, учта ўн биринчи синфни.

Кимдир пиқ этиб, ким овозсиз кулди.

– Бир кундами? Жа зўр бўпти-ку. Шундай қилиб неча соат дарс ўтилмади?

Турғуннинг ўрнига *завуч* дейдиганлари жавоб берди.

– Йўқ, икки кун ичида. Уч соат.

– Уч соат? *Вапше кашмар!* Бориб турган виждонсизлик бўлибди.

Ўзини кайвонилардан санаб юрадиган, ҳалидан бери ким нима деса ўша томонга ўғирилиб, кўзойнагини бир ечиб, бир тақиб ўтирган ўқитувчи аёл ёнидаги ҳампартасини туртиб: “Ана, кўрдингизми?” дегандек ишора қиларди. Ёнидагининг гаши келар, лекин нимадир дейишдан тийилиб, бурнини жийириб кўярди. Кайвони анча тадорик кўриб турган эди, шарт туриб гап бошлади:

– Воҳид Ибрагимович, Майлими мен гапирсам?

Директор бетартиб ўқитувчиларидан хижолатланган қиёфасига рухсатми деган яна бир ифодани қўшиб, вакилга юзланди. Вакилнинг боши ирғалди.

– Мен бу мактабда ўттиз йилдан бери она тили-адабиёт фанидан дарс бериб келаман. Руқия Юсупбаеваман. Шунча йил *постепенна* бир жойда ишлаб унча-мунча тажриба орттирдим. Бу касбнинг иссиқ-совуғидан, мактабнинг баланд-пастидан яхши хабардорман. Ҳали ўқитувчи кам вақтларда икки смена ишлаган, огоҳлик бўйича ишхонамизни қўриқлаш учун *ночнойга дежурлик* қилиб қолган кунларимиз ҳам бўлган. Беш йил аввал, у маҳалда директор Ориф Исанов эдилар, ўзи бизга она тили дарслари етишмай ётган пайтлар эди, шу Турғун Юлдашев иш сўраб келдилар. Директор бир оғиз маслаҳат қилмай, бу кадр қанақа экан, деб ўтирмай, ўн битта она тили ўқитувчиси устига ишга олдилар.

Вакил иягини ушлаб турган қўлини бирдан юқори кўтарди.

– Тўхтанг, опа. Нега ўшанда директорингизга тушунтирмадингиз?

– Йў-ўқ, кирганман. Янги ўқитувчи олманг, ўзи *декретнойда* ўтирган иккита ўқитувчимиз бор. Биттаси яқинда ишга чиқар экан, деб дарсини *замещение* қилиб ўтиб юрибмиз, дедим. Кулоқ солмадилар. Битирувчиларнинг дарсини *полний* шу кишига ишондилар. Ҳайрон қоладигани – Юлдашев ўшандан бери ўн биринчи синфларга дарс бериб келяптилар. Мана аҳволимиз. Бу киши бўлса... Манимча, *уже* ўзларига иш *план* тузиб ҳам олгандирлар. Бир куни “Шу *программаларимизни* ким тузади ўзи? Янгилашга таклиф киритсак бўларкан”, деб мениям тортмоқчи бўлдилар. Менинг ўз фикрим бор, ким нима деса кетаверармидим. У куни дарс маҳалда хоналарида шовки-и-ин-сурон бўлиб кетди. Кирсам ўзлари кўринмайди. Қанилар ўқитувчи десам, ўқувчилар доскада турган бир портретни кўрсатишяпти. “Бу нима майнавозчилик?” десам, “Майнавозчилик эмас, янгича дарс. Эсда сақлаб қолиш учун зўр усул”, дейди ўқитувчи столига ўтириб олган ўқувчи. Кейин орқа партадан бу киши туриб келдилар. Кап-катта одам ўқувчи ролини ўйнаётган эканлар. Доскадаги портрет ўзи ҳақидаги маълумотларнинг тўғри-нотўғрилигини ўқувчилар билан бирга тасдиқлаб ё инкор қилиб турармиш. Қанақа қилиб, десам, айтишмади. Бирпас кириб ўтирингмиш. Бировнинг дарсига бунақа дуч келган вақтда киролмайман ахир. Агар раҳбарият вақтида қараб, *виговорми* берганда, бугунгидек...

Вакил сўради:

– Юлдашевнинг дарсига неча марта киргансиз?

– Уч-тўрт марта.

– Хўп, сиз нима дейсиз, ўқувчиларга бирор нарса бера оладиларми?

– Мен ёнларидаги хонада дарс ўтиб турганимда шовқин бўлиб кетгани учун ё нимадир иш билан кирганман. Ҳалиги... ўқувчиларнинг *кругозорини*...

– Йўқ, дарс *анализига* кирганмисиз, баҳолаб беринг, демоқчиман.

– А... *анализга*... йўқ. Чунки... Бу кишининг дарсларида ўқувчи билан ўқитувчи орасидаги *субординация* йўқолиб кетади. Тўғриси, дарс ҳам бир ўйин бўлиб туюлади. Шунгами, киргиси келмайди одамнинг.

– Ўртоқ директор, яна она тили фан ўқитувчиларингиздан кимлар бор? Бошқалар билан ҳам Юлдашевнинг муносабатлари яхши эмасми?

Ҳаммани севинтириб бирдан чироқ яна ёнди.

Директор тагин ўринбосарига қаради. Ўринбосар ёнга аланглаб, ўттиз беш ёшлардаги баланд бўйли аёлга ишора қилди. Аёл сирғалиб секин турди.

Хўп, кимлигингизни таништиринг.

– Мен Алимова Клара, она тили адабиётдан 8-синфларга дарс бераман.

– Хўп, Юлдашев билан муносабатингиз қандай?

– Олдин... ёмон эди, ҳозир яхши. Ишга янги келган вақтларидаёқ директоримиз менинг хонамни бу кишига бериб қўйдилар. Мен бир йил аввал ўша хонага катта пул *расход* қилувдим. *Плакатларим* анча пул билан битувди. *Юлдашев* кузги *каникулдан* кейин мен *бюллетенга* чиқиб, *баниссада* бўлганимда ҳаммасини янгилаб, мен қўйган жиҳозларни ташлаб юборибдилар.

– Юлдашев, шу тўғрими? Нега ташлаб юборасиз? Ўзларига қайтариб берсангиз бўлмайдими?

– Тўғри. Қайтариб берганим билан барибир ишлатолмасдилар. Паннолардаги ёзувлар ўзгарган алифбе бўйича ёзилмаган экан. Нотўғри алифбе ўқувчилар хотирасида сақланиб қолиши мумкин. Шунинг учун олиб ташлаганман. Орқа томони ҳам ишланган паннолар эди, – Турғун чимирилиб жавоб қилди.

– Барибир одобсизлик бўлибди.

– Хоналарини жиҳозлашда ёрдам беришимни айтганман. Лекин ҳали жиҳозламадилар.

– Хона тегмаяпти-ку, қанақа қилиб жиҳозлайман?

Вакил яна директорга қаради:

– Тушунмадим, хоналарни қандай тақсимлайсизлар ўзи?

Завуч деганлари ўрнидан турди:

– Хоналар *кураторлиги* бор ўқитувчиларга берилади. Ўша синф билан бирга жиҳозлагаям, тозалиги, *пожарний* ҳолатидан тортиб ҳаммасига жавоб беради.

– Тушунарли. Воҳид *Ибрагимович*, сиздан сўрамоқчиман. Нега ёш *кадрга* сиз битирувчиларнинг она тили-адабиёт дарсини ишониб топширдигиз? Ахир, *опитний* ўқитувчиларнинг ҳурмати бўлиши керак-ку?

– Ҳа-ҳа, тўғри. Очиғи, бу *кадрни* ҳар йили пахта мавсумида қийинчилик бўлавергани учун юқори синфларга дарсга қўйганмиз. *Чтоб* эртага ётоқда ўқувчилар ўқитувчимиз деб тан олсин деганмиз. Олдинги директор ҳам шуни кўзлагандир. Аёлларимиз – яхши ўқитувчи. Лекин на ягана, на теримда буларнинг бирортаси болаларни олиб ётоқда ётолмайди. Айниқса, ўтган йили битирувчиларимиз тўқсон кун пахтада бўлишди. Шу вақтда мана шу эркак домлаларимиз туриб беришади. Лекин, агар... Ҳали *педсовет* ҳам чақириб *Юлдашевнинг* масаласини кўриб чиқамиз. Бизга муҳими – дарс, тарбия. Ўқитувчиликка муносиб бўлмаса, иш *плани* бузса, бунақа ўзбошимчалик қилаверса, албатта чорасини кўрамиз, – деди у.

– Бу масала *нетолка* мактабда, *районодаям* кўрилади. Кейинги ҳафта сешанба куни *Юлдашевни* соат ўнда *районго* етказишга масъулсиз. Мудирнинг шахсан ўзлари билан ҳал қиламиз. Тушунарли-а, Юлдашев?

Бирдан ўртада ўтирган аёллардан бири шартта ўрнидан турди.

– Воҳид ака, майлими икки оғиз гапирсам? Узр, вақтинларни олмайман. Мен ҳам она тили ўқитувчисиман. Турғунжоннинг дарсларига кўп кирганман. Таҳлил дафтар тўлдиришгамас, дарс техникаларини ўрганишга. У билан бемалол фахрлансак арзийди. Агар бола ўқитиш масаласи биринчи *планга* чиққанида бу ўқитувчимизнинг олдида мактабимиздагина эмас, *райондаям* ҳеч ким тушолмасди. Билими кучли. Ўқувчиларки шу кишини танлаяптими, демак, биздан кўра болаларнинг кўнглига кўпроқ у йўл топяпти. Шуни ҳам ҳисобга...

Директор уни ҳам сўзлашдан тўхтатди:

– Ҳозир биз бу ерда ким кимнинг кўнглига йўл топаётганини муҳокама қилмаяпмиз. *Проблема* қаерда? Тартиб-қоидаларнинг бузилганида. Билими яхши бўлса, ютуқ ўзиники. Ундан ҳеч ким тортиб олиб қўймайди. Лекин зўр эканман деб билган ишини қилмайди-ку. Юқоридан олинсин деган иншоларни олмаса, дарс вақтида кўчама-кўча юрса. Кейин сиз ҳам навбат берилганда гапиришни ўрганинг.

Ўзи аёллар кўп жойда ишлаш бизга қанчалик қийинлигини ўзимиз биламиз. Ўтиринг, сизга тушунарлими, Юлдашев?

Аёл тап этиб жойига ўтирди. Турғун “ҳа”га ишора қилди, стулга чўкиб, қандайдир китобнинг букилган саҳифасини очганча, ўқимаса ҳам тикилиб олди. Бироқ вакил уни яна турғизди.

– Ҳозир *экскурсияларингиз* ҳақида *заврайонога* битта *обеснителний* ёзасиз. Қаранг, менга қаранг, сизга қандай ёзишни ўргатаман, туман халқ таълими бўлими мудири Н. К. *Паишаҳаджаевга* деб бошлайсиз. Фамилияни тўғри ёзинг лекин. У киши *чўткий* ишлаб ўрганганлар. Хатингиз қайтиб келиб ишни кўпайтирманг тагин.

Турғун қовоғи уйилганича билинар-билинемас бош ирғади.

– Энди бошқа масалаларга ўтсак. Бу йилги олимпиадани ҳар доимгидан ҳам самарали ўтказиш тўғрисида *облонодан* алоҳида топшириқ бор. Энди танлаб олинган ўқувчи билан *индивидуалний* ишлаш...

Мажлис кеч тарқалди. Роса чўзилгани билан бир тузук мавзуси ҳам, якуни ҳам бўлмади. Турғун ҳамманинг кетидан чиқар экан, директорнинг Жўравойга имо-ишора қилаётганини кўрди. У қанча орқада қолиб раҳбарларга кўринмасликка тиришмасин, бўлмади. “Машинаниям мактабига малай қилиб олган булар. Бирортаси беш тийин пул қўшибмиди. Эшшакарава киворади”. Жўравой Турғунни бир туртиб, зарда билан директор томон кетди. Айримлар тушунарсиз тўнғиллар эдилар. Ёмон бўлди-да, Жўравой энди неча кун гапириб юради. Ахир ана у маҳмадона вакилни шаҳарга элтиб қўйиш керак.

У жинкўча томон юрди.

Туни билан ҳайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган бувисини ўйлаб чиқди. Авваллари қўни-қўшнилар билан узоқ-узоқ суҳбатлашиб ўтирарди. Энди тенглари тугул, ундан беш-ўн ёш кичикроқлар ҳам бир-бир ўтиб кетишяпти.

Қайси куни деразадан кузатиб турди: бувисининг ҳаракатлари чаққон, ғайрати кўп, лекин белини ушлаб-ушлаб қўяди. Шу ёшида хизматини қилиб дуо оладиган келин бўлмади-да Ойдин.

Узоқ ўйлади. Тонг-ла Ойдинни олиб келиш учун боришга қарор қилди.

Бироқ тонг – тонг эди. Буткул бошқа рангларда эди у. Турғун оқшом ўзига берган ваъдаси учун ўзини ёмон кўриб кетди. Соқол қираётганда ойнадан уялди. Кўчада Ойдин билан етаклашиб юриши-ю орқасидан Йигиталининг етиб олиб ўтиб кетишини кўз олдида келтирди.

Тушгача у-бу ишлар билан андармон бўлди. Кун пешиндан оқанда бувиси неча кунки, қиблага қараб: “Ҳаво ёғиб қўймаса бўлди”, деб ташвишга тушаётгани учун томдаги шафтоли қоқисини йиғиб олишга уринди. Нарвонга оёқ қўйди. Уч-тўрт қадам юқорилагач, бирпас тўхтаб турди-да, бир поғона пастга энди.

– Томнинг кандигида¹⁶ илон бор экан, буви.

– Илон дейсанми?

– Ҳа, тилини чиқариб мени масҳара қиляпти.

– Тилини чиқаргани менга тегма дегани. “Жонивор, сенга зиён етказмийман, сен ҳам менга зиён етказма”, дегин. Туш, бўлди, бошқа вақт чиқасан. Уям бола-чақасига ул-бул опкираман, деб чиққан-да.

– Ўлдирсам-чи?

Нима қиласан ўлдириб?

Ўзи нима қилади бизнинг уйда?

– Ким айтди сенга бу уй сеники деб? Бир ўйла-чи, биров шунақа дедими?

¹⁶ Кандик – томга чиқиш жойидаги тшсинлар ораси, ковокпеш.

- Хўп, тавба қилдим, сизники, – Турғун мийиғида қулган бўлди.
- Меникяммас, – кампир пешайвон қирғоғидаги ёғочғалтак атрофида ғинғиллаб юрган сариқ арига ишора қилди. – Пашшадир, чивиндир, чигиртка, курт-кумурсақадир – ҳаммасининг уйи.
- Қаёқдаги гапларни айтасиз-а, буви.
- Нимага қаёқдаги гап бўлсин? – кампир кўрсаткич бармоғини васса терилган шифт тўсинига тўғрилади. – Ҳу анави ваҳмакни кўрдингми, удир, ана у кунни ертўладан олиб чиқиб ташлаганинг бор-ку, чаёндир, итдир, мушукдир, ана у айвондаги сигир борми, эчки-улоқми – ўшаларнинг уйи.
- Буви-и.
- Ҳа!
- Ҳалиям ёш бола деб биласиз-а?
- Ёш боласан ҳали.
- Э-э, мени роса боплагансиз ўзиям. Илгари музқаймоқ олиб берганингизда, уни қаердан опкелишади, десам, булутларни кўрсатардингиз. “Самолётда оптушишадими”, десам, “Ҳа”, дердингиз.
- Нима бўпти?
- Энди эртақларингиз ҳам катталарга мос бўлиб ўзгарипти-да.
- Сен ҳали ишонмай юрибсанми? Ростданам музқаймоғинг булутдан бўлади.
- Роса қулгига қолганман. Иккинчи синфмидим, Бойкўзи домламиз кулиб-кулиб айтиб берган, “Музқаймоқ сут билан шакардан бўлади”, деб.
- Нодонсан ҳали. Олийга ўқиб диплом олганинг билан менинг мактабимни битиролмайсан. Ўша шакар ҳам, сут ҳам булутдан бўлади.
- Турғун хахолаб қулди. Кейин жиддий тортиб, бир нималарни эслади.
- Буви, ўшанда музқаймоқни *бидонда* опкелишарди-а? *Бидон* ёғоч *бочкада* бўларди. *Бочка* билан *бидоннинг* орасида катта-катта музлари бўларди. Музқаймоғи шунақа мазалийдик. Биз ошналарим билан оролни айланиб ароқ, пиво ичиб кетган одамлардан қолган шиша идишларни йиғиштириб келардик. Тўртта шишага битта музқаймоқ олса бўларди. Самижон ака *бидони* ичидан қошиқда олиб қоғоз идишга солиб берарди. Менинг ўша музқаймоқчига роса ҳавасим келарди. Унга мазза, музқаймоқ егиси келса, идиши тўла, дердим. Лекин шунча пойлаб, еганини ҳеч кўролмаганман. Гавдали, баланд бўйли одам эди.
- Секин гапирасанми. Раҳматли Бодомчанинг бешта ўғли борида. Туронбой, Сувонбой, Тешавой, Самижон, Валижон. Ҳаммасиям гавдали йигитлар бўлган. Нақ арслон дейсан.
- Бирор нарса эсингиздан чиқмайди-я. Отларида адашмаганингизни-чи. Ҳозир ҳам Самижон акадан бошқа ҳаммалари борми?
- Йўқ-да. Тешавой билан Валижон икковиси бор, Лайлакуяда дадаси экиб кўрғонча қилиб кетган боғда қўшни ўтиради. Самижон тушмагур сойга оқиб ўлиб қолди. Тўнғичлари Туронбой бўйнига битта кўк яра чиққани баҳона, эрта кунда уям омонатини топширувди. Сувонбойи ўзига жавр қилиб катталар билан олишиб, мана, қаро ерда ётибди. Болам, умрнияш уволи бор. Ўзининг жонини асрамаса, одам деганга бу бошни нимага берибди. Биров билан олишиб, сира бўйни йўғонлик қилмагин. Худо у дунёга бир жойи эзилиб борганларни сўроқ қилармиш. “Мен сенга бутун тана берганидим, қани?” дермиш.
- Буви, бўйни йўғонлик қилсам нима бўлади?
- Дард бўлади, бало бўлади.
- Бўлди, айтинг. Нега тили узун ё бошқа нарса демай шунақа дейишаркин-а?
- Дорга осар замонларнинг гапи бу. Пошшо билан унинг одамларига терс

гапирадиганларни, “Жа гапирдинг, осса ўлмайсанми, бўйнинг шунча йўғонми?” ё “Бу дорга оссаям ўлмайди, бўйни йўғон-да”, дейишаркан. Шу. Бўлди, гапни кўпайтирмай илонга қара-чи, кетган бўлса, қоқини оптуш.

Турғун нарвонга оёқ қўйди.

– Кетибди.

– Одам бор жойда илон бўлади-да, – кампир томга чиққан неварасига далда қилиб овозини кўтарди. – Жони қаттиқ бўлади илонларнинг. Илон одамни кўрганда, “Бўйи курсин-эй, мунча баланд бўлмаса, тикка туришини-чи, турқиям бирам совук”, дермиш.

– Қовоқпешнинг орасида пўсти қопти, олиб тушайми?

– Янгими?

Билмасам.

– Қўлингни теккиз-чи, синиб кетмаса ҳозир ташлаган бўлади. Йўқ. Кўпам ҳозир ташламаган. Вақти эмас.

– Вақти қачон экан? – Турғун кулди.

– Бир ой-бир ярим ойча бор.

– Эски экан, қуриб ётибди.

– Ҳа, тузук. Кўклагиси яхшироқ эм бўлади. Худонинг бергани буюм. Қоқингни ташлаб тушавер. Мен бўздан халтача тикиб берай, ўшанга соласан, эзибички қип қўяман, – кампир ичкаридан игна-ип, оқ латта олиб чиқди.

Турғун қопни пастга ирғитиб, томдан тушди. Бувисининг қўлидан янги битган халтачани олиб яна чиқди, илон пўстини халтага жойлаб, бандини тортиб, оғзини ёпди. Нарвондан туша туриб деди:

– Илгари бедазорларда мол боқиб юрганимизда ошналарим илонларни роса қўп ўлдиришарди. Думидан ушлаб симёғоч симига ирғитишарди. Нечтаси тепада ток уриб ёпишиб осилиб қолган, нечтаси икки бўлиниб тушиб келган.

– Сен-чи, қўшилармидинг?!

– Йўқ. Ўлдирмаганман.

– Томошасини кўрганман, дегин.

– ...

– Худо яратган махлуқнинг жонини олиб нима топиш¹⁷? Ҳаммасининг сўрови бор. Бир жонга азоб берсанг, ўзинг ҳам азобингни тортасан. Бир маҳали, унда аянг иккинчида ўқирди, Хузрум томондаги сигирларга касал келиб, беш-олтитаси ўлибди. Кейин эгалари кўмишга жой тополмай тоққа чиқариб пат-пат юрар жойгача оббориб, қарға-қузгунгайм овқат керак деб чуқурроқ жойга ташлаб келаверишибди. Эртаси яна бир сигир билан бузоқ ўлган экан, Яндашали тегирмончи бўларди-ку. Кўтарманинг бошидаги. Эслайсанми?

– Ҳа, ҳа.

– Ўшанинг гурсиллаган бир акаси бўларди. Гапирса ҳамма ёқ гулдираб кетарди. Ўша ўзим ташлаб келаман, деб борибди. Қараса йўғонлиги мана шу кувидай келадиган илон уч-тўрт кунлигида ўлган бузоқчани ютаётганмиш. Оғзи юмилгунча қараб турибди. Ютиб бўлганда ўзини эплолмай бирпас-яримпас туради шекилли-да, трахтиридан паншаха опкелиб илонга тикиб-тикиб қийнабди. Кўзи қотиб, думи буралмай қолганда қайтибди. Келиб, “Ўлдирдим”, деб ҳаммага мақтанибди. Беш-олти кун ўтиб кизиқибми, нечаям киши атай кўргани боришса, илон ётганмиш-у, еганини ҳал қиворганмиш, дўппайган жойи йўқмиш. Боши ҳам қаерда қолган бўлса, ўша ердан қимирламаганмиш.

¹⁷ Топиш – фойда.

Ўлмабдимикан?!

– Энди бу ёғини эшит. Ён-веридаги ўн чоғли ўлик молларнинг бирортаси йўкмиш.

– Илоннинг шериклари келиб егандир-да, а?

– Ҳа-да. Яна ким билсин, қайси махлуқ келиб еган. Тилов подачи илонлар одам иси йўқ жойга судраб кетган деган эди. Билмасам энди. Кейин уч кун ўтиб, Яндашалининг акасини, оти Болтавой эди, қидир-қидир қип қолишди. Бирови даштга кетганмикан, шу ёққа қараб ўтирадиган бўп қолувди, бирови ғалатирок гапириб юрувди, дейди. Ота-энаси доғида одош бўп кетди. Худо кўрсатмасин. Болам, илонниям Худо яратган. Униям уйи, жойи, бола-чақаси бор. Худо берган умри бор. Кўзини кўргандирсан, шуни Худо даргоҳимни кўрсин деб яратганмасми? Кўзини юмдирган одам Худодан зўрман дегани-да.

Турғун ҳовли четидаги буралиб ётган ток зангларига тикилиб қолди.

– Биз томонларда ҳам шунақа катта илонлар бор экан-да?

– Бўлган дейишади-ку. Бўлсаям тоғи тошдадир. Бир емишлиги сероб жойларда бўлмаса, ҳамма ердаям катта илон бўлмайди. Қорни осон тўймаса.

Кампир сўрига чикиб, чордона курди.

– Турғунбой, кўк териб келмайсанми?

– Куз қунида қанақа кўк тераман?

– Ана, Сотимбойнинг кечки маккасига бор, учинчи экинга бачки эккан, ичи тўла шўра.

– Йўқ, буви, ўзимизнинг боғдан бўлса майли эди, биров кўриб қолса, нима дейди? Уятга ўлайми? Эркак кишига... Мен энди кўкат терармидим.

– Эркакмиш. Кўчада пешоб қилсанглар уят эмас-ку, кўкат териш уятми? Ўғирликмиди, ғарликмиди, уяласан? Эрта-индин ётоққа кетиб қолсанг, кўк сомсага тўйдирай дувдим. Ўзимниям бир кўнглим кетди.

– Сомса ёпмай қўяверинг. Кўчадан Тўйчивой тоғанинг ошхонасидан олиб келайин, еймиз.

– Қўй-э, ёш-ёш болаларни ишлатиб юради. Қўлини ювиб қиладими, ювмай қиладими. Ҳалқумимни булғама.

– Тоза қилади, буви, ўзлариям ейди-ку.

– Тўйчивойнинг ҳам пул топай деб қанақа гўшт ишлатаркин? Тоғда касалдан ўлиб-нетган, ичи ўтиб чалиш-палиш бўлган молларнинг гўштилари, дейман. Пулни човлаб чотиға, пуфлаб путиға уради.

– Майли, опкелаверай.

– Йигит тушмагур-эй, алакни палак билмайсан-а. Ўзи ойлигингни неча вақт кечиктириб оласан. Қўй, қора қозонни қайнатганимиз яхши. Ис чикиб турмаса, барака кетади. Озгина тоза пахта опчик, ёғ қизиганда чироқ кўйиб юбораман.

– Ўтганларимизгами?

– Ҳа. Ер-сув эгаларигаям. Ўлик тўймагунча тирик тўймайди, болам.

Кампир ўчоқбошига кетди. Қозон тагига хашак қалаб ёкишга тайёрлади, чойгумни сувга тўлдириб ўчоқ оғзига қўйди. Ариқ сувига солиб бўғзидан ип билан боғлаб ток зангига тортиб қўйилган ёғоч идишдан гўшт олиб ёнғокдек-ёнғокдек қилиб тўғради. Пиёз парраклади, картошка арчиди, бир бўлак қовоқ майдалади. Ўчоқ ёнига ташланган гўзапоя боғини ечиб, ичидан танлаб синдириб олган калтагига тоза пахтани ўраб, тирсакча узунликда чироқпилик ясади. Уни қозондаги ёққа ботириб олди-да, оловга тутди. Чироқпилик ўт олди. Кампир уни ўчоқ четига тиклаб ўрнатди. Шу жойга келганда Турғун ҳар галгидек, яқинлашиб, чўккалади. Кампир Қуръон туширди. Омин қилдилар. Яна оловни баландлатиб, қозонга гўшт

ташлади. Димламанинг оловини пасайтириб, чўғни чойгумнинг корнига сурди.

– Турғунбой болам, сигирни эртароқ олиб кириб қўякол. Жағи жарда қолсин-а. Пичанини сопқўйдим. Сениям бир кўрсин. Мол эгасининг кўзидан сув ичармиш.

Турғун мол-холни тинчитди. Сигирнинг узун-узун товуши тўхтади, подадан маърашиб келиб жойига кирган эчки-улоқлар жимиб қолди. Катакка терилган товуклардан бир-иккиси оҳиста “қуқ” деб қўйди.

Ҳалигина кушларнинг ҳовлини тутиб, ариқдаги сув овозини ҳам босиб кетган чуғури ўрнини чигирткаларнинг узоқ-яқин чириллаши эгаллади.

Пешайвон саҳнини хира ёритиб турган чироқ атрофида капалакчалару чивинлар айланиб учиб юарди. Ўртада ярми ейилмаган овқат, дами чиққан чой турар, икки четдаги яккақават кўрпачада буви билан невара ўз хаёлига берилиб ўтиришарди.

Турғун пиёласида илиб қолган чойни хўриллатди.

– Буви.

– Ҳм?

– Қурбақанинг қуриллашини қаранг.

– Ҳм?

– Энди тушуняпман тилини. Ўзимнинг уйимдаман, хоҳлаганимча қуриллайман, деяпти, шекилли.

– Ҳа-да.

– Хах.

– Нега куласан? Бори шу, – кампир дастурхоннинг ўзи томонда қайрилиб турган четини очиб текислади.

– Болам, шуни еб қўйгин. Ёмондан ёрти қошиқ қилмайлик.

– Йўқ, емайман, буви, тўйиб кетдим. Сал тузини паст қилибсиз.

– Овқатга нато¹⁸ ўқима. Овқат дастурхонга келганда, ўтирганлар мени ёмон демасмикан, деб қалтираб турармиш. Ёқмаса емагин эди.

Йўқ, ёқди. Яхши-ю...

Буви чимирилди.

– Ит бақага тўйди, житта-житта қўйди.

– Э-э, буви.

– Суммат сенга нўкор¹⁹ми? Жинимни келтирсанг, очингдан тириштирвораман.

Кампир шақир-шуқур қилиб йиғиштирган бўлди. Кейин қўлини дуога очди:

– Омин, еган-ичган, тўкилган сочилганнинг савобини аввало ўзингга, жами пайғамбарларга, Муҳаммад пайғамбаримизга, аҳли муслимларга, жами ўтганларга, шаҳидларга, аввалги ер-сув эгаларига, еттидан етмиш авлодгача умидвор бўлиб ётганларга, шу қаторда, ўзинг бериб ўзинг олганинг – Олмаҳон кизимнинг руҳи покига бағишладик. Гўри тўла нур бўлсин, йўлдошлари хур бўлсин. Кетидан борган гўдаккина Лолаҳон неварамниям қоронғи гўрини ёруғ қилгин. Иккисиниям раҳматиларинг қаторида қилгин. Бу дунёда кўрмаганини у дунёда кўрсатгин. Художон, кўпга бергин, кўпни қаторида шу мунглиггина болаларимга кенг феъл, кетмас савлат, танисиҳатлик, хотиржамлигини бергин. Ўзинг ўт балоси, сув балосидан, иллату фалокатлардан, оби азоб кунларидан, вабои жонлардан асрагин. Ғийбатдан, бўҳтондан, ҳасаддан, жин ҳамласи, шайтон васвасаларидан сақлагин. Болаларим тупроқ олса олтин бўлсин, кул олса кумуш бўлсин. Яхши кунларингни кўрсатгин. Омин Оллоҳу акбар.

– Мен юваман, буви.

¹⁸ Нато – нақл.

¹⁹ Нўкор – қарол.

– Кўявур. Намозга ҳали бор. Ўзим юваман. Сен ёзарингни ёз. Дарсингни қил.
– Даладан пичан ўриб келайми? Эчкиларни ўти қолмапти.
– Вой тавба. Шомдан кейин-а? Далага боргунингча икки хуфтон бўлади-ку?
– Ой чикяпти, қаранг. Ёп-ёруғ.
– Кўй, курт-кумурсқа қишлик жой ахтариб қарахт бўлган пайт. Қўл-пўлингни бирор нарса қақиб олади.

– Телевизорда айтишибди. Эртага совуқ тушаркан. Хазонак эртароқ келадими дейман.

– Йўк, болам, қорақарға²⁰нинг қай²¹и. Яна ҳаволар жўнашиб кетади. Дала-тузда экин-тикин бор. Давлатнинг пахтаси бор. Қантароғди²²гача қанча иш бор ҳали.

– Ҳмм.

Дарвоза тўсатдан тарақлади.

– Сумматби хола, Ҳо Сумматби хола!

– Вой, Чаманми, югур, қара, келавер, Чамангул! – деди кампир шундоқ ҳам дик туриб, дарвоза ёққа отилган неварасига.

– Нима бўлди? Якка келдингми?

– Йўк, кўчада Элбек бор. Хола, Азлар холамликига юраркансиз. Айтадиган гаплари бормиш.

– Вой мангина ўлай. Ўсал бўлқолмадими, ишқилиб?

– Йўк, олдингидан анча яхшилар. Кеча бир табибни қақиритган экан. Шундан, шекилли. Икки кундан бери кўзларини очмаётган эканлар. Бугун яхши бўлиб, сизни сўрабдилар.

Хабарчи жувон ийманибгина кўрпача четига ўтирди. Пешайвон дамидаги човгун томонга шошиб кетаётган кампирнинг тайёр бўлишини кута бошлади.

– Яхши бўлдилар деб кўрқитмагин, қизим. Оёғимнинг қалтираганини қара. Икки кундан бери ана-мана дейман. Вой-ей, қилча кучим қолмади-я.

Турғун сўритокка қайрилма сим билан осилган челақдан човгунга сув қуяркан, деди:

– Нега оёғингиз қалтирайди? Яхши деяптилар-ку.

– Ҳа, бола-я. Куй, куй тезроқ. Қочақол, ариқда юваман. Азларби қандоқ эди-я. Даладан бери келмай ишларди. Айғиротдай кучи бор эди.

Чиқиб кетишди.

Ҳовли жимжит бўлиб қолди.

Турғун ўчоқбошини йиғиштирди. Идишларни ариқда ювиб тандир ёнида симга осилган ёғоч узумкутига тўнкариб қўйди. Қозон устини маҳкамлади. Ўчоқ оғзига кирпитикан кириб чўғда қуймасин учун тунока лаппак ўрнатди. Кейин ўн бир тўсинлик “дарсхона” уйга кириб, портфелини титкилади. Сал мизғийман, деб ухлаб қолибди.

Тушида худди шу ўзи ухлаётган уй деразасига Ойдин яқин келиб, унга энгашиб қараётганмиш.

“Нега кечасида келдинг?” дебди Турғун. “Шундоқ, ўзим. Токчада исирғам қопкетибди”, дермиш Ойдин. “Қайтиб келмайсанми?” дебди у. “Сизга юз марта айтаманми? Барибир сизни яхши кўрмайман. Ваъдалашганим бор. Кузда у билан қочиб кетамиз”, дермиш хотини. “Йигит тарра биланми?” деса, “Йўк, Эргашали-ку”, дермиш.

²⁰ Қорақарға – октябрь ойи кириши ўнкунлиги.

²¹ Қай – кириш вақти, мавсум қайрилиши.

²² Қантароғди – декабрь бошидаги ўнкунлик.

Чўчиб уйғонди. Аввал деразага, ундан оша дарвозага ошикиб қаради. Уйланганида тўлдирилган, кейин бир йил ўтиб келиннинг сеплари олиб кетилган икки хонали уйи томон отилди. Калитини туширолмай аранг очди. Ичкаридан Ойдиннинг бўйи юзига ургандек бўлди. Ипор иси сандикдан кетмас деганча бор экан-да.

Оёғи тагига ўриндик олиб келиб чикди-да, баланддаги кичик токчага қаради. Йўқ, исирға йўқ. Фақат бир қоғоз кўринди. Сураг. Тескари бўлиб ётган экан. Тўйдаги. Ёнларида иккитадан ошнаю дугоналар билан. Ана, хотини. Чиро-о-ойли. Келин либоси бирам ярашган. Лекин чимрилган. Сурагдаги ўзи хижолатда турибди. Сочлари қоп-қора бўлган экан. Хотиннинг яхши бўлса ёканг оқаради, ёмон бўлса сочинг, дерди бувиси Бектурди акасига.

Ўксиниб кетди. Ҳовлига чикди, сўрига оғир чўкди, кейин чўзилди, юлдузларга тикилди.

Дарвоза очилди. Кампир ковоқлари шишган, кўзлари қизарганча кириб келди. Турғун у томон юрди.

– Азларби бўлмай қолди, хуфтондан кейин омонатини топширди.

Турғун омин қилди.

– Худо раҳмат қилсин.

– Ҳа, Шокаптардаги қизи шу ерда экан. Катта қизини эри Русияга опкетган. Энди етиб келолмайди. Азбонаси бор эди-ку. Яхши кўрган қизи ўшайди-я.

Азбона дейсизми?

– Ҳа. Ҳаммага топилган нон шуларга топилмадим, ўша ёқларга кетди. Қорни копдек, ичаги енгдек бўлмаса. Азлар тушмагур, энди юрган-тургани бир пул бўлади.

– Тоблари йўқмиди шунчалик?

– Ётиб қолувди-да. Бу кеча нега тушим булғашди дедим-а, – кампир юзидан оқаётган ёшларни қўли билан сидирди, овози бузилди. – Эртароқ борсам айтадиганининг ҳаммасини айтармиди.

– Сизга бирор нарса дедиларми?

– Деди-да. Аввалига ҳол сўраб инқилаб ўтирди. Вақтини ўтказиб қўйди-да. Қўшниси бор эди. Ҳадеганда чиқавермайди. Ёлғиз қолишга илҳақ бўлдиёв. Кейин бир-икки оғиз гапирди. Яна бир нима айтар бўлувди, тилдан қолди. Э Худойим-эй. Ўргилайин жонимнинг эгаси, Яратганим! Сен нима десанг шу бўлади. Дам ўтказганингга шукур.

– Азлар хола қизларига ул-бул мерос васият қилдиларми?

– Ўлма-я, хаёлинг меросдами? Нимаси борки, васият қилса. “Асалбидан ўзингиз хабар оптуринг. Ювгани ўзингиз кириг. Асалби қўрқади”, деди.

Кампир йиғлади.

– Нега, кап-катта хотин-ку, Асалби хола ҳам?

– Катта бўлган билан эридан калтак ейвериби чўчийдиган бўпқолган.

– Эрлари ҳалиям ичиб юраркан.

– Шунга айтгин.

– Катта қизларининг оти ғалати-а?

– Нимаси ғалати?

– Азбонаям отми энди?

– Тилга шунақа ўрнаб қолган-да. Бошпитида Азизабону.

– Ҳа, шунақамиди? Мен бўлса...

– Раҳматли билан кўздай қўшни эдик. Шу уйимиздан бизни ҳақсиз қилиб чиқарганда тўққиз ёш эдим. Дадамни кулоқ қилиб опкетишди. Бувим билан ўзимизнинг жойимиздан жой беринглар, деб ялиниб ўн саккизга бўлинган ҳовли-

ерларимиздан шу бўлдакни олиб қолганмиз. Келин бўлиб тушган жойимнинг тепа томонида Азларбиларнинг уйи бор эди. Гапимиз тугамасди. Худо раҳмати-ей, яллага бирам устайди. Овози ўткир, ёқимли эди. Бировга сира эшиттирмаган. “Опа, ичкарига кириб, ўзингизга айтиб бераман”, дерди.

– Эрлари бобомга ўхшаб урушдан келмаганми?

– Йўқ, болам, Азларби мenden ўн ёш кичик-ку. Эри япон урушга борган. Бир бурдагина бўлиб қайтиб келганиди. Кейин бир кеча ухлаб ётсам, каттик товуш келяпти. “Опа-опа, чикиб, Келсинбойингиз хириллаб қолди”, дейди. Кириб борган жойимда гўлдираб-гўлдираб жони узилди. Нимадан ўлди, кўрган-кечирганига юраги дош бермадими, билолмадик. Болам, дамингни олақолгин. Сахар туриб ун ошига жаз қилиб, хамир кесиб кетаман. Қарашасан. Азларби ун ошини яхши кўрарди. Ўзиям кўп пиширарди. Маъракасида уринганларга опчиқайин. Ҳали қирсан-барақсан²³ бўлганда суюқ ош керак.

– Яна чиқиб кетасизми?

– Ҳа, чиқайин, болаларига далда бериб турмасам, эрталабгача икки букилиб қолади. Худойим-эй, шоти тинмай қолди-я.

Кампир пешайвон тахмонига яқин келди. Турғун дик турди.

– Ўзим солволаман. Энди ёш бола қилиб жойимниям солиб берасизми?

– Дарвозага ташқаридан калтак тиқиб кетаман. Мен бориб тайёрлик қилишай. Латта-путта, бозор-ўчари бор. У-бу ёқни йиғармиз. Сахар келиб ўзим турғизаман сени. Ўт ёқиб берасан, мол-ҳолни эрта тинчит, кейин ўзинг ҳам бориб эшигининг оғзида тургин. Дўппи-мўппингни тайёрлаб қўй. Чироқни ўчирма.

Туни билан уйқуси ўчди.

Калима келтирди.

Уч юзгача санади.

Кейин осмоннинг кўриниб турган бир парчасидан яна Ойдиннинг юзини ахтарди, топди, ширин энтиқди.

Кўзга яқин, кўнгилга яқинсан, Ойдин... Сен... яхши кўриб боғланиб қолиш нималигини... Йўқ, билмайсан эмас-ку... Уфф...

Сенга уйланаман деб эски уйимизни бузиб уй солдирдим. Бувим мenden беркитиб қанча йиғлади. Бувимнинг оталари, эналари яшаган уй-да. Кўп ўтганларимизни кўрган. Ўша эски паст томли уйлар, чорбурчак хоналарида шифтигача кичкина-кичкина тоқчалари бор деворлар менгайм қадрли эди. Шундоқ кўзимда турибди. Ичкарида бир уй бор эди. Дарчаси кичкина, чироғи йўқ. Пешиндагина ичи сал ёришарди. Яланбувининг уйи деб мени Полвон акам кўрқитган эди. Каттароқ бўлгунимча қиролмасдим. Яланбуви кимлигини билмайман.

Ойдин, бир куни, “Менга қачон кўнгил кўювди ё сўз берган жойим бормиди? Шунақа қилиб ҳам уйланадими?” деб аччиқ сўз қилдинг. Биласанми, “Фарход Ширин”да Фарход, “Ишққа чалинганимда ҳали руҳим танам билан бирлашмаган эди”, деркан. Кўрдингми, бизнинг руҳимизда севги ўзи бўларкан. Фақат биз ундан кечроқ хабар топарканмиз. Худо вақти билан билдираркан.

Ойдин, сенга кўнглим бойланганда энди ўн бешга кетаётгандим. Еттинчини битирган йилим Кенжавой ошнам билан эчки боқаман, деб бир кунгина подасига подамни қўшибман. “Тоққа борамиз, мен ҳар куни тоғда боқаман”, деди Кенжа. Эчки дегани тоққа ўч бўларкан. Фақат қояга ўрлайди. Отақўзи тоғанинг кўрғончасига ўтиб кетмасин деб олдини қайтаргани югурибман. Тоғда югуриб бўлмас экан-да, Ойдин, одам куйига эниб кетаркан, ўзини тўхтатолмай қоларкан.

²³ Қирсан-барақсан – ғала-говур.

Эчкилардан қанча ўтиб кетдим ҳамки, оёғим югураверади. Охири учиб кетдим. Неча думалаб тушдим. Иккала қўлим синган, чап оёғим ҳам. Юзим шилинган. Уйга Отақўзи тоғанинг иккита ўғли замбилга солиб осилтириб олиб келишди. Қўлоёқ пастга осилиб турса, синган жой оғримас экан. Бувимнинг войвойлаганини кўрганингда эди. Ўша замбилда Бадалвой тоғанинг пат-патига юклашди. Ёнимга бувим ўтирдилар. Бир ярим соатда шаҳарга касалхонага олиб боришган, Ойдин. Пат-пат трахтирни биласанми? Тескари бўлади. Олдинда кажаваси, орқада калласи. Ўшанда бориб, ўшанда келдик. Иккала қўлим тахтакачланган, оёғим қотириб қўйилган, шу ҳолимда... Сени кўрганман. Ўзи аввал ҳам кўрардим, лекин ўшанда бошқача бўлиб қолганингни, юзингнинг тип-тиниклигини, қошларинг қоп-қора, қайрилмалигини, киприкларингнинг узун-узунлигини кўриб...

Вараки сомса олиб чикдинг. У вақтда бизга яқин жойдаги ҳовлингларда турардинглар. “Аям бериб юбордилар”, дединг. Бувим ўчоқда қўйласим²⁴ қайнатаётганди. Кувидан олган сариёғини юмалоқлаб, устига туз сепиб турганди. “Вой бўйларингдан айнанай. Аянг жон қўшним-да, бугун овқат қилолмаганимни билибди-я. Она қизим, шу акангга совуқчой ичириб қўй. Менинг қўлим ёғ”, деди. Сен аввал менга, кейин сўридаги чойнак-пиёлага қарадинг. Пиёлага чой тўлатаётганингда худди катта бир ишни бажараётгандек, кунтингни қўйиб, паст лабингни тишлаб, чойга қаттиқ тикилиб турдинг. Кейин жилмайиб менга яқин келдинг. Эҳтиётлаб ичирдинг. “Яна берайми?” дединг кўзларинг жавдираб. Мен уялиб бошимни сарак-сарак қилдим, йўқ дедим, лекин чанқоғим қонмаган эди. Томоғим ёнаётган эди. Оқ доқада бойланган оёқ-қўлларимга қараб бир сесканиб кетдинг. Раҳминг келиб яна кўзимга қарадинг. Ўша кунги мўмиёни эртароқ ичиб қўйибман-да. Эсимдан чиқиб қолмасин, дебман. Сенинг шомдан кейин мени кўришга чиқишингни бунақа чиройли бўлиб ёнимга келишингни билганимдами!

Мўмиё ичган одам гапирмай ухлаши керак экан. Чунки овоз суякдан чиқармиш, Ойдин. Сен ақалли раҳмат ҳам айтмади, деб хафа бўлгандирсан-а?

Эйўқ, бу ўзим ўйлаб топган баҳонам. Барибир ўша куни бир оғиз гапиролмасдим. Хушимни шундоқ олиб қўйгандинг. Айтайми, ҳали ҳам томоғим қақрайди. Ҳали ҳам совуқ чой тилайман. Лекин унақа чойни қайтиб ичмадим, Ойдин.

Сенга айтадиганим қўп эди.

Энди бу ғози йўқ гаплардан нима фойда. Қуйруқни ейсанми, буйруқними, дейишади-ку.

Сенинг бир умрлик дард бўлишингни билганимда... Қўлингдан қайтиб куюгимни босар чой ичолмаслигимни ҳам билган бўлармидим.

Ойдин, мен энди сен минг марта ўтинсанг ҳам қўлингдан чой ичмайман.

Лекин минг уринсам ҳам, кўзимдан кетмайсан...

Уфф...

Юкингга келгунларича тоқчалардаги қанча идишларингни синдириб ташладим. Тошойнани майдалаб қўлимни қирқиб олдим. Фойдасиз, биламан. Бувимни адо қилдим холос. Идишларингни бошқатдан бозордан келтирдим.

Одам ўзининг ичиниям, хаёлиниям шунақа янгилаб ололса экан.

* * *

Сап-сариқ автобус илонизи йўлда пўр-пўр овоз чиқариб қишлоқ сари кетиб борар, узумзорлар орасидан ўтаётгани учун уловнинг ичига олтингугурт иси тўлиб

²⁴ Қўйласим – ёғи олинган айрон.

олганди. Одам тикилинч, орқа томонда тик турганлар қаторида темир устунга осилгудек келаётган Турғун ҳозиргина катталар билан бўлган майда гапларнинг дудини эсхонасидан қуволмай, охири оғзидан чиқариб юборадигандек, уф тортиб кўярди.

– Отпунктда ташлаб кетинг, шопир ака.

Йўловчилардан бирининг ҳайдовчига хитобини эшитиб севиниб кетди. Хайрият, тушадиган бор экан, нариги бекатдан қайтиб келишнинг ҳожати йўқ. Йўлкира узатди.

– Ий, сизам тушасизми, домла? Бугун дарс йўқми?

Турғун бошини сарак-сарак қилиб автобусдан тушди.

Дарвозадан кирганда бувиси қўшнининг кизи Чароснинг сочларини майдалаб ўриб ўтирарди.

– Ҳа, болам, ётоққа эканми?

– Йўқ, шаҳарга жўнатишувди. Келяпман.

– Дарсинг-чи?

– Бугун сизга рухсат дейишди. Бошқалар ўтишаркан.

– Эрта кунда кепсан. Бориб дарсингни ўтавермайсанми? Бировнинг ишига бировнинг саратонда қўли музлайди. Пулингнияам ҳалоллаб оласан, болам. Вақт топсанг, бошқаларни иши чиқадими, тоби қочадими, дарси бўлса ўтиб кетавургин, Турғунбой. Юк кўтарган юзага чиқади.

Ўйланиб қолди. Ростдан ҳам мактабга боргиси келди. Лекин яна дарсхонаси томонга қадам қўйди.

– Энди борсам ғалати. Даламизга бориб келарман.

Турғун кийиниб чиқди. Кампир қатор-қатор терилган кокилларни иккига ажратиб, ўнг ёғидагисини чапга, чап ёғидагисини ўнгга тортди-да, деди:

– Худойим, шу қизгинанинг жамалаги ойда қулоч-қулоч, кунда қарич-қарич ўссин. Бахтли-тахтли бўлсин. Тенгини ичида сўз бермасин, қайнана сизга суюмли бўлсин.

Турғун сўри четига чўкиб, оёқ кийимини кия бошлади.

– Жичча эртасми бунингизга қайнана тилашга?

– Тилакка ҳеч эртасмас. Бола ўнга киргани – ота сонга киргани.

– Соч ўришга ас²⁵ бўп кетгансиз-а, буви, майинлигини-чи, буғдойбошоққа ўхшайди-я.

– Не-не узун сочларни ўрганман. Тўпа аммам раҳматлининг бир невараси борида. Ҳулқарби деган. Унақа чиройли қиз бу яқин орада яна бино бўлмас. Сочи бирам қалин, бирам узун эди-ей. Раҳматли. Тўланбой тегирмончининг ўғлига кўнгил бериб, иккаласи аҳди-паймон қилиб юраркан. Отасининг сўзини қайтармай, йиғлаб-йиғлаб бошқага тегди-ю, беш-олти йил яшаб юрак оғриғидан ўлиб қолди. Болаям кўрмади. Шунинг сочини ўриб чарчардим.

Турғун оғир хўрсинди, кейин ўрнидан турди.

– Далага дедингми? Ғилдиржўрангни дами чиқиб ётибди-ку?

– Ҳа-я. Эсимдан чиқиб кетибди. Ҳозир янгисини қўяман.

Кўрпачаларни ювиб қўювдим. Қоплашсанг-чи ундан кўра?

Турғун ўзига жавдираб қараб турган қўшни қизга қош учирди.

– Ана, Чаросча бор-ку.

– Вой, бу гўдак-ку. Сен ўлмагур ё хотинингни опкелиб бермайсан, ё ишларга хотин иши деб қарашмайсан.

²⁵ Ас – уста

Турғун симтўрга, дорга осилган авра-астар куроқ кўрпача жилдларига қараб бирпас турди-да, пешонасини тириштирди.

Асқар акамнинг қизини чақиринг, қарашади. Мен...

– Нима бўлса ўша бечорани чақираман. Ўзи ўтчи-элакчи биттагина қизи бўлса Асқарнинг. Тағинам очикқина. Чақмоқни ўти дейверасан. Нима иш айтсам, индамай қилади, умринг узоқ бўлгур бирор марта, “Ишим бор эди, чиқиб кетаверайми?” демайди-я. У кунни бирам сепма юпқа пиширди. Ҳа-я, единг-ку. Товонидан ўт чакнайди. Қарсиллайди. Бирни айтиб ўнни кулади. Бу йил эрга берармиш, оқлик берворибди. Онаси сеп йиғиб юрибди.

– Ўлмасойни-я? Ҳали ёшмасми?

– Болам, вақтида бергани яхши. Қиз асрагунча туз асра. Аммо мен чўлок бўламан. Ўтимдан кириб кулимдан чиқади-я.

– Яхши-да, ўргангани ўзига, қилиб бергани сизга, – Турғун кулимсиради.

– Мани гапимни такрорлама. Ҳали Сумматби бўлишингга анча бор. Иш қаёқда-ю мен қаёқда, деган. Кеча онаси: “Ўлмасойни Турғунжонга бераман, деб юрардим, хола, бир оғиз сўрамадингиз ҳам”, дейди.

Кампир сўридан тушиб жўмрак олдигаги ойнага оёғи учига интилиб сочларини кўрмоқ бўлган Чарос томонга Турғунни ишора қилиб қаратди. Турғун бориб қизни кўтариб ойна кўрсатди. Қизча хурсанд бўлиб сочларини селкилатиб чопиб чиқиб кетди.

– Куннинг ўтишини қара, кечагина эмасмиди, шу қизни бешиқсолди қилгани. Чочалокқа қанд олиб келайми, деб турсам, Бектой умринг узоқ бўлгур бир калла печак билан кириб келди. Ўшани опчиқувдим.

Турғун қизча ортидан ёпилган дарвозадан кўзини узди.

Буви, “Бойчечак”ни ўзингиз ҳам бешиқ устида айтганмисиз?

Кампир аввал бироз жавдиради, ниманидир эслатадигандай, ҳовли деворига, кейин қари олма дарахтига, ундан нари ҳозир қазноққа айланган эски уй эшигига қаради.

– Йўқ, мен айтмаганман. Бешикка яқин келсам бошқа нарсаларни айтгим келарди. Ҳамманиям айтадигани дард эди-да, болам. Ўзи дадам қайтмаганларидан кейин бувим ҳам укаларимга “Тор кўчанинг бошида жавдираган етимлар”ни айтардилар.

Айтиб бермайсизми?

Қўй, мани йиғлатасанми?

Ҳадеб йиғлайверармидингиз, айтинг. Бир марта, буви.

Йўқ, кел энди, ишингни қил.

Ишим шу-да, буви.

– Ҳа, жа ишинг шу! Ҳали алла, ҳали ёр-ёр дейсан! Маман чолдан бир нарса ёзиб келодирман, деб ўн кун қатнадинг. Ёғи чиқармиди. Нима қиласан оворайи сарсон бўлиб? Дарсингни бер. Болалар орқангдан югуриб юрибди. Дардификринг эски мақол, эски ашула. Ўзингнинг ишингни қилмасдан газитга ёзганингга сўроқ-савол бериб юрибсан-ку.

Турғун кўзларини олайтириб, бувисига ўтирилди. Ёзнинг бошида ҳам шаҳарга бориб бир-икки катталар билан тортишиб келганди. Маман чол мардикордан омон келган Ўнарвой деган киши билан тоғавачча бўлиб ундан эшитганларини Турғунга айтиб берганди. Ўнарвой чол айтган эканки: “Қарғалар учса қарайлик” қўшиғи Марғилондан борган мардикорларнинг қўшиғиймиш. Ўрмон ичида тўп-тўп бўлиб узоқлаб кетиб йўқолиб қолган, бир ҳафталаб топилмаганларни ўлигини дарахтларнинг тепасига чиқиб, қаердан гала-гала қарға учса ўша жойдан

кидиришганмиш. Ўшанда улар гала учган қарғаларга қараб: “Биз Марғилонга етармиканмиз”, деб қўшиқ айтишганмиш. Шуни вилоят ҳокимлик газетасига мақола қилиб берган эди.

Бувиси барибир бугунгисиниям билади ҳали.

Мен... Сиз қаёқдан эшита қоласиз-а?

– Гап беркитиб қаёққа борасан? Ерни тагида илон қимирласа биламан. Шаҳарга чақирганиди-а ўшандаям?

Чақирганиди-да.

Нимага?

Турғун кувлик билан кулди.

Ўшанга.

Унақа дамхапа бўлмай айтмайсанми? Ўтган галги гапгами?

Йўқ, унда газетадан келишган эди. Босмахонада гаплашувдик.

Нима қилиб қўювдинг ўзи?

– Бир олим илмий иш қилган экан. Мен нотўғри мақола ёзганмишман. Шуни қайтадан ёзиб, бўлмаган гап эди, аслида бунақа дейсан, бўлмаса ўзимиз алланарса ёзамиз дейишганди.

– Нима қилдинг кейин?

– Ҳеч нарса. Айтганман уларга ҳам. Мен унақа қилмайман, эркакман деганман. Мана, ёзмадим-ку. Қанча вақт ўтди.

– Тавба, ҳар турли одамлар бор-да. Бир тўпори ўқитувчи бўлсанг. Менга қара, бугун ҳам ўша босмахонасига боргансан, шекилли-а?

– Йўқ, бугун *районога* бордим.

– Раянада нима иш бор экан сенга? Хайрлими ахир?

– Хайрли, хайрли.

– Ишқилиб, шунақа бўлсин. Қўй, унга-бунга суқилмай тинчгина ишлагин, болам. Домлаликдан яхши иш йўқ. Савобиям катта. Чин дунёга ҳаммамиз ҳам кетамиз. Одам у дунёга борганда олдида дастурхон қилиб бу дунёдаги ишларини қўяркан. Илойим, дастурхонимиз бўш бўлмасин. Аммо хушёр бўлгин. Ҳозир у кўзинг бу кўзингга панд берадиган замон.

Мактабда ишлагим келмаяпти.

– Энди элпа-телпа²⁶ бўпсан. Шунча бола хурматингни қилса, орқангдан эргашиб уйгача келса. Илминг бутун бўлса.

– Ишхонада эркаклар қолмаяпти, буви. Ҳаммаси аёллар. Одамга ноқулай.

– Ўв, бола, қулай жой гўрда бўлади. Тутам-тутам ойлик олсанг. Кети бир чирок ёғ элтмаган одам ана шунақа у шохгамас бу шохга сакраб юради. Текин мўнталоқ²⁷ бир жойда қараб ётибдими?

– Эрали яхши қилди, савдога чиқиб кетди. Менам...

– Гапирма ўшани! Илмини хўр қилиб, топган пулида хайр борми унинг? Жойидан кўчган дарахт кеч авж олади, болам. Мактабда битта бўлсаям эркак домла бўлса ёмонми? Қайтанга қарқара²⁸ бўлиб юрасан, – кампир сағал хаёл қилди. – Сандан бошқа ҳеч ким қолмаптимми? Тўхтарвой домла-чи?

– У жисмоний тарбиядан дарс беради. Эркаклар тўрттамыз. Муҳаммад ака, Жўравой.

– Ий, ана, Турсимат бор, Валижон, Тўравой. Кеча учаласини ароқхонанинг

²⁶ Элпа-телпа – эси оғган.

²⁷ Мўнталоқ – пул.

²⁸ Қарқара – эъзозли.

олдида кўрдим. Пиво оламиз деб турган эканми.

– Улар биттаси қоровул, бошқаси уста, *монтёр-понтёр*-ку, буви.

– Ҳа, нима бўпти? Қоровул одаммасми? *Мантўр-пантўр*миш. Жа ўзингга бинойинг баланд-ку. Амал тегди хундига, бошини суқди мўндига. Ҳамма одам бир одам.

Бувиси ковоқ уйиб олди. Турғун ҳар доимгидек:

– Хўп, буви, – деди.

– Эркак домляям жуда керак, болам. Бизла лотин ёзув ўқиганмиз. Ҳамма домлаларимиз эркак эди. Кўчада паранжи ёпиниб бориб, мактабхона ичида йиғиб қўярдик. Бир синфда ҳар турли ёшда ўқийверардик. Эшимбой деган домламиз бўларди. Болалар кўпайганида парталарни орқага суриб, тахтадан қатор қилиб парта ясаттирганиди. Ўшанда ўтирардик. Ўн беш кун ўқиганимдан кейин, дадамда савод чиқарганмасманми, Эшим домламиз Бузрук Яшин деган коттаконимизга менинг ёзувимни кўрсатганда, қўлимдан етаклаб учинчи синфга қўшиб қўйган. Эндиги домлалар хотин киши бўп кетди. Тарбия беришга эркак одам тузук ўзи. Хотин киши – рўзғорнинг одами. Домлачиликни эркаклар қилса, ўғилу қизниям тамизи бутун бўлади, майда-чуйда билан экалашмайдиган, дали-ғули бўлади. Рўзғордаям ҳадеб хотинини теварагида айланишаверган эркак сийқа бўп кетади.

– Муҳаммад акаям кечаги кун: “Хотинлар билан ишлайвериб майдагап бўпқолдим шекилли”, дейди.

– У Муҳаммад акангни бир хотини бор-эй. Битини сиқиб қонини ялаган. Ўшанинг нағмасига ўйнаб шунақа бўлдим, деса ишонаман. Лекигин-чи, ўзи ўқишни битириб келганда бирам қилич-қилич йигит эди. Худди мирзаларга ўхшарди. Олчину қамчин қизлар турганда шу ўғай аммасининг қизига унаштириб, уч кунда тушириб беришди.

– Йўғ-э, Салтанат хола Муҳаммад аканинг аммасининг қизими?

– Ҳа-да. Она кўриб қиз ол. Санталатнинг онасини қара – Умрижон. Бургадан пайшанбалик олади. Чолиниям нақ ўзига ўхшатган-олган. Кўча-қўйда бирор боланинг ўйинчоғи қопкетса, ўшаниям уйига опкириб кетади. Умрижоннинг раҳматли онасиям текин кафан бўлса ўлиб оладиган хилидан эдилар.

– Шунақа денг. Ёш кетгандирлар-а?

– Нимага?

– Текин кафан чиқиб қолган бўлса, дейман-да, – Турғун қаҳ-қаҳ отиб кулди.

– Кулма! Икки қўлим ёқамда, тавба қилдим, ер бориб айтмасин, ердан уялмасинлар.

– Аттанг, шу Муҳаммад аканинг бирорта қизи йўқ-да. Ўзим уйланиб олардим. Бой-бадавлат бўпкетармидик. Хўп, буви, ўтириб туринг.

– Кўп қолиб кетмагин.

– Даладан хабар оламан, сув бўлса суғорарман. Қайтишда ўт ўриб келаман, – деди Турғун велосипед баллонига камер ўрнатар экан. Кейин не-не қисматларга гувоҳ улкан тошларни айланиб ўтиб, қазноқдан ўроқ олиб чикди-да, ташқарилади.

Давоми кейинги сонда.

**Отабек
ИСМОИЛОВ**

Бу тупроқ мен учун муқаддас

* * *

Изғириннинг пасайди забти,
Ховуридан тушди қаҳратон.
Тундмас бугун осмоннинг афти,
Тугади киш – совуқ имтиҳон.

Уйлар чекмай қўйди. Кўринмас
Мўриларда энди тутунлар.
Бошланди ўн саккиз яшар киз
Нафасидай ёқимли кунлар.

Бўртаётган куртакка боқиб,
Мўлтирайди ҳайратда кўзлар.
Ер остида омонлигидан
Дарак бераётир илдизлар.

* * *

Куйдирмаса кўзинг гар,
Ундайин гул, гул эмас.
Нола этмас то саҳар,
Ҳақиқий булбул эмас.

Ёр, ҳолингга қўймаган,
Минг эврилиб тўймаган,
Кокилларинг ўйнаган,
Дил оҳиму, ел эмас.

Отабек ИСМОИЛОВ – 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Сенсиз ўтган кунлар”, “Умид дарахти”, “Хивадаги ҳангомалар”, “Сўз мартабаси”, “Ҳайрат лаҳзалари” каби шеърӣй, насрий ва илмий-оммабон китоблари чоп этилган,

Агар дўстинг чинакам,
Дўст эрса аҳди маҳкам,
Яхши-ёмон кунда ҳам
Турланмас, хил-хил эмас.

Фарқ этмас: шакар, тузни,
Қисик деб билса ўзни,
Айтолмаса Ҳақ сўзни,
У парча гўшт, тил эмас.

Гар бўлмаса лафзи бир,
Данаги бир, мағзи бир,
Аҳд ягона, оғзи бир,
У – оломон, эл эмас.

Бўлса ҳамки қафасда,
Изтироб ҳар нафасда,
Мудом орзу-ҳавасда,
Юрак сенга қул эмас.

* * *

Булутларга ўхшамадим, йўқ,
Шамолларга бўлмадим эрмак.
Хўрсинмадим ҳуда-беҳуда
Ясамадим кўзёшдан кўлмак.

Гар ўхшасам булутга юрмоқ –
Лозим, ичга нафасинг ютиб.
Дўнмоқ учун қорга, ёмғирга
Яшаш даркор қисматинг кутиб.

Менгзашим бор булутга, бироз:
Гоҳ шошқинман, гоҳида ювош.
Унинг каби бағримни йиртдим,
Балқди дард – ишқ,
Қисқаси қуёш.

* * *

Қадим Хива узра ярим тун,
Ичон қалъа узра сукунат.
Эртакнамо шаҳар олар тин,
Гўё сеҳрланган салтанат.

Тун кўрпасин устига ёпиб,
Мадрасалар кўраётир туш.
Тош кўчалар ухлар донг қотиб,
Эшитилмайди тик этган товуш.

Ухлар Жума мачит, Кўҳна арк,
Ҳатто Карвонсарой ҳам мудроқ.
Хўжаминоҳ ухламайди ҳеч,
Фақат Миноҳ турар тик оёқ.

Кўз тикиб юрт сарҳадларига,
Шу тахлит кўз юммас то сахар.
Миноҳ бир нарсани билади:
Ғафлат бу – ўлимга баробар.

У фидойи бир мардга менгзар,
На тиз чўкар, на бир толади.
Чиқа солиб қуёш ҳам унинг
Манглайдан ўпиб олади.

Тумор қилинг қалбга меҳригиёни

Ашурали
БОЙМУРОД

Ўз тилимда янграр Ватан

Она сути билан сингдинг танимга,
Аждодлар ўгити сенда мужассам.
Ўзинг оҳанг бердинг митти жонимга,
Сен билан айтилуր Ватанга қасам.

Миллат борки, сўз гавҳарин сақлайди,
Сен кенгликда қўлим етмас фалаксан.
Сўзлар гўё юлдуз бўлиб чакнайди,
Сен осмондан тушган ўттиз малаксан.

Сен – Навоий, Бобур, Машраб, Фуркатсан,
Асрлардан олиб ўтдинг номани.
Сен кўнглимда сўз айтмоққа илҳақсан,
Бор ҳаётин кеча қилдинг хомани.

Курашлардан иборатдир бу ҳаёт:
Чала, ёнбош, ҳалол дея айтилуր.
Сен борсанки, парвозимга шай қанот,
Ўзбекча сўз гўё ўқдай отилуր.

Ошиқлар ҳам мактуб битгай сен билан,
Дил изҳорин айтгувчи хуш забоним.
Энг сўнги дам бўғзимдасан мен билан,
Ўз сўзини айтган икки жаҳоним.

Ашурали БОЙМУРОД – 1957 йилда туғилган. Жиззах давлат педагогика институтини битирган. Ижодкорнинг “Табиат сеҳри”, “Садоқат”, “Согинч”, “Мирзо Бобур”, “Онагинам”, “Меҳристон”, “Қушлар сўхбати”, “Мулоқот” сингари шеърый китоблари нашр этилган.

Ўргатувчим ўзинг ҳаёт имлосин,
Сенинг билан севгим, дилда ҳаяжон.
Олам аҳли, энди бизни тингласин,
Ўз тилимда янграб Ватан – онажон.

Тинчлик ила безанг қадим дунёни

Кўнглингизни яхшиликка эш тутинг,
Меҳр ёнсин, аввал, уни хеш тутинг,
Ҳар лаҳзада ақл ила иш тутинг,
Дилдан ҳайданг зулмат ила риёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

“Занжирбанд ер” бўлиб қолмас сайёрам,
Самоларга қўлин чўзган фавворам,
Кўнглим фақат учадирган тайёрам,
Гулга тўлсин уйимизнинг ҳар ёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Ўз уйингни севганинг зўр давлатдир,
Ундан ўзга туйғу билсанг, ғафлатдир,
Юрагингда бор севгингни сақлаб тур,
Ҳатто, қуёш сендан олгай зиёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Юрак ўзи учаётган кабутар,
Кабутарни кўролмаслар тош отар,
Аввал, кўнгил ёришгай, сўнг, тонг отар,
Оқаверсин, қўйинг икки дарёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Фаришталар қўнар сокин гўшага,
Ким бузғунчи, лаънат ёғар ўшага,
Дарз кетмасин, кўнгил ўхшар шишага,
Унутмайлик дўстлар, шарму ҳаёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Боқийликка йўл очувчи тинчликдир,
Баҳор янглиғ гул сочувчи тинчликдир,
Дуо айлаб, қўл очувчи тинчликдир,
Тумор қилинг қалбга меҳригиёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Тановар ноласи

Оллоҳ дилга солган мунгли ноламен,
Қир бағрида ёнган оташ, лоламен,
Кел, бағрима, мен ишқ бўлиб ёнамен,
Қора сочинг куйдиради танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Ўртамизга тушган фироқ бўлакча,
Не савдога гувоҳ бизнинг йўлакча,
Ўзи йиғлаб, ўзи куйлар юракча,
Бир бевафо қийнадику танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Тўлғанади гўё сочлар илондек,
Қош кўзлари ўқ отади камондек,
Турибманку қўл тегмаган жонондек,
Ишқи бирла ўтказиб ҳар онимни
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Эшит, энди дилимдадир нола-ғам,
Дунё бирин бериб, бирин қилар кам,
Бир сўз топдим жондек азиз, мукаррам,
Кўз илғамас куч тўлдирди ёнимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Бу бошимда яна қанча савдолар,
Куй авжида, оқиб келар наволар,
Масту ҳайрон, ҳатто, шоҳу гадолар,
Бир ибога бердим бор эҳсонимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Сен ундасан, мен бундаман, бегона,
Ишқинг мани қилди далли-девона,
Ўртамизда қолдику бир афсона,
Минг мақомга дуч этсада, танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Наримон УМАРОВ

АДОЛАТ УСТУВОР ИСЛОҲОТЛАРДА

Бирор воқеа ҳаётингизни тубдан ўзгартиришига, айниқса, ижобий томонга ўзгартиришига ишонсангиз, уни интизорлик билан кутасиз. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис Парламентга қиладиган мурожаати ҳам ўтган давр мобайнида шундай воқеликка айланди.

Аҳамиятли жиҳати, ушбу Мурожаатномани нафақат парламент аъзолари, маҳаллий кенгаш депутатлари, ижро ҳокимияти, зиёлилар, балки чекка-чекка қишлоқлардаги юртдошларимиз, аниқроқ айтганда, оддий одамлар ҳам кутадиган бўлди. Чунки улар ҳар йили давлат раҳбарининг парламентга мурожаатида ўз ҳаётини яхшилашга оид янги фикр, янги ғоя, янги ташаббуслар янграшини яхши билишади.

Айниқса, бу йилги Мурожаатнома барчани бирдек тўлқинлантирди, руҳлантирди ва келажакка бўлган ишончи ҳамда умидини яна бир бор оширди десак, муболаға бўлмайди. Муҳтарам Президентимиз томонидан ўтган йил давомида амалга оширилган ишлар, жорий ва келгуси йилларга мўлжалланган устувор йўналишлар, давлатимиз ички ва ташқи сиёсати учун асосий вазифалар баён этилиб, долзарб қонунчилик ташаббуслари илгари сурилди. Ушбу Мурожаатнома янги парламент ва янги ҳукуматга йўлланди ва мазмунан, нафақат 2020 йилни, балки келгуси беш йилликни қамраб олди.

Мамлакатимиз иқтисодиётида ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. Мурожаатномада қайд этилганидек, 2019 йил якунларига эътибор берсак, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 млрд долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсганлигидан далолат беради. Иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этиб, саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт 28 фоизга кўпайди, олтин-валюта захираларимиз 2,2 млрд долларга ортиб, 28,6 млрд долларга етди.

Солиқ ислоҳотида ҳам ижобий натижаларга эришилмоқда. Янги солиқ сиёсати доирасида иш ҳақиға солиқ юки 1,5 баробар камайтирилди, натижада расмий секторда ишлаётганлар сони йил давомида 500 мингтага кўпайди. ҚҚС

Наримон УМАРОВ – “Меҳнат шўҳрати” ордени соҳиби. 1952 йилда туғилган. Тошкент давлат политехника институтини (ҳозирги ДТТУ) тамомлаган.

ставкаси 20 фоиздан 15 фоизга туширилди, бунинг ҳисобидан солиқ тўловчилар ихтиёрида 2 трлн сўм қолди, истиқболда эса бу рақам 11 трлн сўмни ташкил этиши кутилаётгани, ислоҳотлар натижасида 2018 йилга нисбатан қарийб 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилганлиги хабари айниқса халқимиз қалбида янада мамнунлик ҳисларини оширди.

Мурожаатномани тинглаганлар ўзлари умид қилганларидан кўпроқ янгилик ва натижалардан бохабар бўлишди, деб ўйлайман. Чунки Мурожаатномада бир қатор тарихий ташаббуслар янгради. Шунингдек, мурожаатномада охириги уч йилда “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” деган тамойил асосида, халқимиз ҳаётини тубдан яхшилаш бўйича олиб борилаётган кенг кўламли ижтимоий ислоҳотларни давом эттириш, бунинг учун биринчи навбатда аҳоли фаровонлигини ошириш ва унинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш бош вазифалардан бири бўлиб қолиши алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Жумладан, олий таълимга қабул квоталарини доимий равишда ошириб бориш, кириш имтиҳонларини соддалаштириш, давлат грантини икки бараварга кўпайтириш, рақамли иктисодиётни ривожлантириш, тадбиркорлар учун бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, дориларнинг электрон реестрини яратиш, ўқитувчи ва шифокор мақомини янада мустаҳкамлаш ва уларнинг ойлик иш ҳақларини ошириш, коррупцияга қарши курашиш, ички ишлар органларини халқона тизимга айлантириш каби таклиф-ташаббуслар юртдошларимизнинг юрак-юрагигача етиб борди, десак, муболаға бўлмайди.

Юқорида тилга олинган муаммолар биз сайловлар арафасида партия Сайловолди дастурини шакллантириш жараёни ва сайловолди учрашувларида халқимизни анча йиллардан бери қийнаб келаётган муаммолар эканлигига гувоҳ бўлганмиз. Шунинг учун бир қатор муаммоли масалаларни партия Сайловолди дастурига киритиб, устувор вазифамиз сифатида белгилаб олган эдик. Бугун юқори минбардан туриб яна бир бор ушбу масалаларга эътибор қаратилгани ва ечимлари кўрсатиб берилгани бизни қувонтириши билан бирга зиммамизга алоҳида масъулият ҳам юклайди. Демак, энди Мурожаатномада кўрсатиб берилган вазифалар бекаму кўст бажарилиши ва унинг ижросини назорат қилиш бўйича фракция ва жойлардаги маҳаллий Кенгаш депутатларимиздан алоҳида масъулият талаб этилади.

Президент нутқида алоҳида диққатимизни тортган яна бир масала борки, бу “прописка” масаласидир. Ушбу муаммо узоқ йиллардан бери кўплаб фуқароларимиз ва жамоатчиликнинг ҳақли норозилигига сабаб бўлиб келаётган эди. Айнан шу сабаб партия Сайловолди дастурига “Пропискадан ўтиш” тизимига янгича ёндашиш, фуқароларимизнинг ўз хоҳиш-истакларидан келиб чиқиб, доимий яшаш жойини ўзи белгилаш ҳуқуқини таъминловчи ҳуқуқий асосни босқичма-босқич такомиллаштириб бориш” масаласи киритилди. Сайловолди дебатларда, учрашувларда рақиб партиялар томонидан ушбу фикр яқин йиллар ичида ечимини топмаслиги ва сайловчилар овозини олиш учун қилинган “популистик чакирик”, деганга ўхшаш эътирозлар ҳам бўлди. Шунингдек, Мурожаатномада, мамлакатимизда узоқ вақтдан бери доимий асосда яшаб келаётганлар фуқаролар сингари барча ҳуқуқлардан фойдаланиши лозимлиги таъкидланиб, 1995 йилгача Ўзбекистонга келган ва шундан буён истиқомат қилаётган шахсларга Ўзбекистон фуқаролиги автоматик тарзда берилиши даркор, дея айтилган хабар кўпчиликнинг қувончига сабаб бўлди. Бу каби сазй-ҳаракатлар натижасида 50 мингга яқин юртдошларимизнинг фуқаролик билан боғлиқ муаммолари ҳал этилиши қувонарли ҳолдир. Бугун давлат раҳбари томонидан узоқ йиллар давомида халқимизни

кийнаб келган адолатсиз тизимни бартараф этиш вақти келгани таъкидлангани кўпчилиكنинг кўнглидаги гап бўлди.

Жорий йилга “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб ном берилгани ҳам мамлакатимизнинг келгуси 10 йилликдаги асосий йўналишини белгилаб беради. Юртбошимиз йилни илм ва маърифат соҳасига қаратишларининг ўзида бир мажозий маъно мужассам. Чунки, энг катта бойлик бу – ақл-заковат ва илм. Энг катта мерос бу – яхши тарбия, энг катта қашшоқлик бу – билимсизликдир деб айтилган фикрда муболаға йўқ. Зеро, илм-фанни ривожлантирмасдан туриб, ёрқин келажакни тасаввур этиб бўлмаслиги айни ҳақиқатдир. Бу бевосита барча олий таълим муассасаларига жуда катта масъулиятни юклайди. Истиқболда стратегик фикрловчи, бутун мамлакатимиз учун барча соҳаларда илмли, маърифатли, тажрибали, малакали ёшларни тайёрлаш борасида олдимизга қўйган муҳим вазифаларимизни яна бир бор таҳлил қилишга, қайта кўриб чиқишга масъулиятли вазифаларни белгилаб олишга чақиради.

Келажак фаровон бўлишини истар эканмиз, иқтисодиётни ва барча соҳаларни рақамлаштиришга эришишимиз даркор.

Чунки рақамли иқтисодиётни ва технологияларни ривожлантириш соҳалар ривожига таъсир этиш билан бирга кўплаб соҳаларда коррупцияни бартараф этишнинг самарали воситаси ҳамдир. Бу орқали биз мазкур иллатнинг оқибати билан курашишни тўхтатиб, уни келтириб чиқарувчи сабабларни аниқлаб, партия дастурида белгиланганидек, илдизи билан қуритишга эришамиз.

Мурожаатномада қайд этилганидек, коррупцияга қарши курашиш мамлакатимизнинг навбатдаги ислохотлар даврининг энг асосий йўналишларидан бирига айланмоқда. Президентимиз “Бу иллатни йўқотмасдан туриб олдимизга қўйган бирорта вазифани бажара олмаймиз”, дея бежиз таъкидламади. Эндиликда мазкур “оёғимиздаги кишан”га қарши сўзда эмас, амалда жиддий кураш бошланмоқда. Бу курашга масъул қилиб аввалгидек, турли идоралар ёки жамоатчилик асосидаги комиссиялар эмас, алоҳида, кучли орган белгиланди. Парламент олдида ҳам соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштириш вазифаси қўйилди.

Бу борада Ўзбекистон “Адолат” СДПнинг ҳам ўз таклифлари ва дастурий йўналишлари бор. Маълумки, мазкур иллат билан курашишни фақатгина давлат органларига юклаб қўйиш билан керакли натижага эришиб бўлмайди. Бунда энг асосий восита, ечим, курашга кенг жамоатчиликни, фуқароларимизни, халқимизни фаол жалб қилиш лозим бўлади. Бунинг учун, аввало, мазкур масалаларни қонунчиликда акс эттириш керак.

Умуман олганда, жамоатчиликни ислохотларда ҳаракатлантирувчи кучга айлантириш Мурожаатноманинг бош ғояларидан бири бўлди, десак асло адашмаймиз. Эндиликда, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид ва жамоатчиликда алоҳида қизиқиш уйғотадиган ўта муҳим масалаларга доир қарорларни қабул қилишда жамоатчилик билан маслаҳатлар, жамоатчилик эшитувларини ўтказиш мажбурийлигини аниқ белгиланиши қайд этилди.

Бу эса жамоатчиликка жуда катта масъулият юклайди. Яъни муҳим масалалар юзасидан жамоатчилик фикри эшитиладиган, қабул қилинадиган шароит яратилмоқда. Албатта, бу ўринда айтиладиган фикрлар, таклифлар мамлакат тараққиётига, халқимиз фаровонлигига хизмат қилиш даражасида бўлиши лозим.

Мурожаатномада илгари юксак минбарларда янграмаган яна кўплаб ташаббуслар, ғоялар, фикрлар илгари сурилди. Улардан ҳар бирининг тўлиқ

ижросини таъминлаш, ҳаётга татбиқ этиш натижасида мамлакатимиз тараққиёти янада жадаллашувига эришилади. “Адолат”чилар ҳам ўз олдиларига қўйган мақсадларини яна бир карра таҳлил қилиб, Мурожаатномадан келиб чиқадиган вазифаларини белгилаб олдилар. Жумладан, партия фаоллари коррупцияга қарши курашишда Бош прокуратура билан ҳамкорликда тегишли халқаро кўрсаткичлар, индексларни ҳамда уларни тузиш методикасини назарда тутиб, жамиятда бу иллатга нисбатан мутлақо тоқатсизлик маданиятини шакллантиришга қаратилган тизимли чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиб, уларнинг натижаларини кенг оммага етказиш борасида, шунингдек, Олий суд, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ билан ҳамкорликда суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлар натижасини, айниқса, соҳада аҳолининг норозилигига сабаб бўлаётган омилларни танқидий ўрганиб чиқиб, тегишли таклифлар бериш, суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, “Ақлли тиббиёт” тизимини шакллантириш, жойларда аҳолига малакали тиббий хизмат кўрсатишни янги босқичга олиб чиқиш мақсадида тиббий хизмат устидан депутатлик ва жамоатчилик назоратини кучайтириш, аҳолининг тиббий маданиятини ошириш бўйича таъсирчан қонунчилик механизмларини ишлаб чиқиш, мамлакат таълим тизимини бутунлай янги босқичга олиб чиқиш мақсадида Олий таълим вазирлиги билан ҳамкорликда 2020 йилдан ҳар бир олий таълим муассасаларига давлат буюртмаси асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини белгилаш билан бирга уларнинг босқичма-босқич ўзини-ўзи молиялаштиришга ўтишини таъминлашга қаратилган меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, аҳолини қийнаб келаётган муаммолардан бири бўлган – дори-дармонларнинг ноқонуний айланишига бутунлай чек қўйиш юзасидан ўз лойиҳаларини ишлаб чиқди. Шунини ишонч билан айта оламанки, бу лойиҳалар қоғозда қолиб кетмайди. Бундай дейишимга сабаб биз лойиҳаларимизни кейинги беш йилликка эмас, аксинча, жорий йилнинг ўзида амалга оширишга мўлжаллаб ишлаб чиқдик. Ушбу лойиҳалар йил якунига қадар амалга оширилса, биз, ўз сайловчиларимиз олдида ҳисобот беришга тайёр бўламиз.

Энг асосийси, фаровон ҳаёт, ривожланган Ўзбекистон биз учун энди узок келажак эмас. Қилинаётган ишлар, олиб борилаётган ислохотлар орқали биз буюк келажакка тобора яқинлашмоқдамиз. Буни халқимиз ҳам ич-ичидан сезмоқда, эртаси фаровон бўлишига ишонмоқда. Бизнинг асосий вазифамиз эса белгиланган вазифаларнинг тўлиқ ижросини таъминлаш орқали ана ўша ишонччи оқлашдан иборатдир.

**Меҳрибон
ЁДГОРОВА**

ШУҲРАТНИНГ НОМ ТАНЛАШ МАҲОРАТИ

Шоир ва ёзувчи Шухратнинг “Олтин зангламас” романида ҳаётӣ асосига эга образлар билан бир қаторда ёзувчи фантазияси маҳсули бўлган тўқима образлар ҳам талайгина. Агар муаллиф Қодир образини тўқима асосига қурган бўлса, Чуханов ва Марат образларини прототип асосида яратган, дейишга асосимиз етарли. Муҳими бу эмас, асосийси адиб бу образларнинг ҳар бирига бадий мазмун юклай олган. Қуйида биз бу образларнинг ёзувчи эстетик идеалини акс эттиришда қай даражада роль ўйнаганлиги ҳақида сўз юритамиз.

“Олтин зангламас” романининг 1964 йили Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бўлиб ўтган муҳокамасида “асарда Қодирдан бўлак яхши одам кўринмаяпти”¹, деб асарга “айб” қўйилган. Агар, айбномага эътибор берсак, “Олтин зангламас” романининг деярли барча персонажлари соцреализм талабига жавоб бермайди, деган хулоса келиб чиқади, бу эса ўша пайт учун жиддий нуқсон эди. Ҳақли савол туғилади, ким эди у ягона ижобий қаҳрамон? У чиндан ҳам соцреализм талабидаги қаҳрамонмиди? Адиб унга қандай ғоявий юк юклаган эди? Соцреализм методи ўз йўлига, масалага муаллиф нуқтаи назари билан қарасак-чи? Муаллиф ижобий қаҳрамон деганда кимни назарда тутмоқда? Адиб бу қаҳрамонга нега айнан Қодир деб ном берди? Персонажга ном беришда адиб аниқ бир мақсадни кўзлаганми ёки кўп ўзбек исмларининг бирими бу?!

Тилшунос олим Маъруфжон Йўлдошевнинг фикрича, “маҳоратли ёзувчилар қаҳрамоннинг ҳаёти тақдири ва руҳияти билан унинг исми ўртасида муштарақлик ўрнатиш орқали бетакрор образлар яратишга ҳаракат қиладилар”². Олимнинг фикрига қўшимча қилиб яна айтиш мумкинки, қаҳрамоннинг исми орқали ҳам ёзувчи эстетик оламига кириб бориш мумкин.

1951 йилнинг 24 февраль Шухрат ҳаётидаги энг қора кунлардан бири бўлди. Худди шу куни ёш шоир Шухрат “халқ душмани” деган айб билан қамоққа

¹ ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи. Ёзувчилар архиви. Ф.16.42 инвентар рақамли ҳужжат. Муҳокама чоғида ёзувчи Шухрат томонидан муҳокама иштирокчиларининг гаплари ёзиб олинган “қоралама”. Бу қайдлар жами 9 бетдан иборат бўлиб, юқоридаги кўчирма 2-бетдан олинди.

² Юлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. Ф.ф.д., илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 2009. – Б. 172.

Меҳрибон ЁДГОРОВА – 1984 йилда туғилган. Қорақалпоқ давлат университетини тамомлаган. Республика матбуотида қатор мақолалари чоп этилган.

олинди. Шоир уйи тинтув қилиниб, Шуҳратга тегишли шахсий буюмлар олиб кетилади. Давлат хавфсизлиги хизмати архивида № 726 инвентарь рақами остида сақланаётган ҳужжатда ёзувчи Шуҳратнинг жиноят иши материаллари сақланади. Айнан шу “дело”да юқорида айтганимиз ёзувчининг уйдан тинтув пайтда олиб кетилган Шуҳрат шахсий буюмларининг рўйхати берилган.

Рўйхатнинг ўн тўртинчи пунктида кўрсатилган “эскириб, унникиб кетган 16 та китоб” бизнинг эътиборимизни тортди. Қандай китоблар эди ўзи улар? Бу китоблардан ҳам жиноят аломатларини топишганми? Умуман, бу китоблар Шуҳрат ҳақида бизга нималарни айта олади?

Ўша машъум 726-делода Шуҳратдан ташқари Х. Сулаймонов, А. Алимухаммедов, Н. Алимухаммедов, М. Исмоилий, Шукрулло, М. Муротов, М. Жўраевларнинг “жиноят иши материаллари” ҳам сақланади. (Булардан ташқари, бошқа маҳбусларники ҳам бор, лекин улар тўлиқ эмас.) Эътиборли жиҳати шундаки, ҳужжатда маҳкумларнинг уйдан тинтув пайти олиб кетилган “ашё”ларнинг рўйхати берилган, агар айрим маҳбусларининг ҳам уйдан олинган китоблар номма-ном саналган бўлса, айримларининг эса умумий сони айtilган. (Китоблар камроқ бўлса номма-ном саналган, кўпроқ бўлса умумий сони кўрсатилган.)

Биз тергов материаллари билан танишиш мобайнида Шуҳратнинг “дело”сида кўрсатилган ўн олти китобнинг бештасини аниқлашга муваффақ бўлдик. Булар: Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романлари, Чўлпоннинг “Соз” тўплами ҳамда Усмон Носирнинг “Юрак”, “Меҳрим” тўпламлари. (Унда Фитратнинг ҳам китоби бўлгани айtilади, лекин китобнинг номини билолмаганимиз учун уни санамадик. Тахминимизча, у илмий асар бўлган.)

Бу китоблар учун Шуҳратга “Ўз уйида миллатчиларнинг антисовет китобларини сақлаган”³, деб айб қўйилган. Шуҳратнинг ўзи эса бу айбномани рад этиб, Ўзбекистон ССР Олий Судига ёзган аризасида, “мени антисовет китоблар сақлаган деб ўтилади, ахир у китоблар тақиқланганга қадар бўлган, институт программасида ўқилган, тақиқлангани эълон қилиниши билан (институтда) 1937 йил бошида ёкиб ташланган. Бунинг жиноят қаторига киришини нотўғри деб биламан”⁴, деб ёзади.

Синчиклаб қаралса, Шуҳрат нафақат ўзига қўйилган “айб”ни рад этипти, балки 1937 йилда “аксил инкилобий, советларга қарши адабиётлар” деган тамга босилиб, ўтда қуйдирилганига орадан ўн тўрт йил ўтса-да, ҳалигача улар устидан чиқарилган ҳукми ҳам тан олмаяпти. Бу билан у мазкур китобларни, ҳатто, ҳимоя ҳам қияпти.

Юқорида номлари саналган саккизта айбланувчи жиноий ишининг умумий ҳажми 16 томдан иборат. Бундан ташқари ҳар бир айбланувчининг “шахсий иши” мавжуд бўлиб, ҳаммасини қўшиб ҳисоблаганда 24 томли “айбнома” пайдо бўлган. Эътиборли жиҳати шуки, бу машъум ҳужжатлар ичида Абдулла Қодирий номи тилга олинмаган биронта “дело” йўқ. Қодирий номи ҳамда унинг асарлари маҳкумларга айб қўйишда ёки, аксинча, айбловчи томоннинг устунлик қилишида гўёки барометр вазифасини ўтаган.

Агар, XX аср ўзбек халқи маданиятини катта бир дарахтга менгзайдиган бўлсак, ана шу дарахтнинг энг йирик шохи, бизнингча, Абдулла Қодирий сиймосидир. Шохки, унга илинган ҳақ-ноҳақ тухматларни кўтаришга қодир, қаҳратоннинг совук

³ Архив КГБ. П-21493. Личное дело Алимова Гуляма Аминджановича. Архив. инв. №4. С. 33–777. – Ст. 89. (Тергов рус тилида суд эса, ўзбек тилида бўлиб ўтган. Шунинг учун Судловлов айбномаси ва Ҳукм ўзбек ва рус тилларида берилган.)

⁴ Личное дело Алимова Гуляма Аминджановича. Архив. инв. №4. С. 33-777. – Ст. 231.

килич музлата олмайдиган, саратон жазирамасида қуриб қолмайдиган, асрлар сурунида қаддини тик тутиб тура олувчи мустаҳкам шохдир.

Шуҳрат домланинг “жиноий иши” билан танишар эканмиз, ҳаёлимиздан юқоридаги фикрлар ўтди. Хўш, бу гапларнинг мавзуга нима алоқаси бор?

“Олтин зангламас” персонажларидан бири, Шуҳрат романининг “ягона яхши одам”и Қодир номи ўзига хос код вазифасини бажариб, бу бир томондан, Шуҳратга қўйилган “айб”ларнинг бири билвосита Қодирий билан боғлиқлигига ишора қилса, бошқа томондан, Қодирий сиймоси Шуҳрат учун эстетик идеал бўлганлигини англатади. Шунинг учун ҳам адиб бу образни Қодир деб номлаган бўлса ажабмас. Худди шу жойда, Шуҳратнинг “яхши одам” деганда кимни ёки қандай одамни тушуниши ҳам маълум бўлади.

1968 йилда Шуҳрат “Танланган асарлар”ининг 3 томлигига “Ўзим ҳақимда икки оғиз сўз” сарлавҳаси остида сўзбоши ёзар экан, насрий асарга қўл уришдан олдин қандай тайёргарлик кўргани ҳақида, жумладан, шундай дейди:

“Бир маҳаллар кулоғимга кирган ёзувчиларнинг асарларини имкони борича кўздан кечирдим. Ҳаммадан Мопассандаги маиший жозибаторлик, Жек Лондондаги романтик қаҳрамонлик, Чеховдаги ихчамлик ва аниқлик, Лев Толстойдаги қўлам ва психологик бутунлик мени ўзига мафтун қилиб қўйди. “Уруш ва тинчлик” билан “Анна Каренина”ни икки-уч марта ўқиб чиқдим...

...Тўғри, уларни мунтазам муталаа қилганимга қадар Ойбекнинг “Қутлуг қон”, “Навоий” романларини, Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романи ва ҳикоялари, Ғафур Ғулумнинг кулгили ҳикояларини энтикиб-энтикиб ўқиб, ҳар ўқиганда бир жозоба ва мўъжиза топиб, “ох, қандай ажойиб” деб кўнглим суст кетиб юрарди. Назаримда ана шу ҳавас, мафтунлик учқунларини кейинги муталааларим гуриллатиб юборди. (Буларнинг барчасидан бурун Абдулла Қодирийнинг ўлмас икки асарини ўқиб, шайдоси бўлиб юрган бўлсам ҳам, бу вақтда у “сал эсдан чиқиброқ” қолган эди)”⁵.

XX асрда адабиёт оламида бўлсин, илмий жаҳҳада бўлсин олиму, ёзувчиларни санаганда, аввал “улуғ оғ”ларнинг номини қайд этиб, миллий ёзувчи ва олимларни кейин тилга олиш урфга кирган эди. (Бу “урф”дан ҳалигача қутула олганимиз йўқ). Анъанага мувофиқ, Шуҳрат ҳам насрий асар ёзишда унга ғойибона устозлик қилган ёзувчиларни бирма-бир санашда олдин жаҳон ва рус адибларини, сўнг ўзбек ёзувчиларининг номларини санайди. Ўйиборли жиҳати шуки, бу санокда Шуҳрат Абдулла Қодирий номини асосий гапга илова тарзида қавс ичида “бу вақтда у “сал эсдан чиқиброқ” қолган эди” деган изоҳ билан беради. Бизни эса бошқа нарса қизиқтиради. Нима, Шуҳрат 1968 йилга келиб, “Ўткан кунлар” билан “Меҳробдан чаён”ни чиндан ҳам унутиб юборганмиди? “Сал эсдан чиқиброқ қолган” бўлса, уни ёзиб ўтирмасдан ташлаб кетаверса бўлмасмиди?

Тўғри, одамнинг хотираси магнит лентаси эмас, эсидан чиқариши, унутиши мумкин. Бу нормал жараён. Лекин Шуҳрат Қодирийни ҳам, унинг “ўлмас икки асарини” ҳам эсидан чиқарган эмас. Шунчаки, қамоқдан чиқиб, эндигина рўшнолик кўра бошлаган ёзувчи ўзига йўлсизликдан йўл ахтаряпти, бир иложини қилиб қавс ичида “эсимдан чиққан эди” деб ёзиб бўлса-да, Қодирий номини айтишнинг иложини қиялпти. (Бунинг устига Қодирийнинг оқланганига ҳам эндигина ўн йил бўлганди-да).

Шуҳрат Қодирийни, нафақат, “эсидан чиқармаган”, балки “Олтин зангламас” романини ёзишда Қодирий анъаналарини ҳар томонлама давом эттирган. Адиб

⁵ Шуҳрат. Ўзим ҳақимда икки оғиз сўз. Танланган асарларнинг 3 томлигига ёзилган сўзбоши. I том. Т.: Ғ. Ғулум. 1969. 7-8-бетлар.

сюжетнинг кўп тармоқлилиги, воқеалар драматизми, характерлар тасвири учун воқеаларнинг кескин бурилишлардан фойдалана билиш, бадий деталларни қўллаш каби, жиҳатларни Қодирийдан ўрганган⁶.

“Ўткан кунлар” романининг бир ўрнида Муслмонкул Отабекка қарата “дов юрагинг бор экан, йигит... Ҳайфки, гуноҳинг бўйнингда”⁷, деб айтади. Худди шу жойда Қодирий “Муслмонкулнинг ўзи ҳам фавқулудда юраклик эди”, деб Муслмонкул ҳақида етти қатор тарихни матн остида ҳавола қилади.

“Фавқулудда юраклик” сифатини Қодирийнинг ўзига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Бунга биргина мисол қилиб, Қодирийнинг кичик асарларини кўрсатиш кифоя. Ёзувчининг “кичик асарлар”и билан танишган кишининг ҳаёлига, дастлаб, буларни ёзганидан кейин Қодирийнинг отилмаслиги мумкин эмасди, деган фикр келади. Дарҳақиқат, ундаги гапларни Қодирий яшаган даврда ҳам, ундан кейин ҳам ҳеч ким ёзмади.

“The secret” фильмида “бир хил нарсалар бир-бирига тортилади”, деган фалсафий фикр айтилади. Бу гапни Шухрат билан Қодирийга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Бошқача айтадиган бўлсак, Шухратнинг Қодирийга интилиши бежиз эмас. Замондошларининг хотирлашича, Шухратнинг феълида ҳам Қодирийдаги жасорат, мардлик, тўғрисиқлик хислатлари устун эди.

Шухратнинг дўстлари ҳам ўзига ўхшаган ёвқур кишилар эди. Шухрат лагерда топган дўсти, туркман йигити Журменек баҳши ҳақида шундай хотирлайди: “Журменек баҳши новча, қоп-қора, чайир, чапани киши эди. Уникига Саид Аҳмад ва Пиримкул Қодиров билан бирга бордик. Пиримкул Қодиров унинг жасурлиги, ёвқур гапларига ҳайрон қолди. Ўзбек ёзувчилари орасида доим эҳтиёткорлик бор, сир эмас, эҳтиётимиз баъзан кўрқоқлик даражасида эди. Баҳши эса Советга хизмат қилиш у ёқда турсин, бор-йўғи, бу тузум билан келишган, холос!

– Биз Совет билан келишиб олдик: у менга тегмайди, мен унга тегмайман! Тегса, ўзидан кўрсин! – дер эди. Кўрқув ҳам, ҳадиксираш ҳам йўқ: “Нари борса, бир ўлим-да!” дер эди”⁸.

Академик Наим Каримовнинг хотирлашича, Шухратнинг “Жаннат қидирганлар” романи устидан Мирза Солиев деган бир кимса турли идораларга “думалоқ хат” ёзиб ёзувчини яхшигина сарсон қилади. Бу масалада бир неча маротаба мажлислар бўлиб, ёзувчига анчагина тошлар отилган. Шундай мажлисларнинг бирида жони ёнган Шухрат Мирза Солиевга қарата “Яхшиям сенлар борсан, бўлмаса биз салбий қаҳрамонни қаердан олардик”, деб айтиб юборган экан. Бунақа гапни мажлисда айтишни фақат Шухрат домладан кутиш мумкин эди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, шахсга сиғиниш фожиаларини биринчи бўлиб акс эттирган “Олтин зангламас” романини ҳам айнан Шухратнинг ёзиши бежиз эмас.

Шухрат роман ёзишга ўтирар экан, ўзига таъна тошлари отилишини олдиндан билган, лекин шунга қарамасдан, ёзувчи ўз принцидан кечиб, ёзмай қўяқолмасди “Таржимаи ҳол”ида ёзганидек, “бунга виждони йўл қўймасди”.

Ёзувчи образ яратишда турли-туман усуллардан фойдаланади. Шулардан бири – прототип асосида образ яратишдир.

“Олтин зангламас”даги ўз прототипига эга образлардан бири, роман бош қаҳрамони Содиқнинг терговчиси Чуханов образидир.

⁶ Yodgorova M. Roman konsepsiyasi va obraz tabiati. // Til va adabiyot ta’limi. 2019. 5-son.

⁷ Қодирий А. Ўткан кунлар. Т.: Ғ.Ғулом. 1974. – Б. 124.

⁸ Кенжабек М. Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг ҳибсадаги ҳаёти. // Маҳалла газетаси. 2004. № 51.

Биз бу образ ҳақида шоир Мирзо Кенжабекдан сўраганимизда, “Шухрат ака терговчисининг исмини Суханов деб айтганди. Ё мен адашяпманми”, деб иккиланиб қолди. Кейинчалик биз Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи Ёзувчилар архиви фондида сақланаётган “Олтин зангламас” романининг асл қўлёзмаси билан танишганимизда бундан-да қизиқ фактга дуч келдик.

Романнинг “Айбсиз айбдор” деб номланган ўн олтинчи бобида, қамалганидан ўн кунларча ўтиб, Содиқ илк бор терговга чақирилади. Худди шу жойда Содиқнинг тарговчиси Чуханов билан танишуви бўлиб ўтади. Қўлёзмада бу суҳбат шундай бошланади:

“ – Мен сизнинг терговчингиз Сухановман. Ишингиз менинг қўлимда”⁹.

Терговчининг исми аввал Суханов деб ёзилиб, кейинчалик, қўлёзманинг 271-бетидан бошлаб Чухановга ўзгартирилган. Олдинги “Суханов”ларнинг ҳаммаси бошқа сиёҳда устидан чизиб Чуханов қилиб ўзгартириб чиқилган. Шундан кейин бизда, Шухрат домланинг терговчисининг номи Мирзо Кенжабек айтганидек Суханов бўлган бўлса керак, деган тахмин пайдо бўлди.

Илмда тахмин доим ҳам ўзини оқлайвармайди, илм аниқликка интилади. Шунинг учун биз ёзувчи Шухратнинг жиноий иши билан танишиб терговчининг исмини билишга уриндик. Бу “дело”да терговчининг номи биз кутганимиздагидек Суханов, деб берилган экан.

Татар тилшуноси Г.Зиннатулина фикрига кўра, бадий асардаги барча исмлар маълум аҳамиятга эга. Поэтик мақсад назарда тутилмаган ҳолда ҳам бадий асардаги антропонимлар муайян бир халқнинг исм қўйиш маданиятидан хабар беради ва бадий асарнинг ономастик қўламини белгилайди. Олима татар-бошқирд ёзувчиси А.Еники асарларидаги антропонимларни учга бўлиб ўрганади: 1. Тавсифловчи исмлар. Булар бадий асарда махсус қўлланилган, қаҳрамон характериға мос бадий антропонимларни киритган. 2. Яширинча тавсифловчи исмлар. Булар ғоявий (идеологик) вазифа бажарувчи исмлар. 3. Нейтрал характериға поэтик антропонимлар киради”¹⁰.

Зиннатулинанинг фикрига қўшимча қилиб яна шуни ҳам айтишимиз мумкинки, ёзувчи персонажларға ном қўйиш билан бирға уларға нисбатан ўзининг муҳаббати, нафратини ҳам ошқор этади. Бундан ташқари, исмлар тарихий ҳақиқатни билишимизға ҳам ёрдам беради. Чамаси, Шухрат Чуханов образини яраётганида, терговчиси Сухановнинг қиёфаси доимо кўз олдида турган кўринади. Шунинг учун образға бошқа ном ҳам қўйиб ўтирмаган. Вужудини қамраб олган бор нафратини сочиб, у ҳақда эллик икки бет ёзгандан кейин, дўппини бошдан олиб, “тўхта, Суханов ҳали тирик, роман ҳақда хабар топиб уни ўқиса, бу иш яхшиликка олиб келмайди, унинг номини бироз ўзгартириш керак”, деб ўйлаган бўлса ажабмас. Натижада ўн тўққизинчи бобдан бошлаб, юқорида айтганимиздек, уни Чуханов деб номлайди.

Роман қўлёзмасида ўзгаришға учраган исмлардан яна бири бу – Марат исмидир. Марат роман бош қаҳрамони Содиқнинг ўн беш йил интиқ кутиб, охири севиқли аёлидан ажрашиб, иккинчи турмуш қурганидан кейин туғилган ўғли. Марат образи романнинг “Қайғу тизгинидаги севинч” деб номланган ўн биринчи бобдан асарға кириб келади. Маратнинг туғилиши қанчалик интиқ кутилган бўлмасин,

⁹ ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи. Ёзувчилар архиви. Ф.16.37-38 инвертар рақамли ҳужжат. “Олтин зангламас” романининг қўлёзмаси. – Б. 225.

¹⁰ Анданиязова Д. Онамастик бирликларнинг лингвопоэтик тадқиқи. Т.: Турон замин зиё. 2016. – Б.88.

Содиқнинг ҳаётида бошланган қўнғилсизликлар туфайли иккинчи планга тушириб юборилган. Бу эса ўз навбатида ёзувчининг бадиий ниятига мос тушган.

Ўн биринчи боб қўлёзманинг 160–168 саҳифалари бўлиб, бу жойда Марат исми “Бахтиёр” деб ёзилган, “Маратнинг аяси” деб номланган йигирма учинчи бобгача унинг исми шу ҳолатда қўлланган. Йигирма учинчи бобдан кейин эса, Бахтиёр номи Маратга ўзгартирилган. Худди, Чуханов образидегидек, олдин ёзилган Бахтиёр исмларининг ҳаммаси устидан бирма-бир ручка билан чизилиб, Марат деб ўзгартириб чиқилган.

Бадиий асарда энг кичик деталдан тортиб, асар сарлавҳасигача бўлган ҳамма нарсаси катта аҳамиятга эга. Асарга ҳеч бир ўзгариш ўз-ўзидан киритилмайди. Ҳар бир ўзгартириш маълум мақсадга йўналтирилади. Маратнинг исми ҳам Чухановники сингари муаллиф томонидан романни ёзиш жараёнида ўзгартирилган. Қуйида биз бу ўзгаришга ёзувчини ундаган омиллар ҳамда Марат образининг прототиплари ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Самарқандлик олим Раҳим Муқимов Шуҳрат ҳақида шундай хотираларни ёзади: “...1963 йилнинг ёзи эди. Мен – умр йўлдошим Полина Матвеевна ва ўғлим Маратжонлар билан Ёзувчилар союзининг Кўктебелдаги ижод уйида дам олардик. Қутилмаганда Шуҳрат ака билан учрашдик. Ҳордиқ чиқариш қўнғилдагидай кечди... Биз Шуҳрат ака ижодининг мухлислари, мириқиб тинглардик. Кейинчалик билсам, бу саргузаштлар забардаст адибнинг бўлажак янги романлари “Олтин зангламас” ва “Жаннат кидирганлар” учун керакли хомаси материаллар экан... “Олтин зангламас” романида “Маратнинг аяси” сарлавҳали бир бобча бор... Мен ҳар гал романдаги бу бобни ўқиганимда муаллиф томонидан зўр самимият билан чизилган бу бола (Марат) киёфасида ўз ўғлим Маратжонни кўргандай бўламан. Ахир, Шуҳрат ака ўшанда, Кўктебелда, роман устида ишлаётганда менинг ўғлим 13–14 яшар шўх, ёқимтойгина болакай эди-да. Энди маълум бўлишича, бу ҳассос адибнинг диққат-эътиборидан четда қолмаган экан”¹¹.

Юқорида айтганимиздек, Марат (Бахтиёр) образи романга “Қайғу тизгинидаги севинч” деб номланган бобидан кириб келган бўлиб, бу боб 1963 йил 28–30 март кунларида ёзилган. Образнинг Марат деб қайта номланган, “Маратнинг аяси” бобининг ёзилиши эса, 1964 йилнинг 21–25 январь кунларига тўғри келади. Бу иккала бобнинг ўртасида ўн бир боб бўлиб, Марат образи бу бобларда айтарли қўзга ташланмайди. Ниҳоят, “Маратнинг аяси” бобида бу образ бош планга чиқарилган. (Қўлёзмада ҳар бир бобнинг ёзилган вақти муаллиф томонидан қайд этилган).

Энди бу бобларнинг ёзилиш вақти билан Р.Муқимовнинг хотирасида кўрсатилган вақтга эътибор берсак. Демак, романда Маратнинг туғилиши ҳақидаги бобнинг ёзилиши 1963 йилнинг баҳор ойларига тўғри келса, Шуҳратнинг Кўктебелга дам олишга чиқиши 1963 йилнинг ёз ойларига тўғри келади. (“Олтин зангламас” Малеевқада ёзилган.) Худди шу ерда учратган дўстининг Марат исмли ўғли унинг диққатини тортган, тўғрироғи, болакайнинг исми уни ўзига жалб қилган кўринади. “Маратнинг аяси” бобига қадар, ёзувчи ўртада Содиқнинг камалиши, унинг тергов жараёни, Мушарраф фожиаси каби эпизодларни ёритиб бўлиб, Марат (Бахтиёр) образига диққатини қаратганида ўша, ёзда, дам олишда кўргани, дўстининг ўғли Маратжонни хотирлайди ва унинг исмидан унумли фойдаланади.

Кўриниб турганидек, Р.Муқимовнинг ўғли Маратжон “Олтин зангламас”даги Марат образига прототип вазифасини ўтаган, дейишга далилларимиз етарли, лекин бизда Марат образига ёзувчининг катта ўғли Фикрат Алимов прототип бўлган,

¹¹ Шуҳрат замондошлар хотирасида. Т.: Ўзбекистон. – Б. 171–172.

деган тахминлар ҳам йўқ эмас.

Романга мурожаат қиладиган бўлсак, Содик қамалганда Марат олти ойлик чақалоқ эди. Ўхшашликни қарангки, Шухрат домла қамалганида унинг ўғли Фикрат ҳам олти ойлик гўдак бўлган. Адиб романда Содикни турли жойларда, қамокда, лагерда, урушда тасвирлар экан, у мудом ўғли Марат (Бахтиёр)ни эслаб, соғиниб юради. Романдаги бу лавҳалар, агар таъбир жоиз бўлса, отанинг ўз фарзандига бўлган самимий муҳаббати билан йўғрилган ҳолда тасвирланади. Худди шунга ўхшаб, Шухрат ҳам 1953 йили лагердалигида “Ўғлим Фикратга” деган шеър ёзади. Булар эса ўз навбатида, Марат образига ёзувчининг дўсти Р.Муқимовнинг Маратжон исмли ўғли ҳамда Шухратнинг ўз ўғли прототип вазифасини бажарган, дейишимизга асос бўла олади.

Бундан ташқари, романда Жаннатнинг Адолат хола билан Маратни олиб Содикни кўргани лагерга боргани тасвирланган бир эпизод бор. Буни қарангки, бу эпизод Мирзо Кенжабекнинг Шухратнинг оғзидан ёзиб олиб нашрга тайёрлаган “Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг ҳибсдаги ҳаёти” қиссасида ҳам келтирилган.

Бу эпизод қиссада шундай тасвирланган: “Тошкентга етиб келган кунимиз КГБдан уйимизга хабар беришди. Эртаси куни хотиним келиб кетганини айтишди. Бир ҳафтадан кейин оилам билан учрашувга рухсат берилди. Онам билан хотиним келишган экан. Қамокхона қабулхонаси йўлагига бир бола ёнимдан чопқилаб ўтди.

Терговчининг олдида кирсам, онам ўтирибди! Шўрлик онам озиб-тўзган, кексайган, менинг ғамимда куйган! Онаизорим олдин армияга, урушга кетганимда қанча интизорлик чекканди, энди қамокдан кутиш азоблари.

Онамни кўришим билан йиғлаб юбордим. Юрагим эзилди. Онам ҳам мени кучоғидан қўймай, кўп йиғлади...

Хотиним ясан-тусан қилиб олган экан. Кўришдик.

– Ўғлим қани? Олиб келмадингми? – дедим.

– Ана, чопиб юрибди, – деди. Қарасам, бояги бола ўғлим экан. Келиб, бўйнимга осилиб олди, йиғлади. Оталик меҳримни туйган бўлса керак”¹².

Жанубий америкалик атоқли адиб Габриэл Маркесдан “Ёлғизликнинг юз йили” романини кино қилишга киночилар рухсат сўрашганларида Маркес “романдаги Улсула менинг онам. Онамни қандайдир бир актрисанинг киёфасида кўришни истамайман”, деб рози бўлмаган экан.

Бу гапни сал бошқачароқ талқин қилиш ҳам мумкин. Шухрат домла ўз ўғлининг адабий киёфасини яратар экан, уни ажнабий ном билан аташи мумкин эмасди. Бу унинг характер мантикига ҳам тўғри келмайди. Бу гапни адиб ҳаётидан бир нечта мисол келтириш орқали тасдиқлаш мумкин.

Шухрат 1955 йил қамокдан қайтиб келиб, 1956 йилда тўлиқ оқланган. Аввал айтганимиздек, қамокқа олинганида унинг битта ўғли бор эди. 1956 йилда яна бир ўғилли бўлади. Унга Хондамир деб ном беради. Орадан икки йил ўтиб, 1958 йилда учинчи ўғли Бобур дунёга келади. Зулм ўчоғи ҳали совумаган бир пайтда, Шухратнинг фарзандларини миллатимизнинг буюк кишиларининг номи билан аташининг ўзиёқ, юқоридаги мулоҳазаларимизнинг тўғрилигини тасдиқлайди. Бунинг устига Хондамир, Бобур исмлари халқимиз орасида у пайтда ҳали оммалашмаган эди.

Шухрат нафақат ўз фарзандларига от қўйишда, балки асарларидаги қаҳрамонларга ном беришда ҳам узоқ мулоҳаза қилиб, образ мантиғига, исмининг маъносига, ҳаттоки, қайси миллат қаҳрамонининг киёфасини яратаётганига

¹² Кенжабек М. Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг ҳибсдаги ҳаёти. // Маҳалла газетаси. 2013. №51.

ҳам эътибор берарди. Раҳим Муқимовнинг қуйидаги хотираси ҳам фикримизни тасдиқлаши мумкин: “...бир куни Шухрат ака ўзи ёзаётган роман қаҳрамонларидан бири – жанг вақтида фашистларга асир тушган тожик аскарига ўзига мувофиқ бир ном топиб беришимни сўради. “Шундоқ ном бўлсинки, – дер эди Шухрат ака, – бошқа миллат жангчиларининг номидан фарқ қилсин, яни унинг тожик фарзанди эканлиги билиниб турсин”. Энди мен тожикча номларни эслашга киришдим, катта бир варақ тожикча номга тўлди: Сангин, Одина, Шогадо, Табар, Теша, Шоғулом, Гулназар, Сафар, Ғулом, Ғазанфар, Ҳабибулло ва ҳоказолар. Шулардан, агар янглишмасам, “Шогадо” мақул бўлди...”¹³

Қолаверса, Бахтиёр исми Содиқнинг фарзанди туғилганидаги руҳий ҳолатини ҳам ўзида ифодалайди, ахир у боласининг туғилишини ўн беш йил интиқлик билан кутган эди-да. Марат номи эса, роман қаҳрамони Содиқнинг характер мантиғига мос келмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб мулоҳаза юритадиган бўлсак, агар “Олтин зангламас” романининг асли қайтадан тикланиб, нашр қилинадиган бўлса, Чуханов билан Марат образларининг номи дастлабки ҳолатида берилса, бизнингча, муаллиф бадиий ниятига қарши бориш бўлмайди. Чунки, ҳар иккала образдаги ўзгариш “замонасозлик” таъсири сабаб, цензурадан ўтиш мақсадида қилинган. Қолаверса, Қодирийни ўзига идеал деб билган адиб “руспараст” бўлиши ҳам мумкин эмас эди.

Профессор Иброҳим Ҳаққул адабиётдаги шахс ва шахсизлик масаласи ҳақда фикр билдириб, “XX аср ўзбек адабиётида учта шахс бор. Булар: Фитрат, Қодирий ва Чўлпонлардир. Улардан кейинги авлод шахс сифатида синдирилди”, дейди. Эътибор берсак, олим синди демаяпти, “синдирилди” деяпти. Чуханов билан Марат образларидаги ўзгаришлар олим айтган “кейинги авлод”нинг қандай синдирилганлигини ҳам ўзида акс эттиради.

Айтиш мумкинки, Қодирийлар авлоди Шухрат авлодига нисбатан бахтли эди. Улар жисмонан маҳв этилган бўлсалар-да, ёзувчи сифатида ўзларини ёрқин намоён қила олдилар. Катта араванинг изидан юрган кейинги авлод вакиллари эса, ўз сўзларини парда ортига яширишга мажбур бўлди. “Олтин зангламас”даги Қодир исмининг кодлаштирилиши ҳамда Чуханов ва Марат образлари номларининг ўзгаришга учраши бунинг кичик далилидир. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, ўрта авлод вакиллари томонидан ёзилган асарларни тушуниш учун, аввало, уларга тушадиган калитни топиш лозим бўлади.

¹³ Шухрат замондошлар хотирасида. Т.: Ўзбекистон. 2008. – Б. 176.

**Дилшода
ЭРГАШЕВА**

Умидимни экдим қушлар кўзига

Соғинч

Юрагим, қишлоққа кетайлик энди,
Кўксимда туманлар кўзгалаётир.
Олис ҳовлимизнинг остонасида
Онам изларимга тутар хавотир.

Жимгина ўрмалар бекатларда кун,
Саболар сочимдан этарлар парвоз.
Бахмал адирларнинг меҳробларидан
Исмимдек ҳайқирар зангори овоз.

Чинорлар энтикар оғриқларимдек,
Алвидо айланар сўнгги япроққа.
Шаҳар йўлларида бораман териб,
Соғинчимни қайтараман қишлоққа.

Юрагим, қишлоққа кетайлик энди,
Ўйимда ҳижроннинг хур лавҳалари.
Йирокда... отамнинг нигоҳларига
Битилар соғинчнинг сарлавҳалари.

* * *

Яшаган умримда: маъно бор, нур бор,
Муҳими умид бор кўксимда унган.
Фақат, сен ёнимда турсанг бахтиёр,
Мен дадил бораман эртанги кунга.

Дилшода ЭРГАШЕВА – 1990 йилда туғилган. Фаргона давлат университетининг филология факультетини битирган. Унинг “Умид фаришталари” шеърий китоби нашр этилган.

Қуёш пешонамнинг терини артар,
Ой кўкка кўксимдан учиб чиққан қуш.
Юлдузлар ёнида яшасанг агар:
Бир лаҳза, бир лаҳза ҳаётимга туш.

Қишлоғлик сулув

У бахтини суяди қўллари билан,
Қошлари ўсманинг шаробидан маст.
Бехос кулгичининг инжуларией,
Минг бор ёмғир бўлиб ювсанг аримас.

У қулиб йиғлайди, йиғлайди қулиб,
Изини бағирлаб тўлғонади йўл.
Тонглари мудраган кенг кўчаларни,
Сув сепиб уйғотар этаклари ҳўл.

Ипак рўмолига ҳуснини тугиб,
Хаёли сирпанар нигоҳларидан.
У пастак супада сочини ўрар,
Райҳон таъми келар дудокларидан.

Тонгга кўйлак тикар, шомга дастрўмол,
Шодлиги анҳорни тўлқинлатган сув.
Туннинг кўролмаган тушларин бузиб,
Супада ухлайди қишлоқлик сулув.

* * *

Мени қийнар, йўл қараган сим ёғочлар,
Оёқларин ерга кўмган жим ёғочлар.
Севги еган юрагимнинг айвонларин,
Қанотида силаб ётар қалдирғочлар.

“Адабиёт – инсон кашф қилган ҳамма мўъжизалар, буюк ихтиролар сирасида энг буюғи, энг улугъвори”, деган эди мутафаккирлардан бири. Чиндан ҳам адабиёт, нафақат қалбимизга, онгимизга ҳам озуқанинг маънавий манбаи, туйғулар тарбиячиси, ҳаёт неъматлари, гўзалликларига бўлган адабий дидимизнинг қайроқтошидир. Адабиётни эса ижод машаққатига ўзида куч топган, истеъдод эгалари яратади. Ёш шоира Дилшода Эргашева ана шундай истеъдодли ёшлардан. Унинг шеърларида теранлик, қадим Фарғонанинг адабий анҳорларидан баҳра олган шоирона қалби шижоат, ёшлик ҳайратларига ҳамоҳанг сўзига ишонаман.

**Энахон СИДДИҚОВА,
Ўзбекистон халқ шоири**

Хув, осмоннинг этагига ётиб олсам,
Ой нурига юзларимни артиб олсам.
Ишон менга, хузурунгда бориб етгум,
Юлдузларни орасидан ўтиб олсам.

Қайда меҳр, тилаган дил дарвешлари,
Қўлларимда синган кўнгил идишлари.
Қийнар, мени севган тоза юракларнинг:
“Муҳаббатга зор бўл” – деган сўнишлари.

* * *

Умримга бахт инди мўлжалдагидек,
Сўнг қисмат қалбимга жойлади музни.
Энди, қандай қилиб тўлдираман айт,
Кўксимда армонлар қазган ҳовузни.

Юзимга сачради хавотир ўти,
Қоп-қора тоғларга осмон қулади.
Ҳар лаҳза дилдаги изтиробимни,
Боламнинг кулгуси ювади.

Тонг

Шу мусаффо лаҳзада саҳар,
Этагидан оқшомни қоқиб,
Қушчаларни майин сайратар,
Қуёшини қўяди ёқиб.

Ойналарни очишар гуллар,
Ташқарида нур бор, зиё бор.
Уйнинг ичи бошқа бир олам,
Ташқарида бошқа дунё бор.

Аёл кутар тандир бошида,
Қизаришин кулча, патирни.
Чопиб юрган шаббодалар ҳам,
Ширмойларнинг исидан тотди.

Сув сепилган ёруғ айвонда,
Билагини кўзмунчоқ сиқиб.
Чой ичади уч яшар бола,
Қўлларини қаймоққа тикиб.

МАРКАБ

Бугуннинг ҳикоялари

Наби ЖАЛОЛИДДИН

Бикинига нимадир қаттиқ ботди – қайта-қайта нўқийвергач, кўзларини очди. Кимдир ўдағайлаётганди.

– Ҳов, кимсан, бетавфиқ?! Тобутдаям ётадим одам?!..

Дум тушганча (юз тубан) ётганидан овоз эгасини кўролмади. Кўзғалай деса ҳаммаёғи тарашадай қотган. Аммо турмаса бўлмасди – туртгувчига нимадир дейиши керак. Шуурида эса шу сўз: “Тобут, дедими? Наҳотки ўлган бўлсам?! Йўғей!..” Борки қувватини жамлаб, оёқларини қимирлатишга уринди. Ўнги силтанди-ю, ёғоч қирига тиралган тиззалари зирқираб кетди. Икки оёғининг тиззасидан пасти тескари осилиб – муаллақ қолганидан ортидаги юмшоқ жойларининг томирларида жон йўкдай эди. Энди қўллари эсига тушди: Яхшики, ўнги озод, бироқ тун бўйи қимирламаганиданми, ёнбошида йўғон ичакдек чўзилиб ётар, чапи эса остида увишиб қолганди. Қуруқшаган тили танглайига ёпишганидан, бир бор тамшаниб олгунча тоза чиранди. Аввал ўнг қўли, сўнг оёқлари ожиз силтаниб, вужудига жон киргандай беўхшўв ҳаракатлар қилди-да, ниҳоят овоз келган тарафга қайрилди: Олим гўрков экан.

Гўрков уни олдинроқ таниганди.

– Туппа-тузук одам, сенга нима бўлди? – деди хижолатли овозда, қўлидаги таёкни нари улоқтираркан...

Кенжасини уйлантирди-ю уйдаги ғишавалар баттар кучайди...

Катта ўғли университетнинг охириги курсида ўқиётганда, замон боласи эмасми, таниш-билиш орттирди шекилли, уйга пул олиб келадиган бўлди. У қувонди: “– Худо берган кўмакчим, белимга мадор, деди. Ўқишни тугаллаб, дипломни қайгадир беркитди-да, туппа-тузук тадбиркорга айланди. У ойлигидан ошиниб, ўзича пул жамғариб юрарди. Ўғлининг топгани эса кўр бўлди. Меҳнатларим ҳосили, яхши фарзанд ўстирганимга Худонинг сийлови”, деди, лекин барибир ўзининг ошинганидан ишлатиб юрди: ўзини талтайтиришдан, ўғлиникига хиёнат қилишдан чўчиди-ю, юрагида

Наби Жалолиддин – 1962 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Адибнинг “Ялпизли кеча”, “Хўр нидо”, “Сен билан қолмайман”, “Кўнгил озод”, “Энди куз...” каби шеърӣ, “Ўлимнинг ранги” қиссаси, “Эркаги бор уй” ҳикоя ва қиссалар тўплами, “Қурб” роман-монологи, Умар Хайём ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи “Хайём” романи ҳамда Чўлпон ҳақидаги “Тегирмон” романи нашр этилган. Альбер Камюнинг “Калигула” пьесасини ўзбек тилига ўзгирган.

далда, белида қувват туйди. Аввал ўғлини уйлантирди, кейин унинг кўмагида икки кизини чиқарди. Ўша кунлари каттасининг алп қоматига қараб севинганини айтинг. У туғилганида, қишлоқдагина эмас, бутун юртда донғи чиққан Омон полвонга ўхшасин, деб тилаганди Худодан. Эшитар экан: бўйи салкам икки метрли паҳлавон бўлди. Шод эди. Тагин маошини тўплаб, хотинининг ойлигини қорин-курсққа ишлатиб юрганида ўша назаркандаси деб қолди:

– Мошина олайлик, дада!

Унинг кўзлари қандай олайиб-ёнганини кўрган одам билади. Бу фикр хаёли тугул, тушига ҳам яқинлашмаган. Бола-чақамни катта қилсам, ўқитсам, уйласам-жойласам, деб юрарди-ю, аммо мошина олишни...

– Манов пулим бор, – деди ўғли халтадаги тахламларни тўкиб. – Сиздагини кўшсак...

– Меники нима бўларди, ойликдан ошинганимда, оммалекин баракали, – бу унинг бир умрлик ишончи-хузури эди. Шунинг ўрнига: “Шу пуллар сизга, ота”, десанг бўлмайдами-я, бола! Бир тўлиқиб, ўзимга келиб олардим...

Розилик берди: мошина каттасидан ошмай қолди. Унинг ташвиши эса, кенжасини уйлантириш. Ниҳоят ўша кун келди. Ўғилларига ёрилди: “Менинг топганим манови, сизлар ҳам...”

– Хавотир олманг, пул бор, дада, – деди каттаси виқор билан.

У енгил нафас олди. Борини ўғлига берди: “Бу ёғини юрғиз, болам!” Дилидаги бўлди – барча олди-бердилардан сўнг тўй куни етди.

– Ўғилларингга, айникса, каттасига раҳмат, хотин, – деди кўкси хапқириб.

– Бу шўрликларни кўп сўқдингиз, – дея минг йиллик ҳасрати очилди жуфтининг, – ўзи бир ойликчи бўлсангиз. Булар эса топарман-тутарман, шукр қилинг!

Шукр қилди. Элга берганмасми, элдан келиши бор эди; хўпам тўёна тушди. Хаёлида тўйнинг қолган-кутган харажатлари... Олдин би-ир санаб, ҳисоб-китоб қилиб олади. Кейин сарфлайди. Балки ошиб қолар... Узатганларини ўғли халтага солиб турди...

Эртаси тушлик маҳали сал чарчоқлари ариб, ўғлига: “Қани, пулларни олиб келинг”, деди гўё эркалагандай.

– Қайси пулларни? – Безрайган назар нафасининг кўзлари пиёладай кўринди.

Пулларнинг ҳаммасини кам-кўстларга ишлатиб юборишибди. Унинг кўнгли оғриди: бир оғиз сўрашмабди-я? Хай, майли, дея ўзини овутди, яхшиликка ишлатишибди-ю. Аммо ҳамёни-ғазнасида шабада сайр этарди. Ёши бир ёққа оға бошлаган одамга бу аксил таъсир қиларкан...

Янги келин тушган, бу ёғи куда-андачиликнинг завку сурури – ҳаёти бинойидек эди. Ишга бориб-келарди-ю, йўлкира, тушликка яқин қўллари қалтираб, юраги сушт кетадиган бўлди. Ёшлигида шунақайди: болам-чакам, деб роса тежаб-тергарди, гоҳо тушликка ҳам чикмас, бир йўла уйда кечки овқатни ерди. Аммо сира норози бўлмас, бировга ҳасрат ҳам қилмасди. Ҳаммаси ўтиб кетади, бориб-бориб рўзгорга барака киради деб ишонарди. “Ўғилларим катта бўлишса, ёнимга киришади, топганларини менга беришади, ана ўшанда киссам қаппайиб, кўкрагим кўтарилади, дея ишониб, орзу қилганлари ҳам рост. Ахир ўзбекда таомил шундай-ку: фарзандлар, айникса, ўғиллар маош-паошларини олиб келиб, оталарига беришади-ку. Оталар эса ғазнабон – оналарга топширишади. Бироқ оилабошиларнинг рухсатисиз бир тийинига ҳам тегишмайди. Ҳар ҳолда у шундай деб ўйларди.

Фарзандларининг барини уйлаб-жойлаб, ташвишидан қутулгандай эди-ю, лекин ҳалигиндай аҳволга тушгач, ўзини ҳеч кимга кераксиздек ҳис эта бошлади.

Ҳа-да, ҳаммаси ўзи билан ўзи овора: келин-куёвлар эрта кунда уйларига кириб, гумдон бўлишади. Хотини бир пас невараси билан андармон ғимир-симири қилгач, гўдакни келинга бериб, ўзи дарров пинакка кетади. Кетганда ҳам-ки... Бирам пишиллайки...

Ўша кунлари бироз ёзиламан, кечкурун яхши ухлайман, деб ишдан кейин бир-икки пиёла ичадиган одат чиқарди. Шундай ҳам бўлди – овқат ейди-ю, таппа ташлаб, ухлайди. Бу хотинига ёқмади, бир-икки ғингшиб юрди. У эса парво қилмасликка уринди: ҳар ҳолда борлигини ҳис этди-ю.

Бир куни кечки овқатдан кейин, эндигина ишдан қайтиб, мошинасини дарвозахонага олиб кирган катта ўғлига деди:

– Эртаман бир жойга фотиҳага боришим керак, обориб келарсан?

– Эртага сахар чиқиб кетаман, иложим йўқ, – деб тўнғиллади полвонсифат ўғил саломни ҳам унутиб, уйи томон кириб бораркан.

– Ҳўй, бола, ахир мен отангман! – дея ўртанаркан, чаккаси қизиби, бўғзи қуруқшаётганини ҳис этди.

– Ким сизни отаммассан, деярми? – заҳарханда тиржайиш ила тасқараларча сўз ўйини қилди ўғил.

Шу пайт хотинига кўзи тушди.

– Кўриб қўй ўстирган болларингни! – дея кесатди овозига шашт бериб. – Ҳатто отасини бир тийинга олмаяпти! Ҳаммаси сенинг ишинг, уларни сен шу кўйга солдинг!

– Секинроқ гапиринг, қўшнилар эшитади, – чийиллади хотини. – Бола ишдан чарчаб келди, тушунинг-да сизам! Эрталаб бир гап бўлар, ахир!

– Камроқ ичиш керак, ҳов от-таа! – дея танбеҳ берган ўғил уйга кириб кетди.

– Ҳе, онангни сенларни!.. – Яна ароқ ичгиси келди. Бироқ уйда йўқ эди, дўконлар эса, аллақачон ёпилган. Ҳа, майли, ростданам эрталаб бир гап бўлар. Балки айтса, кичкинаси мошина топиб келар. Анов-манов билан ўзини овутишга урунди-ю, аммо тун бўйи тузук-қуруқ ухломмади: миясида нимадир ғимирлайверди-ғимирлайверди...

Мана, неча йилдирки, бомдод намозини сира қолдирмай ўқийди; ҳарна-да, гуноҳларимга каффорат бўлар, дейди, ахир Оллоҳ меҳрибон. Бир куни унинг ёнига боришимиз аниқ – кечирар!.. Намозни тугатгунича катта ўғли уловини ғинғиллатиб, чиқиб кетишга улгурди. У уст-бошини кийиб, тонг ҳавосида бирпас ҳовлини айланди. Асли индамай кўчага чиқиб кетса ҳам бўларди, бироқ катта ўғлининг кечкурунги қилиғидан кейин кичигидан оқибат кўргиси келди. Хотини билан ошхонада уймалашаётган янги келинига буюрди:

– Ановини уйғотинг, қизим, биронта киракашни топиб келсин!

Келинчак: “Хўп бўлади”, дея зипиллаганча уйига кириб кетди. Ҳадеганда чиқавермагач, у қаттиқроқ овоз берди;

– Тур, ўғлим, тезроқ битта мошина топиб кел, фотиҳага бораман! Пулини ўзинг бериб қўярсан. – Шу тобда ўғлининг: “Ҳозир, дадажон”, дея югуриб чиқишини, уловни олиб келгач: “Мана, дада”, деб бир тахлам пул узатишини жуда-жуда истаб кетди. Лекин ундай бўлмади. Боши ҳам келинчак икки ўртада мулзам турарди.

– Турмаяпти, дадажон! – дея олди аранг чорасиз оҳангда.

Унинг вужуди аввалига титраб, тортишди-да, сўнг салқиди. Чаккаси қизиби, тишлари бир-бирига қаттиқ жипслашди. Ғазаби тошмоққа ҳозир эди-ю, нима қилишни билмай, каловланди.

– Чиқинг, ана, кўча тўла мошина! – шанқиди хотини. – Биронтасини ушларсиз.

Нима қиласиз ёш болани қийнаб.

Сўкинмоқчи бўлди-ю, ҳарчанд чиранмасин овози чиқмади – бўғзи қуруқшаб қолганди. Шалвираганча дарвозахона томон юрди...

Киракаш ёллагани пули етмасди. Бир-икки йўналишдаги “Дамас”ларга чиқишига тўғри келди. Фотиҳа ўқиб қайтди-ю, ишга кеч қолди. Бу унинг наздида, кап-катта одамга ярашмасди: гап кўтармасди. Аммо бир сидра киноя эшитишга мажбур бўлди: кун бўйи дилгир юрди. Аламдан эти устихонига ёпишгандай туюлди.

Ишдан қайтса, каттаси уйда экан. Тагин қайсарлиги тутди: уйдагиларнинг ўзига итоат этишларини, уни аяшларини ҳис қилишни, ўғлининг эса: “Нима хизмат, дадажон!” дея югуриб чиқиб, қўл қовуштиришини истагандан-истади.

– Менга қарагин, ўғлим! – деди саҳн ўртасида тўхтаб.

Аввал келини пайдо бўлиб:

– Лаббай, дадажон, – дея қўлини кўксига қўйди.

– Ановини чақиринг!

– Хўп бўлади, дадажон.

Хийла вақт ўтгач, йирик гавдаси эшикка базўр сикқан ўғли пешонаси тиришиб чиқиб келди.

– Нима дейсиз? – деди салом ҳам бермай.

У ўзини босишга уринди.

– Олдин мундай саломлаш, болам. Кейин пастга туш, ёнимга кел!

Ўғлининг пешонаси баттар тиришиб, лапанглаганча унга яқинлашди.

– Омма-чи, дада, – деди ўнг қўлини кекиртагига пичоқдай сермаб, – қилиқларингиз жонимга тегди! Мен ишдан чарчаб келган бўлсам...

– Нима, мен ишламаяпманми? – тутоқди у.

– Сизни ишингиз нима – борасиз-келасиз, барибир ўша ойлигингизни оласиз-да, – дея масхаромуз тиржайди ўғил.

У тушунолмасди: нима бўляпти ўзи? Нега буларнинг бари бу қадар ўзгарди? Ким ўзгартирди?! Ё олдин сезилмасмидийкин?.. Алами баттар авжланди.

– Тўғри, мен бир умр ойликка яшадим. Лойиҳачи-инженерман, касбимдан фахрланаман... – У хиёл дудуқланиб қолди.

– Худди шойирларга ўхшаб гапирасиз-а, дада! – яна тиржайди ўғил.

Бунча мени масхараламаса бу, ахир отасиман-ку!

– Қанийди, шоир бўлсам! Балки сенларга яхшироқ тарбия берармидим.

– Қўйинг, шу гапларни! Нимага чақирдингиз ўзи? – қўлини арра қилди ўғил.

У жаҳлини ҳам унутиб, келинлар йўқми, дегандай у ён-бу ёнга аланглади-да, ийманиброқ деди:

– Ёнимда пулим қолмади, ўғлим, ишга бориб-келгани қийналяпман. Шунга-а...

– Аракқа пулим қолмади, денг, – дея лабини бурди ўғил. – Ойлигийзи нима қияпсиз ўзи?

Унинг тоқати тугади:

– Менинг арақ ичишиму ойлигим билан нима ишинг бор, манқа?! – деб салкам ўшқирди. – Мени тергашни сенга ким қўйибди, эшшак?!

Ўғил қўл силтади:

– Бўпти, ана, менинг ишим йўқ! Пулам йўқ! Билганингизни қилинг!..

– Хўй, менга қара! – Энди у ростмана жириллай бошлади: – мен сенларни ҳалол ойлик билан боқдим. Ўқитдим! Ўзим етим, ёлғиз бўла туриб, уй-жой қилдим. Сенларни уйлантирдим, сингилларингни чиқардим!.. Тўғри, мен сенга ўхшаб машина ололмадим...

– Айб ўзингизда-да, – деди ўғил парво ҳам қилмай.

У сўздан адашмаслик учун ўғлининг гапини ё укмади, ё эътибор бермади. Ҳасратимни тўкиб солаверсам, ахийри раҳми келиб, “синади”, айбини тушуниб, узр сўрайди, гапларидан уялади, дея умидланди.

– Агар мен ҳам сенларни ўқитиш ўрнига, Россиягами, Қозоққаи жўнатганимда, балки эрта-кунда мошинали бўлармидим. Лекин сенлар касб-корсиз қолардинглар-ку! Мен буни истамадим! – у ўғлининг хиёл жим қолганини инсофга келганидан деб ўйлади. – Энди ҳамма ташвишлардан қутулдим, ўйнаб-қулиб яшайман деганимда, мендан – отангдан, – бўйин томирлари бўртиб, бармоқлари билан кўксига нўкиди, – озгина пулни кизғанасанми, болам?!

– Пул йўқ! – деди ўғил икки кафтини чўнтақларига уриб. – Боринг-эй! – дея шартта қайрилиб, нари юрди.

Унинг хўрлиги келиб, баттар асабийлашди: наҳотки шуларни деб бутун умрим меҳнатда ўтган бўлса?!

– Ҳов, менга қара, тўнғиз!.. – У ўғлининг ўнг елкасидан тутиб, ўзига қаратмоқчи бўлганди, девдай йигит гурзидай қўли билан силтаб ташлади. Шунинг ортидан ўнг қўли кафтининг орқаси отасининг юзи аралаш бурнига тегди. Дувуллаб қон оқди...

Хотини пайдо бўлди.

– Яна ёш боллар минан тенг бўляпсизми?! – дея шанқиди уни инсофга чақиргандай, – Нима бўляпти ўзи? Ҳали ичмовдингиз, шекилли-ю!..

Ўғил онасига: “Олинг, бунингизни”, дегандай кўзларини олайтирди-да, уйига кириб кетди.

Кейин нималар бўлди, ёдида йўқ. Лекин: “Минг лаънат сендай фарзандга!”, дея ҳайкиргани рост. Сўнг барча ҳаракатлари қарахт ҳолда кечди: бурнини апил-тапил ювди, кейин гузардаги чойхонага чикди. Кун қорайиб борарди. Ариқ бўйидаги сўриларда одам гавжум, маишатпарастларнинг шовқин-суронли гурунги авжида. Нега шуларга ўхшаб яшамадим, топганимни еб-ичиб умримни ўтказсам бўларди-ку!.. Хизматдагилар-у хўрандалар уни бу ерда қарийб кўришмаганаларидан ҳайратларини яширолмай, муддаоси не, дегандай қараш қилишарди. Бунда “насия” сўзини ёқтиришмайди, боз устига, асосан майпарастлар жам бўлганликларидан, қарзга нарса сўровчиларга мутлақо ишонишмайди. Лекин унга насияга ароқ беришди: ё ҳурмат қилишганидан, ёки яна бир “клиент” пайдо бўлганига умидланишди. Бўш сўрига ўтириб, ўша ерда турган пиёлани чайди-да, тўлатиб, газаксиз симирди. Миясига “уришини” ҳам кутмай, тагин битта ичди. Сўнг яна... Олдида кимлардир пайдо бўлди. Кабоб келтиришди. Бир-бирларига гап бермай, тоза ҳасратлашишди, нималарнидир исботлашга уринишди. У ҳам неларнидир гапирди, бироқ “дил ёрмади” – шууридаги “соқчи” изн бермади... Яна ичишди... Бир вақт мундоқ қараса, катта йўлда бир ўзи кетаяпти. У ён-бу ён тебранади, довирайди... Наҳотки бир умр мана шу болларни деб яшадим?! Шу нонкўр ифлосларни деб шунча қуйиб-пишдимми?! Минг лаънат ҳаммасига!.. Дада!.. Қаердасиз, дада?! Қийналиб кетдим-ку, дада!.. Қабристонга яқинлашиб қолганини пайқади. Ана, девори, дарвозаси... Мен сиз билан ётаман, дада! Уйга кирмайман! Тупурдим ҳаммасига!.. Сизга айтадиган гапларим кўп, дада! Бу дунёда ҳеч ким менинг тарафимни олмайди! Нима қилай, мен ҳам одамман, ахир!.. Дарвозадан кириб, кўзи айвон, сўнгра бир-икки хоналарни илғади: майитни ерга қўйишаётганда, дуоғўй, савобталаб эл-улус шу ерда ўтириб туради. Қатор ўриндиқлари бор. Биқинидаги айвондан довираб-совдираб ўтиб бораркан, ғўлдиради: “Дада, бугун сиз билан ётаман! Ҳеч йўқ сиз ҳайдаманг, дада! Сиздан бошқа кимим бор, дада?!”. Ўнг оёғи

нимагадир тақалди: билди – ёғоч. Оёғини кўтармоқчи эди, танаси мувозанатини йўқотиб, олд тарафга оғди. Шунда ҳам қўллари асқотди: тахтага аввал улар урилди, сўнг “тақ” этиб чап юзи. Бу унга ҳуш ёқди – толиққанди. “Дада, деди онасининг бағрига бош қўйиб, эркаланган боладай, мен келдим, дада!..”

Олим гўрковнинг олдида тоза изза бўлди-да. Отасининг улфати эмасмиди, уям бунинг юзига қаролмади. Бунақа бўлиши бечоранинг етти ухлаб тушига кирибдими? Танимасдан ҳалиги гапни айтиб юборди-да...

Уйга келди, енгил-елпи ювинди. Хонага қамалди, ишга ҳам бормади. “Наҳотки шу аҳволга тушдим?! Наҳотки адои тамом бўлган одамман”, дерди юраги! Ўзини англолмасди, ўзини тополмасди. Демак, бир умр ўзини излаган экан-да! Шунинг учун куйиб-пишган экан-да?! Энди яна бошидан бошлаши керакми?! Юраги шунақаям қаттиқ бурадики, кўксини чангаллаганча тин олди...

Тушликда хотини эслагандай бўлди: “Овқат емайман”, деди уй ичида туриб. Шу билан хотини гум бўлди.

Ўз ёғига ўзи қовурилиб ётганида, кечки пайт каттасининг овозидан вужуди музлади:

– Анови эрингиз қани, ая?! – деди у хитобланиб.

– Уйда ётибди! Яна нима бўлди? – дегани эштилди хотинининг ўғлига хайрихоҳ оҳангда.

– Чақиринг биякка!..

У совуқкон хотиржам қиёфада ташқарига чикди.

– Нима, дейсан?! – деди тишлари орасидан паст овозда. – Мана, мен – онангни анови эри!

Хотини бир унга, бир ўғлига мўлтирайди.

– Бизни ерга тиквордийз-ку, дада!.. – дея ўшқирди каттаси бўғриқиб. – Ётгани тобутдан бошқа жой қуриб қоптими, а? Шунчалигам ичасизми, дада?!.

– Ким айтди буни сенга? – сўради у қиёфасини ўзгартирмай.

– Ана, кўчада ҳамма гапиряпти!..

Аслида Олим гўрков ўғлини кўча бошида узоқ пойлаб ўтирган, ниҳоят келгач: “Нима, отангни ранжитдингларми? Сал кўнглига қаранглар, отанг яхши одам”, деган эди. Каттаси буни ўзича тушунганди.

У хотиржам, аммо маломатли қиёфада саҳнга тушди.

– Нима бўпти ҳамма гапирётган бўлса?! – деди “хоҳласанг шу” кабилида.

– Нима, тобут ётмайдиган жойимизми?! Қолаверса, мен ҳеч қачон отамга қўл кўтармаганман! – Чаккалари қизиб, юраги қаттиқ бир қисирлади-ю, сўнг бурайверди. Буни билинтирмасликка уринди. – Отамни урмаганман!..

Ўғли:

– Яна шоирлик қиляпсиз! – деди-да, “сизга гап топиб бўлармиди” янглиғ ҳаракат ортидан уйига кириб кетди.

Хотини минғирлади:

– Хаҳ, ўлинг-а, тагин шу болани ҳапа қилдийз! Ахир катта-катта пул топиб турган бўлса...

Кечки овқатга рўйхушлик бермагач, хотини ҳам ўз одатича ортиқ қистамади.

Ювиниш хонасида обдон чўмилди. Ҳуфтон номозини ўқиш ниятида саждада қойим бўлди. Намоз фарзининг иккинчи ракатини ўқигач, жойнамозга манглайини қўйиб: “субҳона роббиял аъло” дер экан, вужудининг туб-тубидан ўксик бир наъра келди, хўнграб йиғлаб юборди. Пешонаси саждада, бутун танаси титраб, силтаниб йиғлайверди, йиғлайверди... – Гуноҳларимни ўзинг кечир, Оллоҳим!.. Ҳеч йўқ сен

мени яхши кўр, Оллоҳ! Болларимга ўзинг инсоф бер, Худо!.. – Нолалари чексиз эди...

Рўпарасида отаси билан онаси ўтиришибди: ўша-ўша ўттиз беш-қирк ёшда, иккиси ҳам хурсанд, юзларидан нур ёғилади.

– Ҳа, нима бўлди, ўғлим, мунча дилгирсан? – сўради отаси жилмайиб.

– Ие, дада, сизмисиз? – У вужудида ажиб енгиллик, ҳаловатни ҳис этиб, ўзини ёш боладай сеза бошлади. – Мунча ёшсизлар? Қаранг, мен қанчалик қариб кетдим, дада!

Дадасининг юзига хуш табассум ботиб қолгандай эди.

– Ҳа, энди, болажоним, у дунё ўшанақа, бу дунё эса, шунақа.

– Яна бир марта болажоним, денг, дада!

– Хўп, ана, болажонгинам!

– Сизларни, сизни соғиндим-да, дада!

– Бидамиз.

– Доим сизга ўхшагим келарди, дада! Аммо қанақалигингизни билмасдим.

– Бидаман, болажоним.

– Сиз етти ёшимда, онам ўн ёшимда ташлаб кетдинглар-да, дада! Жуда қийналдим!

– Бидаман, болажоним!

– Мен ҳамма билан, бутун дунё билан курашиб яшадим, дада! Ҳеч кимдан енгилмайман дедим, дада!

– Бидаман, болажоним! Сен ҳаммани енгдинг, ўғлим!.. Сен ҳар сафар “дада” деганингда, Оллоҳни чорлардинг, болам! Қийналганларингда биз онанг иккимиз роса эзилардик, аммо сенга ишонардик. Ҳар сафар дуо қилганингда, тўй ёки эҳсон ўтказиб, бизни эслаганингда, бу ёқда шунақаям яйрардик-ки!.. Бизнинг бугунги гўзал онларимиз сен туфайли, болам. Сен ҳамма синовлардан ўтдинг, мардона ўтдинг, болажоним!

– Менга ҳеч ким шу гапни айтмади-да, дада! Фарзандларим...

– Бу гапларни қўй, болам! Сен ўз вазифангни ўтадинг! Биз сендан розимиз!..

– Нима қилай: чарчадим, шекилли! Ахир мен ҳам одамман! Мени ҳам кимдир мақташи, эркалатиши керак-ку!..

– Бу энди тама, болажоним. Ўз вазифасини билмаган экан, болларинг бир куни тайинли насибасини олишади. Аммо сен ўзингни тут! Агар толиққан бўлсанг, бу ёққа – бизнинг ёнимизга кел!

– Нима, ўлайми, дада?!

Отаси яққолроқ жилмайди:

– Ўлим нима, болам! Ўлим маркабга – самолётгами ёки бирон куш қанотигами ўтиришдай бир гап. Ўтирасану, бир зумда шу ердасан, болам! Бандалик шу-да, эркатоим!

– Кўрқаман-да, дада!

– Кўрқма, болам! Биз сен туфайли гўзал жойлардамиз! Сенинг борар манзилинг эса, ундан-да гўзал!

– Сизлар билан бирга бўламанми, дада?

– Албатта, болажоним!

– Аммо мен болларимдан розимасман, дада!

– Бу сенинг ҳаққинг, болам!..

Киприклари ниҳоятда оғир туюлди-ю, барибир кўзларини очди. Ўнг ёнида хотини, сўлида икки қизи, оёқ томонида ўғиллари ўтиришар, уйнинг икки бурчагида

келинлари тик туришар, каттасининг қўлидаги невараси нечукдир унга басма-бас тикилаётгандек туюларди. Аёллар рўмолча тутишган, йиғлардилар шекилли, бурунларини чимдиб-чимдиб қўярдилар.

– Дадаси, хой, дадаси, одамни бунақа қўрқитманг! – дея пиқилларди хотини.

Хира тортган шуурида фикр ёлқинланди: демак, бир неча кун ўсал ётибди.

– Бизни кечиринг, дада! – деди оёқларини уқалаётган катта ўғли. Бармоқлари қисирлаб, шу ҳолатда ҳам оғрикни ҳис этди: полвон-да. – Рози бўлинг, дадажон!

Негадир вужуди оғирлашгандай туюлди. Лабларида киноя балқди. “Чойхонада қарзим қолди”, деди, ҳозир келаман қабилида.

– Розиман! – дея тамшанди, товуши майин-майин чиқди. Шунинг ортидан неварасига кўзи тушди-ю: жилмайиб турган беғубор чехрасини аниқ-тиниқ кўрди.

– Розиман, болам!.. Дада!..

– Йўлга чиқ, болам! – Бу отасининг овози эди. – Мана, маркаб, ўтир, болажоним!..

Тобутнинг ўнгида каттаси, сўлида кичиги елка тутдилар. Бироздан сўнг тоғдай Омон полвон пайдо бўлди – мудом бақувват эди. Катта ўғилнинг қўлидан, “Ё, Оллоҳ” дея тобут дастасини олиб, елкасига қўйган заҳоти бели “қирс” этиб, хиёл букчайди: “Бунча оғир бўлмаса?” Ортиқ тоқат қилолмай, тобутни катта ўғилга қайтарди...

Гўрни Олим гўрковнинг шогирдлари қазир, у эса ўргатиб-негиб турарди. Аммо лаҳадга маййитнинг маҳрами билан бирга ҳамиша ўзи тушарди... У қўлидаги таёғини четга ташлаб, ёш-яланг кўмагида осилиб, қабр айвонига оёқ қўйди-да, лаҳад ичига бош суқди. Зумда силтаниб, бери бўлди.

Тепада – мункиган тобутнинг икки ёнида – эл қуршовида ўғиллар туришибди. Пастдан ҳатто кичиги ҳам девдай кўринади.

– Бунақасини ҳали кўрмаганман, – деди ўзига-ўзи гапираётгандай. – Лаҳад ичи чироқ ёкиб қўйгандай ёп-ёруғ-а, тавба!.. Қўрқиб кетдим! – Сўнг ўғилларга бокди.

– Ичкарига қайсининг кирасан? Сен қисилиб коласан, – деди каттасини нигоҳи билан итариб. – Сен-чи?

– Қўрқаман! – дея ортига тисарилди кичиги.

– Унда ўзим кираман, – деди гўрков лаҳадга бош суқишга чоғланиб. – Сенлар айвонда ёрдамлашасанлар. Туш, икковинг ҳам пастга! Қани, бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм!..

ПЕШАНА

Қабулхонадаги диванда етмиш ёшлардаги ихчам соқолли чол ва бутун борлиғича ўзбаки ўрта яшар аёл ўтиришарди. Рўпарада, яъни бошлиқ хонасининг сўл ёғида компьютеру яна алламбало нарсалар қуршовидаги котиба ўзини нелар биландир банддай кўрсатишга уринса-да, аслида ғирт бекорчи эди. Ҳар замон-ҳар замонда гоҳ у-гоҳ бу қўлининг панжаларини ёзиб, пардоздан олалашган кўзлари ила тирноқларига тез-тез назар ташлаб қўяди. Замона расмига биноан бўялган, йўғонлаштирилган коп-қора қошлари ёқимсиз кўринади. Аммо ёйиқ сочларини тўғноғич билан кулоқлари ёнидан қисиб олган, бу ҳойнаҳой расмий идоранинг “ҳурматидан” бўлса ажабмас. Чунки уни кўриши билан кўзлари ёниб, киприклари учаркан, икки кўли беихтиёр сочларини сийпалаб, тўғноғичларини ечиб юборишига бир баҳя қолди. Шунинг асносида, бўйдоқ эканлигини англадими, жалб этувчи уринишлари яна-да кучайди.

Эътиборли кишига, ўнг томондаги ихчам хонанинг очик эшигидан эшитилаётган узлуксиз овозлардан соҳибининг серҳаракатлиги сезилади.

У салом бериб, аёлнинг сўл ёғига ўтирди. Лекин котибанинг қарашларига муносиб “жавоб” қайтармади: ҳали иши ҳал бўлмаганидан, “подадан олдин чанг чиқаришни” истамадими. Тошкентда бўлганда-ку... Котибанинг эса, бир неча қарашлардан сўнг, ҳафсаласи пир бўлиб, хиёл қовоқ уйганча, нималарнидир кетма-кет дўкирлатиб, такирлатди.

Соат ўн бир сари оғарди. Дўпписи-ю соқоли ўзига ярашган чол бир-икки асабийроқ силтанди. Аёл унга хайрихоҳ боқаркан, бошидаги рўмолининг тугунини тутамлаб, икки чаккасига кафтларини босиб, сочларини тузатган бўлди.

– Бугун келадими ўзи бошлиқингиз? – кесатик оҳангида сўради чол.

Котиба пинак бузмади, ҳатто чолга кўз ҳам ташламади. Бунақа гапларни ҳар куни эшитаверганиданми, энсаси қотди гўё.

– Бошлиқ одам, иши кўп, – дея минғирлади бармоқлари стол устида тимирскиланиб.

Шу пайт очик эшикдан йўнилган таёкдай сип-силлиқ, сочи текис тарошланган бўйинбоғли йигит чиқиб келди-да, котибага қараб, “Чой” деди секингина, аммо кескин. Сўнг дивандагиларга бир сидра назар ташлаб, нигоҳи унда тўхтади.

– Мен бошлиқ ёрдамчисиман, – деди кўлидаги дафтарини очиб, орасидаги ручкани тутаркан, шошилаётганини англатиб. – Исм-шарифингиз?

Айтди.

– Нима масалада келдингиз?

– Иш масаласида.

Ёрдамчи норози алпозда “об-боо”, деркан, ўзини ташқарига урди. Бошлиқнинг хонаси рўпарасидаги “Биринчи ўринбосар” деб ёзилган эшикдан чиққан дароз одам ҳам шоша-пиша унга эргашди.

Котиба човгунни тоққа улаб, ўзига оро бера бошлади. Гўё қаршисида бобоси тенги оксоқол ҳам, онаси тенги аёлу куёв бўлгулик йигит ҳам йўқдек эди.

Уч қаватли бино олдида зулук тусли машина келиб тўхтади. Шай турган ёрдамчи тавозе ила орқа эшикни очди. Ўрта бўйли, кимматбаҳо кастим-шими, бўйинбоғи салобат бағишлаган, куёш соғинган юзли эллик ёшлардаги бошлиқ тушганда, дароз

Ўринбосарнинг жуссаси кичрайиб кетгандек туюлди. Бошлиқ қўл олиб кўришгач, бино томон юрганда икковлон пилдираганча унга эргашишди.

Кираверишда соқол-мўйлови тиканак қоровул чой ичиб ўтирарди.

– Саломалейкум, – деди бошлиқ шитоб кириб келаркан.

Қоровул ярим қўзғалиб қўл узатди.

– Ваалейкум ассалом, хўжайин. Яхши келяпсизми? – дея жағининг остини қашиди.

– Маза қиле-еб чой ичиб ўтирибсизми, ака? – бошлиқ ўтиб бораркан, қоровулга сирли жилмайиш ҳадя этди. – Соқолни қаерда олдирдингиз? Қоровул астойдил хиринглади ва шунинг ортидан шанқиди:

– Сизнинг устарангизда-да, шеп(ф)!..

– Ҳаммаёқ тичликми? – сўради бошлиқ йўл-йўлакай ёрдамчидан.

– Топшириқларингизнинг ҳаммасини бажардим, – деди ёрдамчи дафтарига тез-тез қўз ташларкан, қадамларини хўжайинининг оёқларига мослашга уриниб. – Ишхонада тинчлик. Қабулингизга, – овози титраб, суст кетди, – учта одам келган...

Бошлиқ уф тортди.

– Улар билан ўзинг гаплашиб қўя қолмадингми?!..

Қабулхонага кириб келганида, у билан аёл тугул чол ҳам ўринларидан сапчиб, илтижоли қиёфада қўл ковуштиришди.

– Саломалайкум, – деди бошлиқ уларга бир кур нигоҳ ташларкан, эшитилар-эшитилмас овозда. Сўнг биринчи ўринбосарга ишора қилди: – Сиз мен билан юринг!

Котиба баланд пошнада эмасми, кетини ўйнатганча шошиб бориб икки қаватли эшикни ёпиб, хушнуд ортига қайтди-да, чой дамлашга тутинди.

Ўтирганлар бир-бирларига қараб олишгач, ўз хаёллари ила ҳафсаласиз хўрсиниб қўйишди.

У диван ёндорига суянаркан, беихтиёр бобосини эслади. Раҳматли келбатли одам эди. Кийим-боши-ю соқол-мўйлови ҳов ўша эски чолларга ўхшарди. Кам гапирарди, лекин тошлаб гапирарди. Мактабни битириш арафасида у билан тағин ёзилиб гаплашиб қолди. Суҳбат пайнови ёдида йўқ, аммо “каттаконлар” ҳақида нималардир деганди: “Амалдорда Азроилнинг бир туки бўлади, болам. Буюм Худонинг бергани-да. Бизнинг замонимизда кетмон сопига шляпа кийдириб қўйса, ўшани раҳбар деганмиз. Ишонганмиз, бўйсунганмиз! Колхоз (жамоа хўжалиги)-мизнинг раиси оқ иштонида “Волга” (машина)сига ўтирволиб, кўчаларни айланиб юрарди. Уни кўриши билан ҳамма ўзини ё далага, ёки панага урарди. Раис мундайроқ одамларни калтаклаганини ҳам эшитганмиз. Чунки у бойларнинг замонини кўрган-да. Шунинг учун сен ҳам ўқи, яхши ўқи. Каттакон амалдор бўл. Қара, даданг амалдорга шопир бўлиб, қандай яхши яшаяпсизлар. Қаерга борса, гапи ўтади... Аммо ҳозирги амалдор бол(ла)лар бир чикди-бир чикди! Уларнинг олдида олдингилар ип эшолмайди. Ҳаммалари бир хил, шайтонга дарс беришади, онағарлар!”

Ҳақиқатан ҳам ҳозир шунақаям мансабдорлар пайдо бўлдилар-ки, етти иқлим хайрон чиқар: суратан сип-силлиқ демократ, сийратан бой отанинг бачалари. Университетда ўқиб юрганида бу ҳақда кўп ўйлади: ректор, декан ёки кафедра мудирлари амалдорми-йўқми? Амалдор деса, аксарияти қоғозга қарамай, “нуқта, вергули” билан гапирадилар. Акси бўлса, сўзлари бир хил, худди фалончининг нутқидан кўчириб олингандай? Амалдормас деса, афт-ангори, юриш-туриши ўхшаш, ҳамтус... Кейин билди, замона мансабдорлари ва уларга интилганлар бир

хил юришаркан: албатта эгниларида нархидан қатъи назар костюм-шим, бўйинбоғ бўлади. Кейин нигоҳлари совуқ. Юрганларида қўлтиқларини хиёл кўтариб, чиганокларини ёнбошларига бироз чиқарадилар, гўё хурпайган бургут ёки қарғадай кўринадилар. Оёқларининг учини ичкарига босиб, одимни катта оладилар. Буни кузатган, кў-ўп кузатган. Манови ёрдамчи, ҳатто биринчи ўринбосарнинг алпозлари ҳам буни исботлайди.

Котиба чой олиб кириб бергач, биринчи ўринбосарнинг ортидан ёрдамчи чиқиб келди. Дарозни хонаси ютгач, чолга юзланди.

– Сиз кириңг, отахон, – деди чойхонадаги югурдак кепатасида. – Фақат гапни қисқа қиласиз. Бошлиқнинг вақти зиқ...

Бошлиқ чолни ўрнидан туриб, кучоқ очиб қарши олди.

– Ассалому алайкум, отагинам! Омонмисиз, бормисиз? Бола-чақалар, неваралар?..

Қария эрий бошлади.

– Раҳмат-рахмат, болам!..

– Чойдан қуй! – деди бошлиқ дафтару чойнак аро шай турган ёрдамчисига.

Чол чойдан ҳўплагач, стул суянчигига ястанди.

– Шу десангиз, болам, пешана... – дардини тўкиб солди.

– Эй, отахон! – бошлиқ гўё бу муаммо ҳеч нарсамасдай қўлларини у ён-бу ён силтади. – Сиз учун ҳамма нарсага тайёрман! Мухтарам Президентимиз... – Шу ерда шошганини фаҳмлади – бу гапни олдин чол айтиши керак эди. Дардига қария малҳам бўлди.

– Тўғри айтасиз, болам! Президентимиз халқни ўйлаб... – дея дастурхонини ёйди.

– Раҳмат сизга, отахон! – деди жиддий тортиб. – Мухтарам Президентимизнинг сиёсатини тўғри тушунганингиз учун, раҳмат. Бу муаммоингизни эртагаёқ, йўқ, – кўз қорачиклари бир зум ағдарилди, – шу бугуноқ ҳал қиламиз. Ёз! – дея буюрди ёрдамчисига. – Керакли одамларга айт, отахоннинг ишларини тезда ҳал қилиб беришсин!

Чол бошлиқнинг қош-кўзи ишорасига қараб, беўхшов ҳаракатлар ила пиёласини бўшатди. Айни пайтда у бошлиққа ёқмай қолишдан қўрқарди.

– Илоҳо омин, – дея қўлини дуога очганди, амалдор забтига олди:

– Юртимиз тинч, мухтарам Президентимиз омон бўлсин!

– Оллоҳу акбар!..

Оғзи қулоғида чолни қабулхонага кузатиб чикди. Ичкари қайтаркан, ёрдамчисига шипшигани эшитилди:

– Қайтиб бу чолни менга рўпара қилма!.. Ишонч телефонида қўнғироқ қилсин. Борсин, ана, “портал”га ёзсин. Менинг олдимда нима бор?!

Чол қабулхонадан чиқиш эшиги олдида бир зум тўхтаб, дўпписини ечди, бошини паришон қашиб, хўрсинди-да, хонани тарк этди.

Ўрта яшар аёл ёрдамчи етовида ичкарига кириб кетаётганда, қабулхона остонасида тирикчилик қопчигини ўрамоқлаб қўлтиқлаган қирқ ёшлар чамасидаги уст-боши кир-чир қорамтир одам пайдо бўлди.

– Ассаломалайким, – деди чап қўлида туси уникқан дўпписини бир бор қўзғатиб, халтасини бағирларкан.

Унинг миясига урилган хаёл шу бўлди: “Бу одамнинг бунда нима иши борийкин? Наҳотки ушбу ташкилот шунақалар ҳам кираверадиган жой бўлса?”

– Халтангизни ташқарида қолдирмабсиз-да, – деди котиба бурнини жийириб.

– Қоровул рухсат берди, – дея оғзининг таноби қочди қорамтир кишининг. – Бошлиқ зўр одам деди.

– Ҳа, майли, – яна қўллари стол узра тимирскиланди котибанинг, – халтангизни ўша ерда қолдириб, анови стулга ўтиринг...

– Хўш, опажон, кайфиятларингиз яхшими? – дерди оромкурси суянчиғига борини ташларкан, бошлиқ шанғиб. – Соғлиқларингиз қалай?

– Ҳаммаси яхши, – дея хонадаги ҳашаматдан, каттаконнинг яқин олишидан эсанкиради аёл. – Шуу... Ҳалиги... Кўргилик экан...

– Тушундим! – қўл силтаб, ўмганини столга тиради бошлиқ. – Дардингизни мен жуда яхши биламан. Ёз! – дея буюрди ёрдамчига. – Биринчи ўринбосар опанинг муаммосини шу бугуноқ ҳал қилиб берсин, буюраман!

– Раҳмат, – каловланди аёл. – Лекин сиз тушунмаяпсиз, ука. Мен аввало сизга...

– Нимага тушунмайман, опа, нега энди тушунмайман, а? – ўта жиддий киёфага кирди бошлиқ. – Мабодо ишингиз ҳал бўлмаса, тўғри менинг олдимга кириңг. – Шундай дея ўрнидан туриб, аёлни ҳам қўзғалишга ундади.

– Сиз хафа бўлманг, ука, – дея пала-партиш қадам ташлай бидиллаб борарди аёл. – Мен... мен... Пешана экан...

– Навбатдагини кирит, – дея амр этди бошлиқ курсисига ястаниб, чой хўпларкан. – Нима иши бор экан ўзи?..

Учинчи курсда ўқиётганида бобоси оламдан ўтди. Учинчи куни фотиҳачиларни кузатиб туришганида, бирдан дадасининг телефони овоз берди. Нарироққа бориб гаплашди-да, асабий ҳолатда жойига қайтди. Нималардир деб ғўдранди. У дадасининг ёнига келиб, оҳиста сўради:

– Тинчликми, дада? Ўзингизни тутинг, одамлар қарашяпти!

Отаси беихтиёр у ён-бу ён аланглаб, паст овозда тўнғиллади:

– Хўжайинни кўрмайсанми, бугун нега ишга чиқмадинг, дейди! Мен ахир, отамдан ажраб турибман-у! – Кўзлари ёшланди. – Ишламайман, бошқа ҳайдовчи топинг, дедим! Ҳе, ўша... Ўзи амалдор халқи одам-подам бўмасакан!..

У ўшанда дадасининг аҳволини тушунди: ҳам ачинди, ҳам унинг раҳбаридан нафратланди.

Ҳар ҳолда хўжайин инсоф-диёнатдан бутунлай мосуво бўлмаган экан, бобосининг йигирмасидан кейин дадасини ишга чақириб олди. Айтишича, узр ҳам сўрабди. Мана, энди ўша одам уни ишга жойлаштириш учун манови бошлиққа сим қоққанди.

– Хўш, студент, – деди раҳбар кўксини кераркан, ўнг қўлида курси ёндорини ушлаб, – ишлар қалай? Ўқишни тугатибсиз-да, а?

– Раҳмат, яхши. – У бироз эсанкиради. – Сизга жўнатишди. Иш-пиш бўлса деб...

Бошлиқ кўзларини укалаб, эснади. Наздида, бу одам учун нафақат унинг, бутун оламнинг дарду ташвиши бир тийиндек туюлди. Кўзида, кишини ўзидан итарувчи ялтироқ юзида нимадир бор, кулса баттар совуқлашади.

Лекин у бу нарсаларга эътибор бермасликка уринди, иши тушиб турибди ахир.

– Қўлингиздан нима иш келади? Эшитишимча, шеър ёзармишсиз? – деди бошлиқ писандсиз.

У ийманиб дипломини узатаркан, хижолатли жилмайди.

– Ҳмм, машқ қилиб тураман. Китоб ўқишни яхши кўраман.

Бошлиқ дипломни очмади ҳам.

– Шунақа денг, – дея тагин ҳомуза тортди. – Мабодо ишга олсак, бу ёкдаги ишлар қолиб, шеър ёзиб, китоб ўқиб ўтиравермайсизми, ишқилиб?

– Йўғе, – дея қизарди у, – шахсий ишни уйда қиламан...

– Шундай бўлиши керак. – Бошлиқ у билан вақт ўтказиш учунгина гаплашаётгандек туюлди. Бу ёғи тушликка ҳам яқин қолган. – Биз ҳам китоб ўқиймиз. Муҳаммад Юсуф раҳматли билан кадрдон эдик. Китобларига... ҳалиги нимаиди?.. Ёзиб берган, уйда турибди. “Шайтанат” деган шеърниям ўқиганмиз...

Унинг энсаси қотиб, ҳатто кулиб юборишига бир баҳя қолди. Лекин ёшлик ўз кучини кўрсатишига йўл қўймасликни амаллади – тилини тийди.

Бошлиқ ёнбошидаги жавонга узалиб, семизгина китоб оларкан, мудом ўзини китобсевар, билимли кўрсатишга уриниб, деди:

– Бошқа шоирлардан ҳам танишларимиз бор, мана... – Шу пайт хонаки телефонлардан бири жиринглади. Қўлидаги китобни унга бериб, телефоннинг мурватини босди. – Нима гап? – деди тўнг овозда.

Котибанинг майин саси эшитилди:

– Сизни маҳаллангизнинг раиси сўраяпти, зарур иши бор экан.

– Бандлигимни айтмадингми?! – дея дўқ уриб, телефоннинг унини ўчирди. – Қанақа гапи бўларди, бирон нарсаса ҳомийлик қилинг, дейди-да, – деди гўё ўзига гапираётгандай.

Тавба ўйларди у, тез-тез қойиллатиб дўқ уриш ҳам амалдорлик расамадига кираркан-да! Шунинг ортидан нафақага чикқач, ўзида ноёб истеъдодни кашф этган муаллифнинг пулдор ўғлининг ҳиммати туфайли чоп этилган “дўмбоққина” китобини варақлади. Ундаги шеърлар, ҳикоя деб аталган газета хабарига ўхшаш нарсалар ўта ибтидоий ва ғиж-ғиж имло хатога тўла эди. Аммо муқоваси кўзни камаштирарди.

– Қалай, – деди бошлиқ яна бояги ҳолатига қайтиб, – зўрми? Шоирнинг ўз қўли билан ёзган гапини ўқинг.

Дастхатни овоз чиқариб ўқиди:

– “Халқимизнинг фидойи ва мард фарзанди, улуғ раҳбаримиз, замона хонзодаларидан бири...” – У ёғида раҳбарнинг исм-шарифи ёзилганди. – Қойил! – деди у ҳожатбарорига ёқиш учун тантанавор оҳангда. – Омма дастхатни бошлабди.

Бошлиқ тупрокда ағанаётган тойчоқдай яйраб кетди.

– Менга аталган шеърням бор ичида. Энди қўшиқ қилдираман, дейди, – дея столни шапатилади. – Ўзи зиёлилик менинг қонимда бор-да. Онам – хожи она, ўқитувчи бўлган. Ҳозир дуо қилиб ўтиради уйда. Бизни зўр тарбиялаган-да...

Бошлиқнинг қўл телефони сас берди.

– Ало, – деди қулоғига тутиб, – ваалайкум. Раҳмат. Ўзингиз ҳам яхшимисиз? Э-э, иш кўп-да. Сизларга ўхшаб, – бошлиқ шилқимларча хиринглади, – юпканинг ичида ётволмиймиз... Ҳа-ха-ха!.. Йўқ, тушликда бўлмайди. Бугун селектор йиғилиши бор. Ҳа, каттанинг ўзи ўтказади. Кечкурун саккиздан кейин. Ҳа, ўша жойда. Хўп. – Телефонни столга қўйиб, унга нима деётувдим дегандай паришон боқди. – Ҳа-а, студент, шунақа денг. – Дипломни узатди. – Ҳозирча бизда бўш жой йўқ. Аммо хабарлашиб туринг. Акахоннинг ҳурмати, сизни албатта ишга олишга ҳаракат қиламиз. – “Хайр” дегандай ўрнидан қўзғалди.

У қўли кўксида мужмал кайфиятда хонани тарк этаркан, эшик оғзида ёрдамчи билан тўкнаш келди. Ортидан бошлиқнинг овози эшитилди:

– Бу болани янаги сафар менга киритма, тўғри кадрга йўлла! Хўш, тагин ким бор?

– Бир девонага ўхшаган одам...

Ёрдамчининг сўзи оғзида қолди.

– Сенларга нима бўляпти ўзи, а?! – дея ўшқирди бошлиқ. – Кимни бўлса қўяверасанларми? Қоровул қаёққа қараяпти?!

– Қоровулга неча марта айтдим, хўжайин!..

– Бор, яна айт! Анови одамни ўзинг бир ёқли қил!

Ёрдамчи шошиб чиқиб кетди.

Бошлиқнинг шуурида хушхўр тушлик хаёли кезиниб, ғилқ этиб ютинди-да, ҳузур билан керишди.

Ёрдамчи диваннинг бурчагида шумшайиб ўтирган қорамтир одамнинг яғир кийимлари-ю оқшайган пойабзалига бирпас ижирганиб қараб турди-да, сўради:

– Сиз ўзи нима учун келувдингиз, ака?

– А?.. – деди қорамтир одам кўзларини лўқ қилиб. Шўрлик ё гаранг, ёки овсаррок эди.

Ёрдамчи иши осон битишини фаҳмлаб, ичида пича енгил тортди.

– Нимага келувдингиз, дейман? – деди овозини биров кўтариб, котибага масхаромуз ишора қиларкан.

– Ёрдам сўраб келдим. – Қорамтир одам хиёл дудук эди. – Бош... Бошлиқни... ликни яхши... яхши одам дейишди, ҳм...

Ёрдамчи унга қўли билан турунг дегандай имо қилди:

– Юринг, – деди эшик томон бошлаб, – мен сизга ёрдам бераман. Халтангизни олинг.

Қорамтир одам итоаткорлик билан унга эргашди.

Зинапоядан тушиб боришаркан, ёрдамчи чўнтагидан ўн минг сўмлик чиқариб, узатди.

– Манг, чой-пой ичарсиз, – деди зигирча оғринмай.

Қорамтир одам индамай пулни олиб, “рахмат” деркан, шу орада қўлини дуога очиб, ўзича гўлдиради-да, юзига фотиҳа тортди.

Ёрдамчи уни кўчага чиқариб юбориб, қоровулга гина қилди:

– Кимни бўлса киргизаверасизми, ака? Сизни деб мен гап эшитдим!..

– Э-э, мен уни кўрмай қобман, – ўзини оқлаган бўлди қоровул. – Нариги ёққа ўтганимда кирволган, шекилли-да. – Кейин одатича насихатомуз оҳангга кўчди: – Ҳа, энди, ука-а, уям Оллонинг бир бандаси-да. Айби камбағаллиги. Ўзи-и Худо ёзиғини, пешанасини оғир қиб қўйибди. Энди биз ҳам туртсак, айб бўлар!..

Ёрдамчи унинг гапларини эшитишни истамагандай норизо типирчилаб, нари кетаркан, деди:

– Кейинги сафар қўйманг, бўптими!

– Хўп-хўп! – Қоровул надоматли бош тебратиб, хўрсинди. – Хах, болая! Эртага ўзингнинг пешанангга нима ёзилган – Худо билади. Кичиккўнгилликда биронтанг бошлиққа ўхшамадинг-ўхшамадинг-да!..

Бошлиқ кечқурун алламаҳалда уйга кириб келди. Онаси одатдагидек ёлғиз ўзи телевизор кўриб ўтирарди.

– Ассаломалейким, хожи онагинам! – деди остонада у ён-бу ён тебраниб таъзим қиларкан.

Онаси кўзойнагини ечиб, меҳрли боқди.

– Ваалейким ассалом. Келдингми, болам!

Бошлиқ онасининг ёнига чўнкайиб, уни кучоқлади-да, икки юзидан чўлпиллатиб ўпди.

– Яхшиям сиз борсиз, она! – дея тили тутилганидан бир-икки тамшанди-да, онасининг тиззасига бош қўйиб, ётиб олди. – Бўлмаса мен нима қилардим, билмадим.

– Яна ичдингми, болам? – аёл унинг сочларини силади.

– Ҳмм... – деди ўғил кўзлари юмуқ ҳолда эркаланиб.

– Ичмагин-да, болажоним! Энди катта киши бўп қолдинг, ахир.

– Ҳўп... – Бошлиқ мастона тамшанди. – Чарчадим-да, она. Ҳамма менинг олдимга келади, дардини айтади. Нимадир сўрайди. Ахир мен сўрамаганман-ку! Улар кўпчилик, мен битта бўлсам. Шу-уу... Умуман, бировдан бирон нарса сўраган одамни жуда ёмон кўраман-да, она!.. – Лабларини қимтиб, пинакка кета бошлади.

– Одамларга керак бўлганинг яхши-да, ўғлим. Ҳамманинг олдигаям ёрдам сўраб келаверишмайди, шукур қил! – Она ўғлининг пешонасига кафт босди. – Демак, сенинг пешанангга шу ёзилган, болажоним... Мен бўлсам, – онанинг хаёли чалғиди, – игнамни йўқотиб қўйдим.

– Келинингизга айтинг, янгисини... – деди бошлиқ алаҳсирагандай.

– Ўзимникига қўлим ўрганиб қолувди-да, – онанинг нигоҳи паришонлашди.

– Пешана... – Бошлиқ хириллаб хуррак ота бошлади...

Йигит тун ярмида телефоннинг шанқишидан уйғониб кетди.

– Об-боо, ким бўлдийкин-а? – дея ғудранди уйқисираб. – Ало... Раҳмат. Адашдингиз, танимадим. Мен ичмайман. Сиз билан ўтирганим йўқ. Сизни танимайман ҳам. Нима?.. Чатоқ бўпти-да, – деди-да, телефонни ўчирди. – Пешанасини эшикнинг киррасига урвоганмиш, тавба! Менга нима? Шунга ширин уйқимни бузиб... Камроқ ичиш керак, одам!.. – Жойига ётаркан, хаёлидан ўтди: ёрдамчининг телефон рақамини ёзволмапман-да, каллам курсин! – дея пешонасига шапатिलाб қўйди...

Бошлиқнинг манглайига пойтахтда ишлаш ҳам ёзилган экан: кўп ўтмай, катта лавозимга кўтарилиб кетди.

**Нафиса
КАРИМОВА**

ЮРАККА ЙЎЛДОШ ТУЙҒУЛАР

Замонавий шеърятимизнинг бетакрор намоёндаларидан бири Йўлдош Эшбекнинг “Қизғалдоқлар очилди” шеърий китоби тўрт бобдан иборат бўлиб, бобларга “Мангу масофа”, “Сувайдо”, “Дарё мавжи” ва “Ортда қолган излар” деб ном қўйилган. Шоир умри давомида ҳаётни қандай ҳис этиб англаган бўлса ва қандай ибратлар олган бўлса, уларни шундайлигича шеърга кўчирган. Ижодкор аввало, дунёга ҳолисона баҳо беради:

*Дунё ўрмондир,
Ҳалак бу жондир,
Бир биримизни
Излаб дил қондир...*

(“Мен” шеъридан)

Шунингдек, шоирга мағрурона кайфияти ҳамроҳ экани китобнинг барча фаслларида бирдек кўзга ташланади. Масалан:

*Сизнинг қулганингиз нима бўлибди,
Кўнглимда сон мингта соф одам қулар.
Сўлса менинг битта гулим сўлибди,
Ҳайрат чечаклари очилиб, тўлар.*

Шоир ўзининг ҳам, шеърхоннинг ҳаётга муҳаббати, яшашга бўлган шаштини тараннум қилади. Кўпгина шеърий сатрларда руҳий кўтаринки кайфият мужассам. Шоир туйғуларига бирдамхаёл бўлиш учун унинг шеърларини бот-бот, худди шоирнинг ўзидек завқли кайфиятда ўқиш керак.

*Деразамнинг ортидан дарахт
Кириб бошим узра селкилар.
Атрофимда энтикади Бахт,
Мен шоҳ десам: қулдай эгилар.*

Нафиса КАРИМОВА – 1997 йилда туғилган. Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини тамомлаган. Мақолалари республика ва хориж матбуотларида эълон қилинган.

Шоир мисраларида: “Кўрқоқ қодир”, “ширин ҳақиқат”, “кўкармоқ учун тоғ каби баланд”, “агар бу дунё ҳам чинакам, чинакам дунёнинг ўзи йўқ” каби антитезалар учраб туради. Шоир анча йиллар бурун ёзилган шеърларини бугун нашрдан чиқарган экан, энди биз ҳам янги давр одами сифатида Йўлдош Эшбек ижодига янгича талқин билан ёндашишга ҳақлимиз.

*Эй осмон,
Кўнглимга кир,
Дунёдан бир ўтилгайсан,
Эй осмон, кўнглимга кир,
Сен қафасдан қутилгайсан!*

*Бепоеъсан, кеккаймагин,
Коинотга энкаймагин,
Эй осмон, кўнглимга туш,
Парвоз қилгин мисоли қуш!*

Шаклан антитеза бўлиб кўринган мисралар, назаримда, мазмунан антитеза эмас. Бу ўринда осмон жисман озодликда, эркинликда юрган бўлса ҳам руҳан кийноқлар, жонни ўртовчи ҳислар қуршовида турган инсон рамзидир. Шоир унга ўз юрагидан бошпана бермоқчи, уни руҳий азобдан оташ қалби билан ҳимоя қилмоқчи.

“Шифохонада” шеърининг сарлавҳаси тагига “турли мусибатлардан талафот кўрган болаларга”, деб изоҳ ёзилган. Шеърнинг мисраларида:

*Лекин барча соғлом сенга ўхшамас,
Лекин барча бемор сенга ўхшамас,*

дейди шоир. Дарҳақиқат, мусибатни бошидан ўтказган қалб эгаси неча ёш бўлишига қарамай, тани соғ бўлса-да, юраги ярадор яшайди. Дард инсонни матонатли қилиб тарбиялайди.

Йўлдош Эшбек оний лаҳзаларни овловчи сифатида мавзуни эмас, дастлаб шеърини жанрга хос оҳангни танлайди. Курашчан шоир сифатида эса ҳаёт ҳақидаги ҳулосаларини шеърхонга уқтириш учун курашади:

*Истар эдингизки, ҳамма мард бўлса,
Ширин ҳақиқатни тингласа дилхун,
Инсонга рост сўзлаш агар шарт бўлса,
Айтар эдингизки, ҳаёт-арғанун.*

(“Мен” шеъридан)

“Арғанун” сўзига “Навоий асарлари луғати”да “Бир турли чолғу асбоби (орган)” деб маъно берилган¹. Шоир шеърларида ҳаёт куйини чалади, завқланади, шавқ улашади.

Шоирдан чин маъно излаб топиш учун унинг ошиқона шеърларини четлаб ўтиб ўқисак, шеърлардаги мазмун яна-да жиддий тус олганини кўрамиз. Шоирда тушқин кайфият, нола чекиш, норозилик, тарки дунё қилиш истагининг йўқлиги

¹ Навоий асарлари луғати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1972. 60-бет

шеърхонни ҳам жонлантиради. Шеърлардаги ритм юкори ва ўта жадал:

*Биз-чи, биз учрашиб қоламиз гоҳо,
Улкан мақсадимиз бой бермаслик сир.
Бир иззат истаймиз, бир қадр, аммо
Одам ўлиб кетар, тушунинг, ахир.*

(“Инсонга таъзим” шеъридан)

Шоир ўзининг ўкдай-ўкдай мурожаати билан ўқувчидаги ухлаб қолган ҳисларни уйғотади:

*Ҳаёт
Ҳали сен кўрмаган гўзал туш,
Уйғонарсан, балки тушлар бағрида,
Туш ҳам ўзи алоҳида ҳайрат тус,
Маъносин чақолсанг – ҳикмат, Тангридан.*

(“Ҳаёт”)

Йўлдош Эшбекнинг шеъриятида гўё маъно чуқурлиги бор-у, унда тушиб кетсанг, шоирнинг нима демоқчилигини, нимани уқтирмақчилигини теранроқ англайдиган бўласан киши. Аксар адабиёт ихлосмандлари шоирни “Йиғлаётган қиз” шеъри орқали таниган. Ўқиш ва кузатишлардан келиб чиқиб, йиғлаётган қиз ушалмаган орзу тимсоли бўлса керак, деган мулоҳаза пайдо бўлади. Чунки фақат чексиз орзунинг ушалмаслиги “Дунё кўзларингдан дунё аламлар”ни келтириб чиқаради:

*... Дунё кўзларингдан дунё аламлар,
Томчилар, ҳар бири бир улкан юлдуз...*

*Бировлар алдаган, бировлар алдаган.
Томчилар кўксингдан келаётган куз,
Оғулар томчилар, гуллар томчилар.*

Мағлубиятнинг манзараси чизилган ушбу шеърий мисралар ҳар қайси юракка турли мазмун олиб кириши мумкин. Орзу қиз бола каби нафис, латифдир. “Қиз боланинг қаҳри ўғил боланинг ғуруридан устун”, деб бежиз айтишмаган. Ушалмаган орзунинг қасоси худди қаҳри келган қиз кабидир. Яна антитезага дуч келамиз:

*Алданмоқ тиларман сенга кўп марта,
Алданмоқ – дунёга назар, англамоқ.*

Аламдан “йиғлаётган қиз” бундан ҳам ёмонроқ “йиғи”га дуч келмаслиги, ҳаётда яна такрорланмаслиги учун шоир унга алданмоқни тилайди. Инсон зоти бахтли дамларда атрофида кечаётган макр-у, ҳийла ва хиёнат билан ҳақиқатнинг фарқига бормайди, ҳаёлига ҳам келтирмайди, умуман эътибор бермайди. Ҳаёт оқ чизикдан иборатдек туюлади. Маънавий зарбалар инсонга “Бу дунё аслида алдоқчилардир! Бу дунё аслида йиғлаётган қиз” эканлигини исботлаб, ҳаётдаги оқ чизик қора билан параллелигини кўрсатади. Шуни унутмасликни даъват этган шоир қайта-қайта алданишни тилаб қолади. Мағлубга тасалли беришдан тийилади. Бу дунё бир кам

эканлиги билан характерланади, шунинг учун ҳар кимнинг ўз “йиғлаётган қиз”и бор. Кўзи кўрларни балки ўша “қиз” кутаётгандир.

Яна бир тимсол мавжуд: мумтоз адабиётда бу дунё қари кампирга ўхшатилади. Дунё алдовлардан иборат-у, бироқ жимжитдек эканлиги оғир, вазмин қариянинг юрагига тугиб қўйган ҳийлалари каби деб қаралади. Дунёнинг қари кампир эканига “йиғлаётган қиз”ни параллел қўйсак, ўз-ўзидан биринчисига мазмунан зид бўлган иккинчи бир талқин вужудга келади. “Бу дунё аслида йиғлаётган қиз” бўладиган бўлса, демак ёмон ниятлар ўз ниҳоясини топган бўлади.

Умуман олганда, “ҳар бир шоирнинг дунёси унинг ижодий тақдири тарзида баҳоланиши лозим”². Шу маънода Йўлдош Эшбек шеърларини, унинг бетақроқ лирик оламини ҳам чин шоирнинг “ижодий тақдири” сифатида баҳолаш ўринли бўлади.

Аннотация: Мақолада шоир Йўлдош Эшбекнинг “Қизгалдоқлар очилди” шеърий тўпламидаги шеърлар таҳлил этилган. Дастлаб шеърий мажмуа структураси юзасидан маълумот берилиб, кейин шеърлар таҳлилида шоирнинг руҳий кайфиятига эътибор берилган. Шунингдек, лирик қаҳрамон табиатидаги зиддиятлар антитеза воситасида тушунтирилган. Мақолада шоирнинг машҳур “Йиғлаётган қиз” шеърига алоҳида аҳамият қаратилган. Мақола зарурий адабиётлар билан таъминланган.

Аннотация: В данной статье анализируется сборник стихов “Қизгалдоқлар очилди” Ёлдош Эшбека. Также с помощью антитезы объясняется душевное противоречие в лирического героя, в статье основное внимание обращается на знаменитая стихотворение поэта “Йиғлаётган қиз”.

Annotation: Poems in “Qizg`aldoqlar ochildi” by Y. Eshbek are described in this article. At first the structure of poems collection is explained, then we pay attention to poet's mood to analyse his poems. Beside that, the opposition of lyric poet is explained by the help of antiteza. We especially pay attention to a poem named “Yig`layotgan qiz”.

2 Ботирхон Акрамов. “Оламнинг бутунлиги”. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1988. 19-бет.

**Мархабо
ҚЎЧҚОРОВА**

"ЭНАЙЎЛ"НИНГ ҚАДРДОН ЙЎЛИ

Ҳозирги адабий жараёнда ўзига хос модерн насрий услуби, ўзига хос замонавий миллий бадиий талкинлари билан бошқаносирлардан ажралиб турувчи ёзувчилардан биттаси Баҳодир Қобилдир. Муаллиф оригинал услуби, бадиий маҳорати билан катта адабиётшунослар ва ижодкорлар назарига тушди. Жумладан, академик Бахтиёр Назаров у ҳақда шундай ёзади: “Ўзбек адабиётига сўнгги йилларда бир қатор истеъдодли ёзувчилар кириб келди. Бу авлод вакиллари миллий адабиётимизни янги босқичга кўтаришга ўз ҳиссасини қўшишга жиддий бел боғлаганлиги билан ажралиб туради. Ана шундайлардан бири, қатор кисса, ҳикоялари билан адабиёт ихлосмандлари ўртасида ўзининг ҳурматли ўрнини эгаллаб, энг асосийси янги овоз билан кириб келган, муболағасиз айтаманки, забардаст адиб Баҳодир Қобилдир”¹. Устоз жуда тўғри эътироф этганларидек, Баҳодир Қобил Истиқлол даври ўзбек адабиётида ўзининг ҳеч кимникига ўхшамаган қиссалари ва ҳикоялари билан катта ҳурматга сазовор бўлган адибларимиздан бири.

Баҳодир Қобилнинг “Энайўл” тўпламига кирган тўрт киссаси (“Энайўл”, “Отаҳаёт”, “Отачирок”, “Энашамол”) ва уч ҳикояси (“Энабулоқ”, “Отамозор”, “Тановар”) ёзувчи туғилиб ўсган қадим ва кўҳна Самарқанд, унинг қишлоқлари Ўснат, Туркқишлоқ, Ойқортоғ, Жарқўчада яшовчи ўзбеклар ҳаётидан ҳикоя этади. Очиги, муаллифнинг мазкур қиссаларини ўқиб, ёзувчи “ўзбек” деган миллатнинг, унинг “ўзбекона миллий қадриятлари”ни, “ўзбекона оддий кундалик турмуши”ни, “ўзбекча сўзлашув тили”ни бу қадар аниқ-тиниқ тасвирлаганига ҳавас қилдим. Дарҳақиқат, устозимиз Бахтиёр Назаров таъкидлаганидек, Баҳодир Қобил асарлари хоҳлаган бир хорижий тилларга таржима этилса, “ўзбек” деган халқ, миллат қандай яшайди, унинг кундалик турмуши қандай, кечмиши қандай, нимага эътиқод қилади, миллий азалий қадриятлари, миллий менталитети қандай каби қатор саволларга аниқ-тиниқ жавоб беради.

Муаллиф асарлари сарлавҳасида такрор-такрор ишлатилган “Ота” ва “Эна” сўзлари ҳам эътиборимизни тортди. “Энайўл”, “Энашамол”, “Отамозор”, “Отаҳаёт”, “Отачирок”. Ёзувчининг бу сўзларга, сарлавҳаларга такрор-такрор

¹ Назаров Б. Ўзликни англашнинг сўздаги наволари // Қобил Б. Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 3.

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА – филология фанлари номзоди. 1976 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Бадиий сўз ва руҳият манзаралари” номли илмий монография муаллифи. “Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик” мавзусида докторлик диссертацияси устида иш олиб бормоқда.

мурожаатлари ҳам бежиз эмас албатта. Ёзувчи “Ота” ва “Эна” сўзлари замирида она Ватанни, Ўзбек миллати қўним топган кичик макон, аммо бадиий маданияти, кечмиши узоқ минг йилликларга туташган буюк халқни кўради. Қиссалар услубининг бетакдорлиги назаримизда, биринчидан бадиий ифода услубида кўринади. Баҳодир Қобил насрида кейинги пайтда жаҳон адабиётида тобора барча жанрлар табиатига сингишиб, жанрлар синкретизмини вужудга келтираётган эссе жанрига хос қатор бадиий канонларни кузатдик. Адиб асарлари услубида эссе жанри табиатига хос беҳад эркинлик, самимийлик, муаллифнинг шахсий фикрлар оқими етакчилик қилади. Эссе жанрининг эркин ва самимий услуби Баҳодир Қобил асарлари табиатига ўзгачалик, оригиналлик бахш этган. Шунингдек, ёзувчининг қиссалари ва ҳикоялари бир-бирининг давомидек, мантикийлик касб этган. Дейлик, ёзувчининг кўп гап биладиган, сўзга чечан Энаси, Отаси, муаллиф образи (бола образи), Мардон тентак каби образлар у қиссадан бу қиссага, ёки у ҳикоядан бу ҳикояга кўчиб юради.

“Энайўл” қиссаси дастлаб “Шарқ юлдузи” журналида “Ой йўли” номи билан чоп этилган эди. Умуман олганда, ҳар икки ном ҳам қиссага мос тушади. Чунки, қиссада ҳам “Йўл” образи, ҳам “Ой” образи жуда катта бадиий юк олган. Қиссалар тилида фольклор жанрларига хос насрий сажъ элементлари, халқона бадиий услуб (такрорий сўзлар) кўзга ташланади. Мисол учун: “Хонлар билан уч ой қовун, уч ой совун, уч ой қовок, уч ой чавоқ еб охирида пешқовуз еганларнинг ўзи бир мазорот” (насрий сажъ); “Оқ гули оқдан оқ”, “сарик гули сарикдан сарик”; “Қора тортиб қаро сонига кирганим, қаро босиб қаро урганим кўчада юришидан маълум”; “Бу бош неча бор омон-омон, неча бор ушла-ушла, неча бор қочди-қочдини ўтказган”; “Энанинг хаёлини илғаб, хаёлот оҳанги, хаёлот ҳангига, хаёлот нангига, хаёлот рангига, хаёлот шахдига, гап мазаси, сўз тиғининг тилига қулоқ солиб ётишдан ортиғини кўрмаган, билмаган, эшитмаган” (такрорий сўзлар); “Ўғри-тўғри, ёш-қари, катта-кичик, раис-даюс, урилган-сурилган, кўр-чўлок, бой-қулоқ, хаёл-хиёл, хону хоин, туёкли-туёқсиз, шапкали-шапкасиз, ўтхўр-сутхўр, оқсуяк-қорасуяк экан демайди” (жуфт антоним сўзлар) ва ҳоказо.

Қиссалар бола образи тилидан ҳикоя этилади. Хусусан, “Энайўл” қиссасида ҳам бола образи ровий вазифасини бажаради. Аслида бу бола образининг ҳаётӣ прототипи ёзувчининг ўзи. Бола катта энасидан кўп эртақлар эшитган. Бизнингча, Баҳодир Қобил болалигида энаси айтиб берган эртақлар, дostonлар, мақоллар таъсирида улғайиб-ўсди, бўлажак адибнинг бадиий олами шу тарзда шакллана борган. Шунинг учун унинг бадиий услубида халқона оҳанг етакчилик қилади. Зеро, мана бу сатрларга эътибор қаратайлик: “Оқ йўл Самарқандга Ойдала оралаб кетади. Ўрайдан ўтиб, Тайпоқсойда тайпанглаб, Гулбулоқда қарсиллаб, Оқтепада гурсиллаб катта китобларда ёзилганидек, ҳар даштининг юзидан жаннат кўринадиган ва ҳар даласидан Эрам боғи билинадиган Самарқандга жўнайди”². Ёзувчи улғайиб, элликни қоралаган бўлса ҳам, унинг хаёлида болалигида эшитган эртақ-дostonлар қаҳрамони доим у билан бирга яшайди. Ёзувчи Баҳодир Қобилнинг ичида уни ҳамон тарк этмаган мусаффо, бегубор бола ҳали ҳам яшайди. Ўша муаллифни ҳамон тарк этмаган туйғулари мусаффо осмондек тоза бола ёзувчининг илҳомига илҳом, ижодига ижод қўшади. Иккинчидан, ёзувчига сўз сеҳрини суйдирган киши, унинг Энаси ҳисобланади. Шунинг учун ёзувчи “Энайўл”да шундай ёзади: “Мен эса энамнинг эртақларини яхши кўраман. Керагидан ортиқ соддалиги учун қулгига қолган “Лакипай ва Жонипай”ниям, айтишларидан олдин йиғлаб олиб, камига яна йиғлаб-йиғлаб айтадиганлари “Эрдона Чўкки”ниям....

...Насиб бўлса эртақларни бошқа сафар айтиб берарман. У эртақлар жуда узун.

² Қобил Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машхур-пресс”, 2018. – Б. 24-25.

Энам салкам юз йилдан бери айтадилар. Ўзларига ўзлари эртак айтиб ўтирадилар. Эртакларни қайта сўраш мумкин. Лекин хаёлларга аралашиниш мумкин эмас”³.

Халқ эртаклари одатда, анъанавий бошлама (Бир бор экан, бир йўқ экан. Бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға қақимчи экан, чумчук чақимчи экан...) ва якун (...мурод-мақсадларига етишибди. Қирқ кеча-кундуз тўй-томоша беришибди...) билан якунланади. Худди шу анъанани Баҳодир Қобилнинг қиссаларида кузатиш мумкин. Жумладан, “Энайўл” қиссасининг ҳар бир фаслини қуйидагича якун билан тамомлайди: “Бир нарсани йўқотгандай, нима йўқотганини ўзиям билмайдиган, йўқотганини кидирган, жаланглаган Ой бўлади. Қимирлаган қора танишдай туюлиб орқасидан эргашади. Жавдираган ой бўлади. Оқ йўлдан энган билан теппатенг париллаб жўнайди. Юрса юради, тўхтаса тўхтайди... ўрлаган билан измаиз изиллаб ўрлайди...”⁴ Табиийки, бу якун халқ эртакларидан айнан олинмайди. Балки, ёзувчи халқона анъанавий ечимни янгилайди, замонавийлаштиради.

Қисса сарлавҳаларга ажратилган 16 фаслдан ташкил топган. Агар диққат билан қарайдиган бўлсак: сарлавҳаларда ҳам ёзувчи “Йўл” сўзига бадий-ғоявий юк ташлайди. Масалан, сарлавҳаларни хотирлаймиз: “Йўл кўриш”, “Кимга қора жар, кимга кенг кўча”, “Йўл-йўлакай”, “Нафақа йўлида”, “Тавба йўлининг ташвиши”, “Йўл бошида довул урган довул”, “Яна йўлдош бўламлими, жўра”, “Йўл қараган мустарлар”, “Йўл тўла мезон кўшиғи”, “Ой йўли”, “Йўлнинг кўзи ҳамиша очик”, “Йўл сарсон, йигит сарсон”, “Кўз очик – йўл очик”, “Энайўл”, “Энайўл тушлари”, “Жар ҳамиша уйғок”. Икки сарлавҳадаги “жар” ва “кўча” сўзлари ҳам бевосита “Йўл” деган сўз билан туташади. Демак, қиссада “Йўл” сўзи муҳим марказий фокус вазифасини бажаради. Назаримизда, қисса фасллариининг якунида такрор берилаётган сатрларда акс этган “Ой” ва “Йўл” рамзий образлари ўз-ўзидан бир-бирини бадий мантикий жиҳатдан тўлдириб, эмоционал, халқона, рамзий модерн образли метафорик образлиликка айланади. Бизнингча, жаланглаган, эргашган, жавдираган, энган, париллаб жўнаган, юрса юриб, тўхтаса тўхтаб, ўрлаган, измаиз изиллаб ўрлаган Ой бадий тасвирлари нақадар халқ ижоди билан туташиб кетган бўлса, иккинчидан ёзувчининг бугунги ўзбек қиссачилигига олиб кирган янги ижодий услуби сифатида баҳоланиши керак. Қолаверса, Баҳодир Қобилнинг эртаклар оламида яшайдиган ва яшаётган бола қалби мана шундай чиройли бадий ечимни топишга туртки бўлган.

Ёзувчи Жаркўча, Туркқишлоқ, Ўсмаат қишлоғига етиб келгунга қадар берилган тасвирларни беришда, ўзбек мемуар адабиётида катта аҳамиятга эга бўлган Бобурнинг “Бобурнома” асаридаги муаллиф услубидан ҳам мохирона фойдаланади. Жумладан, Каттасойдан бошлаб тасвирланган Жаркўча, Қўрғонтепа кўзи остидаги Отабулоқ, Бозоржой, Тошбулоқ, Марра оқтош, Катта шаррак, Ўртақир, Кичик шаррак каби макон тасвирларини ниҳоятда маҳорат билан батафсил тасвирлайди. Муаллиф Кичик шарракдан бошлаб, теракзорлар, гулмозорлар-наъматаклар, бўритароқлар, жийдазор, ковуллар, итузумлар, кўксултонлар, ўрикзор, дарахтлар, ёнғокзор, чўпкадиларгача аниқ-тиниқ тасвирлаб беради. Мазкур географик, табиий макон тасвирлари беихтиёр бизга Бобурнинг қадами етган ва кўрган жойлари тасвирини беришдаги эссеистик-мемуаристик услубини эслатди. Қайсидир маънода, Баҳодир Қобил ўзбек мумтоз адабиётининг йирик салафлари Маҳмуд Кошғарий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби йирик сўз санъаткорларининг ҳам илмий, ҳам бадий тажрибаларини ўзлаштиргани аён бўлади.

Қиссадаги ёрқин образлардан бири, бу шубҳасиз – Мардон тентак ҳисобланади. Асарда Мардонга шундай таъриф берилади: “Мардонга эса ҳамиша катта кўча.

³ Қобил Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 23.

⁴ Қобил Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 30.

Ўзини димоғини чоғ қилиб юрадиган тентакка ҳар куни ҳайит. Такбири ташриқ тилидан тушмайди. Бир вақтлар одамлар ҳайит намозини ўқиш учун мачитга кетаётганда, йўлда бир-бирлари билан учрашганда баланд овозда айтишганидек кўзига яхши кўриниб қолган дарахтга, тошга, кушга такбири ташриқ айтиб қолади.

*Оллоҳу акбар, Оллоҳу акбар.
Ла илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар.
Оллоҳу акбар ва лиллал ҳи-л-ҳамд.*

Тўрт томон қибла. Хоҳлаган жойига қўш ташлайди. Бировдан бир нарсани сўрамайди, бировга яхши кўриная деб ҳам, бекорчиликданам гап қўшмайди. Кўчадан топганиям, кўчага топширганиям, топшираётгани, топаётганиям. Биров бирон нарсани сўролмайдиям. Гап қўшса кўчага, дов-дарахтга, тошга, сувга, эшагу итга гап қўшади. Жаркўчанинг бошидан оёғигача қаерда нима, ким борлигини, қачон нима бўлганини билса фақат Мардон билади”⁵. У болаларни йиғиб, калима қайтаришни ўргатади. Жайдарича ўзбекона исмларни қисқартириб, русчалаштириб олишган болаларни уришади. Мардон том маънода миллатпарвар киши тимсоли. Хуллас, қиссада Мардон ўзига хос характери, юриши-туриши, хатти-ҳаракатлари билан ўзгача образ. Айтиш мумкинки, Мардон Баҳодир Қобилнинг ғаройиб миллий образи. Ишонч билан айта оламизки, Мардон образининг ҳам ҳаётий асоси бор. Ёзувчи қиссалари ва ҳикояларидаги ҳар бир образ ҳаётийлиги, самимийлиги ва жонлилиги билан эсда қолади.

Мустабид шўро даврида диний қадриятларга ҳам тазйиқ ўтказилди. Ёзувчи мана шундай тазйиқлар остида яшаган халқнинг руҳиятини, қиссада кичик-кичик ҳаётий деталлар орқали кўрсатади. Қиссанинг ҳар бир саҳифаси миллий анъаналар талқини билан мазмунан бойитилган. Зеро, куйидаги тасвирга эътибор берайлик: “— Айланай, боринга шукур. Берганига, етказганига шукур. Келсанг қари-куррига кел, ёшлар ўйнасин, кулсин, дейдилар. Энам Янги ойни Ойқиз тўлганини Оймомоси дейдилар Ойнинг кўргилиги кўп бўлганидан бир ойда ҳам кулиб, ҳам тўлиб, ҳам тўйиб, ҳам тўкилармиш. Янги Ой шамоли ойдан тушиб, Ойқорнинг устида ўзини тўғрилаб, қорнинг совуғидан қўйини тўлдириб олиб, кейин Ой йўлидан тўғри тушиб келса керак”⁶.

Қиссада “Ой” сўзи билан боғлиқ “Ойқор”, “Ойбулоқ”, “Оймоҳ”, “Ойбет”, “Ойбодом”, “Ойдала”, “Ойқўча”, “Ой йўли” каби бирикмалар бадиий-мантикий жиҳатдан бир-бирига уланиб кетади.

“Отаҳаёт” қиссаси ҳам “Энайўл”нинг мантикий давомидек ўқилади. “Энайўл” ҳақида тўхталганимизда, алоҳида урғулаганимиз, бу асарда ҳам бўртиб кўзга ташланади. Ёзувчи халқ тилидан, мақол-матал, халқона сўзлашув нутқидан унумли фойдаланади. Масалан, қисса матнида куйидаги халқ мақол-маталлари, халқона гаплар учрайди: “Билганга хор, билмаганга сор”, “Тандир қиздиришни билмайдиган хотиннинг оғзи совимайди”, “Ўғри бек, ғар бека бўлолмасмиш”, “Ямонни кучи япалоққа етдими”, “Аҳмоқ тишимни ол, ақл тишимни бер”, “Ишонган туям сан бўлсанг кувшанган оғзинга...”, “Қул кутурса кудуққа тупиради”, “Қулзодага кун кўпса кудуққа кулф кўндираармиш”, “Қулдан қуловуз чикса ишни кудуқ кўмишдан бошлайди”, “Қўрқмаганнинг кудуғидан сув ичмайдилар”, “Одамни эксанг эртасига қулоғи кўклаб кетади”, “Турк бор жойда тентак бегона бўлмайди”, “Ақлнинг туғмаси бошқа, сукмаси бўлак” ва ҳоказо. Агар Баҳодир Қобул асарларининг тилига чуқур назар ташлаб, бундай халқона гап-сўзларни рўйхат қиламиз десак,

⁵ Қобил Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 94-95.

⁶ Қобил Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 89.

бир умумий дафтар тўлиб кетса керак. Ёзувчи асарлари тилини халқона образли мақоллар, маталлар, гурунглар, афсоналар, халқона қарашлар беэаб турибди. Табиийки, ёзувчи бундай халқона гапларни узоқ йиллар давомида бувисидан, отасидан, Мардондан, халқдан ўрганиб, дафтарларига ёзиб, хотирасига обдон жойлаган. Вақти келиб, ёзувчининг сирли хотира сандиги ишга тушган. Бу ижодий меҳнат самараси Баҳодир Қобилнинг асарлари тилида яққол кўзга ташланади.

“Отачироқ” қиссаси ҳам лирик кечинмали услуб билан яратилган. Ёзувчининг ота шаҳри Самарқандга бўлган чексиз муҳаббати, унга интилиши, уни жондан севиши ниҳоятда ёрқин ҳиссиётли реал воқеалар билан ҳикоя этилади. Баҳодир Қобулнинг барча қиссалари услубида эссеистика унсурлари етакчилик қилади. Бу ҳолат “Отаҳаёт” ва “Отачироқ”да ҳам кузатилади. “Энашамол” қиссаси ҳам бир зарб билан ўқилади. Самарқандни кўришни орзу қилган ёш боланинг хаёллари лирик-романтик услубда ҳикоя этилади. Ҳар тўрт қиссадаги қаҳрамонлар ва воқеалар бир-бирининг давоми каби ўқилади. Назаримизда, бу ҳолатни бир томондан ижобий баҳолайдиган бўлсак, иккинчи томондан ёзувчи ўзини ўзи ҳар сафар такрорлаб қўймаптимикан? – деган хавотирли бир фикр ўртага чиқади.

Баҳодир Қобил асарлари оддий, жўнгина ўқилмайди. Уни шунчаки кўз югуртириб ўқиб кетиш мумкин эмас. Муаллиф асарлари ўқувчидан фикрлаш, мушоҳада қилишни талаб қилади. Чунки, ёзувчи қўниқилган анъанавий бадиий услублардан чекинган ҳолда янгича насрий бадиий ифода топишга уринади. Бунинг уддасидан чиқади ҳам. Қиссаларда тасвирланган бола, Эна, Ота, Мардон, Опа образларидан ташқари жухуд сураткаш каби қатор образлар ҳам биз учун бегона эмас. Улар ҳам яқин ўтмишнинг парчалари, лаҳзалари каби хотирамизга осон ўрнашади. Уларнинг ишларини ўқиб-кузатиб, улардан завқланамиз. Уларни ўз кўзимиз билан кўргандек ҳиссиёт туямиз. Қиссаларда тилга олинган кўплаб ҳаётий воқеаларнинг реал замини бизнинг хотираларимиз, кўрган-кечирганларимиз билан тутшиб кетади. Балки, ёзувчининг энг катта ютуғи ҳам шудир. Бинобарин, ёзувчи бадиий услубда янгиликка, ўзгачаликка интилса-да, моҳиятда барибир миллий бўлиб қолган. Шунинг учун академик Бахтиёр Назаров Баҳодир Қобил асарларини “миллий модерн” деб баҳолайди.

Умуман олганда, Баҳодир Қобилнинг қиссалари ва ҳикояларида Ватан ва Миллат, Миллий кадрият тушунчалари ёнма-ён келади. У ўз юртини ва халқини қаттиқ севади. Китобга сўнгсўз ёзган Абдулла Орипов қуйидаги жумлаларни ниҳоятда топиб ёзган: “Баҳодир ижодининг ўзига хос томонларидан бири унинг барча асарларида бадиий макон – Самарқанд, Ойқортоғ, Жарқўчада танланади ҳамда ўша-ўша таниш образларнинг давом этишидир. Уларнинг асардан асарга ўтиб, бир-бирини тўлдириб боришидир. Бундай услуб – адабий маконнинг ўзгармаслиги, образларнинг асардан асарга кўчиши, ҳаётийлиги, ҳаёлот узлуксизлигини таъминлаш санокли ижодкорларгагина насиб этган. Бу асарларда қош-кўзи бўялган образлар, бўйнидан арқон боғланган суҳбатлар, тушгаям киришга уяладиган воқеаларнинг ўзи йўқ. Ҳаммасини ҳамма кўргандек. Ҳаммаси табиий...”⁷ Дарҳақиқат, Баҳодир Қобил ёзувчи сифатида шаклланиб, ўзининг бадиий услубига, ўзига хос маҳоратига эришган адиб. Унинг ёзганларида ҳеч кимникига ўхшамаган бадиий тароват борки, уни бошқа бирорта бошқа ёзувчи билан адаштириб қўйиш мумкин эмас. Истеъдодли адибдан бундан-да сара, гўзал асарларни кутиб қоламиз.

⁷ Орипов А. Сирли, ҳарир парда орқасидаги ҳаёт // Қобул Б. Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. - Б. 351.

ЭПИК СЮЖЕТЛАР МУШТАРАКЛИГИ

Насим ОЧИЛОВ

Бугунги кунда туркий халқлар алоҳида-алоҳида давлат сифатида фаолият юритган, ўз дунёқараши ва тафаккур бирлигига эга бўлса-да, қачонлардир бир уруғ, бир қабила сифатида шаклланган, ривож топган. Мана шундай тарихий-генетик боғлиқлик уларнинг ижод намуналарида бадиий-эстетик ҳодиса сифатида алоҳида ажралиб туради. Бунинг ёрқин мисолини биргина “Алпомиш” ва у билан боғлиқ турли хилдаги катта-кичик асарларни кўрсатиб ўтиш лозим.

“Алпомиш” ҳақидаги эпик дoston ўзбек, қozoқ ва қoraқалпоқларда (қўнғирот версияси) қаҳрамонлик эпоси шаклида машҳур; тоғлик олтойликларда (“Алп-Манаш”) – қадимги баҳодирлик афсонаси сифатида шуҳрат қозонган; бошқирд ва қозон татарларида (“Алпомиш” ёки “Алпамиша”) эса маълум маънода янгилик киритилган ва бир қадар замонавийлашган тарзда “кечмиш-кечирмиш”га оид оғзаки ҳикоялари тариқасида мавжуд; XV–XVI асрлардаёқ адабий жиҳатдан қайта ишланган ўғуз баҳодирлик қўшиқлари туркумида ёки машҳур “Дада Қўрқут ҳақида китоб” (“Қўрқут китоби”) таркибига кирган эпик афсоналар тарзида Озарбайжон ва Онадўлида “Кам-Буранинг ўғли Бомси Байрак ҳақида ҳикоя” номи билан ёзиб олинганди¹. Шулардан ҳам кўриниб турибдики, Алпомиш билан боғлиқ қаҳрамонлик сюжетлари туркий халқлар ижодиётида дoston, эртақ, ҳикоя тарзида турли версия ва вариантларда яшаб келган. Ўхшаш сюжетлар ўртасидаги ўзаро муштаракликларни биз озарбайжон халқ дostonи “Қўрқут ота китоби”²нинг “Ком Бўра бек ўғли Бомси Байрак ҳақида”ги учинчи ҳикоясини “Алпомиш”³ дostonи сюжети мисолида қиёсий таҳлилга тортсак.

Маълумки, “Қўрқут ота китоби”да озарбайжон, туркман, турк халқларининг аجدодлари ҳисобланган ўғузлар ҳаёти, тарихи бадиий акс эттирилган. Дostonда Қўрқут ота бош қаҳрамон бўлмаса-да, у бутун асарни бирлаштириб турувчи қаҳрамон, доно маслаҳатчи, адолат тимсоли, башоратгўй образ сифатида

¹ Жирмунский В. Эпическое сказание об Алпамыше и «Одиссея» Гомера // Сравнительное литературоведение. – Л.: Наука, 1979. 315 стр.

² Китоби-дада Қорқуд. Асил ва соддалаштирилган матнлар. Нашрга тайёрловчи Т. Ҳожиев. – Баку, 2004. Мисолларни ушбу манбадан оламиз ва саҳифасини қавс ичида кўрсатамиз.

³ Алпомиш. Дoston. Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчи Т. Мирзаев. – Т.: Фан, 1999. Мисолларни ушбу дostonдан олиб, қавс ичида саҳифасини келтирмамиз.

Насим ОЧИЛОВ – филология фанлари номзоди, доцент. 1972 йилда туғилган. Қариш давлат университетини тамомлаган. Унинг республика ва хорижий матбуотда қирқдан ортқ илмий, илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган.

гавдалантирилади. Озарбайжон адабиётшуноси Тофик Ҳожиев дostonда ўғузларнинг давлатчилик тарихи акс этгани, Қўрқут ота оқсоқол, донишманд ва сўз соҳиби рамзи сифатида тасвирланганлигини қайд этиб, Қўрқут отанинг дoston учун рамзий бир тимсол, аслида уруғнинг қаҳрамони буюк ўғуз эли эканлигини таъкидлайди⁴. Ҳақиқатдан ҳам, дostonда мана шундай ғоявий мақсад етакчилик қилади. Дoston жами 12 ҳикоядан ташкил топган бўлиб, унинг учинчи ҳикояси айнан “Алпомиш” дostonи сюжети билан ўхшаш ва муштарак ҳисобланади. Эпик сюжетларнинг бундай ўхшаш ва яқинлигига албатта, дostonчилик анъаналарининг ривождаги ўзаро таъсири бўлса, иккинчидан, эпик мотивларнинг универсаллик хусусиятлари билан боғлиқлигида ҳам кўринади. Сюжетларда эпик қаҳрамонларнинг илоҳий дунёга келишидан қаҳрамонлик кўрсатишигача бўлган воқеалар изчил рамзий тасвирларда баён этилади. “Алпомиш” дostonида бўлгани каби “Қўрқут ота китоби”даги учинчи ҳикояда ғоявий мақсад оила, ёр ва уруғ бирлиги учун кураш, душманга нафрат туйғуси етакчилик қилади. Ҳар икки сюжетда ҳам қаҳрамонларнинг илоҳий дунёга келиши, улғайиши, ёр учун, оила ва уруғ бирлигини ҳимоя қилиш учун мардлик кўрсатишлари рамзий воситалар асосида тасвирланади. Албатта, эпик қаҳрамонларнинг куч-қудратга эга бўлиши учун уларга ёрдамчи кучлар-эпик ҳомийлар зарур. Дoston воқеаларида мана шундай хусусиятлар рамзий деталлар воситасида ғоявий асос қилиб берилади.

Дастлаб, қаҳрамонларнинг туғилиши, Алпомишнинг Барчинга, Бомси Байракнинг Чечакка бешиккerti қилинишида қадимий урф-одатларга боғлиқ тасаввурлар акс этади. Уруғни бирлаштириш, душмандан ҳимоялаш ва адолат билан бошқаришда халқ ўзининг келажак орзу умидларини, фаровон ҳаётга бўлган ишончини эпик тимсоллар хатти-ҳаракатида ҳис этади. Бу йўлда қаҳрамонларга эпик ҳомийлар ҳамда от ва камон лозим. Дostonда мана шундай рамзий деталлар ўз бадиий ифодасини топган. Туркий халқлар эътиқоди бўйича камон ҳокимият, салтанат белгиси ҳисобланса, от эпик қаҳрамонга йўлдош, ҳимоячи, энг асосийси, эътиқод рамзи вазифасини ўтайди. “Алпомиш” дostonида Ҳакимбек етти ёшга тўлганда бобоси Алпинбийдан қолган ўн тўрт ботмон биричдан бўлган ёйни отиб, ҳаммани ҳайратга қолдириш эпизоди бахши томонидан қуйидагича кўрсатилади: “Дунёда бир кам тўқсон алп ўтди, алпларнинг бошлиғи Рустами Дoston эди, охири бу Алпомиш алп бўлсин. Тўқсон алпнинг бири бўлиб санага ўтди” (70-бет). “Қўрқут ота китоби”да Бой Бўра бекнинг базиргонларига топшириғи асосида Истамбул шаҳридан “...насли денгиз отидан бўлмиш бўз айғир олишди, қайин пўстлоғи билан қопланган катта ёй олдилар, олти қиррали гурзи олдилар ва яна бир яхши қилич олиб” (56-бет) қайтдилар эпизоди билан тасвирланади. Сюжет қизиқарли, эпик баён қаҳрамонларнинг шижоати ва жасорат кўрсатиш эпизодлари билан ривожланишда давом этади. Алпомиш Барчинни қалмоқ алпларидан қутқариш мақсадида қалмоқ юртига йўл олса, Бомси Байрак овда кийик орқали Чечак ўтовига боради. Сюжетларда алп-қизлар шарти мавжуд. Шарт қондасига кўра пойга, камондан ўқ отиш, кураш тушиш каби алп-қиз синаш мотивлари мавжуд. “Қўрқут ота китоби”да Чечакнинг шартлари юқорида қайд этилган уч шартда кўрсатилади. “Алпомиш” дostonининг Умир шоир Сафаров, Муҳаммад Жонмурод ўғли Пўлкан, Эргаш Жуманбулбул ўғли ва бошқа бир қатор бахшилар репертуаридан ёзиб олинган вариантларида ҳам “Қўрқут ота китоби”дагидек учта бўлса-да, Фозил шоир вариантыда тўртта. Бундай фарқли томонлар Фозил шоирнинг воқеликка ижодий ёндашиши, ёхуд кейинги ижтимоий жараёнлардаги ўзгаришлар натижасида дoston воқеалари тасвирига киритилмаган.

⁴ Ҳожиев Т. “Дада Қорқуд китоби” илк ёзма ёдгорлигимиздир // Китоби-дада Қорқуд. Асил ва соддалаштирилган матнлар. – Баку, 2004. 6-бет.

Достонлар сюжети умумий жиҳатдан ўхшаш, бири иккинчисини тўлдиради. Иккинчидан, воқеалар тизимида у ёки бу каби ҳолатларда фарқлар кўзга ташланса-да, ғоявий жиҳатдан бир хилликка эга. Биз эса достондаги ўхшаш воқеаларнинг ҳар икки сюжетдаги генетик жиҳатларига тутқунлик мотивидаги тасвир жараёнини таҳлил қилиш билан чегараланамиз.

Тутқунлик мотиви универсаллик касб этиб, у қўплаб эпос намуналари учун ечим вазифасини ўташи билан аҳамиятлидир. Рамзий код моҳияти нуқтаи-назаридан Алпомиш ва Бомси Байракнинг душман қўлида маълум вақт тутқинликка тушиши эзгулик кучларининг ёвузлик кучларидан маълум муддат енгилиш моҳиятини белгилайди. “Мифологияда ҳам, эпосда ҳам тўсикка учраган субъект-эпос қаҳрамони бир хил ҳолатда-вақтинчалик ҳаракатсизликка маҳкум. Бу ҳаракатсизлик мифда чала ўлик кўринишида воқе бўлса, эпосда беҳушлик, узок давом этувчи баҳодирона уйку ёки тўғридан-тўғри ночорлик, бандилик каби кўринишларда зоҳир бўлади. “Алпомиш” достонида ҳаракатсизлик шаклида тасвирланган”⁵ Алпомиш ва Бомси Байракларнинг тутқунликдан қутилиш эпизодларини рамзий ифодасини изоҳлашга ҳаракат қилган олим Ж. Эшонқулов қаҳрамонларнинг “юртга бош бўлиши, салтанатга эғалик қилиш қудратини ифода” этишини қайд этиб, қуйидагича фикр билдиради: “Алпомиш” ва “Дада Қўрқут” эпосидаги мифологик қатлам илдизлари қадимга бориб тақалишини кўрсатади. Зеро, қадимда шомонлик маросимига мувофиқ беҳушлик мақомидан ўтган томон ёвуз руҳларни, ёвуз кучларни енга олиш қудратига эга бўлган”⁶ Олим тўғри таъкидлаганидек, қаҳрамонлар ҳомий руҳлар томонидан зиндондан озод бўлиши, Алпомишнинг Қултой қиёфасига, Бомси Байракнинг Ўзан қиёфасига кириши эпизодларида ҳам бир босқичдан иккинчи босқичга кўтарилиш, ёхуд ҳокимиятни бошқаришда янги кучнинг келганидан далолат беради. Тутқунликдан қутилган ҳар иккала образ ўз она-Ватанлари томон йўл оладилар. Йўлда дуч келган Ўзан ва Қайқубоднинг қаҳрамонларни бўлаётган воқеалар ҳақида таништириши асар ечимининг тобора зиддиятли тарзда давом этишини таъминлайди. “Қўрқут ота китоби” ва “Алпомиш” достонларидаги ушбу эпизодлар бир-бирига яқин бўлса-да, тасвирдаги ўрни ва ижро этилиши билан фарқланиб туради.

“Қўрқут ота китоби”да Бомси Байракнинг Ўғуз юртига келиши ва йўлда ўзанга дуч келиш тасвири қуйидагича: “Байрак юра-юра Ўғузга келди, боқди, кўрди, бир ўзан кетаётди. Ҳой, ўзан қаёққа кетаяпсан, деди.

Ўзан: Бек йигит тўйга кетаяпман, деди.

Байрак айтур: Ўзан, тўй кимники?

Ўзан айтур: Ёлғончи ўғли Ёлтожиқ деган бир кишиники, деди.

Байрак айтур: Кимнинг қизини оляпти?

Ўзан: Хон Байракнинг отоқлиси бону Чечакни оляпти, деди. (71-бет)

“Алпомиш”да Алпомиш Қултой орқали Қалмоқ юртида бўлаётган воқеалардан хабар топади. Учрашув қаҳрамонларга ўз юртида бўлаётган воқеалардан хабар беради. Қаҳрамоннинг ким дўсту, ким душман эканлигини билишга ундайди. “Қўрқут ота китоби”да Байракнинг чўпонларга учраши, ундан кейин қизларга дуч келиши, кийимини алмаштириб, Ёлғончи ўғли Ёлтожиқ тўйида камондан ўк отиш мусобақасида ғолиб келиши, Чечак билан айтишув эпизодлари асар якунида ота-онаси билан дийдорлашиб, мурод-мақсадига эришиш тасвирлари мавжуд. Хотима қисмида Қўрқут отанинг келиб, биродарлари келажагидан башорат бериши билан якун топади. “Алпомиш” достонида Алпомишнинг Қултой билан учрашув

⁵ Саримсоков Б. Эпик жанрлар диффузияси // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Т.: Фан, 1981. 137-бет.

⁶ Жаббор Эшонқул. Фольклор: образ ва талкин. – Қарши: Насаф, 1999. 123-бет.

эпизодларида қаҳрамон юртида бўлаётган воқеаларни билади. Қултой ва Алпомиш суҳбатларида мана шундай ҳолатлар ўта ишонарли тарзда бадиийлаштирилади: “Эндиги гап шул, ўттиз кунча бўлди. Ултонтоз тўй бериб, хотинингни олмоқчин бўлиб ётир. Энди бориб ўлдирга берасан-да, эндиги гап шул-да!-деди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш айтди: – Бобо, сиз мен бўлиб боринг, мен сиз бўлиб борайин, ким дўст, ким душман, ўз кўзим билан кўрайин, бировнинг чоригига биров тойиб, ўлиб кетмасин, – деди” (367-бет). Достонда Қултой Алпомиш кўринишида Бойчиборни миниб, жўнаб кетиши, Алпомишнинг Қултой кўринишида тўйга бориши, йўлда Қалдирғоч, ўғли Ёдгор, онаси ва отаси Бойбўрилар билан учрашувлари, Алпомишнинг тўй устида бориб Ултонтоздан ўч олиш тасвирлари борки, булар бахши томонидан маҳорат билан чизилган. Гарчи сюжетлардаги воқеалар умумий тарзда ўхшаш бўлса-да, қаҳрамонлар хатти-ҳаракати, руҳий жараёнлар, бадиий деталларни қўллашда “Алпомиш” достони анча мукамалликка эга. Достонда Алпомиш тутқунликдан қайтгач сингли Қалдирғочнинг туя боқиб юрган ҳолатини кўради. Мана шу жараёнда Алпомиш ва Қалдирғоч руҳий жараёнлари акс этган тасвирда бахши икки юзи саксон олти мисралик гўзал туйғуларини қаҳрамонлар диалоги асосида бадиий тасвирлай олади. Инсоннинг соғинчи, айрилиқ изтироби Барчин нутқида бахши маҳорати орқали янада кескинлашганини кўриш мумкин:

*Ҳала, дейман, манглайимдан кун ўтди,
Мени тақдир шундай қулфатга элтди,
Бадбахт қўллар мени чўлда хор этди,
Ҳала, дейман, товонимдан ер ўтди,
Фалак жабри менинг бағримни йиртди.* (357-бет.)

Достоннинг кўплаб ўринларида анъанавий ўхшатишлар, сифатлаш ва муболағали тасвирлар, кўчимлар, услубий фигуралар берилади-ки, буларнинг бари Фозил шоирнинг юксак ижодий салоҳият эгаси эканлигидан далолат беради. “Кўрқут ота китоби”да ҳам Бомси Байракнинг Бойрут қалъасидан озод бўлиб, йўлда сингли билан учрашув тасвири мавжуд бўлиб, у қирқ тўрт мисралик шеърӣ мисраларда тасвирланса-да, Фозил шоир вариантидагидек мукамал эмас. Руҳий вазият ва образлар хатти-ҳаракатидаги кечинмалар ноизчил ритмик мисраларда қуйидагича давом эттирилади:

*...Оғам Байракнинг яйлови эди,
Оғам Байрак кетдию, яйловлар бўм-бўш.
Совуқ-совуқ сувларни сўрар бўлсанг.
Оғам Байрак ичгучи эди.* (68-бет.)

Икки тасвирнинг умумий моҳияти шуни кўрсатадики, Фозил Ёўлдош ўғли варианти нафақат ҳажм жиҳатидан, балки қаҳрамонлар руҳий ҳолатини бадиий акс эттириш, ритмик изчиллик, образ ва мотивларни мукамал тасвирлашда ҳам анча устунликка эга. Биргина бахшидан ёзиб олинган достон вариантида ўн уч минг етти юз мисрадан иборат шеърӣ мисралар ва шунга яқин насрий баённинг достон умумий сюжетида акс эттирилишининг ўзиёқ “Алпомиш”нинг мукамал бадиий асар намунаси эканлигини кўрсатмоқда. Бундай ҳолат эса ижрочининг, яъни бахши импровизацияси, унинг анъанавий достончилик усул ва йўллари пухта ўзлаштирганлиги бўлса, иккинчидан, эпик ижро қонуниятларига бахши-шоирларнинг ижодий эстетик қарашлари асосида мукамаллашуви доираси билан

боғлиқ жараёнлардандир. Достончилик мактаблари ва бахши-шоирларнинг достон ижро этишга бўлган эстетик қарашлари бир қатор туркий халқлар, жумладан, ўзбеклар орасида “Алпомиш” достонининг мукамал сюжет ва композицион тугал достон намунаси сифатида оммалашувини кучайтирган.

Шулардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, икки асар сюжетининг ўзаро ўхшаш томонлари мавжуд бўлса-да, аммо уларни ишланиши, бадий мукамаллиги жиҳатидан фарқлаб турувчи бир қатор омиллар мавжуд. Булар қуйидагиларда ўз ифодасини топади. Биринчидан, “Қўрқут ота китоби”даги учинчи ҳикоя “Алпомиш” достонининг яратилиши, жонли жараёнларда ижро этиб келиниши, авваламбор, туркий халқларнинг қадимги даврдан олам ва инсонга эстетик қарашлари натижаси ўларок вужудга келган ижод маҳсули ҳисобланади. Қолаверса, турли сюжетларнинг ўхшаш ва муштараклик хусусиятлари туркий халқларнинг генезиси, шажараси бир эканлиги, достон воқеаларига асос бўлувчи ғоявий мақсад негизида шу халқларнинг тарихий-географик, ижтимоий-маиший ҳаёт яқинлиги ва бадий тафаккур оламидаги муштаракликларнинг чамбарчас боғлиқлиги билан изоҳланади.

Иккинчидан, эпик сюжетларнинг ўхшаш ва муштараклигига сабаб достончилик аъёнлари ривождаги ўзаро таъсирлар натижаси билан боғланади.

Учинчидан, ҳар иккала сюжетда ҳам битта мақсад-уруғ бирлиги, ёр, оила учун кураш ва шу асосда қаҳрамонликни улуғлаш мавзуси етакчилик қилади.

Тўртинчидан, асар воқеаларини тасвирлашда шаклий-композицион изчиллик насрий ва назмий мисраларни ёнма-ён баён этиш билан давом эттирилса-да, воқеликка муносабат, образлар тизими, баъзи мотив ва эпизодларни ишлашда фарқли ҳолатлар кўзга ташланади. “Қўрқут ота китоби”да тасвирнинг нисбатан архаик шакли мавжуд бўлса, Фозил шоир вариантыда бадий маҳорат масалалари устунлик қилади. Мисол учун Фозил шоир вариантыда Барчин шартининг бажарилиши, Алпомишнинг чоҳдан қутулиш тасвирларида қаҳрамонликнинг энг юксак тасвирини учратиш мумкин.

Умуман олганда, ҳар иккала сюжет воқеаларида ҳам туркий халқларнинг дунёқараши, эътиқоди, ҳаётга бўлган эстетик тафаккури, келажак орзулари қаҳрамонлик руҳида акс этган бадият намунаси ҳисобланиб, авлодларга хизмат қилишда муҳим адабий-бадий ёдгорлик сифатида қадрлидир.

Аннотация: мақолада ўзбек халқ достони “Алпомиш” ва озарбайжон халқ эпоси “Қўрқут ота китоби”нинг ўхшашлиги, ўзига хослиги, образлар тизими ва ғоявий-бадий хусусиятлари таҳлилга тортилган.

Abstract: The similarities and differences, the system of the personages and ideological-literary features between the Uzbek national doston named “Alpomish” and Azerbaijan national epic “The book of Kurkut Father” are clarified and analyzed in the article.

Аннотация: В статье анализируются своеобразие, система образов и идеологическо – художественные особенности узбекского национального дастана “Алпамыш” и азербайджанского национального эпоса “Книга отца Куркут”.

**Zulfiya
MO'MINOVA**

Baxmal misol qanotlar bulutlarni silabdi

Mushukning sichqonlarga degani

Hoy, sichqonlar, sichqonlar,
Kayfiyatim buzanglar.
Bo'g'doy qopga kirib olib,
Sichqon bazm tuzanglar.

Uchta, to'rtta don bilan
To'yarku qorinchangiz.
Hamma qopga tiqasiz,
Yuvuqsiz burinchangiz.

Qoplarda odamlarning
Rizqu ro'zi joylangan.
Har bir qopga qanchalar:
Mehnat, mehr boylangan.

Hoy, sichqonlar, sichqonlar,
Tayyoriga ayyorlar.
Birovlarning haqqidan,
Qo'rqmaydigan beorlar.

Baringiz isqirt, sassiq,
Oyoq-qo'lingiz iflos.
Yuvinmay ovqatlanish,
Faqat sichqonlarga xos.

Зулфия МЎМИНОВА – “Дўстлик” ва “Меҳнат шухрати” орденлари билан тақдирланган. 1959 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетини тамомлаган. Муаллифнинг ўн бешдан ортиқ шеърлар ва эсселар тўпламлари чоп этилган.

Mikrob sizga merosmu,
Kirdanmu, zodlaringiz?
Cho‘milmayin o‘tmoqda
Avlod-ajdodlaringiz.

Onangiz, opangiz ham
Kir yuvishni bilmaydi.
Biror marta otangiz,
Sovun olib kelmaydi.

Kasallik tarqatasiz,
Ifloslamoq ishingiz.
Tug‘ilgandan beri ham
Yuvmagansiz tishingiz.

Ombor tomon chopasiz,
Hammom tomon kelmaysiz.
Sichqon qizlarga atir,
Upa sovg‘a qilmaysiz.

E’tirozim ko‘p sizga,
Charchadim ogoh etib.
Tunlar pismiqligingiz,
Jonimdan ketdi o‘tib.

Insof degan yo‘q sizda,
Tokaygacha poylayman.
Bir kechada baringizni,
Och qornimga joylayman.

Qurbaqaning sovg‘asi

Soy bo‘yida toshbaqa,
So‘l qirg‘oqqa boqarkan.
So‘l qirg‘oqdagi gullar,
Unga juda yoqarkan.
Xo‘rsinarkan termilib,
O‘tay desa suzolmas.
Tosh ustida termilib,
Guldan ko‘ngil uzolmas.
Uning bu holatini,
Qurbaqa qoldi sezib.
Qirg‘oqning so‘l betiga,
Gul uchun ketdi suzib.
Eng chiroyli gullardan,
Saraladi guldasta.
Toshbaqaoy yoniga,

Suzib qaytdi bir pasda.
Gullarni uzatarkan,
O'zi ham boqdi yayrab:
"– Bu gullar chin ko'ngildan" –
Dedi, vaqir-vaqirlab.

Xo'roz nega uchmaydi?

Qanotlilar sinfida
Xo'roz ekan bilimdon.
Qiynalmay besh olarkan,
Hamma fandan har qachon.

Ertalab turishdan – besh,
Maydalab yurishdan – besh,
Tumshuqdagi donini
Kichikka berishdan – besh.

Xo'roz o'zidan xursand
Mag'rur qadam tashlabdi,
Chor atrofida hamma
Uni maqtay boshlabdi.

Qanday asralmoq mumkin
Issiqdanu ayozdan,
Neki, mushkul yechishni,
O'rganinglar xo'rozdan.

Biram quvnoq, qaqildoq,
Xo'rozhonga ofarin!
Dangasalikdan yiroq,
Xo'rozhonga ofarin!

Xo'roz bir tong: O'qish ko'p
Charchab tolaman – debdi.
Nima qilibdi shu bir kun
Darsdan qolaman – debdi.

Tongda Ukki turgun – deb,
Jahilla, baqiribdi,
O'rtoqlari birma-bir,
Maktabga chaqiribdi.

Avval, Turna chaqirib,
Uyg'onishin kutibdi,
Mayna tur deb, ko'ziga
Oynachasin tutibdi.

Kaklikningchi qichqirib,
Ovozlari bitibdi.
Xo‘roz esa yostiqla,
Qulog‘in berkitibdi.
Turmagach, bari sekin,
Maktab tomon ketibdi.

Qanotlilar sinfida
Shu kun qizibdi saboq,
Xo‘rozga dangasalik
Qimmatga tushdi biroq.

O‘sha kun qanotlilar
Omadga yuz tutibdi,
O‘qituvchi shu kuni
Uchish darsin o‘tibdi.

Xo‘roz esa g‘aflatdan
Par yostiqni quchibdi,
Ushbu darsda do‘stlari
Falak sari ko‘chibdi.

Baxmal misol qanotlar
Bulutlarni silabdi,
Ularga jami jonzot
Yuksak parvoz tilabdi.

Qushlar xursand bo‘lishib,
Baxtli kun sabog‘idan,
Qanot silkib o‘tishdi,
Xo‘rozning qo‘nog‘idan.

Xo‘roz esa bu baxtni
Quchaolmay qolibdi,
Qanotlari bo‘lsa ham
Uchaolmay qolibdi.

Shunday qilib qissadan
Chiqqan hissa ayondir,
Darsni bir kun qoldirgan
Bir umr pushaymondir.

**Сайёра
ХОЛМИРЗАЕВА**

ХОТИРАЛАР – МЕНИНГ БЎЛАГИМ

1

Адам Шукур Холмирзаевнинг “Сайланма”ларини 5 жилди чоп этилаётган пайтлар, китобнинг корректурасини олиш учун “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясига борганимда йўлакда Эркин Маликовни учратиб қолдим. Ўз хоналарига таклиф этдилар. Ҳол-аҳвол сўрашгач, албатта, гап яна адам ҳақида кетди. Адамнинг чоп этилиши керак бўлган романлари, пьесалари, мақолалари ҳақида гапириб, уларни ҳам “Сайланма”нинг кейинги жилдларида чиқаришим кераклигини таъкидладилар. Мен бу ишларни фақат менгагина боғлиқ эмаслигини тушунтирдим. Шундан кейин Эркин ака, адам уларни Бойсун сафарига олиб борганларини ва у ердаги қизгин суҳбатларни, бўлган воқеаларни эслаб, “булар ҳақида бирор кун мақола ёзаман”, дедилар.

Шунда беихтиёр адам турли йиллар давомида устозлари-ю дўстларини туғилиб ўсган юртлири – Бойсунга меҳмонга олиб борганлари ёдимга тушди. Адам уларни гўзал Бойсунтоғ табиатининг тақдорланмас манзаралирини, сойлари-ю адирларини кўриб роҳатланишларини истардилар. Адамнинг болаликдан яқин дўстлари Асқар ака, Абдуқаюм ака, Собир ака, Исмаи ака, Нурулла ака, Неъмат ака, жиянлари Матлаб ака, Ҳолиқ акалар биз оиламиз билан Бойсунга борганларимизда ҳам, адам ўз устоз-у дўстларини Бойсун сафарига олиб борганларида ҳам доим ҳамроҳ бўлишган. Улар бирор юмуш билан Тошкентга келадиган бўлсалар, албатта, бизникига қўниб ўтардилар, қизгин соғинчли суҳбатлар бошланарди. Ҳолиқ ака юракни сел қилувчи нолали қўшиқлар куйласа, Абдуқаюм ака ғижжақда мумтоз куйлардан чалардилар...

2

Адам Шукур Холмирзаев вафот этганларидан икки йил кейин, 2007 йилнинг куз кунларининг бирида Асқар ака менга қўнғироқ қилиб, Абдуқаюм ака билан

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА – филология фанлари номзоди, доцент. 1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Шукур Холмирзаевнинг “Сайланма”ларини (V жилд), “Чўлоқ бўри”, “Ақл билан давлат” каби ўзбек халқ эртакларини нашрга тайёрлаган. “Қайтмас дамлар” китоби, “Нутқ маданияти ва нотиклик”, “Давлат тилида иш юритиш”, “Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси ва имлоси” каби ўқув қўлланмалари ҳамда кўплаб мақолалари чоп этилган.

Тошкентга келганларини, бизнинг оиладан хабар олмоқчи эканликларини билдирдилар. Мен яна бир бор манзилимизни тушунтириб, уларни кутаётганимни айтдим. Бир соатга қолмай, етиб келдилар. Чигатой қабристонига бориб, адамнинг қабрларини зиёрат қилганликларини айтиб, адам билан боғлиқ бўлган кўп воқеаларни эсга олдилар.

Шунда Абдуқаюм ака, “Сайёра, хабаринг борми, Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги халқ ансамблининг номини Шукуржон кўйган”, деб қолдилар. Мен, “Йўқ, энди эшитиб турибман, айтиб беринг”, дедим. Шунда улар 1969 йилда маданият вазирлиги томонидан Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги Маданият уйи қошидаги ансамблга халқ ансамбли унвони берилганини, ансамблининг номи вазирлик томонидан “Баҳор” деб газеталарда расмий ҳолда эълон қилинганини айтдилар. Бу хабарни эшитган адам, бир нечта ижодкор дўстлари билан табриклагани Бойсунга боришган экан. Шунда адам: “Берилган ном менга бироз ёқмай турибди, иложи бўлса, юртимиз ва табиатимизга мос бирор бошқа ном топиш керак. Ундан ташқари, Тошкентда машҳур “Баҳор” ансамбли бор”, деган эканлар. Эртаси куни адам Тошкентдан бирга келган ижодкор дўстлари ҳамда Нурулла ака, Матлаб ака, Неъмат ака ва Абдуқаюм акалар билан тоққа сайрга жўнабдилар. У ерда шаршара ёнида тўхтаб, табиат манзараларига маҳлиё бўлиб турган адам бирдан қувноқ овозда: “Ном топилди! Агар Сизларга маъқул келса, халқ ансамблининг номи “Шалола” бўлсин! Қаранглар, шаршарадан қандай сув тушяпти, мавжига эътибор беринглар. Қандай гўзал!” деган эканлар. Ўша кундан бошлаб, Сурхондарё вилояти Бойсун туманидаги биринчи халқ ансамблининг номи “Шалола” деб ном олибди.

Асқар ака адамнинг синфдош, ҳамда болаликдан энг яқин ўртоқлари бўлганини билардим.

У киши талабалик йилларидаги бир воқеани ҳам айтиб бердилар. 1960-йилнинг сентябрь сонида Москвада чоп этилган “Художественная самодеятельность” журналининг муқовасида адамнинг Гамлет ролидаги қиёфаси босилиб чиққач, адамга турли шаҳарлардаги мухлислардан мактублар келган экан. Шулардан бири Иванова шахридан бўлиб, Меҳнат қаҳрамони, ўша пайтларда машҳур бўлган Валентина Гаганованинг 9-синфда ўқийдиган қизидан бўлиб, адам билан танишиш истагини билдириб мактуб йўллаган. Адам бошқалари қатори бу мактубга ҳам жавоб ёзмаганлар. Ўша йиллар адамнинг муқовадаги ушбу суратларини талабалар ётоқхонасидаги кўпчилик талаба қизлар худди актёрларни расмидек хоналарининг деворларига ёпиштириб қўйган эканлар.

Ҳозирги кунда Асқар ака (Асқар Хўжакулов, олим, биология фанлари номзоди) ҳам, Абдуқаюм ака (Абдулхаев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими) ҳам орамизда йўқлар. Юқоридаги суҳбатимиз ҳам энди бир хотирага айланиб қолди...

3

Халқимизнинг энг азиз байрамларидан бири – Давлат тили байрами. Бу байрам йиллар давомида мен фаолият юритаётган Тошкент давлат аграр университети жамоаси томонидан ҳам нишонланади. Албатта, байрамга ҳозирлик кўриш, яъни талабаларнинг сахна кўринишларини тайёрлаш, ёд олган шеърларини машқ қилдириш каби ташкилий ишлар “Тиллар” кафедраси ўқитувчиларига юклатилади. Нима учун буларни ёдга олаётганимнинг сабабини ҳозир тушунтириб бераман.

2003 йилнинг 21 октябрь куни ўтказиладиган тадбирга барчамиз тайёргарлик кўряпмиз. Мен ўша кафедрага мудирлик қилар эдим. Ўзбек тили ўқитувчиси Хайриниса опа (кафедрада маънавий-маърифий ишларга масъул эдилар) тузилган сценарий асосида бир неча кун қизлар билан шуғулландилар, машқ қилдирди.

Қизлар деганимга сабаб, у пайтларда пахта теримига ўғил бола талабалар чиқарилар эди. Қизлар университетда қолиб, турли тикиш-бичиш, пишириқ ўрганиш каби тўғаракларга қатнардди. Тадбир ўтказилишига икки кун қолганда Хайриниса опа сценарийни тасдиқлатиш учун университет ректори Ҳасан Бўриевга олиб кирди. Ҳасан ака сценарий билан танишиб, “бир-иккита ёзувчи ва шоирларни ҳам тадбирга таклиф этинглар”, деб ёзиб берган. Иш вақти тугашига оз қолганда Хайриниса опа хонамга кириб, вазиятни тушунтирдилар. “Эртага эрталаб тадбирда иштирок этадиган ёзувчи ва шоирнинг исм-шарифини ёзиб, ректорга киришим керак”, деди. Мен уларга бу муаммони ҳал қилиб, эртага эрталаб, албатта, тадбир иштирокчисининг исм-шарифини айтишимни билдирдим. Лекин бошим қотиб қолганди, тадбир индинга бўлса, деярли бир кун қолибди. Ижодкорларга ҳам бир кун қолганда айтиш ноқулайроқ, ёқмайди, ҳамманинг ўз режаси бўлади.

Кейин, “нима қилдингиз?”, деб сўрасиз. Албатта, ишдан чиқиб, мени гапим ўтадиган, ҳар қандай вазиятда ҳам гапимни икки қилмайдиган, менга доим ёрдам қўлини чўзадиган, турли ҳолатда ҳам йўлини топадиган, суянчиғим – адамнинг ёнларига бордим. Уларга: “Адажон, илтимос, Давлат тили байрамига бағишланган кечага ўзингиз борақолинг. Мен ишлаётган даргоҳни ҳам кўриб келасиз. Бир кун қолгани учун бошқа бирор фикр ҳаёлимга келмаяпти, фақат “вақтим йўқ” деманг”, дедим. Адам эса: “Хавотир олма, қизим. Ҳаммаси яхши бўлади. Албатта, бораман. Соат неччиларда бориш керак?” деб сўрадилар. Мен индинга, соат 13⁰⁰да тадбир-бошланишини айтдим, кейин яхши кайфиятда уйимга кетдим. Эрталаб ишга келгач, Хайриниса опани чақириб, сценарийга таклиф этилаётган ижодкорларга адамнинг исм-шарифларини ёздирдим. Хайриниса опа адами университетга келишларини эшитиб, қувониб кетди ва сценарийни олиб, ректорнинг қабулига йўл олди. Ярим соат ўтар-ўтмас ректор қабулхонасидан кўнғироқ бўлиб, ректор мени чақираётганини айтишди. Мен қабулхонага борсам, қотиба қиз: “Кираверинг, Сизни кутяптилар”, деди. Ҳасан ака очиқ чехра билан қарши олди. Гапни режалаштирилган тадбирдан бошлади, хулоса шу бўлди: “Сайёра, биз Шукур Холмирзаевни жуда ҳурмат қиламиз, ўзбекнинг улугъ ёзувчиси. Лекин уларни бирор кун махсус чақирамиз, жиддий тайёргарлик кўриб. Тўн кийдирамиз, совға-салом берамиз. Ҳозир талабалар ҳам оз, ўғил бола талабалар пахтада. Кейинроқ университетнинг катта залида учрашув қиламиз. Эртага уларни овора қилмайлик”. Мен эса: “Мен адамга айтиб қўйган эдим, энди нима дейман? Адам жудаям камтар инсонлар, совға-салом, тўн-пўн шарт эмас. Бир-икки соат ҳозирги ўзбек тили, адабиёт, ижод ҳақида суҳбат бўлганида талабалар хурсанд бўларди”, деганча қолавердим...

Ишдан чиқиб, “адамга қай йўсинда айтар эканман”, деб келавердим. Адам ишлаб ўтирган эканлар, мени кўриб, кўнглимни тинчлантириш, қувонтириш мақсадида гапириб кетдилар: “Қизим, ҳаммаси ҳал бўлди. Салим Ашур (ўша йиллар “Туркистон” газетасининг бош муҳаррири эди) билан телефонда гаплашдим, машинасида бирга бориб келамиз. Соат 12дан ўтганда Маҳмуд Саъдий билан ҳам Юнусободнинг бозорида учрашамиз, талабаларга ўзи ишлайдиган газетанинг бир нечта сонларини олишини ҳам айтди”, дедилар.

Нима дейишни билолмай қолдим.

Қандай қилиб айтаман, энди адамга? “Сизни жуда ҳурмат қилганидан чақирмаяпти, раҳбар “йўқ” деяпти”, дея олмайман-ку! Худо кечирсин, ёлғон аралаштиришга мажбур бўлдим. Адамдан узр сўраб, тадбир қолдирилганлигини, университет жамоаси ўша куни пахта даласига чиқиши керак эканлигини айтдим. Эй, Худойим-а, адажоним-а, нима дедилар денг: “Ҳечқиси йўқ, бир йўлини қилиб уларга тушунтирарман. Сен хижолат бўлма, қизим”. Эртаси куни ишдан чиқиб, адамни келдим. Ҳеч нарса бўлмагандек ишлаб ўтирган эканлар. Кўнглим хотиржам бўлди, демак, кайфиятлари ёмон эмас. Адам 12 яримларда Юнусобод

бозорида улар билан учрашганларидан кейин, бўлган ҳолатни айтиб, уларни ҳаммаларини ўша ердаги ошхонага олиб кириб, тушлик қилдирибдилар, бироз суҳбатлашгач, тарқалишибди. Ана шунақа гаплар...

Адамни ўшанда тадбирда қатнашмаганлари менга бир умрлик армон бўлиб қолди. Мен учун кадрли бўлган олий ўқув юртида адамни кўриш насиб этмади.

Вақт ўтаверди, кунлар ўтаверди. Орадан икки йил ўтар-ўтмас адам Шукур Холмирзаев бу оламдан кўз юмдилар.

Ҳамма нарсани вақтида қилиб қолишга улгуриш керак экан. Меҳр кўрсатишни ҳам, вақтида кадрлашни ҳам, эътибор беришни ҳам, ҳатто учрашувларга таклиф этишни ҳам.

Биз эртага, эртага, деб кеч қолишимиз мумкин экан, кейин ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди...

4

Мен адам билан бувим ҳақида ўйлаганимда менга бўлган муносабатларида ҳам, яқинларга меҳр кўрсатишларида ҳам ўхшашликлар кўраман. Бу – энг аввало, мени ҳаётимда, мени бу дунёга келган кунимдан то вояга етиб камол топишимдаги, тарбиямдаги асосий инсонлардан эканликларида, уларнинг мени боримча қабул қилиб, шундайлигимча яхши кўрганликларида, бутун ҳаётлари давомида қалбимни бутун қилиб, менга чексиз меҳр кўрсатиб келганликларида кўринади.

Шу сабабдан ҳамиша уларни қўмсаб, соғиниб яшайман...

Бувим адамни – ёлғиз куёвларини худди ўз ўғилларидек кўрардилар. Бувимни қиёфалари адамнинг 2004 йилда ёзилган “Бу кишим – устоз, мен – шоғирд” номли эсселарида жуда ҳаққоний берилган. Суҳбатларимизнинг бирида Эркин ака (Эркин Аъзам) шундай деган эдилар: “Ўтган аср 70 йилларнинг боши эди. Мен талаба эдим. Шукур акамнинг Сомон бозордаги ҳовлиларида ўтирсак, Ҳалима опа ишдан чиқиб, келиб қолдилар. Шукур акамга оёқ кийим қутисини узатиб, “Шукуржон, сизга олган эдим”, деб, бериб, кетдилар. Очиб қарасак, эркаклар орзу қиладиган энг замонавий чет элнинг туфлиси эди. Шунда уларга ҳавас билан қараган эдим”.

Бувимнинг ҳаётларида энг яқинлари опам, адам, ва набиралари – мен, Жамшид ва Жаҳонгир эдик. Опам ёлғиз фарзанд эдилар. Шунинг учун бутун умр бувимнинг “топганлари” бизларники бўлган. Бувим доим рўзғорнинг кам-кўстини тўлдиришда ҳам, бизларга кийим-кечак харид қилишда ҳам ўзлари ёрдам берганлар ва бу ишни ўта мамнуният билан, бажонидил қилардилар. Зеро, ҳаётларининг мазмуни ҳам бизлар, бизларнинг тинч-тотувлигимиз, бахт-саодатимиз эди. Энди адам билан боғлиқ бир воқеани эсга олсам. Кўпинча, адам нафақаларини олганларидан кейин, эртаси куни бирга бозорга тушиб, бир неча кунга етарли озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилардик. Бир гал рўзғорга керакли нарсаларни, шу жумладан, гўшт, иккита товук оёғи ҳам сотиб олдик. Эртаси куни кечга яқин адамдан хабар олгани уйларида келдим. Улар иккита товук оёғини пишириб, биттасини кечки овқат маҳали истеъмол қилибдилар. Иккинчисини эса музлаткичга қўйиб, менга олиб қўйган эканлар. “Йўқ, қорним тўқ, ўзингиз енг”, дейишимга қарамай, ёнларига ўтказиб, емаганимча қўймаганлар. Мен эса ичимда, “Ўзи иккитагина эди-ку, ўзларига қолса бўларди”, деб ўйлардим. Лекин агар шунга эмасам, адам хафа бўлишларини билардим. Бундай ҳолат кўп бўларди. Беихтиёр шундай лаҳзаларда бувим яна ёдимга тушардилар. Улар ҳам худди шундай, нима бўлса, илиниб олиб қўяверардилар. Энди мен ўзимнинг ўғилларимга шундай қилаётганимни сезаман.

Бунинг номи оддий, “яхши кўриш” деб аталса керак.

Ҳар қандай вазият, ҳолат ўзгартира олмайдиган, ўзимнинг ақидаларим, қарашларим, яшаш тарзим борлигига шукур қиламан. Бунинг замирини ҳам адам билан бувимнинг ҳаётга қарашларида ва ўз ишларига муносабатларида

доим менга намуна бўлиб келганликларида ва меҳр-муҳаббатга тўла муҳитда тарбиялаганликларида кўраман...

5

Мен учун яқин инсонимга айланиб қолган зиёли бир аёл – Зулфия Мусокова ҳақида ҳам тўхталиб ўтмоқчиман. Адам Шукур Холмирзаев сабаб тақдир Зулфия опа билан учраштирди.

2012 йилнинг ёз кунларининг бирида Зулфия опа уйга қўнғироқ қилиб, ўзларини таништирди. “Тонг юлдузи” газетасининг ходимаси Феруза Сойибжон қизидан (маҳалладош экан) телефон рақамимни топиб беришини сўрабди. Бир неча кун аввал туғилган куни бўлиб, 75 ёшни қаршилаган экан. Шунда совға сифатида неваралари адамнинг сотувдаги “Сайланма”ларининг 2-3-4-жилдларини совға қилибди. Китобни бир неча кунда ўқиб чиқибдилар ва уларга жуда маъқул келибди. Касблари шифокор бўлган Зулфия опа телефонда: “Мен шу кунга қадар ўзбек тилида ёзилган асарларни ўқимаганимга афсусланаман”, деганди. Опа адамни қаерга дафн этилганликларини сўраганида, мен Чигатой қабристонида эканлигини айтдим.

Биринчи марта 2012 йилнинг 29 сентябрь куни – адам вафот этган кунлари биз Зулфия опа билан Чигатой қабристонида учрашдик (ТошМИда ўқийдиган Фотима исмли неваралари ёрдамида келдилар). Ўша илк учрашувимиздан кейинок бир-биримизга меҳримиз тушиб қолди, яхшилаб танишиб олдик. Ўзи рус тилида таълим олган, Туркменистондан Тошкентга келин бўлиб тушган экан. Оёқлари оғирirkan, сал қийналиброқ юрарди. Шунга қарамай, адамнинг туғилган кунларида ҳам, вафот этган кунларида ҳам, хотира ва кадрлаш куни ҳам адамни зиёрат қилгани борарди. “Мен учун бу ер – зиёратгоҳ жой”, дер эди. Адамнинг ижодларига ихлослари баланд, ҳурматлари чексиз эди. Менга ҳар 2-3 кунда қўнғироқ қилиб, ҳол-аҳволимни сўрарди, маслаҳатлар берарди. Худди бутун умр бир-биримизни билгандек гаплашардик, оиламиз аъзосига айланиб қолганди.

2014 йилнинг май ойидада аҳволлари оғирлашиб қолганини телефон орқали билиб олдим, турар жойларини суриштириб кўргани бордим. Бекатда неваралари мени кутиб олди. Ҳовлилари маҳалланинг ичида экан. Мени кўриб, севиниб кетди, каравотдан турмоқчи бўлди. Атрофдагиларга – қизларига, келинларига, ўғилларига мени таништирди. Ёнларида, қарасам, столларида адамнинг қабрлари ёнида бирга тушган суратларимиз, адамнинг “Сайланма”ларининг 1-жилдини неваралари интернет орқали чиқариб берган нусхаси, адамнинг “Сайланма”ларининг 2- 3-4-жилдлари, “Шукур Холмирзаев замондошлар хотирасида” китоби (мен совға қилган эдим)...

Менга чиройли катта сочиқ бериб, “мендан эсдалик, қизим. Ўзингни эҳтиёт қилгин, соғлигингга безътибор бўлмагин”, дедилар. Бироз ўтирганимиздан кейин, улар билан кучоқлашиб хайрлашдик. Неваралари уйимгача кузатиб қўйишди. Ўша ҳовлига бир неча кундан кейин Зулфия опанинг маъракаларига боришга тўғри келди. Қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар билан гаплашиб ўтириб шуни билдимки, уларнинг кўпчилигига нафақаларидан невараларига олдиртирган адамнинг китобларини “албатта, ўқинглар, бу китобларни”, деб совға қилган экан. Улар доим мендан “Сайланма”нинг 5-жилди қачон чоп этилишини, китобни кўришни орзу қилишларини айтардилар. Улар кутган “Сайланма”нинг 5-жилди 2016 йилда чоп этилди. Эсимда, китобнинг илк нусхасини қўлимга олганимда, “Эҳ, эсиз, Зулфия опа кўрмадилар-а?” деган ўйлар хаёлимдан ўтган эди...

2019 йил

СЮЖЕТ ҚУРИШ МАҲОРАТИ

Нилуфар
ЧЎЛИЕВА

Ижодкор бадиий воқеликни яратишда муайян ҳаёт материални қайта ишлайди ва уни ривоя қилиш шаклий-мазмуний структураси – композициясини тузади. Муаллиф ниятининг тўлақонли ифодаланишида бадиий асар композициясининг мукамаллиги муҳимдир. Айтиш жоизки, асар структурасининг пухталиги ижодкор истеъдод кучининг, композицион тафаккур имконларидан фойдаланиш маҳоратининг қай даражада эканини кўрсатади. Маълумки, воқеабандлик эпик асар табиатини белгиловчи хусусиятдир. Эпик асарлар комозицион қурилишининг асосини эса сюжет ташкил этади. Бадиий асарнинг сюжети “асар проблемасини бадиий тадқиқ этишга имкон берадиган ҳаёт материални уюштирувчи, асарда мавзунини шакллантирувчи” бўлиб, “унинг қандай бўлиши муаллифнинг ижодий ниятига боғлиқ бўлади”¹.

Бугунги прозамизни воқеликнинг ноодатий баёни, турфа образлари билан бойитган, Қозоқбой Йўлдошев таъбири билан айтганда “Миллий истиклол даври ўзбек насрига янги оҳанг олиб кирган” (адабиётшунос Қозоқбой Йўлдошев таърифи)² Назар Эшонкулнинг “Уруш одамлари” қиссаси мазмунида адибнинг инсониятга урушнинг миллионлаб танларнигина эмас, балки уруш ортидаги қалбларни, инсоний туйғуларни, саодатманд яшашга ҳақли бўлган келажакни ҳам яксон қилувчи жаҳолат эканини бадиий ифода этиш нияти туради.

Асар сюжети экспозициясида терсоталик Нормат полвоннинг бир оғидан айрилиб урушдан қайтиши воқеаси тасвирланади. Тугун эса Нормат урушдан тирик қайтса-да, хотинининг бундан негадир хурсанд кўринмаётганини пайқаши ва бунинг сабабини кидиришидир. Кўринадики, қисса урушдан қайтган одамнинг яна уруш билан, унинг жисмоний, маънавий-руҳий асоратлари билан қурашининг давом этиши ҳақида. Асар воқеалари ривожини эса уруш касофати туфайли Нормат полвоннинг хотини Анзиратнинг хиёлати ва бундан эри, бутун қишлоқнинг хабар топиши жараёнида кўринади. Воқеалар ривожини, албатта, характерлараро,

¹ Қуროнов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т: Академнашр, 2018. – Б. 166 – 167.

² Йўлдошев Қ. Ёнлик сўз. – Т: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 81.

қаҳрамон ва муҳит, қаҳрамонларнинг ички (психологик) конфликти – зиддиятли тўқнашувларида кучаяди. Воқеалар ривожда Нормат полвоннинг руҳий ҳолати мураккаблашиб бориши билан характерлидир. Сабаби қаҳрамоннинг ўз орияти, ҳамияти, ғурури билан, кишлоқ одамларининг (айниқса, аммаси Бийди момонинг) гап-сўзлари, Анзиратнинг гуноҳини кечириш-кечирмаслиги борасидаги иккиланишлари билан, ич-ичидан хотини билан кимнинг унга хиёнат қилганини кидириши, улардан нафратланиши, оиласини, ҳаётини бу мудҳишликдан кейин қай тарзда юрғизиши каби ечими оғир ўй-хаёллар билан кураши асар воқеаларининг якуний йўналишини белгилаган.

Қиссанинг кульминацион нуктасида Нормат фарзандлари учун Анзиратни кечиришга қарор қилади. Аммо хотинини кечириш учун қайтган Нормат уйида Мирзакул раисни кўрадию, уни ҳам, хотинини ҳам отиб ўлдиради. Норматнинг жасадини эса одамлар вақт ўтгач Бухор қоялари остида топишади.

Қиссада уруш туфайли бир оиланинг барбод бўлиш воқеаси замирида бутун бир жамият, миллатлар фожиаси ифодаланган. Асарнинг бундай ечим топиши урушнинг у юз бераётган ҳудудларнигина эмас, бутун ер юзини қамраб олганини, у мавжуд барча халқларга бахтсизлик, бало келтирганини, уларни пароканда қилганини, бутун тирикликнинг кушандаси эканини кўрсатишга хизмат қилган.

Муаллиф урушнинг фожиавий қиёфасини бир пайтнинг ўзиде тўлақонли бериш учун сюжетнинг хроникали туридан ҳам фойдаланган. Нормат ва Анзиратнинг руҳий изтироблари тасвири билан “параллел вақт”да Бийди момонинг бирваракайига икки ўғлидан айрилиш қайғусининг ифодаланиши, ретроспекция – замондан ортга қайтиш усулидан (қадимги ўтроқ кўнғиротлар ҳақидаги воқеанинг берилишида) ҳам юқоридаги мақсадни амалга ошириш, мазмуннинг эмоционаллигини кучайтириш кўзланган. Шу орқали асарда уруш қай даврда, қай ерда бўлишидан қатъи назар инсонларга фақат кулфат келтириши таъкидланган.

Қиссадаги деталлар, хусусан, Нормат полвоннинг уйи деворида, сўзанаю кашталарда тасвирланган ошиқ-маъшуклар, жонли табиат, турли гуллар; чол-кампишларнинг беғубор ҳазил гурунглари умр деб аталмиш неъматнинг инсонга фақат бир бора берилиши, инсон қалби доим меҳр-муҳаббатга, гўзалликка ташна эканлиги, тинчлик, соғлиқ, яқинлар дийдори одамзод учун жуда муҳим кадрият эканлигини ўқувчига яна бир бор эслатади.

Қиссадаги ўткир коллизияни ҳам, кульминацияни ҳам таъминлаб берган, Норматда Анзиратга нисбатан пайдо бўлган кучли алам оловига “ёғ сепган” қаҳрамон Бийди момо ҳисобланади. Образ ўта серқирра ва тайёр характер даражасидаки, у муайян вазиятга, ҳамқишлоқларига ўз таъсирини ўтказа олади. Айтиқса, Анзиратнинг хиёнатини билгач, Норматнинг уни калтаклаши воқеаси тасвиридаги одамларнинг полифоник нутқида бу яққол намоён бўлган. Яна айтиш керакки, асар сюжети воқеаларини бир қадар силжитган, яъни Бийди момони Анзиратнинг хиёнатидан хабардор қилган образ – Турсуной гуж-гуждир. Лақаби нуқсонидан огоҳ этувчи (тинмай гапириб, “ўшакчилик” қилувчи) бу персонаж ғийбатчи, бирон шум хабар эшитиб қолса, уни ёйишдан завқланадиган одамлар тоифасининг бадиий вакили. Муаллиф асар воқеалари бошидан ўқувчидан “сир сақлаб” келаётгани – Анзиратнинг тушуниксиз руҳий ҳолати ортида ўзи истаб-истамай қилган хиёнати эканлиги айти шу образ орқали аёнлашади. Аммо муаллиф шунда ҳам бу ҳодисани қандай қарши олинишидаги “сирлилик”ни кўлдан бермайди. Воқеани тўғридан-тўғри ровий тилидан эмас, Аляр чол образи томонидан тасвирлайди.

Шу туфайли ўқувчида сюжет тугунида ҳосил қилинган билиш ва воқеаларни кузатиш истаги янада кучаяди.

Асар архитекtonикаси (ташқи композицияси) ҳақида тўхталсак. Бунга кўра, қисса сарлавҳа, эпиграф ва XVI бобдан иборат. Сарлавҳа асарнинг бор мазмуний салмоғини кўтара олган, назаримизда. “Уруш одамлари” фақат урушда бўлган, унинг қонли майдонини кўрган одамларгина эмас, балки шу уруш келтирган азоб-укубатларнинг, қора меҳнату машаққатларнинг, разилликларнинг аччиқ таъминини тотган инсонлар ҳақида. Қисса эпиграфига эса алоҳида тўхталиш жоиз: “Мен катта бўлсам милтиқ сотиб оламан... Милтиқни нима қиласан? Отамни отаман!!!” Мазкур диалог шаклидаги эпиграфнинг ўзиёқ урушнинг бутун даҳшатини ифодалай олган. Бизнингча, сўнгги жумлада муаллиф услубига хос рамзийлик мавжудки, “ота” дейилганда биологик ота эмас, балки урушнинг раҳнамолари, урушдан манфаат кўрувчи “оталари” назарда тутилган.

Хуллас, “Уруш одамлари” қиссаси сюжетининг драматик шиддаткорлиги, конфликтнинг ўткирлиги, трагик вазиятларда қаҳрамон руҳиятининг теран тасвири, уруш ва инсон ўртасидаги муносабатларнинг ҳаққоний ва сўнгсиз фожиа сифатидаги тасвирига эришилганлиги ижодкорнинг сюжет қуриш маҳоратидан дарак берган.

Аннотация: Мақолада Назар Эшонкулнинг қисса сюжетини қуриш маҳорати, асар композицияси ва архитекtonикасининг ўзига хослиги, пейзаж, портрет, деталлардаги маъно салмоқдорлиги, образ хусусиятларининг ўзгачалиги очиб берилган.

Аннотация: В статье раскрываются навыки повествования Назара Эшанкула, композиция и архитектура произведения, значение пейзажа, портрета, смысл в деталях и особенности изображения.

Summary: The article clarifies Nazar Eshankul’s skill of plot-making of a story, the composition and architecture of the work, the significance in meaning of landscape, portrait, details, the peculiarities of the image.

Адабий ҳаёт

11 январь – Алишер Навоий бобомиз номи билан аталувчи Ўзбекистон Миллий боғини адабиёт ва маънавият боғига айлантириш ташаббуси бундан уч йил илгари Президентимиз томонидан илгари сурилган эди.

Президент Шавкат Мирзиёев Адиблар хиёбониغا ташриф буюрди. У ердаги қурилиш ишлари ва ҳайкалларга оид лойиҳа билан танишди.

Хиёбон Алишер Навоий ҳайкали билан уйғунлаштирилиб, яхлит адабий-меъморий шажара ҳосил қилиши учун янги лойиҳа ишлаб чиқилди. Унинг мана шу босқичида хиёбонга 23 адибимизнинг ҳайкали ўрнатилиши кўзда тутилган. Хусусан, Навоий, Бобур, Огаҳий, Муқимий, Фурқат, Авлоний, Бехбудий, Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Зулфия, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад ва Саида Зуннунова, Ғафур Ғулом, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ибройим Юсупов, Тўлепберген Қайипбергенов, Александр Файнберг, Муҳаммад Юсуфнинг ҳайкали бир бутун ансамблни ташкил этади.

Давлат раҳбари ҳайкаллар ёнида лавҳлар ўрнатиб, аудиоёзувлар орқали адиблар ҳақида қисқача маълумот бериш, адабий тадбирлар ўтказиш учун “Шеърят айвони” яратиш зарурлигини айтди.

* * *

13 январь – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида Мудофаа вазирлиги ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигида “Мардлар кўриклайди Ватанни” мавзусида адабий-мусликий тадбир бўлиб ўтди.

Ёзувчи-шоирлар, фахрий ҳарбийлар, эл ардоғидаги санъаткорлар, таниқли журналист ва Ўзбекистон Қурулди Кучлари академияси курсантлари иштирокидаги тадбир юрт осойишталиги, Ватан тараққиёти ва халқнинг фаровон яшаши учун ўз ҳиссасини қўшаётган ҳарбийлар ҳаётидан олинган видеоларга намойиш этилди.

Байрам доирасида кутубхонада “Юртимиз тинчлигининг мустаҳкам қалқонлари” мавзусида кўргазма очилди.

* * *

20 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида йил сарҳисобига бағишланган йиғилиш бўлиб ўтди. Унда уюшма ва “Ижод” жамоат фондининг вилоят бўлимлари раҳбарлари иштирок этди. Кўрилган масалалар қаторида ҳудудий бўлимларда ёш ижодкорлар билан ишлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Айниқса, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Хоразм вилояти бўлими тавсияси билан “Ижод” фонди Хоразм вилояти бўлими маблағлари ҳисобидан олти нафар ёш ижодкорнинг биринчи китоблари чоп этилаётгани кўпчилик томонидан эътироф этилди.

* * *

22 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида атоқли адиб Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек таваллудининг 115 йиллигига бағишланган адабий кеча бўлиб ўтди. Унда ёзувчи-шоирлар, санъатшунослар, филологлар, адабиётшунослар, ёш ижодкорлар иштирок этди.

Тадбирда сўзга чиққан драматурглар, адабиётшунослар Ойбек ижодининг энг ёрқин қирралари бўлган “Навоий”, “Қутлуг қон”, “Улуғ йўл” каби қатор асарлари ҳақида гапириб ўтишди. Кеча давомида адибнинг рафикаси Зарифа Саидносированинг илк маротаба рус тилида нашр этилган “Ойбегим менинг” номли китоби тақдимоти бўлиб ўтди.

* * *

24 январь – Ўзбекистон Миллий кутубхонасида Алишер Навоийнинг инглиз тилида чоп этилган “Фарҳод ва Ширин” достони тақдимоти бўлиб ўтди.

Тадбирда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари, шоирлар, ёзувчилар, таржимонлар ҳамда кутубхона фойдаланувчилари иштирок этди.

Навоий қаламига мансуб «Фарҳод ва Ширин» асари LLP «Wondernet Express Tashkent» компанияси томонидан нашр этилган бўлиб, ушбу дoston илк бор инглиз тилида дунё юзини кўрмоқда. Эндиликда Миллий кутубхона фойдаланувчилари буюк мутафаккир ва шоир Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонини инглиз тилида ҳам мутолаа қилиш имкониятига эга бўлди.

Асарни шоир ва таржимон Аъзам Обид инглиз тилига ўгирган.

* * *

28 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Дўстлик” ва “Меҳнат шуҳрати” орденлари соҳибаси шоира Зулфия Мўминованинг “Чўлпон” нашриёти томонидан “Юмшоқой исмли типратиканча” ва “Академнашр” нашриёти томонидан нашр этилган “Донишманд тошбақанинг кўзойнаги” номли эртаклар тўпламлари, “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи томонидан чоп қилинган “Болаларга китоб беринг!” номли шеърӣй китобининг тақдимот маросими бўлиб ўтди.

Унда Ёзувчилар уюшмасининг “Болалар адабиёти” кенгаши аъзолари, болалар адабиётининг таниқли намояндалари, адабиётшунос олимлар, шоирлар, ёзувчилар, Зулфия Мўминова шеърӣятининг ихлосмандлари, Абдулла Қодирий ижод мактаби ўқувчилари, олий ўқув юртлари талабалари иштирок этди.

* * *

29 январь – Ўзбекистон Миллий кутубхонасида болалар ҳам катталар шоири, айни чоғда ўткир публицист, етук таржимон Миразиз Аъзамнинг “Муҳаррир” нашриётида чоп этилган “Хотиралар” номли китоби тақдимоти бўлиб ўтди.

Ғафур Ғулом, Ойбек, Миртемир, Миркарим Осим, Шайхзода, Қуддус Муҳаммадий, Қудрат Ҳикмат, Одил Ёқубов, Фозила Сулаймонова, Зоҳир Аълам, Рауф Парфи, Шукур Холмирзаев каби 30 га яқин адабиёт ва санъат дарғалари ҳақидаги суҳбатлар, хотиралар, эсселар сурат, ҳар хил эсдалик расмлари билан ёритилган, хотирланган.